

Minnen vid vatten

Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua år 2011 – Bruzaån, Gnyltån och Sällevadsån med biflöden

■ Minnen vid vatten

Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua år 2011 – Bruzaån, Gnyltån och Sällevadsån med biflöden

Meddelande	nr 2014:13
Referens	Mattias Sörensen, Miljö- och samhällsbyggnadsavdelningen, Kulturmiljö, februari 2014
Kontaktperson	Anders Kraft, Länsstyrelsen i Jönköpings län, Direkttelefon 010-22 36295, e-post anders.kraft@lansstyrelsen.se
Webbplats	www.lansstyrelsen.se/jonkoping
Fotografier	Anders Kraft, om inte annat anges i figurtexten.
Kartmaterial	Utdrag ur digitala fastighetskartor och historiska kartor är återgivna enligt tillstånd: © Lantmäteriet Utdrag ur berggrundskartor är återgivna enligt tillstånd: © Sveriges Geologiska Undersökning Utdrag ur fornlämningsregistret är återgivna enligt tillstånd: © Riksantikvarieämbetet Övriga detaljer och GIS-skikt: Länsstyrelsen Jönköping
ISSN	1101-9425
ISRN	LSTY-F-M—14/13--SE
Upplaga	50 exemplar.
Tryckt på	Länsstyrelsen, Jönköping 2014
Miljö och återvinning	Rapporten är tryckt på miljömärkt papper och omslaget består av PET-plast, kartong, bomullsväv och miljömärkt lim. Vid återvinning tas omslaget bort och sorteras som brännbart avfall, rapportsidorna sorteras som papper.

© Länsstyrelsen i Jönköpings län 2014

Förord

Föreliggande rapport tar vid där **Minnen vid vattnet – inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua – Årån och Solgenåarna** från år 2011 slutade. Rapporten kommer att ingå i en löpande rapportserie som i fortsättningen kommer att benämnas **Minnen vid vatten** och en underrubrik som anger vilka vatten som inventeringen avser. Flera författare är delaktiga i rapportarbetet, i regel de som utfört inventeringen. Denna rapport redovisar kulturmiljöer vid Bruzaån, Gnyltån, Sällevadsån och ett antal biflöden till dessa åar. Även en delsträcka av Emåns huvudfåra inventerades tillsammans med ovan nämnda vattendrag. Denna sträcka kommer dock först redovisas i en efterföljande rapport där Emåns hela huvudfåra sammanfattas. Vattendragens kulturhistoria presenteras i ett bredare perspektiv, och utgår från en riktad specialinventering under år 2011. Inventeringsresultaten fortsätter enligt den värderingsprincip som togs fram år 2009 med erfarenheter från inventeringar från 2004-2006 samt ”pilottester” av värderingmetoden i Hornån, Habo kommun, Jönköpings län och Vindelälvens biflöde Arvån i Lycksele kommun, Västerbottens län. Inventeringen år 2011 visade att många miljöer, framför allt inom Bruzaåns vattensystem, inte var registrerade sedan tidigare. Även inom kända bruks- och kulturmiljöer som Bruzaholm, visade sig antalet lämningar öka markant jämfört med tidigare kunskapsläge.

Under inventeringsprojektets framskridande har många av de små bäckarna och biflödena, ibland namnlösa vattendrag, visat sig hysa många vattenrelaterade fornlämningar. I mångt och mycket beskriver denna rapport de små vattendragens historia samt lyfter fram de bortglömda lämningarna vars historia kan komma att ändra värderingen av redan befintliga kulturmiljöer. Några av de befintliga kulturmiljöerna, i Bruzaholm och Mariannelund, har klassningar som **riksintressen för kulturmiljön samt nationellt särskilt värdefulla vatten – kulturmiljö**. I dessa områden kan det bli aktuellt att revidera kulturmiljöbeskrivningar i takt med ny kunskap samt att eventuellt justera begränsningarna för områdena.

2011 års inventering har även resulterat i mer kunskap om **flottningslämningar** inom länet i vattendraget Sällevadsån. Kunskapsläget om timmerflottningslämningar är dåligt i länet, men i förhållande till andra län är kunskapsläget bättre. Under år 2004-2006 inventerades vattendrag kring Vättern inom Projekt Kultur Aqua och då registrerades ett antal flottningslämningar i Nissans övre system. Under år 2012 har länsstyrelserna inom Södra Östersjöns vattendistrikt jobbat med att ta fram befintliga kunskapsunderlag för kultur- och naturintressen vid vatten. Länsstyrelserna har även lyft fram prioriteringar i sitt arbete att öka kunskapen inom vissa teman där det råder kunskapsbrist. Ett sådant tema för Jönköpings län, är att jobba vidare med kartläggningen av flottningslämningar. Ett syfte är att kvarhålla sträckor där flottningslämningar med stort pedagogiskt kan bevaras.

Tanken med rapporten för 2011 års inventering är att satsa mer på pedagogiskt redovisning av lämningarna, inte minst i bild och med områdesbegränsningar på kartor. I rapporten för 2010 års inventering tillämpades ett kulturvärdesbedömningssystem på de inventerade vattendragen (Länsstyrelsen i Jönköpings län, meddelande nr 2009:46). Syftet var att identifiera och presentera ett vattendrag utifrån flera olika variabler där hänsyn togs till fornlämningar, bebyggelselämningar, industrimiljöer och andra faktorer som kunde bidra till en helhetsvärdering av de vattennära kulturlämningarna. Denna rapport kommer att

följa samma upplägg som den förra, eventuellt med mindre justeringar utifrån en utvärdering av metoden som hölls på ett seminarium i Eksjö 4 till 5 september år 2012.

I skrivande stund jobbar Riksantikvariämbetet med att ta fram en modell för vägledning av kulturhistorisk värdering och urval. Värderingssystemet enligt den nuvarande Kultur Aqua-modellen kan komma att utvecklas och ändras i framtiden med hänsyn till vägledningsmodellen. Föreliggande rapport kommer även att hänvisa till **Minnen vid vattnet – inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua – Årån och Solgenåarna**, vilken är nödvändig att ha tillgång till för att förstå upplägget i denna rapport. Således kommer den att vara något enklare i sitt utförande, då beskrivningar och förklarande texter för till exempel värderingssystemet kommer att exkluderas. **Minnen vid vattnet** kan laddas ned från Länsstyrelsen i Jönköpings webbplats <http://www.lansstyrelsen.se/jonkoping/Sv/publikationer/rapporter/2011/Pages/2011-26.aspx>.

Föregående års inventeringar har som tidigare visat på att riktade inventeringar är nödvändiga för att ta fram fullgoda kulturmiljöunderlag i länets utpekade vattendrag för biotopvårdande åtgärder och återställning av vandringshinder med mera. I dagsläget är knappt en fjärdel till en femtedel av länets vattendrag inventerade vilket visar behovet av en fortsatt inventering under de kommande åren. Först när 100 % av de biotopkarterade vattendragen är kulturmiljöinventerade, har Jönköpings län uppfyllt sin del av miljömålet **Levande sjöar och vattendrag**.

Vi står även inför en omvälvande period på grund av en ändring i Kulturmiljölagen och fornlämningsbegreppet. I och med lagförändringen, med ett åldersrekvisit satt till år 1850, kommer de flesta äldre kvarnmiljöer som utgör fornlämning att vara lagskyddade. Den största utmaningen blir att sprida informationen av den nya lagändringen i alla led, inte minst till de som arbetar med projektering, planering, tillsyn och utförande av biotopåterställande åtgärder i våra vattendrag som hyser många värden.

Mattias Sörensen
Enhetschef

Anders Kraft
Arkeolog

Innehållsförteckning

Förord	5
Innehållsförteckning	7
Sammanfattning	10
Inledning	14
Bakgrund	14
Syfte och målsättning	15
Metod	15
Kulturmiljölagen och fornlämningsbegreppet – en uppdatering	18
Inventeringsresultat	19
Bruzaån	19
Vattendraget	19
Vad säger ortsnamnsforskningen?	20
Natur	20
Fisket	21
Fornlämningsbilden	21
Industrihistoria	22
Översikt av dammar och vandringshinder	38
Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget	40
Bruzaåns objekt och miljöer	45
Utvärdering system Kultur Aqua – objekt och miljöer	202
Grupp 1 Kulturhistoriskt värdefull miljö	232
Miljö I C. Bruzholms bruks tidiga småindustriområde Sigridsro.	232
Miljö II C. Bruzholms bruks kärnområde olika tidsperioder.	233
Miljö III A. Bruzholms bruks tidiga smidesverksamheter Lövsjöbäcken.	233
Miljö IV A. Kvarnvattendraget Kvarnbäcken - Stampadammen.	233
Miljö V C. Högebros kvarn, vattenkraft och stenvalvsbro.	233
Miljö VI C. Mariannelunds tidiga vattenverksamheter, parkmiljö och dammstråk. ..	234
Miljö VII C. Mariannelunds industriområde Nedre bruksdammen - Prästebron.	234
Grupp 2 Kulturhistoriskt värdefull lämning	234
Objekt I A. Äldre hålldamm till Bruzholms bruk - Stuverysbäcken.	234
Objekt II B. Regleringsdammvall Lövsjön.	234
Objekt III B. Stenvalvsbron Hjältevad.	235
Objekt IV A. Målens och Boda kvarn, bäck från Långsjögölen.	235
Objekt V A. Amundarp kvarn, bäck från Långsjögölen.	235
Objekt VI B. Stenvalvsbron Ingatorp.	235
Objekt VII B. Kyrkoboden Ingatorp kyrka.	235
Objekt VIII B. Thörngrens såg Ingatorp.	235
Objekt IX B. Träindustri sängprodukter Ingatorp.	236
Objekt X B. Mariannelunds reningsverk Brestorp.	236
Grupp 3 Lämning med måttligt kulturhistorisk värde	236
Objekt XI A. Kvarnplats Kvarnmossen.	236
Objekt XII C. Vattenverk Hjältevad.	236
Objekt XIII A. Äldre kvarnplats, Målens och Boda kvarn – bäck från Långsjögölen.	236
Objekt XIV A. Pukulla kvarnplats – bäck från Långsjögölen.	236

Objekt XV A. Gammal kvarnplats – bäck från Hästakärret.	237
Objekt XVI A. Gammal kvarnplats – bäck från Hästakärret.	237
Objekt XVII A. Kvarnplats – Hornsveds bäck.	237
Objekt XVIII A. Kvarnplats – Hornsveds bäck.	237
Objekt XIX A. Kvarnplats – Hornsveds bäck.	237
Objekt XX A. Kvarnplats Brestorps kvarn.	237
Typvattendrag – motivering	238
Rekommendation.....	239
Gnyltån	240
Vattendraget	240
Vad säger ortsnamnsforskningen?	241
Natur och geologi	241
Fisket.....	242
Fornlämningsbilden	243
Industrihistoria	243
Översikt av dammar och vandringshinder.....	244
Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget	244
Gnyltåns objekt och miljöer	246
Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer.....	302
Grupp 1 Kulturhistoriskt värdefull miljö.....	309
Miljö I A. Klackenhults såg- och kvarnlämningar.	309
Grupp 2 Kulturhistoriskt värdefull lämning	309
Objekt I A. Gränsmärken mellan tre socknar Arwidshög.	309
Objekt II A. Ålkistan vid Arwidshögs kvarn.....	310
Objekt III A. Småindustriområde vid Knivshult och Kopparp kvarnar.....	310
Objekt IV A. Småindustriområde väster om Övre Åmjölkesbo.....	310
Objekt V B. Stenvalvsbro vid Åökna.....	310
Objekt VI A. Kraftstationen vid Vedermodan.....	310
Objekt VII A. Småindustriområde Mösshult.	311
Objekt VIII B. Äldre brofundament vid Pukabo.	311
Grupp 3 Lämning med måttligt kulturhistorisk värde	311
Objekt IX A. Regleringsdamm söder om Fagerhultsjön.....	311
Objekt X A. Arwidshögs kvarn.....	311
Objekt XI A. Brofundament väster om Övre Åmjölkesbo	311
Objekt XII A. Kvarn nedströms Gnyltån 14.....	311
Objekt XIII A. Kvarn uppströms Åökna.	311
Objekt XIV A. Kvarn öster Ekebergs göl.	312
Objekt XV A. Ekebergs kvarn.	312
Objekt XVI A. Kvarnplats söder Pukabo.....	312
Typvattendrag – motivering	313
Rekommendation.....	313
Sällevadsån	314
Vattendraget	315
Vad säger ortsnamnsforskningen?	315
Natur och geologi	315
Fisket.....	316
Fornlämningsbilden	316
Industrihistoria	316
Flottning.....	319
Översikt av dammar och vandringshinder.....	319
Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget	321

Sällevadsåns objekt och miljöer	326
Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer	381
Grupp 1 Kulturhistoriskt värdefull miljö.....	392
Miljö I C. Östra Karlstorps äldre industrimiljöer, Qvarnön - Tronslund	392
Miljö II A. Sällevadsån flottningsled Flenshults kvarn – Åbro.....	392
Grupp 2 Kulturhistoriskt värdefull lämning	393
Objekt I A. Stickhyvelsruinen vid Kötan.....	393
Objekt II A. Kvarnområde vid Äspehagen.....	393
Objekt III A. Stenbron vid Joastorp	393
Objekt IV A. Kvarnområde vid Joastorp.....	393
Objekt V A. Kvarnen sydöst om torpet vattenlösa	393
Objekt VI A. Stenvalsbron öster om Riddersbergsviken	393
Objekt VII C. Flenshults kvarn- och sågmiljö.....	393
Grupp 3 Lämning med måttligt kulturhistorisk värde	394
Objekt VIII A. Pepparkvarnen nordväst Tokeryd	394
Objekt IX A. Kvarnområde öster Klevelyckan.....	394
Objekt X A. Kvarnruinen sydväst om torpet Vattenlösa	394
Objekt XI A. Äldre regleringsdamm vid Riddersbergsviken	394
Typvattendrag – motivering	394
Rekommendation.....	395
Konklusion.....	396
Referenser	398
Litteratur	398
Arkiv och webbplatser.....	399
Kartmaterial	399
Otryckta källor	402
Övrigt	402

Sammanfattning

Under år 2011 genomförde Länsstyrelsen i Jönköpings län en fortsatt inventering av kulturmiljöer längs vattendragen Bruzaån, Gnyltån, Sällevadsån med biflöden samt delsträckan Storsjön – Prinsasjön av Emåns huvudfåra i Emåns avrinningsområde. Inventeringsprojektet går under benämningen Kultur Aqua och är finansierat med anslaget 7:2, bidrag till kulturmiljövård från Riksantikvarieämbetet. Inventeringen av kulturmiljöerna är en del av arbetet med miljö kvalitetsmålet **Levande sjöar och vattendrag**. Syftet med projektet är att inventera de vattendrag som anses extra värdefulla och skyddsvärda ur natursynpunkt och som redan värderats och biotopkarterats. Behovet har visat sig vara stort för att kartlägga kulturmiljöer som är i riskzonen att skadas i samband med biotopisk återställning av vattendragen. Generellt är kunskapsläget dåligt om kulturhistoriska lämningar vid vatten och inventeringen bidrar även med ett kunskapslyft för berörda bygder.

De inventerade lämningarna består av olika typer av objekt från olika tidsperioder. Många av lämningarna faller under begreppet fornlämningar och registreras i fornlämningsregistret med olika klassningar. Andra objekt utgörs av industriminnen, är delar av riksintressen för kulturmiljö, av kommuner utpekade och bevarandevärda miljöer samt andra typer av kulturmiljövården. De lämningar och miljöer som ligger i direkt anslutning vid vattnet har värderats enligt den modell som framtagits för ändamålet: **KulturAqua – System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag** (Länsstyrelsen meddelande 2009:46). Värderingen tar hänsyn till samtliga lämningar av kulturhistorisk art.

Utifrån de enskilda objektens värde har vissa miljöer utkristalliserats som extra skyddsvärda. Dessa miljöer utgör underlag för klassning av hela vattendrag utifrån det kulturhistoriska perspektivet och benämns **typvattendrag**. Nedan följer en kort sammanfattning av vattendragens klassning och rekommenderade åtgärder:

Bruzaån ses som ett av Jönköpings läns mest kulturhistoriskt värdefulla vattendrag, åtminstone inom Emåns avrinningsområde. Motiveringen ser ut enligt följande:

Bruzaån (här avses nedre Bruzaån, Stuveryd-Silverån):

Bruzaån klassas på grund av sin variationsrikedom, inklusive biflöden, som en huvudsaklig blandning av **typvattendrag III** och **IV**. I ett område som Bruzaholm finns även inslag av **typvattendrag V**, då platsen för bruket kommunicerar/samverkar kontextuellt med ett omland som sträcker sig vida omkring Bruzaån.

Bruzaån har på flera ställen **system med lämningar/objekt**, varav en del är samtida, andra spridda över tid. Vid Bruzaholms bruk finns komplexa **system med lämningar med olika funktion som ändå hänger samman**. Bruzaholmsområdet utgör även riksintresse för kulturmiljövården, vilket även återspeglas genom att vattendraget i detta område kontextuellt samverkar med ett omland som inte ligger vid vattnet men som har **ett direkt eller indirekt beroende av omlandet för vattenverksamhetens funktion**. Till exempel kolproduktion och gruvverksamhet kopplat till bruket. I vattendraget samt dess

biflöden finns även **system med lämningar/objekt/miljöer** som har haft ett syfte, till exempel Kvarnbäcken med fokus på kvarnverksamhet.

Flera av objekten och miljöerna återkommer i vissa **teman/funktioner**. Dessa utgörs huvudsakligen av olika typer av kvarnlämningar, antingen ensamliggande eller i system men även återkommande i småindustriområden, ibland tillsammans med objekt som sågar, vadmalstampar, smedjor eller papperbruk. Med andra ord är inriktningen i stort för vattendraget, fokuserat på livsmedelproduktion, träindustri och järnframställning/bearbetning. Mest utmärkande är verksamheterna vid Bruzaholm, Ingatorpsområdet och Högebro - Mariannelund. Vattendraget representeras av förhistoriska inslag som lösfynd av redskap och gravmiljöer i mindre grad. En överrepresentation finns från de senare tidsperioderna från 1600-talets mitt men huvudsakligen av verksamheter från 1700- och 1800-talet. Det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet representeras av industrier som mekaniska verkstäder, gjuterier, träindustrier, pappersmassabruk med mera. Flera av dessa utgörs idag av klassade industrimiljöer. Under förhistorien har vattendraget sannolikt varit attraktivt som resurs och för fiske och jakt. Dock är uppgifter om fasta fisken från 1600-talet och framåt inte återspeglade av de historiska kartorna. Undantaget är uppgifter om allmänt fiske och till exempel pärlfiske i Bruzaån öster om Mariannelund.

Bland de mer kuriosa inslagen vid Bruzaån utgör det regala bränneriet och den gamla lustparken i Mariannelund både populära inslag men även bortglömda och anonyma företeelser, främst bränneriet. Pärlfisket återgivet i historisk karta utgör i sig ett unikt tidsdokument/fakta för en forn omfattande fiskeverksamhet. Vattendraget har två miljöer som är etablerade dammspeglar- och bruksmiljöer, Bruzaholm och Mariannelund. På dessa orter finns därför ett stort **identitets- och symbolvärde** i dammsystemen som utgör ett **immateriellt kulturhistoriskt värde**. I etablerade bruksmiljöer som dessa bör ett bevarande av denna identitet eftersträvas. **Riksintressena** för kulturmiljövården utgör här ett starkt argument för bevarande.

Restriktivitet vid eventuella åtgärder i vattendraget bör tas vid de ovan beskrivna kulturhistoriskt värdefulla miljöerna (grupp 1) och vid de kulturhistoriskt värdefulla lämningarna (grupp 2). **Särskild hänsyn** ska tas vid lämningar och miljöer som utgör **fasta fornlämningar** då ingrepp i och vid fasta fornlämningar **kräver tillstånd** enligt 2 kapitlet § 12 och 13 kulturmiljölagen (från 1 januari 2014 ändras begreppet fast fornlämning till **fornlämning**). Om något objekt skulle beröras bör ett **samråd ske i god tid** med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämpligt. Längs Bruzaån finns även byggnadsminnen (Mariannelund, Jules Mekaniska) skyddade av kulturmiljölagen 3 kapitlet § 2 och 3. En del lämningar berörs även direkt eller indirekt av riksintresse för kulturmiljövården, vilket medför en tyngdpunkt i bevarandet. Ett antal av objekten utgör industriminnet med olika klassningar som kan styra lämpliga val av eventuella åtgärder i vatten nära de objekten.

För de objekt som fått en något lägre klassning, enligt grupp 3, bör **allmän hänsyn** tas vid objektet. **En basdokumentation** för fornlämningsregistrets/Länsstyrelsens räkning kan vara tillräckligt vid några av dessa lämningar.

Gnyltån klassas i huvudsak som **typvattendrag II**. Detta innebär att vattendraget uppvisar både **enstaka vattenanknutna lämningar** men även ett antal **enstaka vattenanknutna miljöer**. Någon större komplexitet kring objekten föreligger inte. De flesta objekt och

miljöer har ingen direkt gemensam koppling i något system, snarare är de bara geografiskt åtskilda och använda under ungefär samma tidsperioder, det vill säga 1700-tal till in på 1900-talets början. De flesta av de vattenanknutna miljöerna och objekten har ett gemensamt tema, huvudsakligen mjölkvarnar och sågar, varav några med stickhyvlar. Andra funktionella aspekter syns inte i det äldre kartmaterialet. Idag finns inga kvarvarande industrier knutna till vattnet. Några exceptionellt utstickande miljöer finns inte längs vattendraget, endast enstaka småindustrier, och där emellan enstaka kvarnar. Klackenhults äldre verksamheter lyfts dock fram som intressant miljö. Fisket har troligen varit gynnsamt i vattendraget historiskt sett, även om få källor finns. Ål har fiskats sedan långt tillbaka, bland annat vidimerar ålkistan vid Arwidshög detta. Enligt korrespondens mellan fiskeriintendenterna i Jönköpings län och enskilda kraftverksbolag, fanns en viss grad av uppsamling och utsättning av ål i Gnyltån fortfarande in på 1970-talet. Troligen bör kraftstationen vid Vedermodan genererat ett ansvar av kraftbolaget att sörja för ålyngelpassage förbi dammen. Förhistoriska lämningar är få längs Gnyltån. Äldre gårdar och byar, samt torplämningar visar istället en överrepresentation tillhörande 1600-talet och framåt som betydande för framväxten av de vattenbaserade verksamheterna.

Generellt gäller restriktivitet vid de nämnda miljöerna och objekten i Gnyltån, främst där vandringshinder förekommer men även vid de enskilda lämningarna med något högre värden. För de objekt som fått en något lägre klassning, enligt grupp 3, bör hänsyn tas vid lämningen. En basdokumentation för fornminnesregistret kan vara tillräckligt vid några av dessa lämningar. Om något objekt skulle beröras bör ett samråd ske med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämpligt. I de fall som **fast fornlämning** kan komma att beröras av biotopåterställning krävs tillstånd enligt 2 kapitlet § 11-13 kulturmiljölagen (KML). Generellt gäller även att material, såsom sten eller timmer ingående i fasta fornlämningar eller övriga kulturhistoriska lämningar, ej får användas till biotopåterställande åtgärder.

Sällevadsån innehåller varierande typer av miljöer och objekt som gör klassningen uppdelad beroende på var längs sträckan man befinner sig. Dels kan ån klassas som **typvattendrag III**, avseende sträckan som innehåller flottningsanläggningar Flenshults kvarn – Åbro. Här finns ett **system av lämningar som hänger ihop både rumsligt och tidsmässigt** och med ett syfte. Dels uppvisar vattendraget på andra sträckor karaktären som **typvattendrag II**, avseende vattendrag med både **enskilda lämningar och enstaka miljöer**. Några av objekten och miljöerna har en tidsmässig samhörighet men inte funktion, och en funktionell samhörighet men har inte varit använda under samma tidsperioder. Till exempel är miljön vid Karlstorp, Qvarnön – Tronslund, en sådan företeelse. Exempel finns även på både funktionell samtidighet och brukandeperiod, främst gäller detta åns sträckning i trakten av Kråkshult.

Fokus på verksamheterna i ån kan sammanfattas som **flottnings-, kvarn- och sågverksamhet**. Den mer anonyma vardagsflottningen i vattendraget ses som en särpräglad verksamhet som hyser stort kulturhistoriskt värde. Vardagsflottnings är en industri som annars är dåligt känd inom Jönköpings län. Det är därför av stor vikt att de pedagogiska referenssträckorna med kanaliseringar och dammar bibehålls och får status och skyddsvärde likvärdigt en fornlämning i den antikvariska bedömningen. Flottningslämningar bedöms idag inte som fornlämningar enligt Riksantikvarieämbetets praxis såvida de inte är äldre än år 1850. Länsstyrelsen kan dock peka ut undantag inom länet för lämningar som kan anses vara unika, bevarandevärda och yngre än år 1850.

Flottningslämningar kan med tiden komma att klassas som fornlämningar med skydd enligt Kulturmiljölagen. Detta kan bli aktuellt när kunskapsläget om länets vardagliga flottningsverksamheter i bäckar och mindre åar blir bättre.

Restriktivitet gäller inom hela vattendraget vid de objekt och miljöer som har något högre kulturhistoriskt värde enligt Kultur Aquametoden. Till exempel den ovan nämnda flottleden, miljön vid östra Karlstorp samt några lämningar i Kråkshulstrakten och Flenshults kvarn- och såglämningar. För de mer enskilda objekten som bedöms värdefulla eller måttligt kulturhistoriskt värdefulla bör hänsyn tas vid själva lämningen, men antikvarisk medverkan kan i samtliga fall vara rekommenderad om biotopvårdande åtgärder blir aktuella inom vattendraget. I vissa fall kan en basdokumentation för fornminnesregistret vara tillräckligt vid lämningar med lägre kulturhistoriska värden. Detta måste dock utföras av fackkunnig person. Generellt gäller samråd med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet om vad som är lämpliga åtgärder. Vid vattendraget finns flera fornlämningar med skydd enligt Kulturmiljölagen (2 kapitlet § 11-13 kulturmiljölagen (KML)). Här behövs därför tidigt samråd och tillståndsprövning för att utföra en åtgärd på ett rättssäkert sätt. I och med Kulturmiljölagens nya åldersrekvisit för fornlämningar, år 1850, blir behovet av tidiga samråd än mer viktiga.

Inledning

Länsstyrelsen i Jönköpings län sökte år 2010 bidrag från Riksantikvarieämbetet från anslaget 7:2, bidrag till kulturmiljövård. Medel beviljades år 2011 och projekt Kultur Aqua kom att fortsätta redan påbörjade inventeringar i Emåns avrinningsområde (ARO). De fortsatta inventeringarna har skett i Länsstyrelsens regi. Fältarbetet har koncentrerats till Bruzaån med biflöden, Gnyltån, Sällevadsån samt en delsträcka av Emåns huvudfåra, Storesjön – Prinsasjön.

Bakgrund

Kultur Aqua genomförs inom ramen för miljö kvalitetsmålet ”Levande sjöar och vattendrag”. Länsstyrelsen har under åren 2004-2006 drivit ett liknande projekt i samarbete med Jönköpings läns museum och arbetsförmedlingen. Under denna period inventerades Västra Vätterbäckarna, Tabergsån, Huskvarnaån och Nissans övre lopp. Under år 2010 inventerade Länsstyrelsen i Jönköpings län Solgenåarna med ett antal biflöden i Eksjö och Vetlanda kommuner samt mellersta Årån i Värnamo kommun. Det finns ett stort behov att kartlägga de vattendrag som tidigare biotopkarterats och värderats ur natursynpunkt. Idag är kunskapsläget gott avseende naturvärdena i de utpekade vattendragen och mindre vad gäller de kulturhistoriska värdena. En generell problematik är att kulturvärden riskerar att skadas i de vattendrag som inte är inventerade. En negativ följd kan även vara att kulturhistoriska värden kommer in för sent i en planering och projektering av biotopförbättrande åtgärder. Dessa kan exempelvis innebära utläggning av sten, död ved, byggande av fiskväg eller utrivning av dammvallar som kan ha kulturhistoriska värden. Kulturvärden riskerar även att skadas av exploatering i samband infrastrukturella projekt som berör vattennära miljöer.

Vanliga lämningar som påträffades under tidigare inventering är äldre kvarngrunder, dammvallar, industriella lämningar, sågar, äldre brorester, flottningsrännor och tidiga vattenkraftverk. Enstaka förhistoriska lämningar som fossila åkrar, gravar från järnåldern och boplatser är ytterligare exempel. Många av dessa lämningar har inte alltid varit allmänt kända eller registrerade i fornlämningsregistret. Följaktligen har de riskerat att skadas vid restaureringsåtgärder. Kartläggningen av dessa miljöer har därför visat sig mycket värdefull i samverkansfrågan kring ingrepp och åtgärder i vattendrag.

Naturavdelningen på Länsstyrelsen i Jönköpings län har sedan tidigare pekat ut vattendrag med behov av kvalitetshöjning genom förbättrande åtgärder. Åtgärderna innebär bland annat bättre vandringsvägar för fisk och bättre förhållanden för flora och fauna. På sikt ska det gynna biotopvärdena för de utvalda vattendragen. De utvalda vattendragen är biotopkarterade enligt det nationella systemet System Aqua som är framtaget av Naturvårdsverket. Detta system innebär att vattendragen är identifierade, karaktäriserade och naturvärderade. Värderingsdelen innebär en bedömning av vattendragens naturlighet, förekomst av raritet samt artrikedom. Speciella förhållanden av positiv eller negativ art som kan påverka vattendragens bedömning behandlas. Arbetet innebär även lokalisering av nyckelbiotoper i anslutning till vattendragen. För att kunna värdera kulturmiljöerna på

samma vattendrag framtogs en rapport år 2009 för att underlätta detta arbete (Länsstyrelsen meddelande 2009:46). Värderingen innebär en poängsättning av de enskilda lämningarna som kan tänkas beröras av åtgärder för biotopförbättring. Värderingen innebär även att specifikt värdefulla miljöer eller objekt kan pekats ut som extra skyddsvärda i områden där intressen mellan natur och kultur sammanfaller. Slutligen karaktäriseras hela vattendraget ur kulturmiljösynpunkt (se mer nedan) och rekommenderade åtgärder och restriktiviteter ges till dem som utför de biotopförbättrande arbetena i extra kulturkänsliga områden.

De ovan nämnda värderingarna ska även vara till grund eller hjälp för länsfiskeplanen, vilken syftar till att bedöma vilka områden som är mest skyddsvärda för fisken och fisket i länet. Arbetet med länsfiskeplanen genomförs i samverkan med fiskets intressenter inom Jönköpings län.

Syfte och målsättning

Syftet med inventeringsarbetet är att lokalisera, identifiera, dokumentera och klassificera tidigare okända vattenanknutna lämningar. Nyupptäckta fornlämningar förs in i fornlämningsregistret (FMIS). Påträffade kulturlämningar analyseras och förs in i en databas, som tillsammans med en rapport kommer att utgöra underlag för ärendehantering inom myndigheten. Varje vattendrag bedöms var för sig med hänsyn till helhetsvärden. Ett annat syfte är att analysera och diskutera vilka problem och konflikter som kan uppstå mellan motstående intressen. En modell ska även tas fram för uppföljning av natur- och kulturmiljövärden i sjöar och vattendrag. Tanken är att effektivt följa upp eventuella effekter av återställningsarbeten.

Målet är att få fram ett bra dokumentationsunderlag av kulturmiljöer i anslutning till de vattendrag som kommer att åtgärdas av restaureringsarbeten enligt länsfiskeplanen. En mer nyanserad helhetsbild ska bidra till en ökad historisk kunskapsnivå, så att bättre hänsyn kan tas i områden med extra höga kulturvärden i samband med restaureringsarbete av vattendrag. Resultaten i Kultur Aqua kan efterhand riktas till en mer lokal nivå, det vill säga till kommuner, hembygdsföreningar, turistbyråer och bibliotek genom korta seminarier, enklare faktablad och eventuellt skyltning av mer intressanta kulturmiljöer/-slingor.

Metod

En viktig del av arbetsmetoden utgörs av arkivstudier. Den primära källan till nypåträffade och inventerade lämningar utgörs av historiska kartor av olika slag. Dessa utgörs av äldre geometriska jordeböcker, skifteskartor, rågångskartor, avsöndringskartor med flera. De finns inskannade och tillgängliga via Lantmäteriets digitala tjänst Historiska kartor. Direkt analys och identifiering av äldre verksamheter är möjliga på ett snabbt och effektivt sätt direkt på datorskärmen. Vid behov rektifieras eller passas de äldre kartorna in digitalt mot fastighetskartan. Alla kartor skrivs ut för att kunna ta med i fältinventeringsjobbet.

Andra källor kan vara äldre litteratur som berör hembygdsföreningar eller lokala inventeringar. Kommunala kulturhistoriska inventeringar, industriinventeringar och övriga befintliga underlag vävs in i en övergripande analys för varje vattendrag. En källa som gett relativt stort utslag i nyregistrerade lämningar är personliga kontakter och möten med lokala hembygdsföreningar och kulturengagerade privatpersoner och berörda markägare, vilka

utgör en ovärderlig kunskapsbank. Stundtals har dessa engagerats i fältarbetet och i framtagande av för projektet värdefulla skrivna källor.

Fältarbetsfasen innebär att identifierade miljöer enligt historiska kartor och andra källor specialinventeras. En mer direkt inventering sker vid de skärningspunkter som finns med naturintressen i vattendragen, framför allt vandringshinder för fisk och vattenlevande organismer. I regel utgörs hindren av dammvallar till kvarnar och vattenkraftverk eller regleringsdammar. Påträffade lämningar registreras i regel antingen som fast fornlämning eller övrig kulturhistorisk lämning. I enskilda fall kan objekt vara av senare tid och värderas som industriminnen eller sentida lämningar som anses bidra till vattendragets helhetsanalys. Kriteriet för inventeringen är att lämningarna antingen är relaterade till en vattenbaserad näring eller ligger inom 100 meter från vattnet, oavsett vilken kulturhistorisk intressant lämningstyp den än utgör. Även mindre bäckar och biflöden som sträcker sig flera kilometer bort från vattendragets huvudfåra, räknas in med samma inventeringsmetodik. Samtliga oregistrerade lämningar som inte syns i dagens kartmaterial har mätts in med DGPS för kvalitets- och precisionssäkring. Datan har därefter redigerats i Esris programvara Arcmap 9.3.1 ArcEditor. Samtliga lämningar har även fotograferats med digitalkamera och beskrivits enligt gängse inventeringsmetoder.

Den sammanfattande analysen och redovisning av påträffade objekt presenteras i denna delrapport. Varje vattendrag bedöms i sin helhet men ibland kan det även vara aktuellt med särskilt utpekade kulturvärdessträckor. Sådana sträckor kan utgöra samlade förindustriella lämningar, värdefulla kulturmiljöer och fornlämningar. Områden som berör både naturvärdesbedömningar och objekt värderade inom Kultur Aqua, studeras särskilt och goda exempel på lösningar belyses. Eventuella områden eller sträckor där ytterligare behov av utredning finns, anges specifikt. För varje vattendrag finns en beskrivning av lämningar, kända intressen, beteckningar och eventuellt förekommande utpekade miljöer. Mer komplexa miljöer eller enstaka värdefulla kulturmiljöförekomster anges enligt den princip som beskrivits i rapporten **KulturAqua – System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag** (Länsstyrelsen meddelande 2009:46).

Nytt för denna rapport är tydliggöranden av definitionsbegrepp i värderingsmetoden enligt Kultur Aquamodellen. Ett seminarium hölls i Eksjö den 4-5 september år 2012. Här diskuterades modifieringar och behov av att klargöra vad vissa definitionsbegrepp egentligen bör avse enligt värderingsmodellen. Detta är i paritet med själva tanken med Kultur Aquakonceptet, justeringar och utvecklingar av metoden efter behov. Resultaten av seminariet är beskrivet i **Dokumentation – Seminarium om inventering och värdering av vattenanknutna kulturmiljöer, Eksjö med omnejd 4-5 september 2012**, sammanställd av Coco Dederling, Länsstyrelsen i Kalmar län. I denna rapport justeras därför vissa begrepp. Nedan följer ett antal utdrag ur denna sammanställning där kursdeltagarna berör kärnpunkterna i värderingsmetoden:

Flera av **bedömningskriterierna** var svåra/behöver förtydligas:

Begreppen **Representativitet** och **Sällsynthet** var svåra: Är det vad som är representativt respektive sällsynt **för sin tid** (då anläggningen uppfördes), eller ska man utgå från vad som **finns bevarat idag**? Behöver klargöras. Om det första gäller, behöver man även fånga upp vad som är sällsynt och bevarat idag.

Kvalitet var också svårt. Hur detaljerade kunskaper måste man ha för detta kriterium?
Pedagogiskt värde – eventuellt bör man skilja på pedagogiskt **värde** och pedagogisk **potential**.

Tillgänglighet – eventuellt bör man skilja på tillgänglighet i form av hur lätt det är att ta sig till platsen, om det ligger nära bebyggelse eller långt bort från allfarsvägar, om det är igenväxt, om vandringsled finns i närheten etcetera **och** tillgänglighet för olika typer av funktionshinder.

Särskilda förhållanden – även här vissa oklarheter exempelvis om något är detaljplanlagt, ska det anges generellt eller bara om anläggningen/miljön är skyddad i detaljplan/områdesbestämmelser?

Poängsättningsystemet tvingar oss verkligen att bena ut vad vi avser när vi värderar! Samtidigt är det en tidskrävande metod.

Om **typvattendrag**:

Typvattendrag bör ändras till **Typmiljöer** – de är framför allt ett (bra!) redskap för analys, gruppering av enskilda objekt och avgränsning av hela kulturmiljöer. I Kultur Aqua lyfter man för typ III – V fram funktionsmässiga samband utifrån det systemteoretiska tänket ”kulturmiljösystem”; avgränsning bör även ske utifrån många **historiska tidsskikt** samt miljöer med en **mångfald av uttryck** för vattnets kulturhistoriska betydelse. Begreppet **lämning** bör ändras till de mer neutrala begreppen **objekt** eller **anläggning**.

Typvattendrag för mer tankarna till RAÄ:s framtagna dominerande teman för hela vattendrag, där det dock är önskvärt att kunna välja fler än ett dominerande tema.

En annan slutsats var att det ur värderingssynpunkt kan finnas en poäng att **särskilja** ruinmiljöer/miljöer med **lämningar** från miljöer med **kvarstående byggnader**. Vid vattendragen är det väldigt vanligt med bara ruiner/lämningar, men deras kvalitativa egenskaper kan skilja sig ganska mycket åt. Denna typ av miljöer bör kunna jämföras med varandra och få höga poäng trots att de egentligen är mindre värda i jämförelse med miljöer där exempelvis kvarnen, sågen och kvarnbostaden finns kvar. Eventuellt måste det då finnas ytterligare en ”grupp” miljöer där lämningar och bevarade byggnader är mixade.

Kommentar Kultur Aqua: Resultatet av det i Eksjö seminarium ovan diskuterade, avseende ruinskick och kvarvarande överbyggnader, har resulterat i att tre undertyper/kategorier tydliggör vad som avses, nämligen:

- A** **Ruin**, avser objekt/miljöer med lämningar **utan** kvarvarande överbyggnader i trä eller andra material.
- B** Objekt eller miljö **med** någon form av **överbyggnad kvar** i trä eller annat material. Gäller även om objektet är en bro som används eller är bevarad.
- C** Anvisar en miljö där **både** ruiner **och** byggnader finns blandade.

Ovan nämnda underkategorier skrivs in vid indelningen av miljöer och objekt i de tre grupperna **kulturhistoriskt värdefull miljö**, **kulturhistoriskt värdefull lämning** och **lämning med måttligt kulturhistoriskt värde**.

Exempel:

Miljö I C. Småindustriella miljöer från olika tidsperioder Klinte.

Objekt VII B. Skede stenvalvsbro.

Objekt XII A. Äldre brofästen vid Strömmahult.

Objekt XIII A. Kvarnarps kvarngrund.

Efter synpunkter från Jeanette Joelsson, Länsstyrelsen Västerbotten, som är en av de som tog fram Kultur Aqua modellen från början, kommer även en mindre justering ske av begreppet Kulturhistoriskt intressant lämning. Ny begreppsformulering blir istället Kulturhistoriskt **värdefull** lämning.

Kulturmiljölagen och fornlämningsbegreppet – en uppdatering

Sedan 1 januari år 2014, har det som tidigare kallats Kulturminneslagen ändrat namn till Kulturmiljölagen. Vissa revideringar och förtydliganden har skett av Kulturmiljölagen, framförallt är den viktiga förändringen i 2 kapitel § 1a att se som en betydande förstärkning av äldre vattenverksamheters lagskydd om dessa utgörs av fornlämningar. Även själva begreppet fornlämning har ändrats, från att tidigare hetat fast fornlämning heter det nu **fornlämning** (se SFS 1988:950). I rapporten används dock båda begreppen, men avser samma lagrum. Förutsedda effekter av denna ändring av fornlämningsbegreppet åldersrekvisit, det vill säga lämningar/ruiner tillkomna eller hävdade innan år 1850, är en ökad handläggning på länsstyrelserna. Dels kommer det att krävas fler beslut/tillstånd för ingrepp i fornlämning enligt Kulturmiljölagens 2 kapitel § 11 – 13 i samband med vattenverksamhetsärenden och biotopåterställande åtgärder i vattendragen. Dels kommer det krävas tidiga samråd enligt Miljöbalken för att synka denna lagstiftning med Kulturmiljölagens krav. För att hela handläggnings- och samrådsprocessen ska vara rättssäker, krävs det att alla parter som hanterar/berör fornlämningar vid vatten beaktar lagstiftningen. Om så inte skulle vara fallet, riskeras överträdelse, det vill säga brott mot kulturmiljölagen. Länsstyrelsen har idag plikt att anmäla sådana brott, därför är det av stor vikt att kunskapen om lagstiftningen sprids **i alla led**; inom länsstyrelsevärlden, kommuner, utförare av biotopåterställningar, konsulter, markägare som innehar en äldre vattenverksamhet på sin tomt etc. En fornlämning har skydd enligt Kulturmiljölagen även om fornlämningen inte är känd eller registrerad i fornminnesregistret. Detta innebär att även om kunskapsunderlag för kulturmiljöer saknas för ett vattendrag, kan utrivning av dammar inte äga rum utan att ha föregåtts av ett samråd med länsstyrelsens kulturmiljöenhet.

Inventeringsresultat

Bruzaån

Figur 1. Översikt på vattendraget Bruzaån med biflöden. Blå linjer visar inventerade sträckor av vattendragen. Översiktskartan. Skala 1:150 000. Infälld kartbild visar lokaliseringen av vattendraget i stort med länsgränser markerade. Sverigekartan.

Vattendraget

Bruzaån, även kallat Bruzaån nedre för den aktuella sträckan Bruzaholm – Silverån, ingår i Emåns avrinningsområde och består egentligen av en del till, Bruzaån övre, även kallat Sågån. Sågån inventeras dock vid senare tillfälle. Längs den aktuella delen av Bruzaån har även ett antal biflöden inventerats, där förekomst av vattenrelaterade fornlämningar förekommer. Dessa utgörs av Lövsjöbäcken, bäck från Svartgölen och Borsthultagölen, bäck från Långsjögölen, bäck från Hästakärret, Kvarnbäcken (inklusive Stampadammen), Forsabäcken, bäck från Kvarnkärret och bäck från Svartsjön. Ett par av vattendragen har inventerats tidigare under den nationella fornminnesinventeringen. Vid denna tidpunkt lyckades man få med alla vattenverksamheter i några av de mindre bäckarna, varför även dessa tas med i översikten. Flera av dessa lämningar har inte besökts i fält utan beskrivs endast med utdrag ur fornminnesregistret (FMIS). Den inventerade sträckan av Bruzaåns

huvudfåra uppgår till cirka 33 kilometer. De fältinventerade biflödena utgör tillsammans ungefär 29 kilometer. Bruzaån med biflöden ligger i Eksjö kommun strax öster om Eksjö och rinner från Stora dammen i Bruzaholm till Silverån (Åsjön). Från Stora dammen till Åsjön passerar Bruzaån socknarna Edshult, Hult, Ingatorp och Hässleby. Höjden över havet är vid Stora dammen 196 meter och vid Åsjön 118 meter vilket innebär en lutning på 0,29 %. Vattendraget domineras av lugnflytande sträckor. Det finns tre icke naturliga vandringshinder och de kan inte passeras av öring. 56 % av vattendraget är kraftigt rensat och/eller omgrävt. Närmiljön domineras av barr/blandskog.

Numreringen av kulturobjekt eller kulturmiljöer längs Bruzaån har i detta fall fått ärvta vattendragets namn Bruzaån 1, 2, 3 och så vidare. I de fall som biflöden berörs, benämns dessa också Bruzaån men med flödets egentliga namn inom parantes.

Vad säger ortsnamnsforskningen?

Namnet Bruzaån, kan härledas till den äldre benämningen **Brussa å** som finns upptecknat år 1541. Namnet kommer av Brusa som är ett typiskt ånamn vilket betyder 'den forsande' (Agertz 2008:73).

Natur

Nedre Bruzaån berörs av ett antal klassade naturskyddade områden. Sträckan Högebro – Åsjön är klassat som Natura 2000-område enligt habitatdirektivet. Marginella delar av Bruzaån vid Sjöbo en knapp kilometer väster om Åsjön är klassat som riksintresse för naturvården, Silveråns dalgång. Det tidigare mycket fina flodpärlmusselbeståndet har kraftigt

decimerats. Signalkräfta är inplanterad. Förutom det har ån en naturlig och opåverkad fiskfauna. Förekomsten av öring samt övrig strömlevande fisk är mycket bra i förhållande till de naturliga och ursprungliga förutsättningarna. Vattnets kvalitet bedöms vara hög då inga övergödningsproblem förekommer. Ingen bedömning har gjorts av försurningspåverkan.

Fragmenteringsgraden är 38 % i Brusaån nedre, vilket är relativt högt. Med fragmentering avses den sönderdelande effekt som vandringshinder har på vattendraget, genom att hindra djur från att förflytta sig från en del av bäcken till en annan.

I Brusaån (nedre) förekommer de tre hotade arterna flodpärlmussla, tjockskalig målarmussla och utter. Av dessa är den tjockskaliga målarmusslan klassad som starkt hotad enligt artdatabankens rödlista. Övriga är klassade som sårbara. Man har vid undersökningar funnit hela 68 bottenfaunarter. Inte mindre än 9 olika fiskarter förekommer, nämligen abborre, benlöja, bergsimpa, elritsa, gädda, lake, mört, stensimpa och öring. Vattendraget har tidigare varit ett av de finaste flodpärlmusselvattnen i Jönköpings län och är därför prioriterat för åtgärder. Andra värden är som potentiellt rikkärr i anslutning till vattendraget, och sumpskogar i anslutning till vattendraget. Negativa effekter har varit en pappersindustri som tidigare orsakat stora skador (pH 4). Andra exempel är efterbehandlingsobjekt, två reningsverk (Mariannelund & Hjaltevad), flera väg- och järnvägspassager, kraftigt påverkade biflöden och tre tätorter. I sjöarna inom vattensystemet har förhöjda kvicksilverhalter i fisk uppmätts och förhöjda arsenikhalter i vattenmossa nedströms Hjaltevad. Försurning och kalkning: Vattendraget påverkas av kalkningar längre uppströms liksom i biflödena från Hörtingen och Nässjasjön (fakta

hämtad ur Högländsvatten, faktafolder för Bruzaån nedre). Vattendraget bedöms ha ett måttligt naturvärde enligt system Aqua.

Fisket

Historiskt sett har allmänt fiske av olika fiskarter och framför allt ålfiske bedrivits även i Bruzaån. De historiska kartorna förtäljer inte mycket om var någonstans detta fiske ägt rum, men mest sannolikt har fisket bedrivits med ålkistor i anslutning till kvarn- och sågdammar. Vi vet till exempel att staten ombesörjt åtgärder för att främja ålens vandring i vattendraget vid kraftstationen i Högebro. Denna verksamhet yttrades i form av ålyngelledare förbi dammvallen. Dessa åtgärder upphörde dock i början av 1960-talet, då de flesta ålyngelledare i länet togs ur drift.

Fornlämningsbilden

Den allmänna fornlämningsbilden med dagens kunskapsläge längs Bruzaån och de inventerade biflödena ser ut enligt följande, baserat på en buffring upp till 100 meter från vattendraget:

Antalet träffar mot registrerade fornlämningar är endast 47 stycken. Dessa beskriver mer vattendragets närhistoria och inte bygdens historia i det berörda området, vilket är viktigt att understryka. Av de vattennära lämningarna ser utfallet ut enligt följande; 3 broar, 3 brott/täkt, 4 dammvallar, 1 fossil åker, 3 fyndplatser (slagg mm), 1 färdväg, 3 gravar markerade med sten/block, 1 hammare/smedja, 1 hyttlämning, 1 hyttområde, 3 kolningsanläggningar, 2 kvarnar, 1 källa med tradition (offer), 11 lägenhetsbebyggelser (torplämningar), 4 platser med tradition, 1 sammanförd lämning, 2 småindustriområden (kvarnar, sågar etc.), 1 vägmärke och en övrig lämning (stenfyllning). Den procentuella fördelningen av lämningarnas antikvariska bedömning, det vill säga kategorierna **Fast fornlämning** (benämns idag endast fornlämning), **Övrig kulturhistorisk lämning**, **Bevakningsobjekt** och **Uppgift om** blir då; 28 övriga kulturhistoriska lämningar, 2 bevakningsobjekt, 1 uppgift om och endast 3 fasta fornlämningar. Antalet tidigare kända fornlämningar jämfört med de som inventerats är relativt få vilket även visar vikten av en riktad inventering av vattennära lämningar. I det här fallet är dessutom många av de redan kända lämningarna av ett slag som inte är direkt relaterade till vatten. Antalet förhistoriska lämningar är få i det undersökta området, endast gravar och den fossila åkern härstammar sannolikt från järnåldern medan övriga lämningar är från medeltiden och fram till 1800-talets senare hälft.

Den bild som ges efter 2011 års fältinventering ändras något. Av de lämningar som framkommit, finns kategorierna **Fast fornlämning**, **Övrig kulturhistorisk lämning** och **Uppgift om**. De äldre miljöerna vid vattnet är med andra ord kartlagda där det funnits fysiska lämningar. Kartstudierna har även kompletterat bilden där lämningar försvunnit, åtminstone ovan mark. I och med ändringen i Kulturmiljölagen kan ovan nämnda statistik och begrepp som avser den antikvariska bedömningen komma att ändras med tiden. Detta innebär att en stor del av de lämningar som idag är registrerade som övriga kulturhistoriska lämningar vid Bruzaån är att betrakta som fornlämningar med skydd enligt Kulturmiljölagen. Av de nyinventerade lämningarna utgör kvarnar och sågar de största kategorierna, därefter dammvallar och småindustriområden och andra nischade industrier som pappersbruk och livsmedelindustri etcetera.

Industrihistoria

Industrimiljöer längs Bruzaån nedre och de inventerade biflödena utgörs av två kategorier. Dels de redan kända som utgör industriminnen i Jönköpings län och för vilka det finns en databas, dels de äldre lämningar som kan sägas utgöra fornlämningar av något slag eller är borttagna sådana (uppgift om). En sammanslagning av både äldre och yngre industrilämningar (med kvarvarande överbyggnad) ger en industrihistorisk överblick längs de inventerade vattendragen.

Enligt industriminnesdatabasen för Jönköpings län finns längs vattnet (inom 100 meter från vatten):

- Bruzaholms kraftstation vid Stuveryd/Stora dammen vid Bruzaholm. Sigridsro 1:1. Kraftstationen har tidigare varit en kvarn, Bruzaholms kvarn, mellan åren 1858-1918 och platsen har en historik som pappersbruk 1751-1858. Innan dess ska enligt uppgift Linneryds såg- och kvarn ha stått ödelagt när papperbruket flyttade till denna plats.
- AB Bruzaholms bruk, mekanisk verkstad i Bruzaholm intill herrgården och bruksdammen. Källstorp 2:80. Idag är här Bruzaholms Bruksmuseum i den verkstadslokal som byggdes under förra sekelskiftet. Rester av den södra väggen av en äldre byggnad från år 1858 finns kvar. Idag finns delar av verkstadens interiör presenterad i muséet.
- Nordiska Gjuteriet, metallduksfabrik. Stuveryd 1:3. Ligger intill järnvägen, Stora dammen vid Stuveryd.
- AB Bruzaholms bruk, gjuteri i Bruzaholm. Källstorp 2:79. Uppfört år 1907, för den tiden en mycket modern byggnad och utgör en treskeppig basilika. Verksamheten idag utgörs av ett modernt gjuteri med avancerad produktion.
- Metallduk AB, mekanisk verkstad. Källstorp 2:46. I Bruzaholms samhälle intill biflödet Lövsjöbäcken
- Eksjö vattenverk. Holmen 2:7. Ligger vid vägen i norra delen av Hjaltevad.
- Thörngrens såg. Ingatorp S:1. Ligger direkt norr om samhället nära biflödet bäck från Stampadammen (förlängning på Kvarnbäcken).
- Sängprodukter, träindustri. Ingatorp 4:64. Strax söder om Ingatorp samhälle, nära järnvägen.
- Bruza Hydroelektriska AB, kraftverk vid Högebro vid Bruzaåns huvudfåra. Möcklemark 1:3. Kraftverket ligger i en vacker miljö med damm, broar och två stensatta broar. Byggdes år 1928 på eller vid en äldre kvarnplats.
- Mariannelunds M V, mekanisk verkstad. Mariannelund 9:1. Mekaniska verkstaden ligger intill Bruzaån i samhällets mitt. Platsen benämns även Jules mekaniska verkstad och är även förklarat som byggnadminne.
- F.d. snickerifabrik. Mariannelund 9:54. Relativt centralt belägen i tätorten Mariannelund i nära anslutning till stenvalvsbro över Bruzaån strax nordväst om byggnadsminne Jules mekaniska.
- Mariannelunds reningsverk. Reningsverk/vattenverk i skogsmiljö sydöst om Mariannelund vid Bruzaån. Brestorp 3:9

Figur 2. Bruzaholms kraftstation som den ser ut idag. Tidigare fanns här en kvarn, ett pappersbruk och en äldre såg och kvarn på platsen som tillhörde Linneryd.

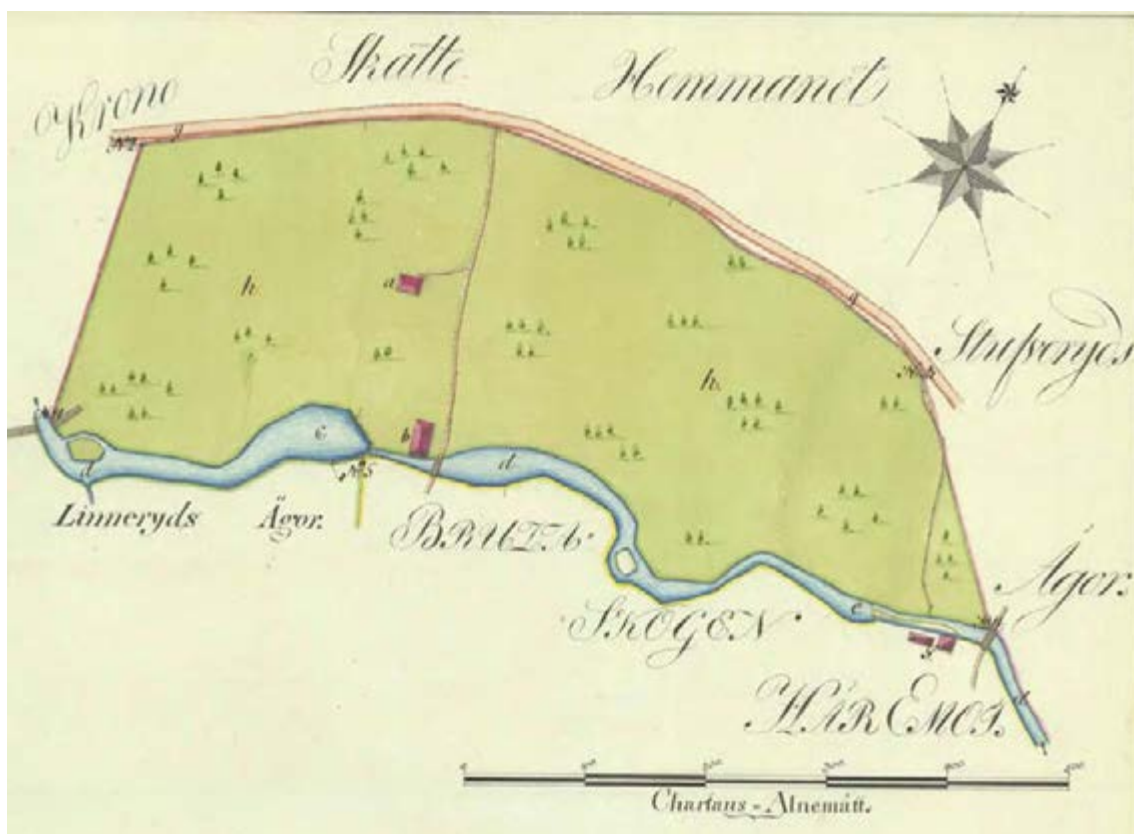

Figur 3. Ägoinsmättningskarta över Stuverys ägor från år 1721 (akt E50-42:1). Markeringen i övre vänster hörn visar platsen med Linneryds såg och kvarn på den plats där Bruzaholms kraftstation står idag (se figuren ovan). Markeringen visar även en mindre småindustrimiljö omkring 300 meter nedströms från Linneryds såg- och kvarnplats. Denna plats inventerades i projekt Kultur Aqua år 2011. Kvar finns rester av såggrund, kvarngrund, kvarnfåra och den bro som gick över vattnet. Platsen är idag skyltad av hembygdsföreningen i området och identifieras som Nedre Fuse kvarn som tillhörde Norssanna. Sannolikt har vattenverksamheten på båda platserna härkomst i 1600-talet. Vattendraget hade vid denna tidpunkt inga större dammar på platsen, Stora dammen och Bruksdammen tillkom först något senare.

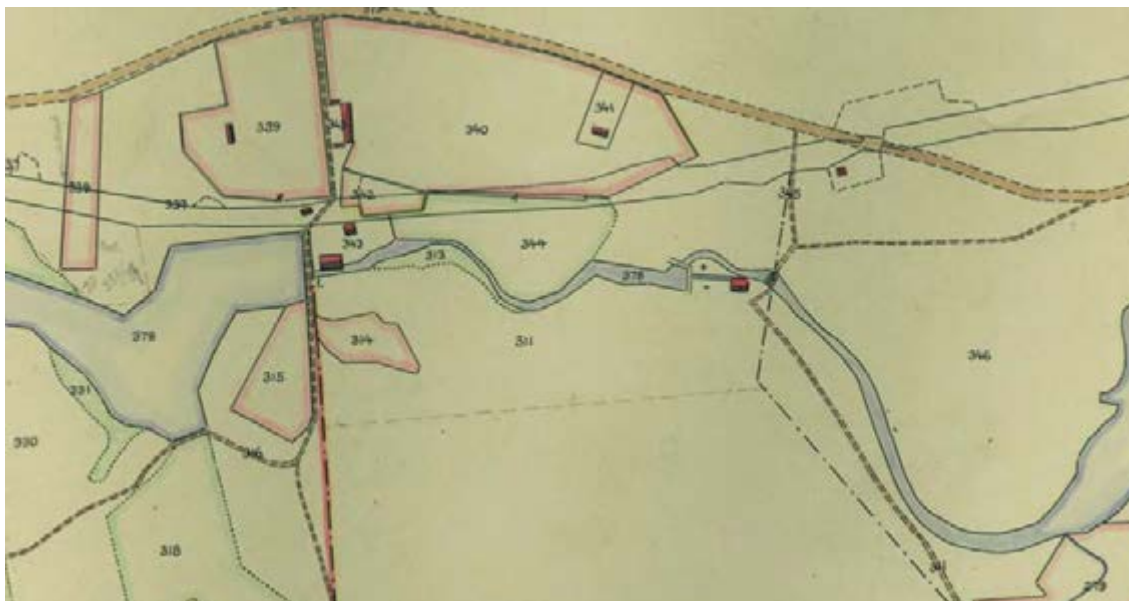
De äldre småindustriella platserna på den inventerade sträckan längs Bruzaån ser ut som följande från Stuveryd och österut:

Intill det som idag är Stora dammen fanns Linneryds såg- och kvarnplats där industriminnet Bruzaholms kraftstation ligger idag. Platsen är sannolikt från 1600-talet med tanke på den förrättning som visar sågen och kvarnen från början av 1700-talet. Strax nedströms Bruzaholms kraftstation finns ytterligare en äldre kvarn- och sågplats, Nedre Fuse kvarn, vilken tillhörde Norrsåna. Båda såg- och kvarnplatserna var samtida och finns med på en ägoinsättningskarta från 1721 (se figur 3). Sannolikt utgör platserna några av de tidigaste småindustriella vattenverksamheterna i Bruzholmstraktens historia. Vid Linneryds såg- och kvarnplats fanns senare ett pappersbruk och strax därefter Bruzaholms kvarn innan driften gick över till elproduktion i början av 1900-talet.

I ett jämförande perspektiv av dessa platser, så som de ser ut på olika förrättningar/kartor, kan nedanstående figurer visa utvecklingen över tid mellan Stora dammen och Bruksdammen då bruket i detalj beskrivs.

Figur 4. Inrösningskarta för Bruzaholms pappersbruk från år 1812 (akt E50-42:2). Pappers bruket, markerad med bokstaven **b** i mitten av bilden, ersatte verksamheten för Linneryds äldre såg- och kvarn. Strax nedströms syns Fuse kvarnområde med sågen, den avlånga byggnaden samt kvarnen intill. Områdets anläggningar, dammen, är markerad med **e** till höger i bild, samt såg och kvarn med **f**.

Figur 5. Omkring 60 år senare ser samma plats ut så här. Pappersbruket har då övergått till Bruzaholms kvarn, och Nedre Fuse kvarns sågverksamhet tycks ha upphört då denna byggnad inte längre är markerad på kartan. Bilden är ett utsnitt av en mätning för Bruzaholms bruk från år 1872 (akt 06-ing-75).

Den lokala hembygdsföreningen i området har bidragit med skyltning av Linneryds och Nedre Fuses småindustriella platser. Informationen för Linneryds gamla såg- och kvarnplats ser ut så här:

- Bruzaholms pappersbruk 1741-1858
- Bruzaholms kvarn 1858-1918

Ytterligare information är att Zacharias Kiällman flyttade år 1741-42 papperbruket till platsen där den dåvarande såg- och kvarnplatsen tillhörande Linneryd låg ödelagd. Papperbruket revs egentligen redan år 1855 och istället flyttades Bruzaholms kvarn från Övre bruksdammen till platsen. Bruket ägde kvarnen fram till år 1888 då häradshövdingen Dieden sålde kvarnen till Lars-Johan Gustavsson och hans hustru Anna-Sofia. Efter detta drevs kvarnen ytterligare av olika ägare. Troligen övergår kvarnen till elproduktion strax efter år 1918.

För Nedre Fuse kvarn finns ytterligare information:

Gammal sågkvarn och mjölkvarn till Norrsåna som kom i Brukets ägo genom köpet av Norrsåna år 1741 och sköttes av mjölnaren vid Bruzaholms kvarn. År 1888 såldes kvarnarna av häradshövdingen Dieden till Lars-Johan Gustavsson med maka. Både Linneryds kvarnplats och Nedre Fuse kvarnplats hade sedermera samma ägare.

Direkt nordväst om den gamla kraftstationen, ligger idag även ett industriminne som utgörs av Nordiska Gjuteriet, en metallduksfabrik vid Stuveryd.

Figur 6. Nordiska Gjuteriet i Stuveryd intill Stora Dammen, Stuveryd 1:3. Här produceras metalldukar.

Nästa stora industriplats utgörs av Bruzaholms bruks fabriker i centrala Bruzaholm. Bruket anlades år 1660. Även här finns mycket information framtagen av både bruksmuséet i Bruzaholm samt hembygdsföreningen i området. Detaljerade kartor över bebyggelse och tidigare verksamheter finns till hands, dock är inte syftet att klarlägga hela brukets historia här. Området utgör riksintresse för kulturmiljövården och Bruzaån utgör även i detta område ett nationellt särskilt värdefullt vatten för kulturmiljö. Kompletteringen till helhetsbilden av Bruzaholmsområdet sker ändå med att fler fornlämningar registrerats samt att klassningen **uppgift om** enligt Riksantikvarieämbetets praxis är mycket tillämpbar på denna plats. Många av de anläggningar som syns kartöversikten i figur 7 nedan, finns idag inte kvar, men med hjälp av äldre källor som historiska kartor kan dessa ändå registreras i fornminnesregistret. Förvånansvärt många lämningar i området är överhuvudtaget inte registrerade i fornminnesregistret, vilket även kan motivera en viss komplettering i beskrivandet av riksintresset och dess avgränsning.

Idag finns en översiktsbild på en skylt vid en rastplats vid den så kallade Sågdammen som illustrerar de flesta anläggningar som funnits i Bruzaholm (se figur 7). Kartan grundas på Viggo Jacobssons **Bruzaholms bruks historia** (för bättre synbarhet i bilden, zooma in i digital version av rapporten). Bruket har haft masugn på platsen samt många olika typer av verksamheter som drivits av vattenkraft. Idag lever traditionen vidare med specialtillverkningar inom järn- och stålindustrin. För vidare läsning om samhället Bruzaholm och brukets historia hänvisas till **Bruzaholm bruk 1660 – 1985. 325 år** (Bruzaholms bruk 1985) och **Bruzaholms bruks historia** (Jacobsson 1971, sida 72-131).

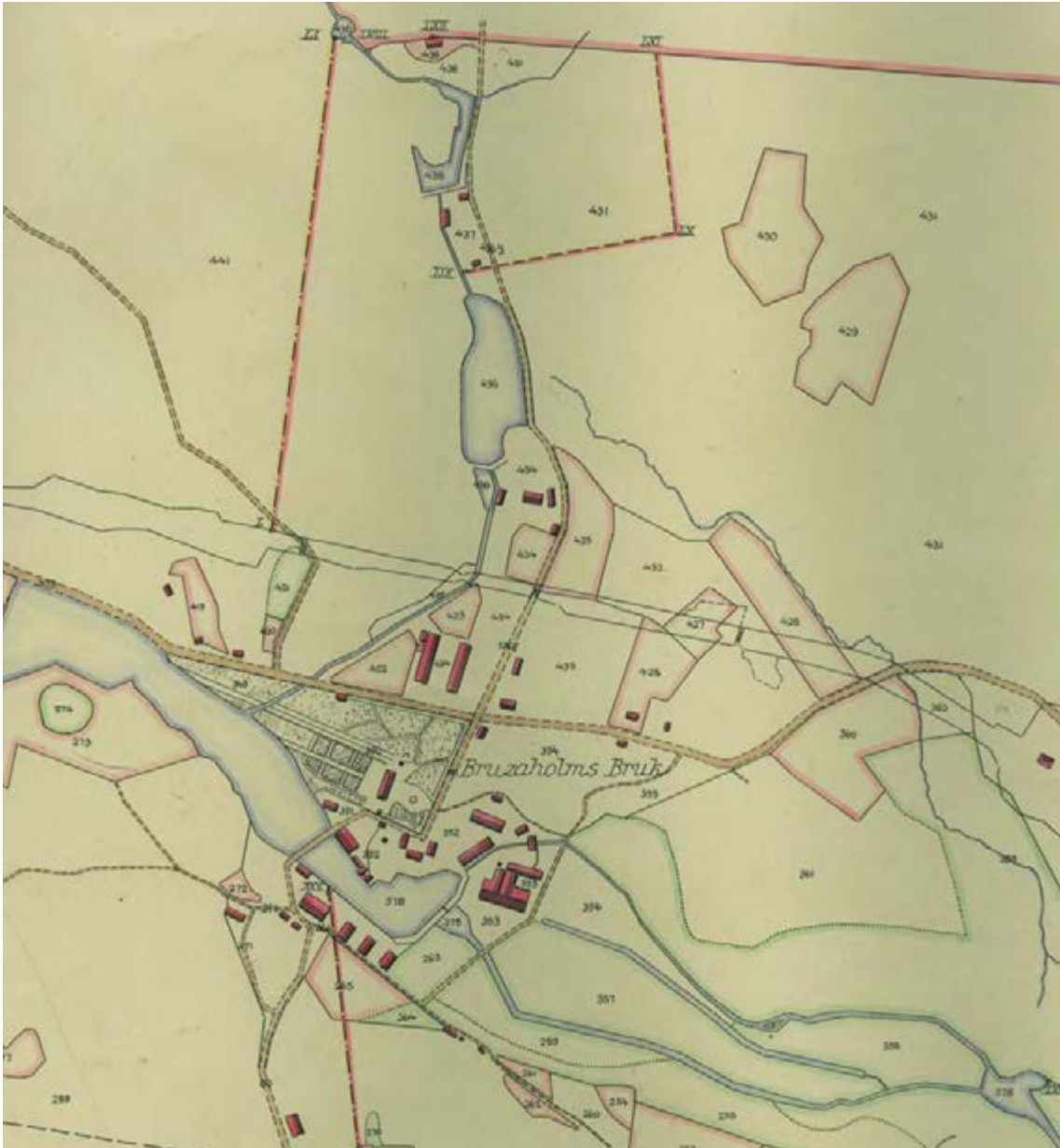

Figur 7. Vid rastplatsen intill Sågdammen i Bruzaholm finns en utmärkt kartöversikt som illustrerar brukets historia vad gäller byggnadernas och industriernas tillkomst och borttagande. Figuren är en avfotografering av en informationstavla på platsen som är ett utdrag ur Víggo Jacobssons Bruzaholms bruks historia (Jacobsson 1971).

Vad gäller nyregistrerade objekt och miljöer inom brukets historia hänvisas till kapitlet Bruzaåns objekt och miljöer nedan.

Figur 8. Bruzaholms industrier har genomgått flera epoker, här ett klassiskt foto av arbetare på bruket taget vid sekelskiftet omkring år 1900 (ur Bruzaholms bruk 1985, sidan 59).

Figur 9. Bruzaholms bruk som det såg ut anno 1872 (akt 06-ing-75). Kartan kompletterar Viggo Jacobsson översikt och ger vissa ledtrådar vad som förändrats över tid och vad som försvunnit i Bruzaholms bruksområde. Bedömningen av den antikvariska klassningen underlättas med hjälp av denna karta av de fornlämningar som annars är svåra att tidssätta eller klassa.

Vid den nedre dammen där den mekaniska verkstaden idag ligger med museiverksamhet, har funnits både kvarn, såg och stångjärnshammare. Omkring 270 meter nedströms Nedre dammens dammvall fanns tidigare även papperskvarn och såg. Dessa ska enligt uppgift ha spolats bort i samband med en dammvalldkatastrof år 1734. Även masugnen som tidigare låg vid det så kallade Brännebruket längre österut, ska ha funnits direkt norr om Nedre dammen. Rester av den finns idag registrerad som Ingatorp RAÄ 132:1. Platsen är idag förändrad jämfört med många av de äldre kartorna och fullständiga belägg för den exakta belägenheten för flera av nämnda vattenverksamheter kan inte bekräftas i äldre kartmaterial. Dessa platser kan sedemera inte registreras som **uppgift om** i fornminnesregistret, utan en generell förståelse av platsens historia fås istället av Viggo Jacobssons översikt i figur 7.

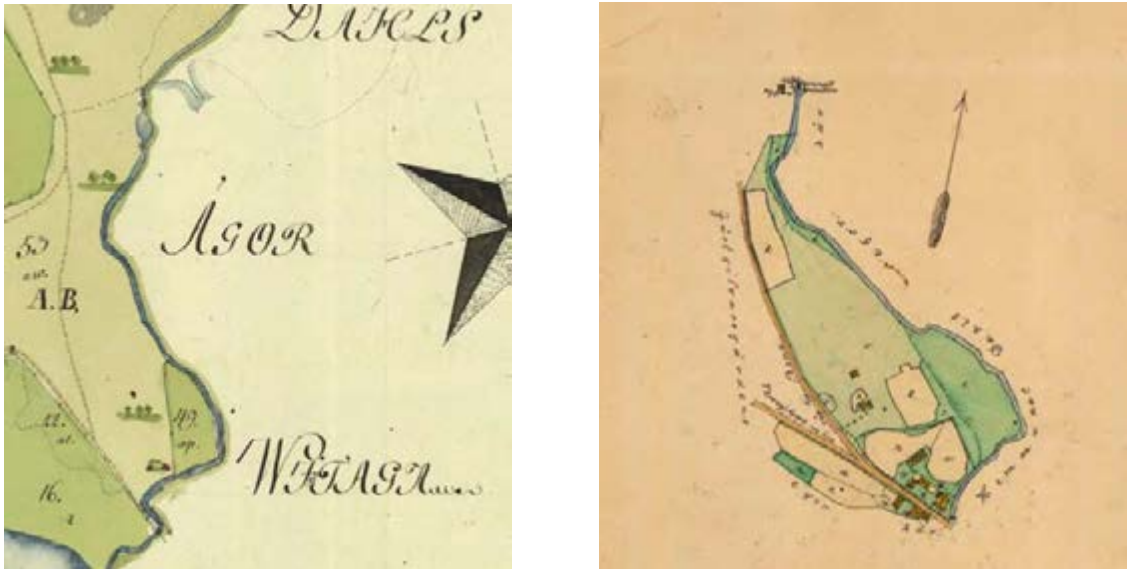
Figur 10. Axplock av industrimiljöer i Bruzaholm. Fotot längst upp till vänster visar arbetarbostäder vid Smedjebacken söder om ån. Fotot längst upp till höger visar utsikt från dammvallen/bron vid mekaniska verkstaden med utblick mot Övre dammen. Denna dammvall uppfördes i sin tidiga variant under åren 1721-1722. I mitten till vänster syns längan vid mekaniska verkstaden sett från gatan vid den så kallade Kungens kurva. Bilden till höger i mitten är mekaniska verkstaden sett från dammvallen vid övre dammen. Foto längst ned till vänster visar herrgården i Bruzaholm som uppfördes 1785 i gustaviansk stil med två våningar under brutet tak. Ursprungligen var fasaden av trä med ersattes senare med vit spritputs. Längs ned till höger finns industrimiljön Källstorp 2:79, vilket är gjuteriet i Bruzaholm med sin treskeppiga basilika. Byggnaden uppfördes år 1907. Infälld bild längst ned till höger visar den så kallade Vita bron intill gjuteriet.

Bortsett från Bruzaholms bruksområde, ligger nästa småindustriella område i ett biflöde till Bruzaån vid Ingatorpstrakten. I detta vattendrag finns egentligen ett system med kvarnar och sågar i **Kvarnbäcken** och **bäck från Stampadammen**. Anläggningsområdet vid Stampadammen utgör den huvudsakliga småindustriella miljön med flera intilliggande vattenverksamheter. Här finns ett industriminne, Ingatorp S:1, vilket är en såg av något senare slag som inte drevs av vattnet, men tillhör den samfällighet, vars verksamhet i ett tidigare skede var mer koncentrerad till vattnet vid bäcken söder om Stampadammen. Övriga miljöer som föregick sågen kan ses i olika skeden på historiska kartor (Figur 11 och 12). Troligen har dessa funnits sedan 1700-talet. Stampadammen benämndes tidigare **Qvarnadammen** på karta från år 1717. Troligen har någon av kvarnarna på platsen ändrat inriktning till vadmalstamp eller benstamp under ett senare skede, varav namnändringen.

Kvarnruinerna som återfinns norr om Stampadammen, i flödet Kvarnbäcken, finns ett system med kvarnar. Dessa ligger dock något separerade och kan inte klassas som småindustrilla miljöer med olika verksamheter på samma plats. Däremot skulle själva vattendraget kunna klassas som ett **kvarnvattendrag**. Kategorin med kvarnvattendrag har föreslagits i ett projekt med kunskapsöversikter av kultur- och naturmiljöer på uppdrag av Vattenmyndigheten Södra Östersjöns distrikt. Ett vattendrag med äldre tätt liggande vattenverksamheter kan sägas ha kulturvärden som överstiger andra intressen, och är direkt olämpligt till exempel för biologiska återställningar eller utrivande av vandringshinder i vattendrag.

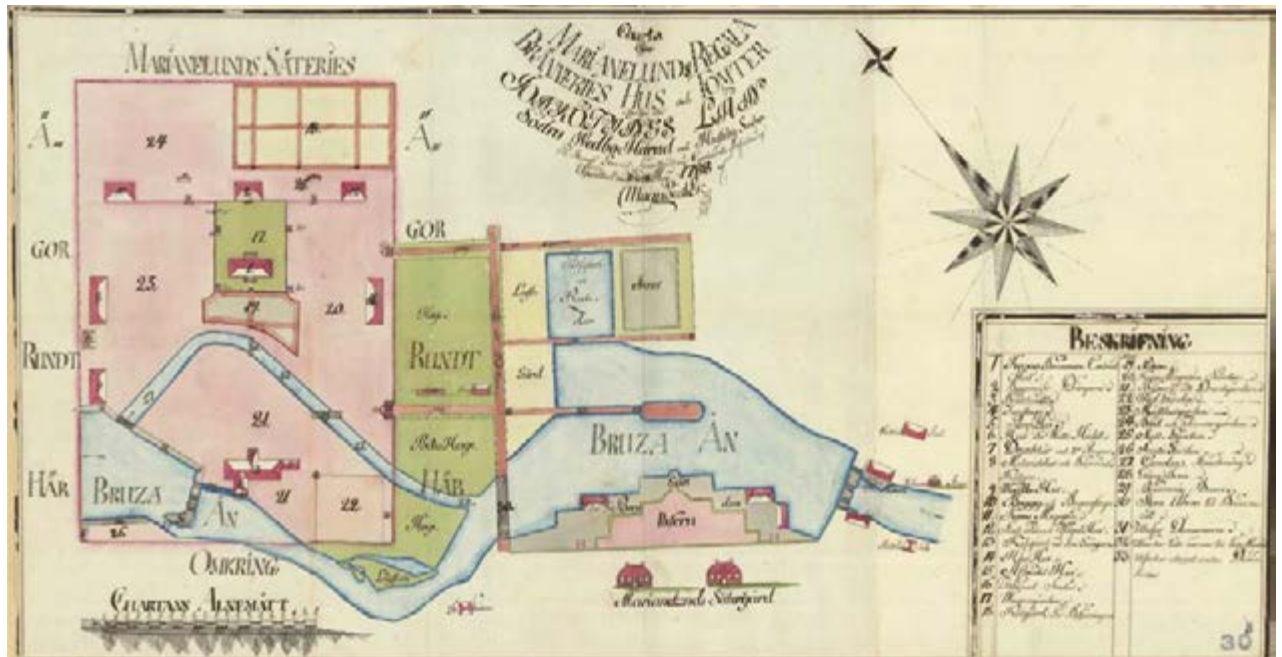
Figur 11. Det äldre småindustriella området söder om Stampadammen eller Quarnadammen som det hette då. Här fanns två kvarnar och en bro enligt en geometrisk karta från år 1717 (akt E57-14:1). Den norra kvarnen utgjordes vid denna tidpunkt av en enfota kvarn eller en skvaltkvarn. Den mer södra kvarnen benämns till skillnad mot den förra bara som en kvarn, vilket troligen var en hjulkvarn. Anläggningarna på platsen bekräftar att det är fråga om en hjulkvarn.

Figur 12. Till vänster storskifteskarta från år 1795 (akt E57-31:2). Platsen kvarstår vid denna tid ungefär som innan, söder om Stampadammen vid Ingatorp. Några brorester har dock inte kunnat lokaliseras under fältinventeringen. På en avsnöringskarta till höger från år 1867 (akt 06-ing-1009) syns det södra kvarnläget igen, men då benämns det äldre läget 'gammligt kvarnställe', och ett nytt etableras strax väster om detta med benämningen 'ny qvarn'. Båda kvarnanläggningarna finns idag kvar och platsen blir lättare att tolka med hjälp av dessa tidsuppgifter.

Nästa småindustriella miljö i vattensystemet är lokaliserad till Mariannelund. Flera av de äldre miljöerna i Mariannelund kan sägas ha med upphovet att göra då samhället fick benämningen Mariannelund i mitten av 1700-talet. Namnet Mariannelund var ursprungligen Marianalund, och grundades av generallöjtnant Gustaf Adolf von Siegroth år 1755.

Siegroth köpte vid detta tillfälle gården Strömstorp som han sedan uppkallade efter sin fru Mariana Makleer. En allé anlades från säteriet, där han även uppförde två flygelbyggnader. Huvudbyggnaden hann aldrig bli byggd då Siegroth befordrades och flyttade. Samhället har haft en röd tråd i sin industriella verksamhet fram till idag. Fokus har under åren legat på en tändsticksfabrik, som sedan övergick till att bli en bobinfabrik under en kort period. Bobin är en spinnrocksrulle, varpå en nyspunnen tråd upplindas. Platsen för fabriken gick senare över till att bli pappersbruk, som dock lades ned i slutet av 1970-talet. Anläggningar som uppmärksammas mer under projekt kultur Aqua är äldre vattenbaserade anläggningar som lät uppföras på 1700-talet. Bland annat bränneriet kopplat till herrgården, en såg- och en kvarngrund som finns vid den övre bruksdammen, samt att själva dammvallarna utgör äldre anläggningar i grunden. Herrgårdsparken utgör ett unikt arkitektoniskt fenomen då de dammar som anlades sägs utgöra makan Marianas monogram. Generallöjtnanten lät även uppföra något som enligt äldre kartor beskrivs som en skans, vilket idag är en del av parken, en upphöjd plåtå av rektangulär form. Om detta var en lek med trädgårdsarkitekturen med en militär finess, eller om det verkligen var en plats för en riktig skans, kanske i övningsyfte för militären, låter sig vara osagt. Nedanstående figurer (13 och 14) visar två snarlika avmätningar av herrgårdens bränneritomt. Kartorna visar detaljerade översikter av hus och anläggningar. Många av dessa är idag borta. Endast dammvallen och enstaka grundstenar kvarstår, samt den kanal som gick igenom området.

Figur 13. Avmätningsskarta över bränneriets tomt och tillhörande anläggningar till herrgården Marianelund anno 1788 (akt E55-30:3). Kartan ger värdefull kulturhistorisk information över området då merparten av anläggningarna är borta. Numreringen på kartan, exempel: 1. Bränneriets kontorshus 2. Byggning för Drängarna 3. Brännhuset 5. Pomphus 6. Hus för Vatten Hiulet (grunder finns delvis kvar) 8. Materialhus och brännvinskällare 10. Brygg- och bagarestuga 11. Kronomagasin 16. Smedja 21. Bränneri och Drankgården 22. Wedgården 23. Mälthusgården 27. Canalens sträckning 30 Stora Åbron till Bränneriet 31 Utvisar damarnarne (finns kvar) 32. Utmärker Vatten rännan till Vatn Hiulet 33. Utstakar utloppet emellan Damarnarne. I Bruzaåns sväng söder om bränneriområdet fanns även någon form av badställe, här benämnt 'Lögarställe'.

Figur 13 ovan visar även läget för en såg och en kvarn nedströms bränneriets huvudområde, till höger på kartan. Dessa grunder finns delvis bevarade. Delar av den äldre dammvallen finns även kvar, även om den förstärkts under senare tider. Mjölkvaren som låg på den norra sidan av vattnet har så mycket som fyra vattenhjul markerade. En mjölnarstuga låg strax öster om denna. Sågen låg på den södra sidan av vattnet. Det finns ytterligare information på kartan i det område som är herrgårdsparken, dels nämnda skans, men även en liten konstgjord damm som benämns 'Perlfiskeri och Rudedam'. Man får anta att någon form av odling av flodpärlmussla kan ha åsyftats här. Den bro som benämns Stora Åbron på kartan, utgör en stenvälsbro som finns kvar och utgör bevakningsobjekt i fornminnesregistret (RAÄ Hässleby 67:1).

Figur 14. Avvätningskarta, en andra version, över bränneriets tomt och tillhörande anläggningar till herrgården Marianelund anno 1788 (akt E55-30:4).

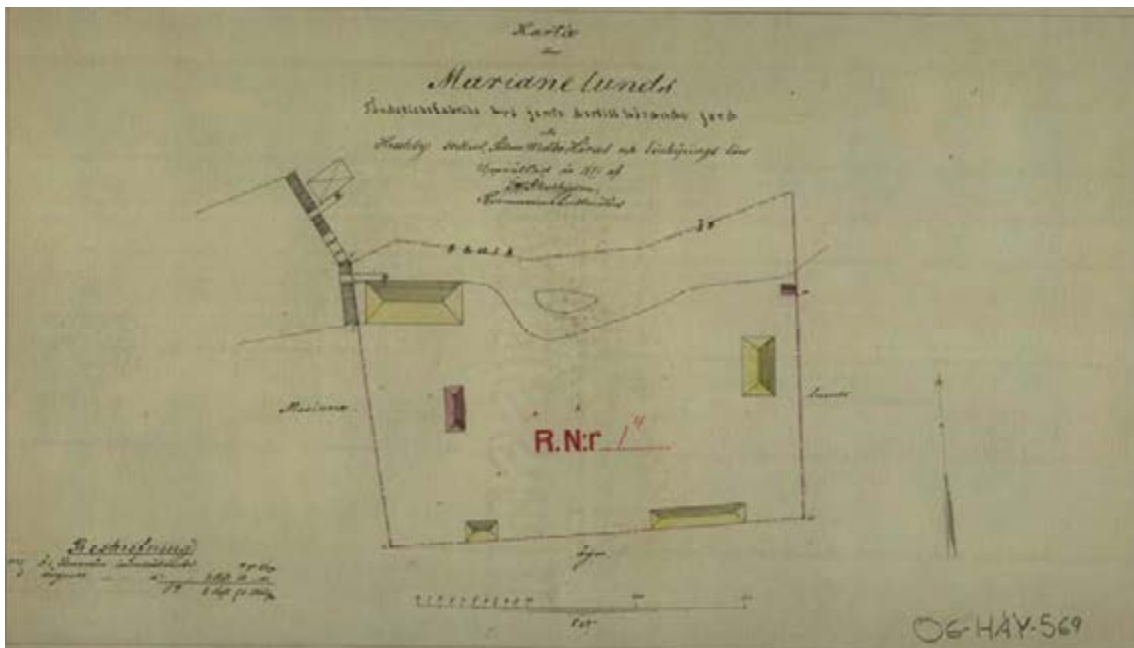
Kartornas informationsvärde är stort och skulle kunna motivera att en andra detaljinventering av hela området gjordes för att kontrollera om fler grunder finns kvar. Nedan finns ytterligare en mantalssättningskarta från år 1897 (akt 06-häy-92), vilken visar miljön mer som den ser ut idag. Bland annat är Herrgårdsparken mer detaljerad och bränneriet är borta. Kvarnen och sågen strax nedströms har ändrat utformning. På kartan syns även vattenverksamhet vid den Nedre bruksdammen, vad som år 1897 utgjorde den dåvarande sulfitt- eller pappersmassafabriken.

Vid den Nedre Bruksdammen, har som tidigare nämnts olika industriella verksamheter avlöst varandra. Från början fanns här en tändsticksfabrik från år 1871 som byggdes om till bobintillverkningsfabrik år 1880. Vid denna tid fanns här även en såg. Den verksamheten var dock kortvarig och sulfittfabriken tog över år 1888 och lades ned i slutet av år 1976. Verksamheterna har tillsammans kraftigt förorenat Bruzaån som nu börjat återhämta sig i detta område.

Figur 15. Mantalssättningskarta från år 1897 (akt 06-häy-92). Vissa förändringar har skett längs Bruzaån i Mariannelund. Bland annat har hergårdens bränneri rivits och flertalet byggnader har försvunnit. Mjölkvärnen och sågen vid Övre bruksdammen har ändrat karaktär och verksamheten vid Nedre Bruksdammen har lagts om till pappersmassafabrik. Jämförelser mellan olika historiska kartor av denna karaktär är till stor nytta i tolkningsarbetet vid inventeringen i fält. Inte minst är det lättare att särskilja byggnadsrester tillkomna under olika tidsperioder.

Nedan visas ett antal figurer som beskriver historiken i kartbild sedan tillkomsten av tändsticksfabriken vid Nedre bruksdammen.

Figur 16. Tändsticksfabriken med byggnader och tomt enligt en avsöndringskarta från år 1871 (akt 06-häy-569).

Under tändsticksfabrikens tid fanns två anläggningar som drevs av vattenkraft. Den på norra sidan verkar inte ha tillhört tändsticksfabrikens ägor i detta skede. Denna byggnad beskrivs dock som en såg på en karta från år 1888, då bobinfabrikens ägor redovisas, för att sedan övergå till pappermassafabrikens drift.

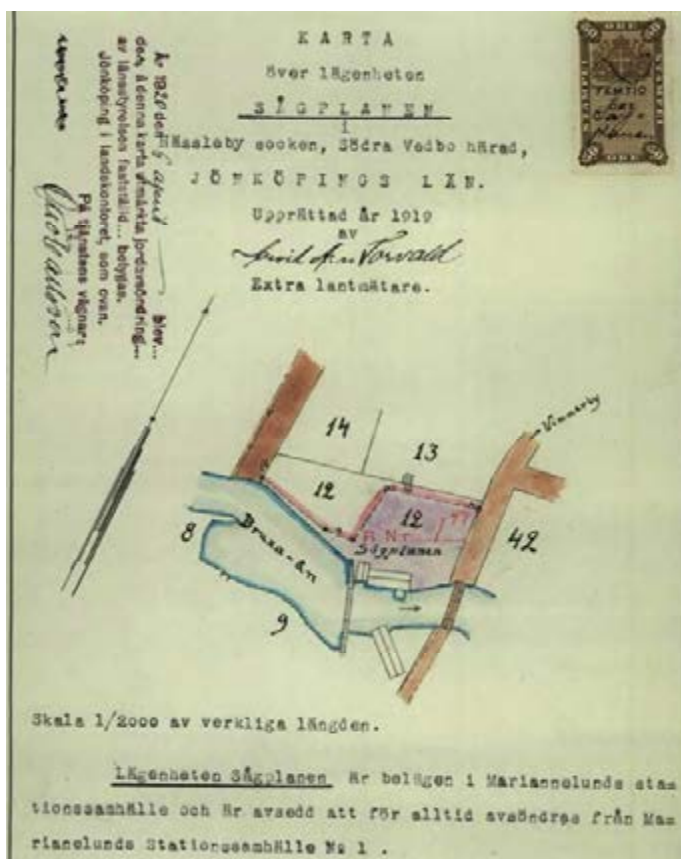
Figur 17. Avsöndringskarta från år 1888 (akt 06-häy-571). Även om inte de vattendrivna byggnaderna vid vattnet finns med, noteras 'sågen' på den norra sidan av Bruzaån vid den Nedre Bruksdammen. Vid denna tidpunkt upphörde bobintillverkningen och produktion ställde om till pappersmassatillverkning. Denna produktion kom att pågå i nästan 90 år.

Figur 18. Avsöndringskarta från år 1904 (akt 06-häy-575). Marken benämns fortfarande som tillhörande bobinfabriken, men driften var omställd till pappersmassatillverkning. I högra nedre hörnet syns även en dammvall och en såg som byggdes någon gång i mitten eller slutet av 1800-talet. Sågen förklarades som industriminne år 2011 i samband med projekt Kultur Aqua, då den före detta sågbyggnaden finns kvar. Sågen ligger nära en fin stenalvsbro samt industri- och byggnadsminnet Julles Mekaniska verkstad (syns ej på kartan).

Figur 19. Utdrag ur ekonomiska kartan från år 1944 (akt J133-6f7h45), vilket visar den mer moderna och mycket större sulfittfabriken innan den revs på 1970-talet. Idag finns endast enstaka grundrester och öppna asfalterade ytor och gräsmattor vid vattnet. Det enda minnet som kvarstår är Nedre Bruksdammen och dess dammvall/bro samt den fåra som ledde vattnet mot den före detta sågen och senare pappersmassafabriken. Sanerande åtgärder för förorenade områden samt projektering för fiskväg förbi dammen är kommande händelser i platsens historia.

Figur 20. Kartutsnitt från avsnödringskarta från år 1919 (akt 06-häy-609) för den före detta snickerifabriken/sågen som är förklarad som industriminne nära åbron och Julles mekaniska verkstad. Området kallas allmänt "Sågplanen", vilket även återkommer i köpebrev i senare händelser i platsens historia.

Figur 21. Foto på det nytillkomna industriminnet, Mariannelund 9:54, den gamla snickerifabriken/sågen som beskrevs på karta i förra figuren. I bakgrunden syns stenvalsbron som utgör fornlämning i form av övrig kulturhistorisk lämning, Hässleby RAÄ 41:1. Bron har troligen byggts om på 1920-talet och ersatte den något äldre stenvalsbron som fanns där innan.

Figur 22. Jules Mekaniska i Mariannelund, idag både ett industri- och byggnadsminne.

Översikt av dammar och vandringshinder

Begreppet vandringshinder kan definieras som hinder för vattenlevande fauna, både fisk och andra vattenlevande djur, även mindre djur som är viktiga i näringskedjan. I regel består vandringshinder av indämda områden, kraftverk och äldre kvarnar (dammvallar). Syftet med att förbättra vandringsvägarna för dessa arter är de ska sprida sig, uppsöka födoplatser och kunna nå lekområden. Ursprungligen forsande och strömmade partier har under historisk tid och senare tid, istället omvandlats till mindre sjöar vid dammbyggen. Målet blir därför att försöka återskapa de naturliga och ursprungliga vägarna eller konstruera fiskvägar i form av så kallade omlöp. I Bruzaån är det prioriterat att upprätthålla beståndet och sörja för ökad reproduktion av tjockskalig målarmussla, samt att sörja för att värdfiskepopulationen ska vara livskraftig och reproducerande i Bruzaån. För flodpärlmussla gäller samma mål. Även utter är en prioriterad art, där målet är att Bruzaån ska utgöra lämpligt vatten för Utter och bidra till det nationella målet om ett utterbestånd på mer än 4000 individer. Åtgärder som kan bli möjliga är till exempel information till markägare, möjligheter till att skapa fria fiskvägar, att bygga utterpassager och bygga lekbottnar med mera.

Den information som kan extraheras ur biotopkarteringens databas för vandringshinder ser ut som följande. **Antalet vandringshinder** i den inventerade delen av Bruzaåns huvudfåra och de inventerade biflödena är 14. **Hindren** utgörs av damm, damm/vägpassage, naturligt hinder och sjöutlopp. På biotopkarteringen bedömdes **användningen idag** utgöras av till exempel dammar, trösklar för sjöyta, vattenkraftverk, bevattningsdamm och spegeldamm. Den **tidiga användningen** bedömdes bara i sex fall och utgjorde då två kvarnar, två vattenkraftverk och två spiksmedjor. Hälften av objekten bedömdes ha med **kulturmiljö** att göra. **Vandringshinder för öring** bedöms i samtliga fall vara definitiva. Fördelningen av vandringshindren ser ut enligt följande:

- Stuveryd, vattenkraftverket. Här fanns tidigare Linneryds kvarn- och såg, pappersbruk som beskrevs i tidigare kapitel.
- Fuse kvarn, damm, strax nedströms vattenkraftverket. Här fanns tidigare såg- och kvarn, utgör efter inventeringen inom Kultur Aqua en fornlämning.
- Bruksdammen, Bruzaholm, damm/vägpassage. Dammvallen är av äldre slag och bedöms utgöra fornlämning i form av övrig kulturhistorisk lämning i samband med projekt Kultur Aqua.
- Bruzaholm, nedre, damm till vattenkraftverket vid gjuteriet. Dammen är av äldre slag och förstärkt under 1900-talet. Bedöms utgöra fornlämning i form av övrig kulturhistorisk lämning i samband med projekt Kultur Aqua.
- Lövsjöbäcken, nedre, Bruzaholm. Damm. Dammen är inte inventerad under projekt Kultur Aqua och kan därför inte bedömas ur kulturmiljösynpunkt. Om dammen är från sekelskiftet runt år 1900 eller tidigare bör den klassas som övrig kulturhistorisk lämning.
- Lövsjöbäcken, nedre, Bruzaholm. Damm, spegeldamm. Dammen är av äldre slag och tillkom år 1835. Platsen är sedan tidigare klassad som övrig kulturhistorisk lämning i form som plats med tradition. Tidigare låg här såg och stångjärnshammare. Lämningstypen kan komma att ändras då dammen fortfarande utgör del av en såg eller stångjärnshammare.

- Lövsjöbäcken, nedre, Bruzaholm. Damm. Ingen användning idag. Platsen var inte klassad tidigare men registreras som fornlämning i samband med projekt Kultur Aqua. Här finns dammvall, grävd stensatt kanal samt grunder efter en spiksmedja/manufakturverk från 1800-talet. Dessa utgör övrig kulturhistorisk lämning.
- Lövsjöbäcken, nedre, Bruzaholm. Damm, bevattningsdamm idag ägd av AB Maskinduksverken för bevattning av egnahemsområdet i närheten. Dammen har tidigare använts till en hammare/smedja och är sedan tidigare en registrerad fornlämning, Ingatorp RAÄ 130:1. Tidigare ska även en skvalt ha funnits på platsen under 1700-talet och kanske tidigare, på den södra sidan av vattnet nära dammvallen. Enstaka grundstenar kvarstår samt en igenfylld äldre fåra och ett utskov på den södra sidan. Dessa registreras som fornlämning i form av övrig kulturhistorisk lämning i samband med projekt Kultur Aqua.
- Lövsjöbäcken, nedre, Bruzaholm. Naturligt hinder strax uppströms ovan nämnda bevattningsdamm. Ingen kulturmiljö.
- Lövsjöbäcken, nedre, nedströms Lövsjön. Sjöutlopp med tröskel för sjöyta. Dammen eller dammvallen på platsen utgör kulturmiljö. Dammvallen byggdes ursprungligen på 1700-talet och utgör gammal regleringsdamm till bruket. Troligen förbättrad under 1800-talet och även senare. Denna registreras som fornlämning i form av övrig kulturhistorisk lämning i samband med projekt Kultur Aqua.
- Bruzaån nedre, sjön Hjältens utlopp. Sjöutlopp med tröskel för sjöyta. Ingen kulturmiljö. Ligger dock strax nedströms från stenvalvsbro som har kulturvärde.
- Brusaån, nedre. Högebro. Damm/vägpassage vid vattenkraftverk. Platsen har höga kulturhistoriska värden med äldre stenvalvsbro och dammvallar samt ett tidigt vattenkraftverk klassat som industriminne. Här har funnits flera kvarnar i system. Dels där kraftstationen ligger idag. Dels fanns kvarn nedströms ett antal hundra meter vid Möcklemark, samt uppströms längs ett parti som rätades kraftigt på 1800-talets slut/1900-talets början. Platsen har använts sedan 1600-talet vilket skulle kunna motivera att området registreras som fast fornlämning med skydd enligt Kulturmiljölagen (KML). Pågående verksamhet är dock etablerad på platsen vilken skulle inskränkas av en klassning som fast fornlämning. Klassas därför som övrig kulturhistorisk lämning med höga kulturhistoriska värden.
- Bruzaån nedre, Mariannelund övre. Damm. Ligger vid Övre Bruksdammen. Delar av den renoverade dammvallen som tillika utgör bro, är konstruerad på 1700-talet. Vid dammvallens fästen finns även grundrester samt kvarnfåror till en kvarn och en såg från Mariannelunds tidigaste historia kopplad till herrgården. Platsen har kulturhistoriskt värde och de anläggningar som finns här registreras som fornlämningar i form av övriga kulturhistoriska lämningar i samband med projekt Kultur Aqua. Spegeldammen ingår i en för orten viktig identitet kopplad till bruk och herrgårdsparken. Samråd bör ske i samband med projektering av fiskvägar eller biotopåterställande åtgärder.
- Bruzaån nedre, Mariannelund nedre. Damm. Ligger vid Nedre Bruksdammen. Platsen är strakt förknippad med den företagsanda som kom att präglade Mariannelund under 1800-talet och 1900-talet kopplad till tändstickfabrik, bobinfabrik och slutligen sulfitfabrik. Dammvallen tillkom på 1800-talet och har relativt nyligen renoverats. Kvar finns fåra till vattenverksamheten på den norra sidan. Stensatt kanal nedströms. Även här utgör ovanliggande spegeldamm ett identitetsvärde för orten.

Längs Bruzaån och de inventerade biflödena finns även ett stort antal äldre dammvallar eller rester av sådana. Många av dem utgör inte vandringshinder eller ligger i bäckar som inte är prioriterade för åtgärder. Vilka dessa är framgår av genomgången av fornlämningar nedan.

Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget

Förutom redan registrerade fornlämningar eller industriminnen berörs Bruzaån även av andra klassningar eller sedan tidigare utpekade miljöer. Dessa kan vara av kulturmiljö-, industri eller naturmiljöart. Den mest övergripande nivån i detta fall utgörs av riksintressen och den mer lokala klassningen, av Eksjö kommun utpekade bevarandevärda kulturmiljöer/landskap/bebyggelse.

Riksintressen för kulturmiljövård

Ett riksintresse för kulturmiljövård finns inom 100 meter från de inventerade vattendragen.

Bruzaholms bruk, riksintresse nummer 57 i Jönköpings län.

Motivering:

Bruksmiljö, järnbruk med privilegium från 1660 och bevarad äldre bebyggelse från 1700- och 1800-talen samt tidigt 1900-tal.

Uttryck för riksintresset:

Herrgård från 1785, maskin- och lagerlokaler, arbetarbostäder från 1800-talet och gjuteri i sten från 1908, dammsystem längs Brusaån.

Ytterligare fyra riksintressen för kulturmiljövård finns strax utanför den buffrade zonen på 100 meter från vattendrag. Dessa bör ändå nämnas då de tillhör den sammantagna helhetsbilden över bygden/närområdet.

Pukulla, riksintresse nummer 58 i Jönköpings län.

Motivering:

Bymiljö, höjdbygge med samlad bebyggelse och inägostruktur med tidig 1800-talskaraktär. (Odlingslandskap, Kvarnmiljö).

Uttryck för riksintresset:

Fyra gårdar som ligger i radbyform på höjdplåtå. Åkermark med rikligt bestånd av röjningsrösen samt enstaka stengärdesgårdar. Kvarnbyggnad. Odlingsrösen.

Näs, riksintresse nummer 59 i Jönköpings län.

Motivering:

Bymiljö med radby, skapad genom 1700-talets hemmansklyvning, där åkermarken ligger i för regionen typiskt höjdläge. (Odlingslandskap).

Uttryck för riksintresset:

Tre bevarade gårdar av götisk typ med rikt bestånd av bevarade ekonomibygnader från 1800- och 1900-talen. Inägomarker med riklig förekomst av röjningsrösen och en del bevarade stenmurar på näs i Nässjasjön.

Hultåkra, riksintresse nummer 60 i Jönköpings län.

Odlingslandskap av medeltida eller äldre struktur i anslutning till av hemmansklyvning delad ensamgård (Gårdsmiljö).

Uttryck för riksintresset:

Två gårdar med bostadshus av parstugutyp från 1700- och 1800-talen. Vältimrade uthus. Odlingslandskap med höga stenmurar, enstaka röjningsrösen och trögärdesgårdar samt bebyggelselokalisering som överensstämmer med den första kartläggningen från 1640-talet.

Hässleby sanatorium, riksintresse nummer 61 i Jönköpings län.

Motivering: Sanatoriemiljö för tbc i höglänt tallskogsmark uppförd för obemedlade med pengar ur Oscar II:s jubileumsfond. Anläggningen är den bäst bevarade av ursprungligen tre i landet.

Uttryck för riksintresset:

Sanatoriebyggnad från 1901, ritad av Axel Kumlien. Till anläggningen hör terapiverkstäder, sommarpaviljonger och personalbostäder, bl.a. underläkarvilla och sysslomansbostad, parker och promenadvägar.

Riksintressen för naturvård

Endast ett riksintresse för naturvård tangerar marginella delar av den inventerade sträckan i den östra delen av Bruzaåns system.

Silveråns dalgång, riksintresse nummer 6029.

Värdeomdöme: De kvartära avlagringarna i Silveråns dalgångar har höga geovetenskapliga värden. I dalgången finns åsar och kaméområden med ryggar, terrasser och dödisgropar. I ån, med sitt rena vatten, har de utrotningshotade djurarterna flodpärlmussla och utter noterats. Öring har viktiga leklokaler i ån. Silverån hyser en artrik och skyddsvärd bottenfauna.

Förutsättningar för bevarande: Tåktverksamhet bör inte ske i området. Väganläggningar, utfyllnader, nybebyggelse utgör också hot mot naturvärdena. Tung terrängtrafik kan skada känsliga partier såsom åsar, terrasser etc. Ingrepp som kulvertering eller förändring av vattendragets sträckning eller bottenprofil, vandringshinder och vattenreglering, vattenuttag, näringstillförsel, tillförsel av organiska gifter, utsläpp av tungmetaller, överfiske, inplantering av främmande fiskstammar och skogsavverkning längs vattendraget medför att områdets naturvärde skadas.

Särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbetet

Två områden med denna klassning finns längs de inventerade sträckorna. Normalt följer klassningen där riksintressen för kulturmiljövård ligger vid vatten. Det som skiljer är avgränsningen av området samt att beskrivningen kan ha omformulerats för syftet.

Bruzaholms bruk. Samlad bruksmiljö med järnbruk, med privilegium från 1660 och bevarad äldre bebyggelse från 1700- och 1800-talen samt tidigt 1900-tal. Järnframställning sedan bildandet 1660. Sjö- och myrsmalm var, tillsammans med ved och vattenkraft, förutsättningarna för brukets verksamhet. Dammsystem längs Bruzaån. Gjuteriverkstad från 1860-talet.

Mariannelunds mekaniska verkstad. Verkstadsområde placerat inne i samhället Mariannelund. Gjuteri från 1880. Nuvarande verkstadslokaler, smedja och gjuteri från 1900. Snickeriverkstad från 1944. Verkstadens placering i samhället är tidstypisk, med närhet till vatten som ursprunglig kraftkälla.

Ytterligare ett område med klassningen särskilt värdefullt vatten Riksantikvarieämbetet finns strax utanför buffertzonen på 100 meter.

Pukulla. Bymiljö, höjdlägesby med samlad bebyggelse (radbyform) och inägostruktur med tidig 1800-talskaraktär. Åkermark med rikligt bestånd av odlingsrösen samt enstaka stengärdesgårdar. Odlingslandskap med lämningar från äldre tiders brukande av jorden och tidiga bosättningar. Kvarn från 1700-talet.

Särskilt värdefulla vatten Naturvårdsverket

Ett särskilt värdefullt vatten Naturvårdsverket tangerar Bruzaån i dess mest östra del.

Emån. Vattendraget ingår som helt avrinningsområde i Vattendragsutredningen. Emån tillsammans med sina biflöden är sydöstra Sveriges största vattendrag. Mal, lax, asp, nissöga, flodpärlmussla, tjockskalig målarmussla, flat dammussla, spetsfläckad trollslända, meandrande vattendrag, mm.

Ett vattendrag ligger direkt utanför buffertzonen på 100 meter och ligger vid Stuveryd i den västra delen av Bruzaån.

Stuverysbäcken. Stuverysbäcken mynnar strax väster om Bruzaholm i Eksjö kommun. Den tillhör delavrinningsområde Bruzaån, enligt Emåprojektets vattendirektivgrupp. Hög grad av naturlighet enligt System Aqua. Hög andel nyckelbiotoper. Förekomst av rödlistad art; Dunmossa (NT).

Särskilt värdefulla vatten Fiskeriverket

Ett särskilt värdefullt vatten Fiskeriverket tangerar Bruzaån i dess mest östra del.

Silverån (länsgräns-mynning). Rödlistad art: Tjockskalig målarmussla. Skyddad stam: Havsvandrande öringstam. Havsvandrande laxstam.

Riksintresse Natura 2000 Habitatdirektivet

Ett område med Natura 2000 klassning enligt habitatdirektivet utgör Bruzaåns mest östra del.

Bruzaån. Bevarandesyfte: Området har mycket höga naturvärden knutna till arterna:

1032 Tjockskalig målarmussla (*Unio crassus*)

1029 Flodpärlmussla (*Margaritifera margaritifera*)

1355 Utter (*Lutra lutra*)

För att bidra till att upprätthålla dessa arter i en gynnsam bevarandestatus i den boreala regionen har området beslutats ingå i Natura 2000-nätverket.

Ett Natura 2000 område enligt habitatdirektivet ligger direkt utanför buffertzonen på 100 meter och ligger vid Stuveryd i den västra delen av Bruzaån.

Stuverysbäcken. Bevarandesyfte: Området har mycket höga naturvärden knutna till naturtyperna:

9010 *Västlig taiga

91D0 *Skogbevuxen myr

3260 Vattendrag med flytbladsvegetation eller akvatiska mossor

7140 Öppna svagt välvda mossar, fattiga och intermediära kärr och gungflyn

Syftet med bevarandet av området är att bidra till att upprätthålla dessa naturtyper i en gynnsam bevarandestatus i den boreala regionen. Det främsta syftet är att bevara naturtyperna västlig taiga och vattendrag med flytbladsvegetation eller akvatiska mossor.

Byggnadsminnen Riksantikvarieämbetet

Ett byggnadsminne, uppdelat på fem byggnader återfinns i Mariannelund och tillhör **Julles Mekaniska Verkstad**.

EKSJÖ ÅSMEDJAN 1 - Husnr 3, snickeri.

EKSJÖ ÅSMEDJAN 1 - Husnr 2, verkstad.

EKSJÖ ÅSMEDJAN 1 - Husnr 1, gjuteri.

EKSJÖ ÅSMEDJAN 1 - Husnr 9002, dass/hemlighus/avträde.

EKSJÖ ÅSMEDJAN 1 - Husnr 9001, förråd.

Kommunala kulturmiljöinventeringar/kulturmiljövårdprogram

På kommunal nivå har en kulturmiljöutredning utförts i Eksjö kommun. De objekt eller miljöer som beskrivs där och som ligger inom cirka 100 meter från vatten i de inventerade vattendragen är:

Inom Hässleby socken:

Hässleby-Skögle 1:4. Flackt öppet odlingslandskap i Bruzaåns dalgång. Stora lövträd i trädgården. Bostadshus 1 ½ våning manbyggnad med sexdelad plan uppförd av timmer omkring år 1900. Fasaden är vitmålad och klädd med stående fasspontpanel kombinerad med liggande sådan, skilda åt genom ett profilerat väggband. Frontespiser på båda långsidorna, veranda med lövsågerier i NV, burspråk i SÖ, lövsågade fönsteröverstycken. Flackt sadeltak med profilerat utsprång täckt med svart plåt. Byggnadsstilen ansluter sig till den som utbildades under slutet av 1800-talet under påverkan av ledande arkitekter som Sundius, Edelsvärd och Löfvenskiöld.

Mariannelund 9:3. Mariannelunds gård. Svagt sluttande moränmark mot norr och Brusaån. En rak grusväg kantad av en lövträdsallé leder fram till gården. Säteriet Strömstorp, som var gårdens tidigare namn, bildades på 1680-talet av Hemmanen Torp och Haageqvarn. Efter att en tid ha varit pantsatt till kronan och utarrenderad till bönder återlöstes egendomen 1755. Då uppfördes nya byggnader och gamla förbättrades, en allé planterades utefter vägen fram till gården och trädgård samt promenader vid ån anlades. Flygelbyggnad, bostadshus, uppförd av timmer i 1 våning med vind på 1750-talet. Fasaden är gulmålad och klädd med stående panel på förvandring, snickerierna är vitmålade. Knutpilastrar, bestående av utstickande knutlådor med kraftiga kapitäl, profilerade takfotslist, små runda fönster på gavlarna. Säteritak, med takkupa, täckt med bruna betongpannor.

Åsmedjan 1

Julles mekaniska verkstad invid Bruzaån i Mariannelunds samhälle. Byggnads- och industriminne.

Inom Ingatorp socken:

Ingatorp 5:1, 4:211 m fl. Ingatorps kyrkby. Bebyggelse invid kyrka och torg i Ingatorps samhälle. För detaljerad info se Kulturminnesvårdsprogram för Eksjö kommun från 1985.

Figur 23. Översikt av enskilda objekt/strukturer, miljöer och benämningar av grupperade objekt och miljöer. Bruzaån 1-4, samt Bruzaån 21. MILJÖ I är markerad med streckad linje. Enskilda konstruktioner kan även synas inom fornlämningsytorna Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Bruzaåns objekt och miljöer

Bruzaån 1 (Industriminne Stuveryd 1:3)

Nordiska gjuteriet med inriktning på metalldukar. Utgör industriminne.

Sweref99: N 6388552 E 514616

Bruzaån 2 (Industriminne Sigridsro 1:1)

Bruzaholms kraftstation. Utgör industriminne. Kraftstationen har en lång tradition med varierad verksamhet sedan 1700-talet, troligen 1600-talet. Här har funnits papperbruk och kvarn och såg (se mer info under avsnittet Industrihistoria). Dammen utgör vandringshinder enligt biotopkarteringen.

Sweref99: N 6388525 E 514764

Bruzaån 3

Nedre Fuse småindustriella område med såggrund, kvarngrund, stensatt och kallmurad kvarnränna/hjulgrav, dammvall samt stenfötter som uppeburit träränna från dammvallen till kvarnen. Platsens historik har beskrivits under avsnittet Industrihistoria.

Industriområdet bör klassas som **fast fornlämning** då anläggningarna finns med på historisk karta från början av 1700-talet, sannolikt är de då tillkomna under 1600-talet. Direkt öster om det småindustriella området finns även brofundament av den bro som syns på historiska kartor (se Bruzaån 4). Kvarnfåra/ränna/kanal ligger väster om bron och är kallmurad fram till kvarngrunden och är cirka 2 meter bred. Väggar eller kanter är 1,5-2 meter höga, med 0,2-1 meter stora stenar. Åtskilliga kvarnstenar ligger på platsen och betongbruk från sekelskiftet visar på senare användande och förstärkningar. En stenfot ligger i vattnet öster om och i rännans förlängning, och en större grund ligger på södra sidan av vattnet/rännan. Grunden på den södra sidan är rektangulär i formen och är 10 x 6 meter stor (V-Ö riktning), här finns även en hjulgrav eller utrymme för axel/hjul. Trärester från rännor eller överbyggnader ligger vid vattnet. Grunden är uppbyggd med kallmurade tuktade stenar och naturstenar, 0,2-1 meter stora.

Väster om grunden finns stenfötter, kvadratiska till rektangulära i formen och 3 x 2,5 meter stora, cirka 2 meter höga, kallmurade med 0,2-1 meter stora stenar. Fot 1 är 3 meter väster om kvarngrunden, fot 2 är 4 meter väster om fot 1. Ytterligare en stenfot, nr 3, är något raserad och ligger fyra meter väster om stenfot 2. Troligen utgör dessa stöd för en träränna från dammvallen fram till kvarnlaget. En tröskelsten finns vid den forna ingången på den södra sidan av grunden. Ett kvarnhjul ligger 0,5 meter nordväst om denna tröskel. En äldre såggrund kallad ligger ca 10 meter sydväst om kvarngrunden vid kanten av en mindre brant. Såggrunden är rektangulär och är 7 x 6 meter stor (V-Ö), med 2 meter höga väggar

och är kallmurad med 0,2-1,2 meter stora stenar. Dammvallen ligger cirka 20-25 meter väster om kvarn- och såggrunderna, en äldre träkonstruktion fördämmer där dammluckan tidigare suttit. Fallhöjden är cirka 1,2 meter, och bredden på utskovet är 3,5 meter. Luckan är borta men fästet är synligt. 6 meter öster om träfördämningen är en kallmurad dammvall i sten, som bildar ett flackt V med spetsen österut. Huvudflödet passerade i en norrliggande fåra, medan vattnet till kvarnen och sågen gick via ränna på stenfötter. Dammvallen är 3 meter bred med 0,2-1,4 meter stora stenar tuktade stenar och naturstenar. Vallen är som högst 2 meter och är nu raserad i kvarnflödet och huvudfårans port i den norra delen av dammvallen. Idag går vattenflödet endast genom utskovet där luckan satt i den södra delen av dammvallen. Nära kvarngrunden finns en informationsskylt om platsen som troligen är uppsatt av hembygdsföreningen i området eller av privatpersoner som forskat i Bruzaholms historia. Dammen utgör vandringshinder enligt biotopkarteringen.

Sweref99: N 6388558 E 515004

Figur 24. Bruzaån 3, småindustriellt område med kvarn och såg. Foto taget från brofundament mot grunderna till kvarnen, här markerat med röda streckade linjer. Ränna eller hjulgrav löper mellan dessa. Foto taget mot väst.

Figur 25. Bruzaån 3. Stenfötter väster om kvarngrunden som uppburit träränna fram till kvarnen. Markerade med streckade linjer. Foto taget mot väst.

Figur 26. Bruzaån 3. Kvarngrunden sedd från andra hållet markerad med streckade linjer. Foto mot öst.

Figur 27. Bruzaån 3. Kvarnhjul kvar i nuvarande vattenflöde. Foto taget från kvarngrunden mot sydväst. Markering visar läget för såggrunden.

Figur 28. Bruzaån 3. Såggrunden omkring 10 meter från kvarngrunden. Foto mot väst.

Figur 29. Bruzaån 3. Den södra delen av dammvallen, raserad där dammluckan satt. Idag finns timmerrester kvar och utgör en tröskel/vandringshinder för öring m m. Foto taget mot öst.

Bruzaån 4

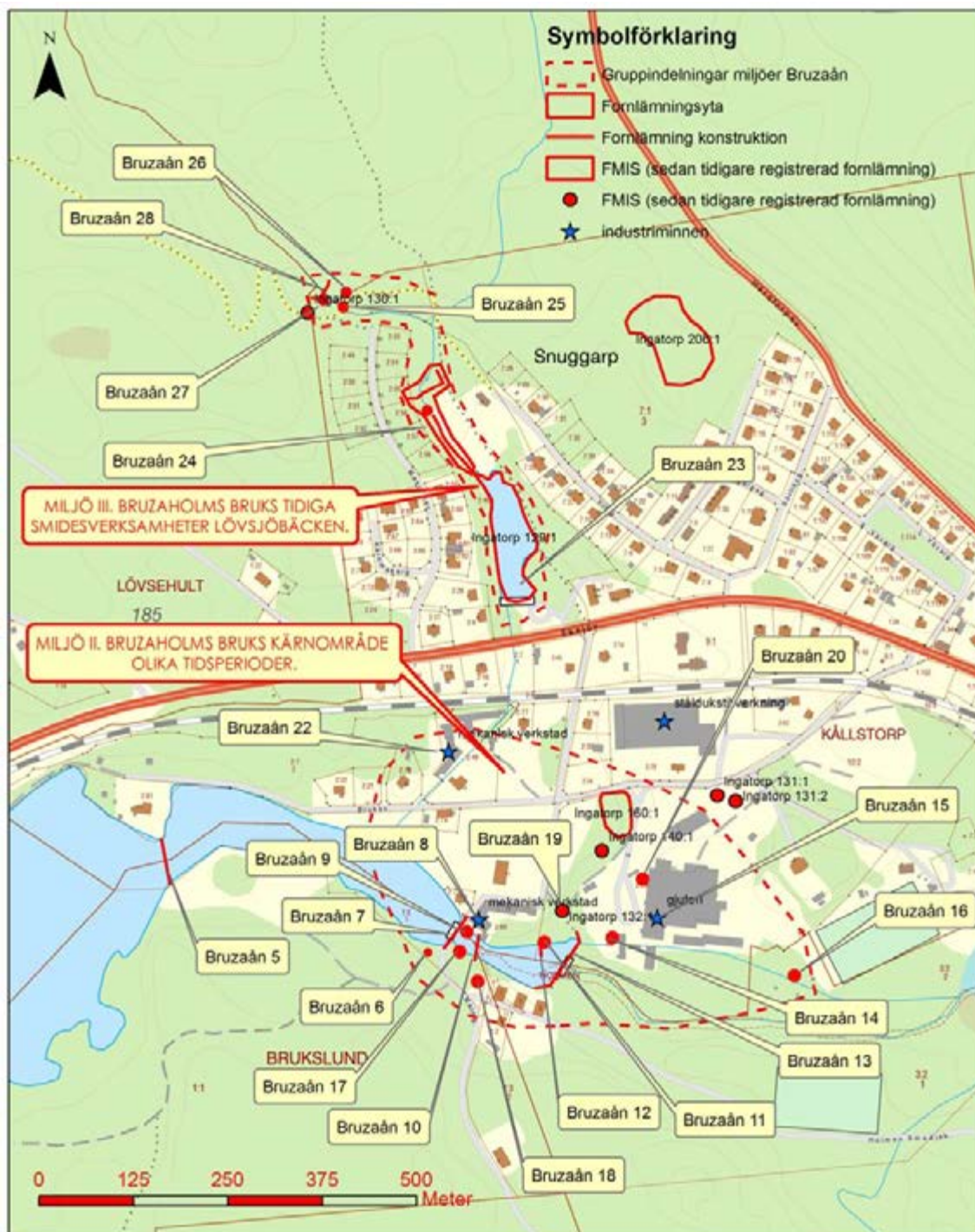
Brofundament från 1700-tal och framåt. Bron är övergiven och är troligen byggd på 1600-talet då den syns på historiska kartor från 1700-talets början. Detta motiverar en klassning som **fast fornlämning**. Det norra fästet är kallmurat och är omkring 4 meter brett, 1 meter högt och består av tillmakade stenar och naturstenar, 0,2-1 meter stora. Även ett mittfundament finns i vattnet, där även stålband till kvarnhjul ligger. Mittfundamentet är 4 meter långt och 2 meter brett och 0,7 meter högt med 0,2-1 meter stora stenar. Södra fästet har samma dimension som det norra.

Sweref99: N 6388575 E 515036

Bruzaån 5

Dammvall. **Uppgift om.** Låg mellan Bruksdammen och Övre dammen i Bruzaholms dammsystem. Denna fördämning ska ha byggts 1660 vid brukets uppförande samt ha tagits ur bruk 1722. Resterna av dammvallen syns på historisk karta från år 1745 (akt E50-11). Den beskrivs redan då som "Hålsdam til gamla bruket, whilken merendeles är förfallen". På kartan är den numrerad med siffran 19. Om något finns kvar av dammvallen idag är oklart. Möjligen kan rester finnas under vatten eller vid kanten av vattnet på den norra sidan där fästet observerades år 1745.

Sweref99: N 6388711 E 515521

Figur 30. Översikt av enskilda objekt/strukturer, miljöer och benämningar av grupperade objekt och miljöer i Bruzåholm. Bruzåån 5-28. MILJÖ II och III är markerade med streckad linje. Enskilda konstruktioner kan även synas inom fornlämningsytorna. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Figur 31. Bruzaån 4, brofundament, delvis något raserade. Markering visar mittfundamentet och det södra fundamentet. Idag finns enstaka plank för torrkodd övergång på platsen. Foto taget från norra brofundamentet mot syd. I övre högra hörnet i bild finns kallmurningen till kvarngrunden och kvarnfåran tillhörande Bruzaån 3.

Bruzaån 6

Såg. Husgrund. Med tanke på dess tidiga härkomst från tidigt 1700-tal eller äldre och övergivenhetskriteriet, samt riksintresset för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk, motiverar detta den antikvariska statusen som **fast fornlämning**. I anslutning till dammvallen mellan Övre och Nedre dammen fanns en såg mellan 1745-1874. Troligen är sågen äldre än 1745 då den redan finns med karta från det årtalet (akt E50-11). På kartan noteras det ”Såggwarn, i samma dam, som äfwen drifwes med underfall”. Sågen, eller resterna av grunden, ligger på den södra sidan vid vad som ser ut som en förstärkt stensatt strandkant fram till själva dammvallen enligt kartan. Såggrunden ligger med andra ord något väster om dammvallen och är numrerad med siffran 12 på den äldre kartan (se figur 33). Denna såg ska inte förväxlas med den såg som under senare tider låg strax öster om dammvallen på den södra sidan av ån, nära det läge där ett betonggjuteri låg. Såggrunden är rektangulär i formen med längdriktningen mot vattnet och är 13 × 8 meter stor och är uppbyggd av tuktade stenar. Grunden är 0,3-0,5 meter hög, med 1-2 skift stenar, 0,5-1 meter stora med en tjocklek på 0,3-0,4 meter. Idag ligger telefonstolpar vid den östra sidan av grunden. Grunden är beväxt med björk, lönn och asp.

Sweref99: N 6388612 E 515801

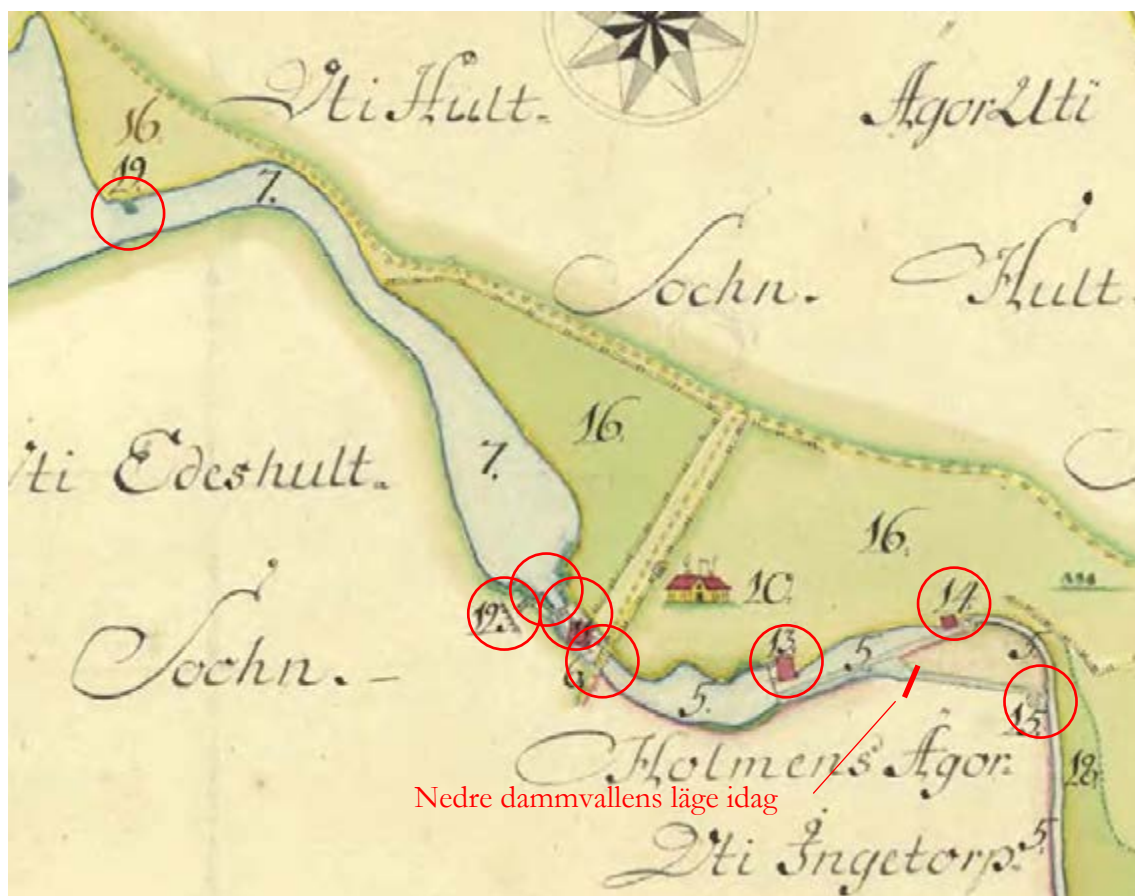

Figur 32. Bruzaån 6, såggrundens strax väster om dammvallen till Övre bruksdammen. Kan med tiden ha använts för andra syften. Idag finns en kallmurad grund med tuktade stenar kvar. Lämningen ligger något undanskymt och blir alltmer övervuxen av vegetation och träd. Fotot är taget från väst.

Bruzaån 7

Dammvall. **Övrig kulturhistorisk lämning.** Byggdes enligt uppgift åren 1721-1722 i samband med att den gamla dammvallen togs ur bruk (Bruzaån 5). Idag går en väg över dammvallen, som även förstärkts under senare tider med betong. Delar av den ursprungliga vallen är fortfarande delvis synlig med tillhuggna stenar. Dammvallen dämmer upp Övre bruksdammen och är omkring fyra meter hög med sex utskov. En ränna i betong finns i den norra delen av vallen och löper ut på den östra sidan av dammvallen. Vallen består av tuktad sten i sju till åtta skift sten med 0,2-1 meter stora och 0,1-0,4 meter tjocka stenar. Dammvallen är delvis klädd med en mantel av betong och är omkring fem meter bred, har räcken i vitmålad träplank som överliggare och järnbarrar mellan plintar av svartmålat järn. Vallen är förstärkt med en betongmantel på den västra sidan, omkring 0,4-0,5 meter tjockt. På valls västra sida finns fem dammluckor som reglerar flödet, samt en på västra sidan i vattnet försänkt intag. Luckorna är i trä, medan mekanism består av järn. Vallen är cirka 30 meter lång. På valls norra kant finns ett igenlagt utskov som tidigare reglerats med två träluckor där endast rester av luckanordningen kvarstår. Betongränna/utskov finns på motstående sida. På den historiska kartan från 1745, ligger dammvallen mellan markeringarna 11 och 12. Dammen utgör vandringshinder enligt biotopkarteringen.

Sweref99: N 6388636 E 515831

Figur 33. En av de äldsta kartorna av det tidiga Bruzaholms bruk från år 1745 (akt E50-11). Siffrorna 6, 11, 12, 13, 14, 15 och 19 utgör objekt eller miljöer som beskrivs i denna rapport. De röda cirklarna visar de platser som försvunnit och några av de som finns kvar. Ytterligare en fördämning i dammsystemet tycks ha funnits vid siffran 13 som var en stångjärnsmedja, här fanns tidigare även såg och kvarn. Från denna dammvall tycks även någon form av ränna fört vatten fram till masugnen och kvarnen vid nummer 14. Det som markeras med nummer 6 var bron som gick till Holmen, som var Norrsånnas ägor. Den kanal som gick förbi masugnen (14) är idag igenlagd. Vid detta tillfälle fanns inte kanalen som löper från den nedre dammvallen och som idag utgör det mest södra av de två flödena från Nedre dammen. Det som senare kom att bli den nedre dammvallen vid Nedre dammen ligger ungefär med dagens mått mätt på den äldre kartan där markeringen är, dvs. strax höger om siffran fem mellan smedjan (13) och masugnen (14).

Figur 34. Dammvallen som fördämmer Övre bruksdammen, anlagd åren 1721-1722. Sedan dess har dammvallen förstärkts och omarbetats med bland annat betong. Foto taget från öster.

Figur 35. Nedre dammen i Bruzaholm. Mitt över denna damm låg tidigare en mindre dammvall. Bruzaån 7 syns i bakgrunden. I denna dammvall finns ett större antal utskov, bland annat ett som ledde en tub med vatten fram till kraftstationen i Bruzaholm bruk. Tuben gick i sin förlängning även genom dammvallen vid Nedre dammens slut (se figur 36 nedan).

Figur 36. Trätuben från den nedre dammvallen till den gamla kraftstationen som byggdes år 1907.

Bruzaån 8 (Industriminne Kållstorp 2:80)

AB Bruzaholms bruk, mekanisk verkstad i Bruzaholm intill herrgården och bruksdammen. Utgör industriminne. Idag är här Bruzaholms Bruksmuseum i den verkstadslokal som byggdes under förra sekelskiftet. Rester av den södra väggen av en äldre byggnad från år 1858 finns kvar. Idag finns delar av verkstadens interiör presenterad i museet.

Sweref99: N 6388647 E 515854

Figur 37. Mekaniska verkstaden och den intilliggande dammvallen vid Nedre dammen. Idag museum i lokalerna. På platsen vid mekaniska verkstaden fanns på 1700-talet även en stång- och en kniphammare som drevs av underfall. Smedjan, numrerad 11 på den äldre kartan, bör ha legat mycket nära vattnet, möjligen förankrad i vattnet på en stenfot. I närheten av mekaniska verkstaden, ungefär från platsen där fotot är taget ifrån, låg även en stångjärnsmedja och tidigare även en såg och en kvarn, numrerad 13 på den äldre kartan från 1745.

Bruzaån 9

Stång- och kniphammare. **Uppgift om.** Finns med på karta från 1745 (akt E50-11). Enligt kartan: ”En ny smedia uti åen bestående af en stång- ock en kniphamar som drifwes av underfall”. Strax sydöst om hammaren låg bron till Norrsånnas ägor på Holmen. Idag finns inget kvar av smedjan, eventuellt kan delar av den gamla grunden finnas utraserad i vattnet (se foto nedan, figur 38 och 39). Enligt uppgift kan hammaren ha anlagts år 1739. Platsen blev sedermera nyttjad som mekanisk verkstad i mitten av 1800-talet.

Sweref99: N 6388634 E 515841

Figur 38. Bruzaån direkt nedströms övre dammvallen vid Nedre dammen. Mekaniska verkstaden ligger direkt vänster utanför bild. På denna plats fanns tidigare smedjan och nära den även en bro, det är dock oklart om stenarna i vattnet har något med den gamla grunden att göra eller om de tillkom då kraftstationens trätub byggdes. En jämförelse kan göras med ett äldre foto nedan.

Figur 39. Samma plats fotograferat kanske under mitten av 1900-talet. I övre högra hörnet verkar ett fundament ligga i vattnet, möjligen rester av den gamla bron, eller fundament till en äldre såg som låg öster om dammvallen. Fotot är hämtat från webbplatsen www.snuggarps.se som bland annat beskriver Bruzaholms tidiga industrihistoria.

Bruzaån 10

Bro. **Uppgift om.** Från bruket gick en förbindelse över till Norrsånnas ägor på Holmen. Bron låg mycket nära stång- och kniphammaren (Bruzaån 9), direkt öster om denna. Bron är markerad som nummer 6 på den äldre kartan ovan och beskrivs som "En Bro ock wäg öfwer bruks Åen, til Holmen, ther Norrsånna, med sina ägor i Edeshult socken hwidtager, ock Ingetorp sig slutar. På äldre foton av åsträckan syns ett stenfundament i vattnet som möjligen var en rest av bron. Bron anlades senast i början av 1700-talet.

Sweref99: N 6388616 E 515852

Bruzaån 11

Stångjärnssmedja, mjölkvarn och sågkvarn. **Uppgift om.** Platsen för dessa anläggningar låg endast ett 70-tal meter öster om nämnda bro på den norra sidan av dammen. Smedjan är markerad med nummer 13 på den äldre kartan ovan och beskrivs som "En gamal stångejernssmedia, hwarest Holmen och Löfshult til forna haft en miöl ock sågqwarn". Enligt uppgift skulle stångjärnssmedjan vara anlagd 1722 och vi får anta att den kvarn och såg som fanns på platsen "til forna" var anlagd på 1600-talet.

Sweref99: N 6388623 E 515925

Bruzaån 12

Dammvall. **Uppgift om.** Idag finns inga synliga rester kvar av denna dammvall som fördämde upp vattnet till förmån för högre vattentryck, dels mot den stångjärnssmedja som låg direkt vid dammvallen och dels mot masugen och/eller kvarnen som låg vid masugen ett drygt hundratal meter nedströms. Dammen hade på 1700-talet en annan utformning än dagens damm, vilken numera är breddad mer söderut. Markeringen av den forna dammvallen ligger därför orienterad mer åt den norra delen av dammen. Troligen anlades dammvallen vid brukets uppförande år 1660 eller ännu tidigare under 1600-talet, då det även omtalas äldre förekomst av kvarn och såg på platsen (Bruzaån 11). Dammvallen syns på den äldre kartan ovan (figur 33), direkt väster om stångjärnssmedjan som är markerad med nummer 13.

Sweref99: N 6388615 E 515921

Bruzaån 13

Dammvall. **Övrig kulturhistorisk lämning.** Utgör den dammvall som fördämmer den Nedre bruksdammen. Denna dammvall eller större delen av den byggdes någon gång mellan år 1745 och år 1789. Dammvallen syns på en storskifteskarta från år 1789 men inte på den äldre kartan från år 1745 och bör därför vara något äldre än 1789. Dammvallen är omkring fem meter bred, med räcken på västra sidan, som består av dubbla stålrör genom 13 betongplintar. Plintarna är omkring en meter höga, med konisk form och rektangulärt snitt.

På den västra sidan finns en betongförstärkning med en mantel på 0,5 meter, och i den norra delen av vallen finns ett äldre trätubintag, med tuben bevarad endast på östra sidan mot kraftstationen. Ytan ovanpå är gräsbevuxen. På östra sidan syns den gamla kallmurningen bättre. På den östra sidan är vallen tre meter hög med sex till sju skift sten med 0,2-1,5 meter stora och 0,2-0,4 meter tjocka tuktade och borrhade/sprängda stenar. Även natursten finns i byggnadsmaterialet. På mitten av vallen finns ett öppet utskov reglerat av två järnluckor. Idag går även en träspång över utskovet. Söder om detta utskov

finns ett igenlagt äldre utskov som haft egen fåra som ansluter till huvudflödet. Det förstnämnda utskovet är omkring två till tre meter brett och tre meter djupt. Det andra utskovet (igenlagt) är 5-6 meter söder om det första har varit omkring 1,5-2 meter brett. 7-8 meter söder om det andra utskovet finns en sektion av vallen där vattnet brutit igenom. Där är idag igenlagt med stenblock i ett 5 meter brett parti. Dammen utgör vandringshinder enligt biotopkarteringen.

Sweref99: N 6388600 E 515946

Figur 40. Storskifteskarta från år 1788 över Holmens ägor som tillhörde Norrsåanna. I akten beskrivs fiskerättigheterna i Bruzaån. Vilken typ av fisk eller fiskemetod nämns dock inte här, inte heller om det fanns några fasta fiskerättigheter vid dammarna. Här syns dammvallen som vid senare skede byggdes ut något norrut med fästen på norra sidan av Nedre dammen. Det flöde som syns på bilden öster om dammen är den kanal som idag är igenlagd och gick förbi masugnen och kvarnen som låg direkt öster om masugnen. På kartan benämns området med markeringen 88 som "qwarnängen", här finns även en byggnad direkt vid vattnet som borde vara kvarnen (akt E57-21:1).

Figur 41. Den nedre dammvallen i Nedre dammen idag. Försedd med järnräcken och betongförstärkningar, troligen från sekelskiftet 1800-1900. På bilden syns även ett rör i vallen där trätuben till kraftstationen anslöt. I bakgrunden skimtar det som med tiden kom att bli arbetarbostäder, den så kallade Smedjebacken. Fotot är taget mot sydväst.

Bruzaån 14

Kraftstation vid Bruzaholms bruks gjuterianläggning. Till denna leder en trätub som anslöt från Nedre dammens dammvall. Tidigare fanns även en trätub som ledde vatten direkt från Övre dammens dammvall. Sektionen som gick från Övre dammen byggdes till år 1941 och en dubbel effekt erhöles i kraftstationen. Trätuberna konstruerades i brukets egen regi (Bruzaholms bruk 1985, sidan 72). Kraftstationen är inte klassat som industriminne, vilket dock rekommenderas. Syftet här är att lyfta fram dess värden kopplade till brukets historia, inte minst då maskineri och inredning finns kvar och arkitekturen på byggnaden är sevärd enligt dåtidens byggnadsstil. Enligt uppgift byggdes kraftstationen ursprungligen i slutet av 1800-talet, dock anges år 1907 som byggnadsdatum.

Sweref99: N 6388628 E 515997

Bruzaån 15 (Industriminne Kållstorp 2:79)

AB Bruzaholms bruk, gjuteri i Bruzaholm. Uppfört år 1907, för den tiden en mycket modern byggnad och utgör en treskeppig basilika. Verksamheten idag utgörs av ett modernt gjuteri med avancerad produktion.

Sweref99: N 6388649 E 516043

Bruzaån 16

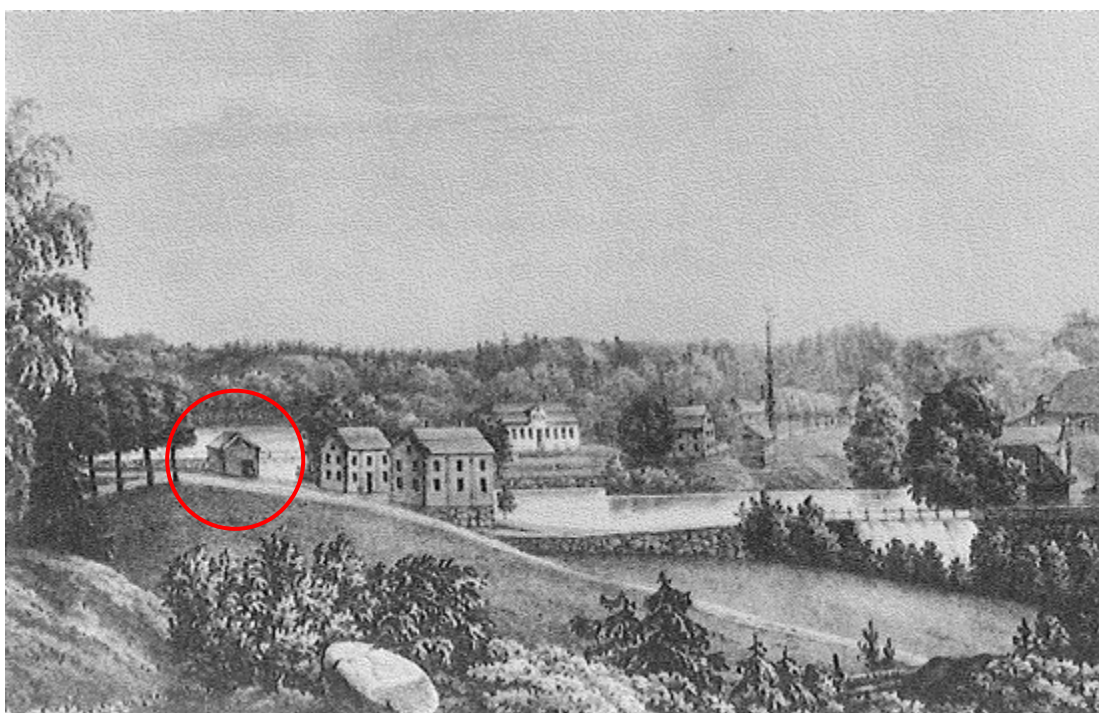
Uppgift om såg och kvarn. Dessa ska ha spolats bort i samband med att en större fördämning/vattenmagasin till bruket brast i Stuverysbäcken år 1734. På kartan ovan från år 1745 (figur 33), syns dock en ny kvarn med numrering 15. Man får anta att denna kvarn låg på ungefär samma läge som den bortspolade sågen och kvarnen. Den ”nya” kvarnen beskrivs som ”Miölqvarn, med underfall” i akten. Läget för de bortspolade anläggningarna syns även på Viggo Jacobssons karta i figur 7.

Sweref99: N 6388588 E 516191

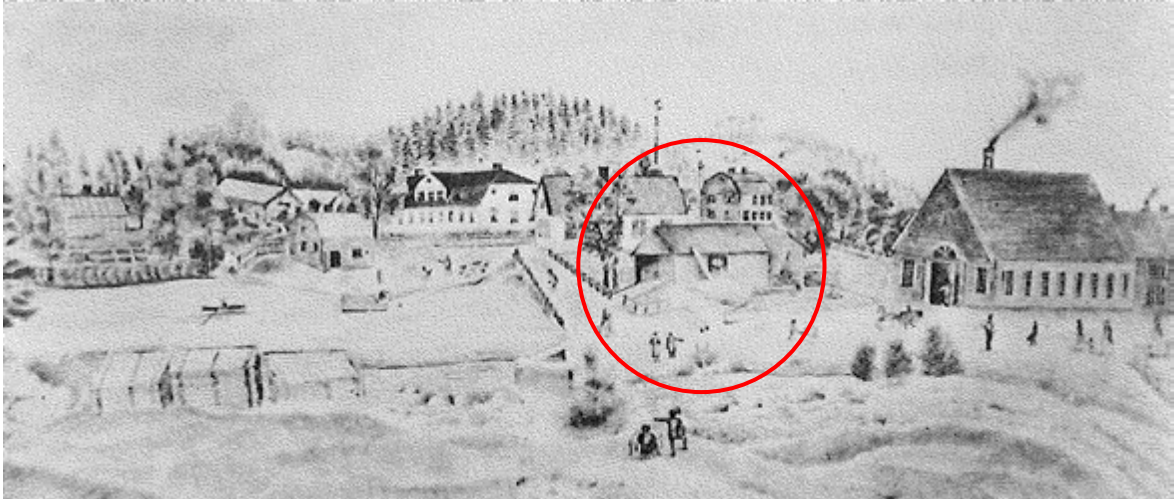
Bruzaån 17

Uppgift om såg. Sågen låg på den östra sidan av Övre dammens dammvall och på den södra sidan av ån. Sågen låg direkt väster om betonggjuteriet som låg intill arbetarbostäderna i Smedjebacken (se figur 9). Byggnaden kan skymtas på målningar från mitten av 1800-talet och är markerad på skiss utförd av lantmätaren Duker år 1745 (Bruzaholms bruk 1985, sidan 14). Det är idag oklart om något kvarstår av sågen. Möjligen kan grundrester finnas under ett övertorvat parti i närheten av gjuteriets grund (se nedan).

Sweref99: N 6388613 E 515835

Figur 42. Litografi av Tora Thersner från år 1853. Hämtad ur Bruzaholms bruk, 1985, sidan 30. Den inringade byggnaden bör vara den såg som låg direkt öster om Nedre dammens fördämning. Perspektivet ska ses från öster mot väster.

Figur 43. Teckning från 1860-talet som visar sågen (inringad) samt det nyttillkomna gjuteriet som byggdes år 1857. Den byggnaden syns till höger om sågen. Figuren är hämtad ur Bruzaholms bruk, 1985, sidan 33. Perspektivet ska här ses från söder mot norr.

Bruzaån 18

Gamla gjuteriet Bruzaholms bruk. Husgrund. **Övrig kulturhistorisk lämning.** Gjuteriet anlades år 1857 mitt emellan sågen (Bruzaån 17) och arbetarbostäderna på Smedjebacken (se figur 43 ovan och figur 44 nedan). Gjuteriet låg mitt emot mekaniska verkstaden på andra sidan ån. Idag är husgrunden endast delvis synlig, därför kan nedanstående måttuppgifter bara gälla de synliga delarna. En mindre undersökning och avtorvning av grunden har blottlagt delar av den. Den synliga delen utgör en rektangulär yta på 18 × 10 meter i nord-sydlig riktning, dock vet vi från foton att den totala ytan och orienteringen på byggnaden är en annan. Idag syns syllstenar i grunden, som är kallmurad i tre till fyra skift på den norra sidan vid vattnet och ett till två skift mot söder. Stenarna är 0,3-1 meter stora stenar, 0,3-0,5 m tjocka. I den norra delen av grunden finns idag ett öppet schakt med ugnsdelar (gjutjärn), 5 × 3 meter stor i nord-sydlig riktning. Vid ugnsområdet finns tegel och kallmurad tuktad sten i ugnskonstruktionen, vars grund är 0,3 meter hög, är uppbyggd av 0,3-0,4 meter stora stenar som är 0,1 meter tjocka. Höjden på grunden är vid vattnet maximalt två meter, och mot söder 0,3 meter. Avgränsningen västerut är något oklar då marken där är övertorvad, det går dock att skönja stukturer under torvskiktet.

Sweref99: N 6388581 E 515854

Figur 44. Foto som visar gjuteriet innan det revs år 1907. I bakgrunden till höger skymtar de tre husen som utgjorde arbetarbostäder på den såkallade Smedjebacken. Idag finns grunden kvar och en mindre undersökning av grunden har blottlagt vissa delar av den. Perspektivet ska ses från västnordväst mot östsydöst. Fotot är hämtat ur Bruzaholms bruk, 1985, sidan 61.

Figur 45. Del av den blottlagda gjuterigrunden sedd från sydöst.

Figur 46. Den norra delen av gjuterigrunden har avtorvats genom en mindre undersökning och innehåller ugnsdetaljer. Fotot är taget från sydöst.

Bruzaån 19 (RAÄ Ingatorp 132:1)

Hyttlämning. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning** i fornminnesregistret (FMIS). Beskrivning ur FMIS: ”Masugn, förstörd och borttagen. På platsen är idag en bro uppbyggen av tre järnpelare, dessa bar tidigare upp masugnens blåsmaskin, på fundamentet. Järnpelarna som sitter parvis är 0,15 meter i diameter och 2,6 meter höga. Två av paren sitter i cementfundament, 0,4-1,4 meter höga, 1,4 – 1,7 meter långa (VSV-ÖNÖ) och 0,4 – 0,7 meter breda. Ett av cementfundamenten står på ett av de andra stenfundamenten och det andra mittemellan de två stenfundamenten. Det norra är 15 meter långt, 1-4 meter brett och intill 1 meter högt av kallmurad tuktad gråsten, 0,4-1,2 meter långt och 0,2-0,6 meter högt. 14 meter sydöst om detta är det andra, 8×12 meter (V-Ö) och intill 1,3 meter högt av kallmurade gråstenar enligt ovan. Pelarna ska vara det enda som återstår från masugnstiden. Masugnen revs år 1872. På fundamentet finns spridda bitar med järnhaltig slagg. Området är bevuxet med björkar, en ask och lövsly.” De i beskrivningen omnämnda järnpelarna håller idag uppe den så kallade ”Vita bron” (se den infällda bilden i figur 10). Enligt äldre kartor bör själva masugnen ha legat cirka 50 meter västnordväst om bron eller den lägesangivelse som är registrerad för masugnen i fornminnesregistret. Direkt öster om masugnen fanns även en kvarn (Bruzaån 20).

Sweref99: N 6388657 E 515943

Bruzaån 20

Uppgift om kvarn. Kvarnen låg strax öster om masugnen i Bruzaholms bruk. På den äldre kartan från år 1745 (figur 33) syns markeringen för kvarnen med siffran 14. Den beskrivs där tillsammans med masugen: ”Mahsung med underfal, hwar in til, är en miölkqvarn, som herr Brukspatron berättar, willia rasera”. Vi vet även från andra uppgifter att en lång ränna gick från masugnen som försörjde mjölkvarnen med vattenkraft. Enligt uppgift ska den kvarnen vara namngivande för den så kallade Kvarnängen, vilket idag motsvarar den mark där dagens bruk ligger, samt markerna söder därom (Bruzaholms bruk, 1985, sidan 14).

Bruzaån 21 (Stuverydsbäcken, fd Vestre Sjöbäcken)

Hålldamm/dammvall, vattenmagasin till Bruzaholms bruk. **Fast fornlämning.** Lämningen är idag skyltad av lokalhistoriker (se figur 47). Fördämningen brast vid tre tillfällen och orsakade katastrofer av sällan skådat slag i Jönköpings län, även enligt dagens mått. Dammvallens äldre hävd från 1600-talet motiverar ett starkt lagskydd som fast fornlämning enligt kulturmiljölagen. Dammen ligger på ömse sidor av en bergås med raviner på båda sidorna. På den södra sidan är dammvallen helt bevarad. På den norra sidan finns en del av vallen kvar men är här raserad. Stenblock från rasmassor är troligen även i senare skede upplagda vid vallens östra kant för att inte dämna upp Stuverydsbäcken. Vallen på den norra sidan av berget, är ca 25 meter lång och uppbyggd av jord och sten och är cirka fem till sex meter bred. Den är något bredare vid basen och är sex till sju meter hög, möjligen upp till tio meter vid bergåsen. Stenstorlek i vallen varierar mellan 0,2-1 meter. Idag växer tall och gran på och vid vallen. Stuverydsbäckens vattenflöde går norr om vallen mot norra ravinens norra kant. Här är vallen raserad och endast enstaka rester finns på ravinens norra brant. Den södra ravinens dammvall är cirka 25 meter lång och 15 meter bred i sin bas. Vid toppen är den 3,5-4 meter. Vallen är uppbyggd av jord och sten med 0,1-1 meter stora stenar, i övrigt bevuxen med tall och gran. Motionsslingan skär vallen i den södra kanten och ytterligare en tio meter lång sektion av dammvallen finns söder om motionsslingan.

Figur 47. Informativ skyltning vid hålldammen i Stuverydsbäcken. Idag går en motionsslinga genom området vilket gör lämningen lättillgänglig att beskåda för besökare. Skylten sitter söder om dammvallen direkt intill motionsslingan.

Figur 48. Hålldammen i Stuverysbäcken. Dammvallens södra del är intakt, här en ungefärlig avgränsning markerad med röd streckad linje. Foto taget från norr.

Figur 49. Hålldammens norra sektion, som vid tre tillfällen rämnade; år 1688, 1734 och 1831. Idag flyter Stuverysbäcken genom den norra kanten av den norra sektionen. Foto från norr.

Nedanstående objekt och miljöer är lokaliserade längs Lövsjöbäcken**Bruzaån 22 (Industriminne Kållstorp 2:46)**

Metallduk AB, mekanisk verkstad. Kållstorp 2:46. I Bruzaholms samhälle intill biflödet Lövsjöbäcken. Enligt biotopkarteringen finns en mindre damm som utgör vandringshinder öster om industrin. Denna damm utgör dock inga kulturhistoriska värden.

Sweref99: N 6388825 E 515822

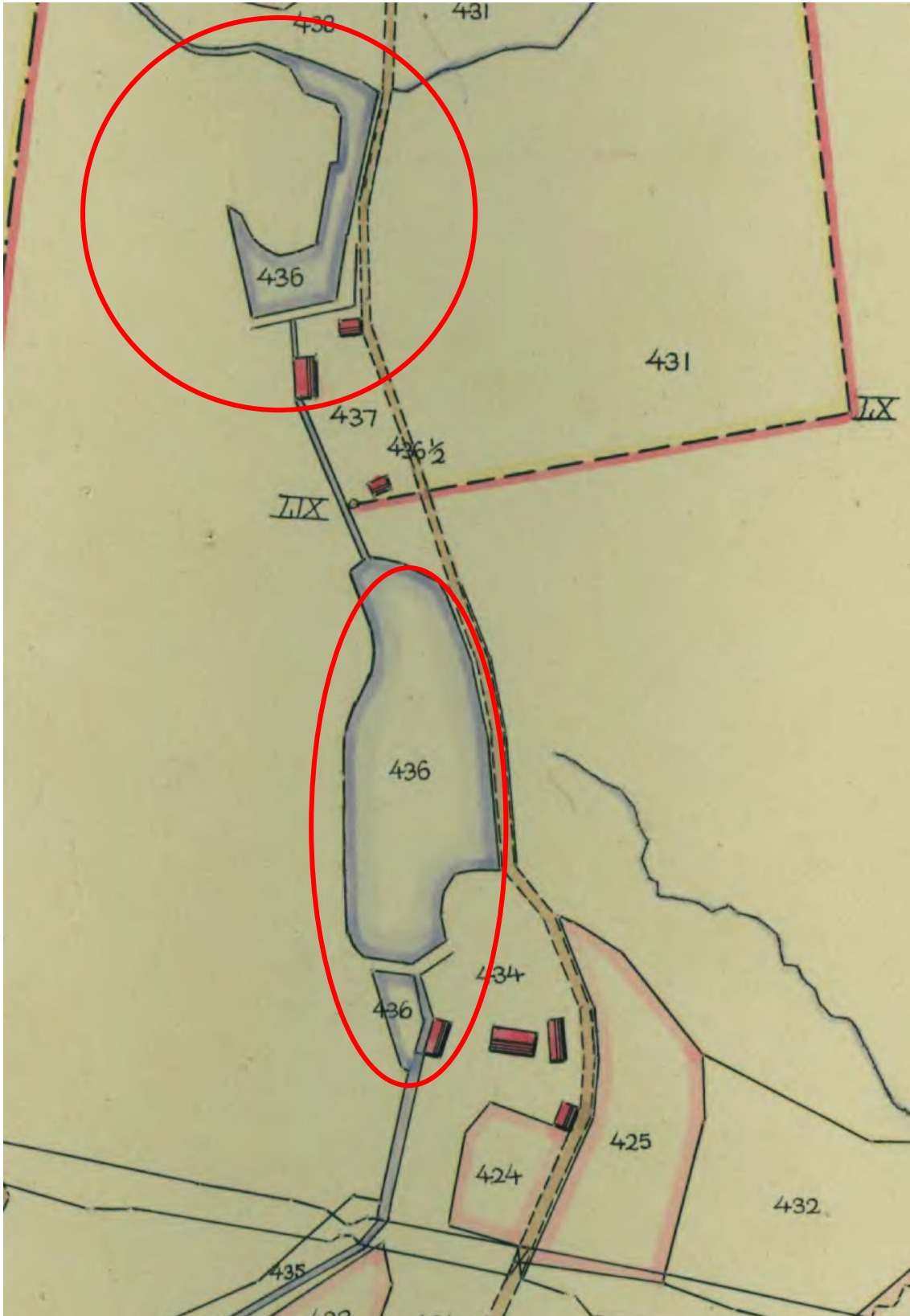
Bruzaån 23 (RAÄ Ingatorp 129:1)

Plats med tradition, Sågdammen. **Övrig kulturhistorisk lämning.** Lämningen föreslås en ändring i omfattning. I den södra delen av området fanns tidigare en stångjärnssmedja mellan 1837 och 1875, senare övertogs driften av en såg mellan år 1875 och 1920. Sågbyggnaden stod dock kvar till år 1950. Hit tillhör även stensatta kanaler söder om dammvallen. En utökning av gränsen föreslås cirka 30 meter åt sydväst. Idag står symboliskt en så kallad vädurspump som tillverkats på Bruzaholms bruk, söder om dammvallen. Även lämningstypen som plats med tradition kan föreslås ändras vid behov för att synliggöra platsens ursprungliga funktion som såg och smedja på ett bättre sätt. Dammen utgör vandringshinder enligt biotopkarteringen.

Sweref99: N 6389011 E 515883

Figur 50. Bruzaån 23, Sågdammen. Idag finns en rastplats med informationsskyltar om traktens historia vid dammen. Där skylten på bilden står, låg tidigare en smedja och senare en såg som namngivit dammen. Foto taget från sydöst.

Figur 51. Bruzaån 23, med Sågdammen och den dåvarande stångjärnshammaren som byggdes år 1837, markerad i den mittre och nedre delen av figuren. Överst i figuren syns även Bruzaån 24, som utgjorde damm med spiksmedja och manufakturverk mellan år 1855 och 1890 (akt 06-ing-75, mätningsskarta för Bruzaholms bruk år 1872).

Bruzaån 24

Spiksmedja, manufakturverk. **Fast fornlämning.** Smedjans har sin härkomst innan år 1850 och tillhör några av Bruzaholms bruks tidigare anläggningar, och kan dessutom knytas till det intilliggande riksintresset för kulturmiljövården, nr 57 i Jönköpings län, **Bruzaholms bruk.** Detta motiverar lämnningen som fornlämning enligt det nya åldersrekvisitet i Kulturmiljölagen. Även närheten till klassningen **Särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbetet** motiverar att fornlämningen pekas ut av länsstyrelsen i Jönköpings län som fornlämning. Här kan det eventuellt behöva justeras gränser för de ytor som utgör intressena. Anläggningen var i drift mellan åren 1855 och 1890. Vid smedjan användes ett 20 kilo tungt hammarhuvud som gjorde 30–480 slag i minuten. En erfaren smed klarade av att smida omkring 20 000 stycken 3-tumsspik i veckan (Uppgift Viggo Jakobsson, Bruzaholms Bruks historia).

Dammvallen vid spiksmedjan är cirka 40-50 meter lång, kallmurad, och består av tuktad sten och natursten, är fyra till fem meter bred och cirka två meter hög. Dammvallen är uppbyggd i tre till fyra skift sten med 0,4–1 meter stora block som generellt är 0,3–0,4 meter tjocka. Det finns två utskov på dammvallen. Ett utskov med drift mot spiksmedjan, som är 1–1,5 meter brett. Idag är fåran från denna öppning igenlagd med sten. Det andra utskovet har idag ett vattenflöde och ligger tre till fyra meter väster om det första utskovet. Bredd på det andra utskovet är 1,5 meter. Dammen räknas som vandringshinder av biotopkarteringen. Vid eventuella biotopåterställande åtgärder gäller Kulturmiljölagen. Omlöp rekommenderat ur kulturmiljösynpunkt.

Flera stengrunder finns vid spiksmedjan, cirka 15-20 meter söder om dammvallen. Idag finns ett öppet skjul med tak av korrugerad plåt på den forna stengrunden. Här pågår experimentell smidjeverksamhet idag med en ässja på platsen. Grunden är omkring 10–12 meter lång, 5–6 meter bred och 0,8 meter hög. Taket till skjulet vilar på stolpar som är förankrade i betong. Skyltning finns på platsen om spiksmedjans historia. I mitten av vattnet är en 12 meter lång och 2 meter bred stengrund som bildar en 2,5 meter bred hjulgrav med spik-smedjans grund. Denna är en meter hög och består av 0,4–1 meter stora stenar som är 0,2–0,8 meter tjocka. I spiksmedjans grund finns ett inhak där troligen hjulaxeln till vattenhjulet suttit. Platsen syns på kartan i figur 7 och på karta i figur 51. Intill smedjan fanns enligt kartan ytterligare ett antal byggnader, möjligen kol- och järnbodar.

Söder om anläggningen finns även en omkring 70 meter lång stensatt ränna med kallmurade kanter, som är 1–1,5 meter bred och 1–1,5 meter hög. De stensatta kanterna består av 0,3–1 meter stora tuktade stenar. Rännan leder ned till den så kallade Sågdammen, Bruzaån 23.

Sweref99: N 6389189 E 515800

Figur 52. Bruzaån 24, lämningar efter spiksmedjan som byggdes i mitten av 1800-talet. Här hjulgraven samt den stensatta rännen ned till Sågdammen. Fotot är taget från norr.

Figur 53. Bruzaån 24. Grund till spiksmedjan som idag är återanvänd för experimentell smidjeverksamhet. Fotot är taget från väst.

Figur 54. Bruzaån 24. Den kallmurade dammvallen till spiksmedjan finns till stora delar bevarad. Foto taget från sydöst.

Bruzaån 25 (RAÄ Ingatorp 130:1)

Smedja. **Övrig kulturhistorisk lämning.** Manufaktursmedja. Enligt uppgift bestående av en kniphammare och två spikhammare. Invid smedja fanns bostadshus, järnbod och kolhus. Vattenförsörjningen skedde genom en 30 alnar lång ränna från dammen. Smedjan låg 18 meter nedströms dammen (enligt skylt på platsen). Vid Kultur Aquainventeringen år 2011 framgick det att den tidigare lägesangivelsen från år 1987 är något felaktig (40 meter) vad gäller inprickning på kartan. Möjligen en avvikelse uppkommen vid digitalisering av den ekonomiska kartan. Detta ska justeras och anmälas till fornminnesregistret. Lämningen föreslås en ändring i antikvarisk bedömning till **fast fornlämning** på grund av kontexten av Bruzaholms bruks tidigaste historia, samt att lämningen har en koppling till närliggande riksintresset för kulturmiljövård, **Bruzaholms bruk**, samt **särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbetet**. Smedjan anlades enligt forskning av Viggo Jakobsson år 1829. Platsen för smedjan ligger där en bro idag ligger strax öster om dammen. Brons norra fäste tolkas utgöra kallmurad grund ursprungligen tillhörande smedjan (se foto figur 55). Tuktade stenar i grunden är 0,4 meter tjocka och 0,4–1 meter stora. Längden på grunden vid vattnet är cirka 6 meter och höjden är cirka 0,5 meter. Dammen direkt uppströms räknas som vandringshinder enligt biotopkarteringen. Vid eventuella åtgärder gäller Kulturmiljölagen.

Sweref99: N 6389300 E 515711

Figur 55. Bruzaån 25, kallmurad grund, delvis med tuktade stenar. Ligger exakt där enligt uppgift ska ha funnits en manufaktursmedja. Idag finns en enklare träbro över vattendraget. På den norra sidan av vattendraget har man utnyttjat smedjegrunden som brofäste. Foto taget från sydväst.

Bruzaån 26

Husgrund historisk tid. Järnbod. Tillhör kontextuellt en manufaktursmedja strax söderut som omklassats till fast fornlämning på grund av starka kulturhistoriska intressen i området, till exempel riksintresset för kulturmiljövård, **Bruzaholms bruk**. Järnbodsgrunden klassas som **fast fornlämning** med anledning av smedjans klassning. Grunden består av syllsten med tillmakade block och natursten och är rektangulär och omkring sex meter lång (N-S), fyra meter bred och 0,3–0,4 meter hög. Stenstorlekar i syllan är 0,3–0,6 meter med en tjocklek på 0,2–0,3 meter. Grunden är övermossad och enbuskar växer i den södra kanten, gran i den östra och nordvästra kanten. Vid inventeringstillfället fanns material i form av tunnor, en vagn och en låda med grus deponerat på grunden (ej tillåtet enligt kulturmiljölagen). Fyllningsmaterialet i grunden består av 0,1–0,4 meter stora stenar. 16 meter söder om grunden finns ovan nämnda bro och smedjegrunden.

Sweref99: N 6389316 E 515713

Figur 56. Bruzaån 26. Järnboden, nu endast med grunden kvar. Kontexten med smedjan och starka kulturhistoriska värden i området motiverar en antikvarisk bedömning som fast fornlämning. Fotot är taget från väst.

Bruzaån 27

Kvarn. Grundrester av. Klassas som **fast fornlämning**. Strax väster om manufaktursmedjan låg tidigare en kvarn som inte uppmärksammats under tidigare inventeringar. Det är i samband med kvarnens tillkomst som dammvallen byggdes, smedjan tillhör en senare epok av vattenverksamhetens historik på platsen. Vid den västra sidan av vattnet, strax sydöst om dammvallen finns ett äldre utskov och en fåra som idag är igenlagd och torrlagd. Här finns en kvarngrund som dock har ringa pedagogiskt värde då den är mycket otydlig för ett otränat öga. Grunden är övervuxen med träd, björk, asp och gran. Rotvältor hade vid inventeringstillfället blottlagt delar av grunden som är kallmurad. Man har även utnyttjat naturlig berggrund på kvarnplatsen. där mycket material har rasat, troligen har man sprängt en fåra i delar av berggrunden och utnyttjat stenmaterialet som byggnadsmaterial i kvarngrunden. Grunden är svår att avgränsa på grund av växtligheten. Det som tolkades som en stenfoot var fem till sex meter lång och tre meter bred på den västra sidan av rännan. På den östra sidan var den mer osäkert att tolka några konstruktioner, men enstaka stenar kunde skönjas här, vilka borde utgöra delar av ytterligare en stenfoot. Kvarnen kan spåras på historiska kartor (se figur 57 och 58), till exempel en gränsbestämningsskarta från 1745 (akt E50-1:1). Den benämns där som enfota miölkvarn. Lämningen kan knytas till Bruzaholms tidiga historia och anknyter till **riksintresse för kulturmiljövården och särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbetet**, vilket motiverar den antikvariska bedömningen. Enligt uppgift ska det ha funnits skvaltkvarn på platsen sedan 1600-talet (Bruzaholms bruk 1985, sidan 23). Vid eventuella biotopåterställande åtgärder som omlöp ska Kulturmiljölagen tas i beaktande vid grundresterna.

Sweref99: N 6389307 E 515689

Figur 57. Gränsbestämningsskarta (akt E50-1:1, år 1745) mellan Lövshult, Kållstorp och Skögle ägor. Vid markeringen numrerad med 1 återges kvarnens läge, vilket även bekräftas av senare kartor där byggnader markeras på exakt samma plats där inventeringen påträffade grunder.

Figur 58. Storskifteskarta över samma plats från år 1817 (akt E 57-51:1, år 1817). Här visas två byggnader, varav den närmast dammen är den som påträffades under inventeringen, markerad med röd cirkel. Sju år senare är manufaktursmedjan byggd. När kvarnen tas ur drift är oklart.

Bruzaån 28

Dammvall. Klassas som **fast fornlämning** med kontext ihop med kvarn och senare smedjan. Idag används dammen i ett annat syfte, som vattentäkt med pumphus till närliggande område. Den antikvariska bedömningen är i detta fall inte tänkt att inskränka på själva vattentäkten, snarare bör själva dammvallens nuvarande status bevaras, trots senare förändringar i ett av utskoven. Dammvallen är 2–2,5 meter hög med ett ytterligare naturligt fall nedanför på 2–2,5 meter. Dammvallen är omkring 30-35 meter lång, skålförmad i plan och uppbyggd av tuktade stenar och naturstenar som är 0,3–1 meter

stora och 0,3–0,4 meter tjocka i åtta skift sten. En betongförstärkning finns på dammens mitt, där två styrarmar med betongbord/tröskel finns. Detta utskov är omkring två meter brett och har en fallhöjd på 0,6–0,7 meter. En träspång gör utskovet passerbart på ovansidan. Äldre delar av vallen är raserad nedanför utskovet, troligen i samband med betongbordets tillkomst. Det moderna pumphuset ligger på dammens nordöstra sida. Dammen utgör vandringshinder enligt biotopkarteringen och vid eventuella biotopåterställande åtgärder träder Kulturmiljölagen i kraft.

Sweref99: N 6389315 E 515689

Figur 59. Dammvallen till den forna kvarnen och manufaktursmedjan. Ungefärligt läge för kvarn markerat med röd streckad linje. Fotot är taget från nordost.

Figur 60. Dammen med pumphuset till vänster i bild. Idag är dammens utskov betongförstärkt. Fotot är taget från nordväst.

Bruzaån 29 (RAÄ Ingatorp 205:1)

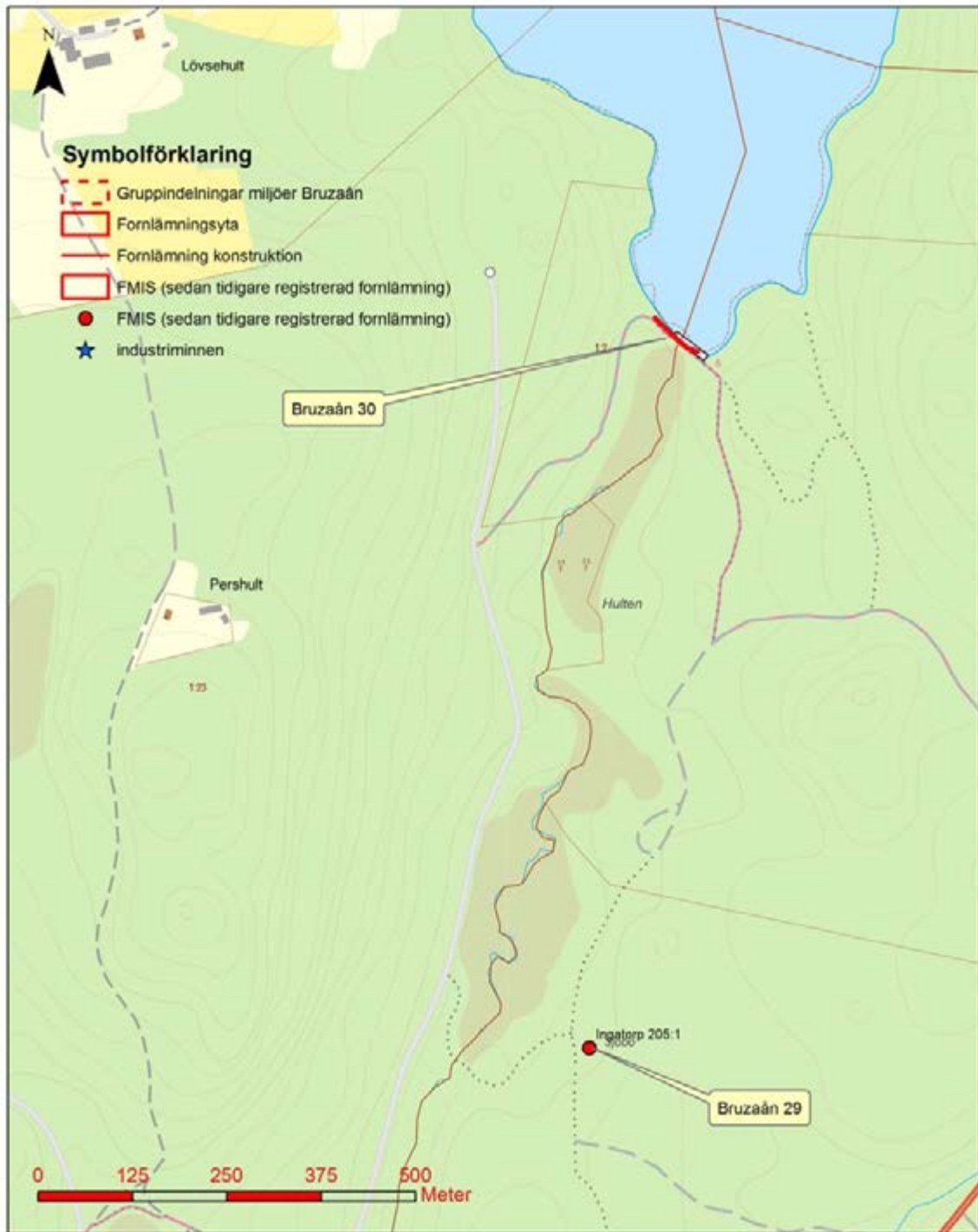
Lägenhetsbebyggelse i form av torplämning från torpet Sjöbo. Beskrivning saknas. **Övrig kulturhistorisk lämning.**

Sweref99: N 6389913 E 515628

Bruzaån 30

Regleringsdamm Lövsjön. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Dammen utgör i sin grund en hålldamm som åtminstone härstammar i 1700-talet. Hålldammen syns till exempel på storskifteskarta från tidigt 1800-tal (akt E57-51:1, år 1817). Dammen är fortfarande i drift idag i reglerande syfte med en fallhöjd på ett par meter. Dammen räknas som vandringshinder enligt biotopkarteringen. Vid eventuella biotopåterställande åtgärder bör ett omlöp övervägas. Senare tiders förbättringar av dammvallen består av ett betongbord med flera regleringsluckor. Bordet är tre meter brett och har en spång över (ingår i vandringsled). Den ursprungliga dammen är kallmurad i tuktad sten, men är förstärkt i betong mot sjösidan. Här finns även en jord- och stenfylld vall mellan betongsektionen och den kallmurade äldre sektionen. Höjden på vallen är två till tre meter med kvaderblock i fem skift, med 0,5–1 meter stora och 0,2–0,3 meter tjocka stenar. Vallen är omkring 60 meter lång och tre till fyra meter bred. Al och björk växer på vallen.

Sweref99: N 6390671 E 515720

Figur 61. Översikt av objekt vid Lövsjön och Lövsjöbäcken. Bruzaån 29 och 30. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Figur 62. Utsnitt ur storskifteskarta (akt E57-51:1, år 1817). Hålldammen vid Lövsjön markerad med röd elips.

Figur 63. Bruzaån 30. Regleringsdammvallen vid Lövsjön. Den äldre kallmurade delen har sin härkomst i 17-1800-tal. Fotot är taget frånsydost.

Bruzaån 31 (RAÄ Ingatorp 100:1, biflöde till Lövsjöbäcken, bäck från Kvarnmossen/Svartgölen)

Perstorpakärret. Plats med tradition. **Övrig kulturhistorisk lämning.** Ett par ynglingar från Perstorp rymde en gång för länge sedan från militärtjänstgöring. De tillfångatogs vid ett kärr på Skögles mark. Därefter fick kärret sitt namn, Perstorpakärret.

Sweref99: N 6390168 E 516355

Bruzaån 32 (Biflöde till Lövsjöbäcken, bäck från Kvarnmossen/Svartgölen)

Kvarn, bestående av dammvall och stenfötter. Klassas som **fast fornlämning**. Beläget vid bäck från Kvarnmossen/Svartgölen. Identifierad på historisk karta och återfunnen vid inventering 2011. Grundstenar till skvaltkvarn över/i bäcken. Dammvallen är övermossad, kallmurad, V-formad och består av fyra skift sten. På den östra sidan av bäcken ansluter dammvallen till en bergsklack. Dammvallen är på den östra sidan en meter bred, 0,8–1 meter hög och 6 meter lång. På den västra sidan vinklar vallen mot nordväst. Här är den 0,5 meter bred och 0,3 meter hög. Dammvallen består av natursten med 0,2–0,4 meter stora och 0,1–0,2 meter tjocka stenar. Tre meter söder om dämet finns stenfötter i vattnet och på sidorna. Några av stenarna har vällts ur sitt ursprungliga läge. Två rader sten på högkant finns tvärs över vattnet. Ytterligare tre meter söderut finns tuktade stenar på rad, troligen har en rektangulär överbyggnad stått över vattnet i norr–sydlig riktning. En mindre väg ansluter till kvarnplatsen österifrån. Stenblocken i den norra fotens rad är 0,3–0,5 meter stora. Den södra foten består av stenar i samma dimension som i den norra. Samtliga stenar är omkring 0,3 meter höga. Direkt söder om dämet finns ett naturligt fall.

Figur 65. Bruzaån 32. Den gamla kvarnplatsen vid Kvarnmossen, ett mindre V-format kallmurat och övermossat däme. Foto taget från sydväst.

Figur 66. Bruzaån 32. Kvarnplatsen nedströms dämnet. Enstaka stenfundament med tuktade stenar har utgjort grund för en enkel skvaltkvarn. Fotot är taget från norr.

Figur 67. Storskifteskarta som visar Bruzaån 32 (akt E57-5:3, storskifteskarta år 1813). Idag kallas den före detta Ängsgölen för Svartgölen. Kvarnplatsen är markerad i bäcken strax norr om gölen.

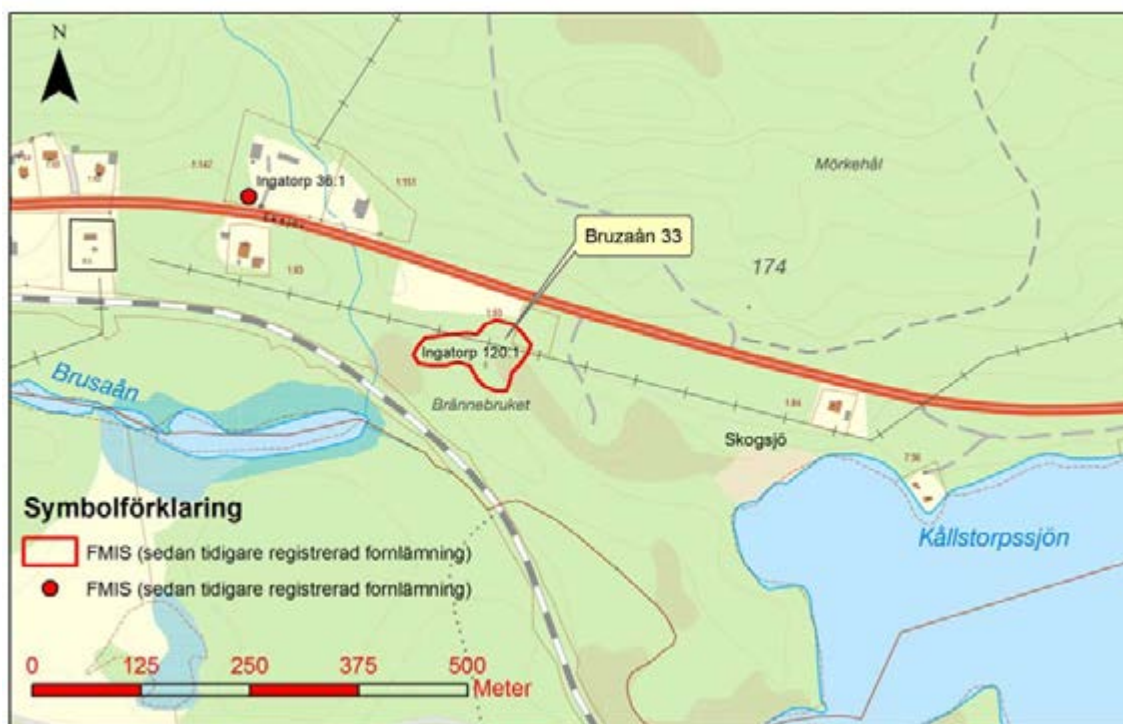
Sweref99: N 6391537 E 517795

Bruzaån 33 (RAÄ Ingatorp 120:1)

Brännebruket. Hyttområde, beläget vid Bruzaån. **Fast fornlämning.** Föregångaren till masugnen i Bruzaholms bruk. Var i drift under åren 1721–1734. Drabbades av översvämningskatastrofen 1734 då bruket blev utan vatten (Bruzaholms bruk, 1985, sidan 12–13). Uppgifter ur FMIS: Hyttområde, 110×60 meter (Ö-V) bestående av en masugnsruin, två byggnadsfundament (?), en ledarm, en grävd kanal, ett slaggvarp. Masugn, 15×15 meter (Ö-V) och intill 3 meter hög. Helt övertorvad och övermossad. I mitten är en sänka, 6×6 meter (Ö-V) och 0,4 meter djup. Vid provhackning i sänkan framkom rikligt med sand, brända stenar med fastbrända slaggprodukter. Förmodligen rester efter väggar och väggfyllning. I sänkans mitt är en kulle, 4,5 meter i diameter och 0,6 meter hög. Söder om bäckfåran är byggnadsfundament (?) 10×10 meter (Ö-V) och 0,7 meter hög. Helt övermossad. Öster om ovanstående är ytterligare ett byggnadsfundament(?), 14×14 meter (Ö-V) och 1,5 meter högt. Helt övermossad. Vid provhackning framkom rikligt med tjärkol. Ett av byggnadsfundamenten kan utgöra rester efter kniphammaren. Norr om fundamenten är ledarm, starkt raserad, 23 meter lång (Ö-V), 5 meter bred och 0,2–0,5

meter hög. Väster om ledarm är en grävd kanal, 42×10 meter (Ö-V) och 2 meter djup, i naturlig ås. Kanalens östra del är en stenhög, 12×5 meter stor (Ö-V) och 1,7 meter hög, övermossad. Öster om masugnen är slaggvarp, 22×20 meter (Ö-V) och intill 3 meter hög. Slaggen är dels hårt sintrad och glasad, och dels svart och blåsig. Området är bevuxet med granar, tallar och lövsly.

Sweref99: N 6388655 E 517516

Figur 68. Översikt av objekt vid Bruzaån, Brännebruket. Bruzaån 33. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Bruzaån 34 (RAÄ Ingatorp 121:1)

Brott/täkt i Bruzaåns flöde igenom sjön Hjälden. **Övrig kulturhistorisk lämning.** Täkten bestod av en myrmalmtäkt. I Hjälden fanns krut-, perl- och skraggmalm som togs till Bruzaholms bruk.

Sweref99: N 6387769 E 519780

Bruzaån 35 (RAÄ Ingatorp 19:1)

Vägmärke. **Fast fornlämning.** Milstolpe, kalksten, 0,9 meter hög, 0,45 meter bred vid basen. Avsmalnande uppåt där bredden är 0,3 meter, 0,1 meter stor. Inhuggen och med svart (flagnad) färg imålade inskription mot söder: 12MIL. Postament av kallmurad gråsten, 1,5×1,6 meter och 0,5 meter hög. Norra delen av postamentet är delvis sönderfallet.

Sweref99: N 6388123 E 519794

Bruzaån 36

Bro. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning.** Bron är lokaliserad på enskild väg vid sjön Hjältens utlopp i Hjaltevad. Bron är stenvalvsbro med två valv som är två meter breda. Bron är 4–5 meter bred och 20 meter lång och är uppbyggd med minst fyra skift tuktad sten. Själva valven består av 0,3–0,4 meter stora stenar medan övrig sten i bron består av 0,4–0,8 meter och 0,3–0,4 meter tjocka stenar. På bron finns vitmålade stålräcken. En regleringsdammvall i betong finns 25–30 meter öster om bron. Ytterligare 20–25 meter österut finns en äldre tröskel. Höjden på bron är cirka två meter med 1,2–1,5 meter höga valv. På platsen har funnits bro åtminstone sedan 1600-talet enligt en studie av historiska kartor. Nuvarande bro kan vara från slutet av 1800-talet, men mer sannolikt ombyggd och modifierad i början eller mitten av 1900-talet. Namnet Hjaltevad antyder en vadplats, vilket möjligen kan ge en fingervisning om att platsen för bron har använts sedan långt tillbaka.

Sweref99: N 6387686 E 520585

Figur 69. Översikt av objekt vid Bruzaån, Hjaltevadstrakten. Bruzaån 34-37. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:10 000.

Figur 70. Bruzaån 36, stenvalsbron vid sjön Hjältens utlopp i samhället Hjaltevad. Bron är byggd i en ålderdomlig teknik, och har haft flera föregångare på platsen. Det är oklart om bron är från 1800-talet eller en förbättrad version från första halvan av 1900-talet. Fotot är taget från öst.

Figur 71. Bruzaån 36, eller tidigare föregångare på den äldre vad-/broplatsen i Hjaltevad (akt E57-13:1, storskifte år 1802).

Figur 72. Kanske den äldsta föregångaren till Bruzaån 36, dock oklart vilken typ av bro som fanns på platsen på 1644 (akt E57-13:e1:171 178-9, åkeravmätning år 1644).

Bruzaån 37 (Industriminne Holmen 2:7)

Industriminne i form av ett vattenverk. Ägt av Eksjö vattenverk. Vid inventeringstillfället framgick att en byggnad hade rivits, det är dock oklart om det är den byggnaden som gett industriminnet en klass 2 prägel. Vid inventeringen tillskrevs nuvarande anläggning inte något större kulturhistoriskt värde.

Sweref99: N 6387899 E 520981

Bruzaån 38 (Biflödet Bäck från Långsjögölen)

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Kvarnplatsen utgör en av två generationer kvarnar, tätt intill varandra, som enligt historiska kartor är beskrivna som Mälens och Boda kvarn. Av de två utgör objektet den i söder belägna kvarnen.

Kvarnkonstruktionen består av:

Dammvall med kallmurad natursten och enstaka tuktade stenar. Dammvallen är 25–30 meter lång, tre till fyra meter hög och två meter bred. I övrigt är den övermossad och består av tre till fyra skift sten med 0,2–1,2 meter stora stenar. Två utskov finns. En belägen tio meter från den västra kanten av vallen, idag torrlagd. Det andra utskovet ligger ytterligare sex till sju meter öster om det första utskovet. Idag går vattenflödet genom detta utskov och har tidigare försett kvarnen med vatten via en träränna som idag är nedrasad vid

kvarken. Sju till åtta meter söder om dammvallen finns ett antal stenfötter/stengrunder, kallmurade om fem till sex skift sten. Dessa är rektangulära (N-S), 5–6×1,5 meter stora. En stenfot eller mur utgår även 90 grader söderut ifrån dammvallen. Den ansluter till en av de andra stenfötterna strax söder därom. Muren är sex till sju meter lång och två meter hög med 0,3–1,2 meter stora stenar. Det finns ytterligare en stensatt kant på östra sidan av kvarnenanläggningen som delvis är övertorvad. Oklart om detta är en stengrund till en byggnad. Den synliga delen utgörs av en murrest, sju till åtta meter lång som utgår från dammvallen. Stenstorlek i denna konstruktion är 0,2–0,8 meter och höjden 0,5 meter. Från det sydvästra hörnet av denna konstruktion går en mur rest med en vinkel 90 grader österut. Vid stenfötterna söder om vallen finns även en stensatt ränna, troligen hjulgraven till kvarnens vattenhjul. 50 meter uppströms ligger ytterligare en dammvall med stenfötter vilken beskrivs under Bruzaån 39. Ovanför dammvallen finns en liten igenvuxen dammspegel. På dammvallens södra sida finns en form av inskrift, klotter eller signum, troligen av de som byggde konstruktionen eller drev kvarnen. Årtal som med säkerhet kan skönjas på inristningarna tolkas som 1875.

Figur 73. Bruzaån 38 med vattenförande utskov, dammvall och murar/stenfötter till kvarnen. Fotot är taget från sydväst.

Sweref99: N 6389074 E 520263

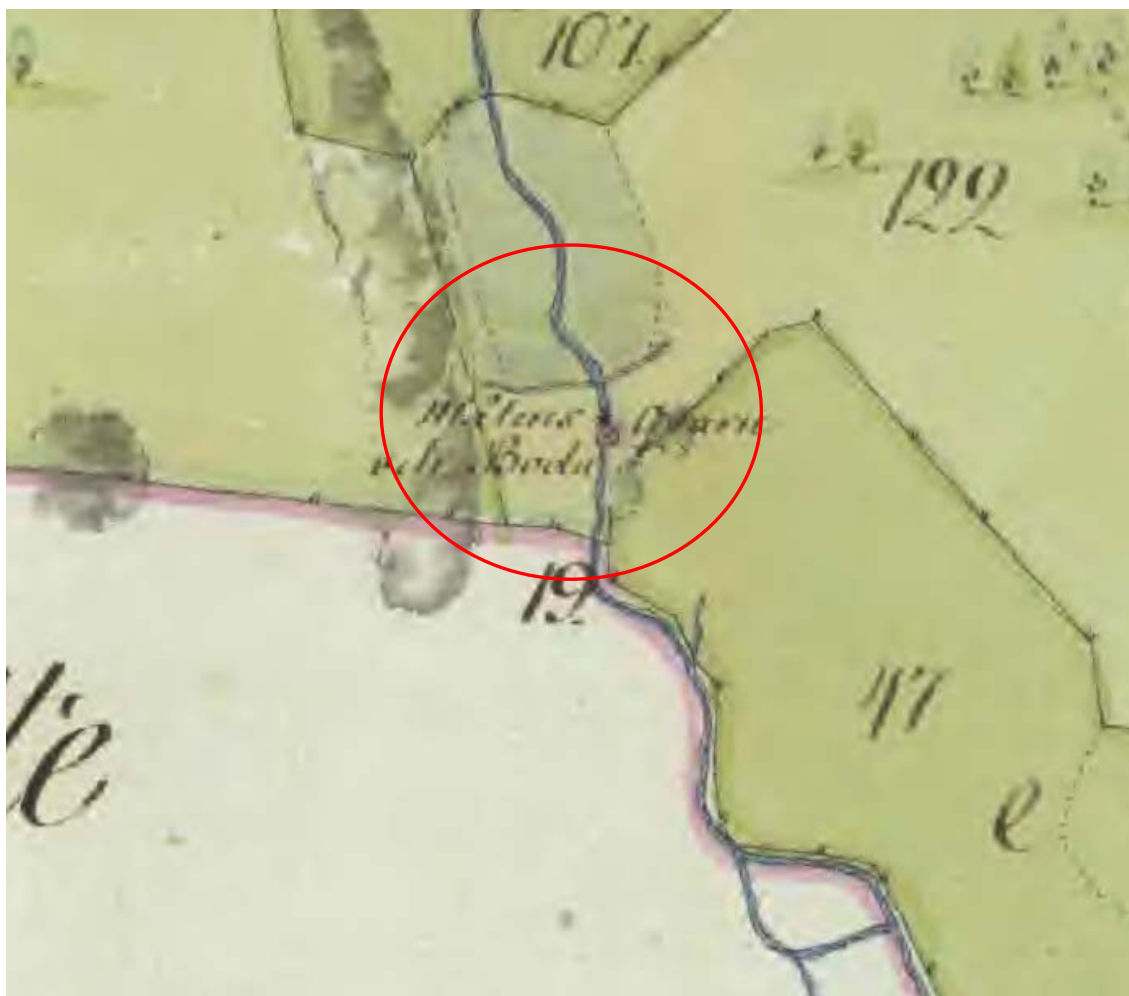
Figur 74. Översikt av objekt vid bäck från Långsjögölen. Bruzaån 38-41. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:10 000.

Figur 75. Bruzaån 38 med stengrunder på kvarnplatsen. Fotot är taget från nordväst från dammvallen sett.

Figur 76. Bruzaån 38, ett kuriöst och annorlunda inslag i en kvarnplats levnadshistoria som ger en uppfattning av ålder för anläggningen, en inristning i dammvallen. Årtalet 1875 syns i nedre vänstra hörnet, möjligen 1815 i övre vänstra hörnet. Foto är taget från söder. Alternativ tolkning är att stenen är ett före detta vägmärke som återanvänts i dammkonstruktionen. Fotot är vridet 90 grader moturs.

Figur 77. Storskifteskarta som visar Målens och Boda kvarn (akt E57-3:1, storskifte år 1806). Kvarnen som syns inom markerat område kan vara den äldre föregångaren till Bruzaån 38, det vill säga Bruzaån 39. Dammvallens utformning på kartskissen stämmer bra överens med Bruzaån 39 så som den påträffades under inventeringen år 2011.

Bruzaån 39

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Utgör den norra kvarnplatsen av det som tolkas som två generationer kvarnar av Målens och Boda kvarn. Sannolikt är den även den äldre av dem. Kvarnen bör vara tillkommen åtminstone under 1700-talet. Kvarnplatsen består av äldre stenfötter/grunder cirka 50 meter norr om dammvallen för Bruzaån 38. Det som återstår idag är tre separata rektangulära rader med övermossade och delvis raderade stengrunder i vattnet, vilket indikerar att kvarnbyggnaden stått direkt över vattnet, troligen en skvaltkvarn. Grunderna är uppbyggda av naturstenar som bildar sex till sju meter långa, 0,5 meter höga och en meter breda sektioner. En sektion ligger mitt i vattnet medan de andra ligger i de västra och östra kanterna av vattnet. Omkring 30 meter norr om stenfötterna ligger den dammvall som syns på storskifteskartan från år 1806. Dammvallen är betydligt mer ålderdomlig och övermossad än den som är vid Bruzaån 38. Dammvallen är 50 meter lång, 1,5 meter hög och omkring en till två meter bred, uppbyggd i fem till sju skift kallmurad natursten med 0,2–0,8 meter stora stenar. Dammvallsfästena är förankrade mot bäckravinens sluttningar. Mitt på dammvallen finns ett utskov som är en meter brett.

Sweref99: N 6389121 E 520244

Figur 78. De övermossade kvargrunderna, Bruzaån 39. Markeringen visar den ungefärliga utbredningen. Fotot är taget från sydväst.

Figur 79. Bruzaån 39, en övervuxen och övermossad dammvall som dock är i relativt gott skick. Fotot är taget från öst.

Bruzaån 40

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Pukulla kvarn. Det som återstår av av kvarnen är endast dammvallen som består av jord och natursten. Dammvallen är 50–60 meter lång, tre till fyra meter hög och ansluter till slänter i öst och väst. Dammvallen är övermossad, 2–2,5 meter bred och innehåller 0,3–1,5 meter stora stenar. En betongförstärkning finns vid utskovet i mitten av dammvallen, dock något defekt. Vid inventeringen låg korrugerad plåt över utskovet som består av ett betongbord. Tall, gran, asp och björk växer på vallen. Några tolkningsbara fundament för en kvarnbyggnad gick inte att återfinna, möjligen har byggandet en vägbank söder om dammvallen förstört kvarngrunden. Norr om dammvallen finns en vattenspegel kvar. Kvarnen är spårbar på historisk karta från 1806 (akt E57-3:1, storskifte år 1806). Den beskrivna Pukulla kvarn ska inte förväxlas med industriminnet Pukulla kvarn eller riksintresset för kulturmiljövården Pukulla till vilken en stående kvarnbyggnad är knuten. Industriminnet ligger omkring 1,7 kilometer nordnordöst om Bruzaån 40 och direkt öster om Pukullasjön.

Figur 80. Resterna efter Pukulla kvarn, Bruzaån 40. En kraftig övervuxen dammvall samt frånvaron av kvarnfundament ger inte platsen några större visuella eller pedagogiska värden. Fotot är taget från sydväst.

Figur 81. Kvarnplatsen för Pukulla kvarn, Bruzaån 40, som det såg ut vid storskiftet 1806 (akt E57-3:1, storskifte år 1806).

Sweref99: N 6390167 E 519832

Bruzaån 41

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Amundarp kvarn. Identifierad på historisk karta och verifierad under inventeringen år 2011. Kvarnplatsen består av: Dammvall, kraftigt övervuxen, jord och stenfylld, 40 meter lång som ansluter med fästena på bäckravinens sluttningar. Den forna dammspegeln är idag kraftigt igenvuxen. Idag finns en trälucka i dammvallens utskov. Ett igenlagt/torrlagt utskov finns mot kvarngrunden. Dammvallen är 2,5–3 meter hög, två till tre meter bred, uppbyggd med 0,3-1 meter stora naturstenar och tuktade stenar i sex till sju skift sten. Kvarnplatsen består av en hjulgrav eller ränna och två stenfötter. Den västra stenfoten är rektangulär (N-S), 2,5×4 meter stor och har ett utrymme i vilket spruckna kvarnstenar är placerade. Den östra stenfoten är rektangulär och 4×1 meter stor (N-S). Båda grunderna är 1–1,2 meter höga och uppbyggda av tuktad sten och natursten, 0,3–1,3 meter stora i 3-4 skift sten. Ytterligare kvarnstenar finns direkt väster om den västra grunden. Amundarp kvarn har troligen sina rötter i 1700-talet.

Figur 82. Bruzaån 41, Amundarp kvarn, kvarngrunder sett från dammvallen. Fotot är taget från nordväst.

Figur 83. Bruzaån 41, med Amundarp kvarngrund sett från sydväst.

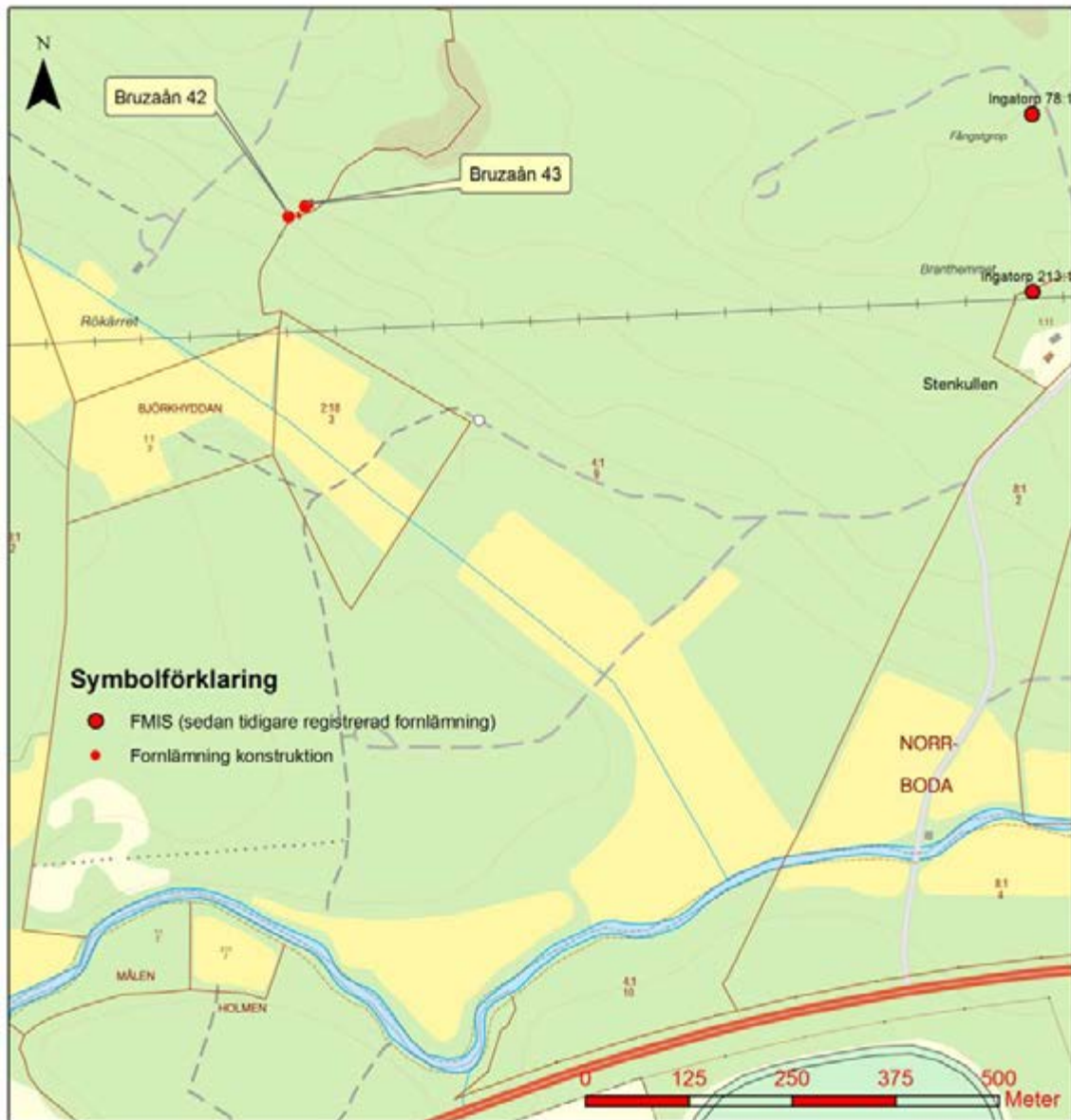
Figur 84. Utdrag från storskifteskarta, visar Bruzaån 41, Amundarp kvarn (akt E57-3:1, storskifte år 1806).

Sweref99: N 6390705 E 519531

Bruzaån 42 (Bäck från Hästakärret, biflöde till Råbockabäcken)

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Obskyra kvarnlämningar från äldre kvarn som spårats på historiska kartor. Ligger strax väster om Bygdås.

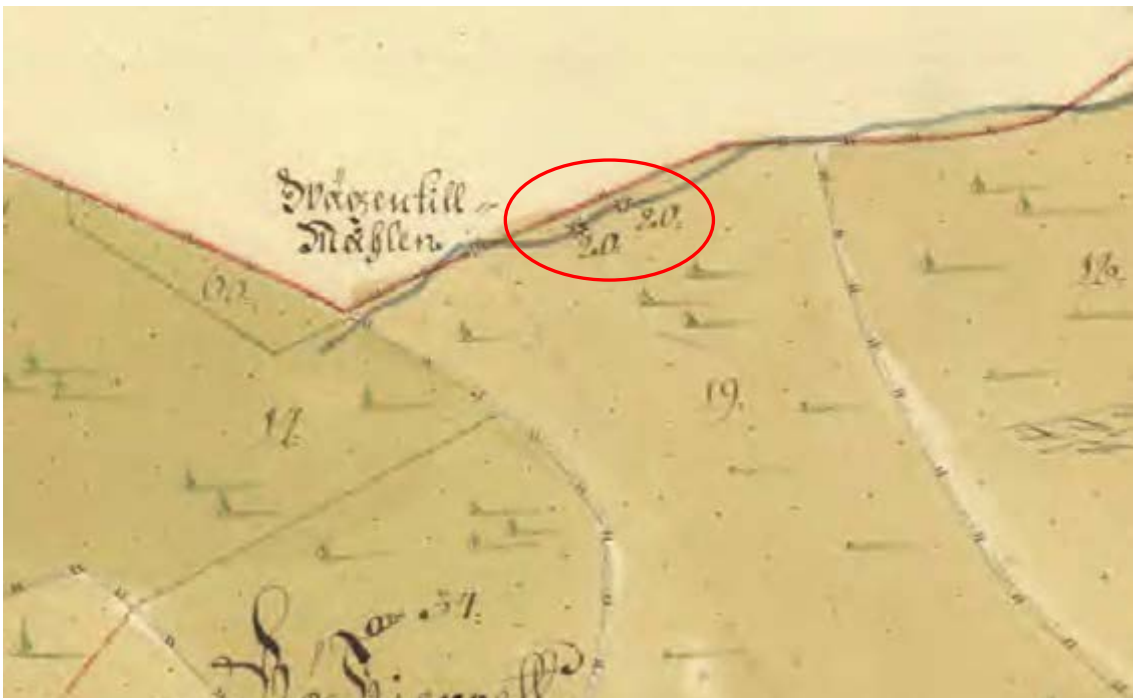
Kvarnplatsen består av ett mycket litet dämme, delvis uppbruten/raserad vid utskovet. Det övervuxna och övermossade dämnet är inte mer än fem till sex meter långt med 0,3–0,8 meter stora stenar. Inget pedagogiskt värde föreligger. På den östra sidan av bäcken är dämnet mycket otydligt. Fem meter nedanför dämnet i ett naturligt fall i bäcken finns två rader med sten på var sida av bäcken, totalt tar de upp en rektangulär yta på 5–6×4–5 meter. Kvarnplatsen hade knappast återfunnits vid inventeringen utan historiska kartor till hjälp.

Figur 85. Översikt av objekt vid bäck från Hästakärret. Bruzaån 42 och 43. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Figur 86. Bruzaån 42, stengrund nedanför ett mindre dämme vid den lilla bäcken. Trots kvarnlämningarnas ålder och antikvariska status, är det pedagogiska värdet ringa. Växtligheten på platsen medförde att lämningarna på fotografierna inte gör sig bra i bild. Fotot är taget från nordöst.

Figur 87. Bruzaån 42 och 43, benämns redan på karta från 1724 som ödelagda vilket visar att de troligen varit i drift under 1600-talet (akt E57-9:1, avmätning år 1724). Den äldre hävden av kvarnlämningarna motiverar en antikvarisk bedömning som fasta fornlämningar.

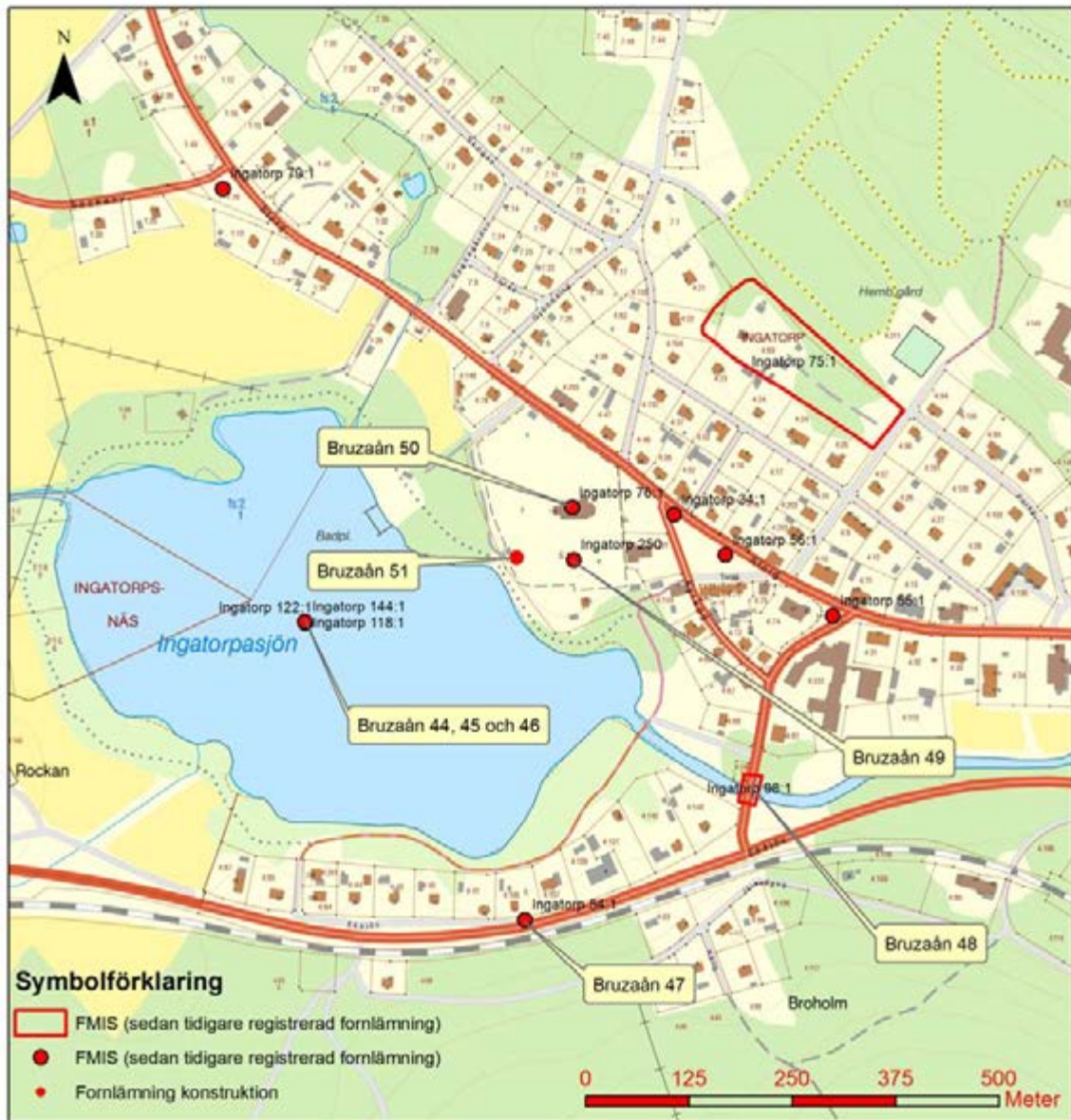
Figur 88. Bruzaån 42, denna gång på laga skifteskarta från 1869 (akt 06-ing-70, laga skifte år 1869). Bruzaån 42 har nu återtagits i ny drift, medan Bruzaån 43 tycks ha övergivits. En fördämning tycks istället ha byggts längre upp i bäcken, men den fördämningen återfanns inte under inventeringen. Möjligen är den inprickad på fel ställe på kartan och stämmer bättre överens med dammvallen vid Bruzaån 43.

Sweref99: N 6388908 E 521488

Bruzaån 43 (Bäck från Hästakärret, biflöde till Råbockabäcken)

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Obskyra kvarnlämningar från äldre kvarn som spårats på historiska kartor. Ligger strax väster om Bygdås. Bruzaån 43 ligger omkring 20 meter nordväst om Bruzaån 42 och identifierades på avmätningsskarta från 1724 (akt E57-9:1). Kvarnplatsen ligger vid "bröstat" av bäcken, det vill säga där fallet eller strömsträckan börjar. Här finns ett delvis raserat dämme som är 0,2–0,8 meter brett, 3–4 meter långt och 0,2–0,3 meter högt. Kvarnplatsen, som ligger cirka fem meter nedan dämet har inget pedagogiskt värde. Kvarnplatsen består av rader med sten, med oklar avgränsning då den är kraftig övervuxen. Enstaka naturstenar och enstaka tuktade stenar är ställvis synliga. Dessa är 0,3–1 meter stora och finns på båda sidor av bäcken. De synliga delarna av stenraderna ger en längd på cirka tre till fyra meter.

Sweref99: N 6388918 E 521504

Figur 89. Översikt av objekt vid Ingatorpasjön, Bruzaån och Ingatorp samhälle. Bruzaån 44-51. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Bruzaån 44 (RAÄ Ingatorp 118:1)

Plats med tradition. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Bruzaåns flöde genom Ingatorpasjön. En sägen förmåler att kyrkklockan lossnade en gång och for ut i sjön. Man såg den på sjöbotten, men en svart hund låg i den så ingen vågade röra den.

Sweref99: N 6388401 E 524096

Bruzaån 45 (RAÄ Ingatorp 122:1)

Brott/täkt. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Myrimalmstäkt i Ingatorpasjön. Där fanns krut-, perl- och skraggmalm som fördes till Bruzaholms bruk.

Sweref99: N 6388401 E 524096

Bruzaån 46 (RAÄ Ingatorp 144:1)

Fyndplats. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Mitt i Ingatorpasjön. Fyndplats för stockbåt, uppgift om (?), cirka fyra meter lång och 0,6 meter bred vid aktern. Där var också ett hål, varigenom ett trästycke satt som kunde användas som "vrickåra". Farkosten hittades vid sjöns sänkning. Antikvarisk kommentar Kultur Aqua: RAÄ Ingatorp 144:1 bör justeras i den antikvariska bedömningen från övrig kulturhistorisk lämning till **uppgift om**. Detta på grund av att inventeraren själv redovisar stockbåten som uppgift om i den beskrivande texten.

Sweref99: N 6388401 E 524096

Bruzaån 47 (RAÄ Ingatorp 54:1)

Vägmärke. Klassad som **fast fornlämning**. Ligger cirka 70 meter söder om Ingatorpasjön. Milstolpe, kalksten, 1,3 meter hög, 0,65 meter bred vid basen och 0,12 meter tjock. Inhuggen och med svart färg inmalad inskription mot söder. Under Kung Carl Gustav III:s krönta krona är följande text: 1 MIL1779F.V. HAMILTONL. HÖFDINGE. Postament, 1,8×1,8 meter och 0,6 meter hög av kallmurade gråstenar. Bevuxet med stenpartiväxter på postamentet.

Sweref99: N 6388111 E 524309

Bruzaån 48 (RAÄ Ingatorp 98:1)

Bro. Klassad som **bevakningsobjekt**. Bruzaån direkt öster om åns utlopp från Ingatorpasjön. Stenbro, 28 meter lång (NNÖ-SSV) och fem meter bred av tre spann, fem meter långa och två meter höga. Byggt av tuktade gråstenar, 0,5 m tjocka, 1,25 meter långa och 0,4–0,6 meter breda. Antikvarisk kommentar Kultur Aqua: Enligt dagens praxis bör bron som är byggd år 1912 klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Bron används dagligen för trafik till och från Ingatorp. Bron är även klassad som kulturhistoriskt värdefull av Trafikverket, ytterligare närmare beskrivning följer:

”Välgjort stenhuggeriarbete med flackt stickbågiga valv, smäckra pelarnosar och ursprungliga räckesståndare kännetecknar denna formoptimerade stenvalvbro över ån Brusan i Ingatorp. Broplatsen är välexponerad med T-korsning i söder och samhället på norra sidan. Korta fyllnadsbankar leder fram till bron som ligger i det närmaste i plan med omgivningarna. Bron byggdes 1912 i en brytningstid mellan traditionellt stenbrobyggande och det nya

materialet armerad betong. Vissa uppgifter tyder på att bron bakgöts med betong redan då den byggdes, vilket tillsammans med goda grundläggningsförhållanden skulle kunna förklara det goda skicket. För att lyfta bron till en ursprungnivå bör de moderna navföljarna av Kohlswabalk ersättas med navföljare av träplank. Bron är en värdig representant för alla de hundratals små stenvalvbroar som uppförts i landet.” (Vägverket publikation 2009:29, sidan 34).

Figur 90. Bruzaån 48, stenvalvsbron i Ingatorp byggd år 1912, är en högt värderad bro inom länet, vilket även ger höga omdömen inom projekt Kultur Aqua. Karaktäristiskt för bron är pelarnosarna som tillsammans med valven ger ett örnliknande utseende. Fotot är taget från sydväst av Sven Olof Ahlberg från Kulturbymråden (Vägverket publikation 2009:29, sidan 34).

Sweref99: N 6388238 E 524527

Bruzaån 49 (RAÄ Ingatorp 250)

Smideslämning. Klassad som **bevakningsobjekt**. Ligger öster om Ingatorpasjön på Ingatorps kyrkogård. Slaggförekomst. Vid samband med grävning av ett gravschakt år 1994 framkom en stensatt konstruktion med väl kilade stenar, 0,6×0,6 meter stor. I anslutning till objektet påträffades massor med kol och slagg. Två slaggbitar finns bevarade varav den ena kan beskrivas som ett möjligt ugnsväggsfragment av bränd lera. Den andra biten innehöll både lera och järn. Båda bitarna är magnetiska. Enligt uppgift finns anläggningen kvar, då den låg i kanten av det grävda schaktet.

Sweref99: N 6388462 E 524356

Bruzaån 50 (RAÄ Ingatorp 76:1)

Lägenhetsbebyggelse, torplämning. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Belägen öster om Ingatorpasjön intill Ingatorp kyrka. Plats med tradition. Enligt traditionen skulle kyrkan byggas på Alvestorps ägor. Men det blev så att det som byggdes på dagen revs på

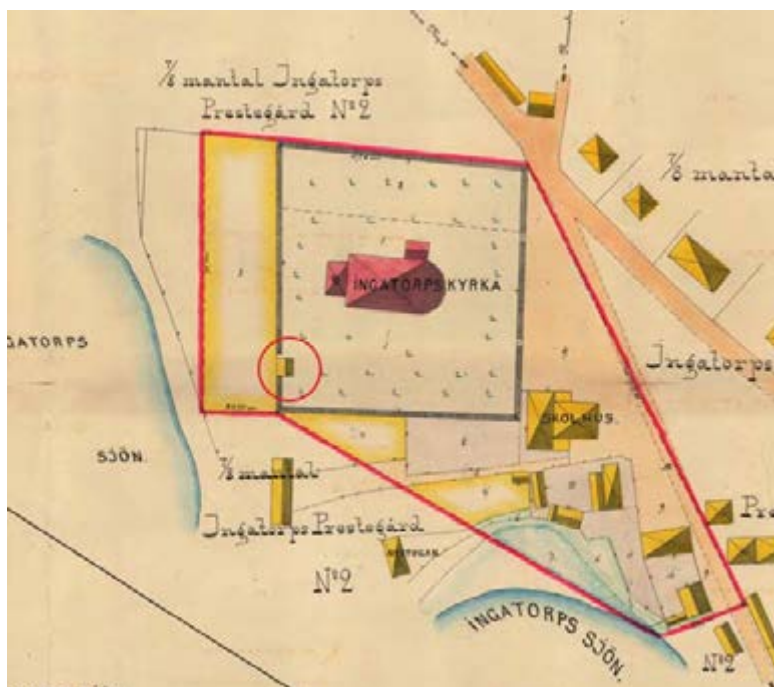
natten. Man lät dåett par tvillingoxar gå lösa och avgöra var kyrkan skulle stå. Oxarna stannade vid en liten stuga invid en sjö där en gammal gummasom hette Inga bodde. Kyrkan byggdes där och fick efter gumman heta Ingatorp.

Sweref99: N 6388513 E 524355

Bruzaån 51

Kyrkbod vid Ingatorp kyrka, sannolikt en tiondebod, belägen nära Ingatorpasjön direkt öster om sjön. Datering har gjorts av trämaterial från boden, vilket ger en datering till år 1219–1239, vilket gör tiondeboden till ett nationellt unikt arv. Boden beskrivs som följande (citrat ur Gullbrandsson 2010):

”Den timrade kyrkboden i sydvästra hörnet av Ingatorps kyrkogård uppmärksammades antikvariskt först 1908, då ingenjör Algot Friberg – grundare av Norra Smålands fornminnesförening – tog två fotografier av densamma. Det ena fotografiet är en närbild av den ålderdomliga dörren med sina beslag, antagligen vad som väckte Fribergs intresse. Anledningen till besöket var för övrigt inköpet av sockenmagasinet från 1700-talet till friluftsmuseet i Jönköpings stadspark. Kyrkboden blev dock kvar och dess ålder har förblivit okänd och ibland antagits vara från 1600-talet. Men dörren och byggnadens resning är medeltidsmässig. Åren 2006 och 2007 genomförde arkitekt Lennart Grandelius, Eksjö, tre dendrokronologiska provtagningar som sändes till Hans Linderson, föreståndare för Nationella laboratoriet för vedanatomi vid Kvartergeologiska institutionen, Lunds universitet. Fällningsåret för virket till boden visade sig ligga mellan 1219 och 1239, ett resultat som kunde styrkas med C14-prov. Därmed framkom att boden i Ingatorp är Sveriges äldsta ickesakrala träbyggnad.”

Figur 91. Den mycket gamla kyrkboden till Ingatorp kyrka enligt en kartmätning från år 1905 (akt 06-ing-94, mätning år 1905), daterad till år 1219-1239 (Gullbrandsson 2010, sida 5ff). Sannolikt en tiondebod. Objektet tillhör en unik kategori kulturmiljö längs Bruzaåns flöde genom Ingatorpasjön.

Figur 92. Bruzaån 51, kyrkboden i bild med sin spånklädsel (ur Gullbrandsson 2010, sidan 5). Sveriges äldsta ickesakrala byggnad.

Figur 93. Bruzaån 51. Interiör av kyrkbodens norra sida samt takstolar. Fotot är taget från sydöst.

Figur 94. Interiör av takstolar och tak i kyrkboden. Foto taget från öster.

Sweref99: N 6388464 E 524300

Bruzaån 52 (Kvarnbäcken, bäck från Stampadammen, industriminne Ingatorp S:1)

Thörngrens såg, industriminne Ingatorp S:1. Ligger i den norra delen av Ingatorp inom 100 meter från bäck från Stampadammen, som är en förlängning av Kvarnbäcken. Sågen har fått klassningen 2 som industriminne. Sågen är inte driven av vattenkraft.

Sweref99: N 6389083 E 523907

Bruzaån 53 (Kvarnbäcken, bäck från Stampadammen)

Kvarnområde. Klassas som **fast fornlämning**. Två kvarngrunder omkring 70 meter söder om Stampadammen, vid bäck från Stampadammen.

Kvarngrund 1: Väster om bäcken finns en rektangulär grund (N-S) med flera stenfötter. En vägg består av kvaderhuggna block i två till tre skift. Väggen är 1–1,2 meter hög, åtta till tio meter lång och 1–1,5 meter bred. I den södra änden vinklar väggen ut 90 grader åt öster.

Två meter från väggen finns en kvadratisk stenfot i vattnet som är 2×2 meter stor och 1,5 meter hög, uppbyggd i tre till fyraskift tuktad sten. Stenarna är 0,5–1,3 meter stora och 0,3–0,5 meter tjocka. Ytterligare en kvadratisk stenfot finns öster om den första och bildar en ränna/hjulgrav. I den norra änden ansluter stenfoten till en dammvall. Stenfoten är 15 meter lång, 1,2 meter hög, och uppbyggd i två till tre skift sten med 0,5–1 meter stora och 0,3–0,4 meter tjocka stenar. Ytterligare en stenfot finns öster om de båda andra, den är fem till sex meter lång (N-S), består av fyra till fem skift sten, är 1,3 meter hög och består av 0,5–1 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka stenar.

Kvarngrund 2: Ytterligare en kvarngrund finns omkring tio meter öster om den första. Ett äldre utskov finns på dammvallens östra kant. Troligen har en träränna lett in vattnet mot denna kvarn, då kvadratiske stenfötter burit upp rännkonstruktionen ned till kvarnen. Vid kvarngrunden finns även en torrlagd fåra. Den första stenfoten till den forna trärännan är belägen fyra till fem meter från dammvallen och är 5×2 meter stor och en meter hög, uppbyggd i två till tre skift natursten och tuktad sten som är 0,2–1 meter stora. Ytterligare en rektangulär stenfot finns en meter söder om den förra. Den är 1,2 meter hög uppbyggd med tre skift sten med 0,2–0,3 meter stora och 0,3 meter tjocka stenar. I förlängningen av dessa stenfötter finns en stensatt ränna söderut, som är sex till sju meter lång med en delvis raserad murkonstruktion. Rännan är uppbyggd med 0,2–1 meter stora stenar.

Dammvallen som ligger norr om de båda beskrivna kvarngrunderna, är sten och jordfylld, två till fem meter bred, delvis kallmurad med ett utskov i mitten av och ett utskov i den östra änden av dammvallen. Dammvallen är 1–1,5 meter hög, 0,5 meter bred och uppbyggd med 0,3–0,5 meter stora stenar. Nedanför dammvallen finns trärester och plank som skulle kunna vara rester av en träränna. De båda kvarngrunderna har identifierats på historiska kartor som visar att det rör sig om två generationer kvarnar. På en avsöndringskarta från år 1867 (akt 06-ing-1009, avsöndring år 1867) beskrivs den östra kvarnen som ”gammalt kvarnställe”, ur drift får man anta, när den nya byggdes väster om den äldre kvarnruinen. Den äldre kvarnplatsen är även identifierad på en storskifteskarta från år 1795 (akt E57-31:2, storskifte år 1795).

Sweref99: N 6389097 E 523969

Figur 95. Bruzaån 53, med både gammal och ny kvarnplats utmarkerad (akt 06-ing-1009, avsöndring år 1867).

Figur 96. Bruzaån 53, den nya kvarnen av de två kvarruiner som finns på platsen enligt historisk karta från år 1867. Till höger i bild är den grund som burit en huskropp. I mitten av fotot, stensatt ränna eller hjulgrav. Fotot är taget från norr.

Figur 97. Bruzaån 53, stenfötter och fundament, troligen till kvarnränna i trä fram till den gamla kvarnen. Fotot är taget från nordväst.

Bruzaån 54

Kvarn. Stamp? Möjligen namngivande för dammen. Klassas som **fast fornlämning**. Ligger cirka 70 meter norr om Bruzaån 53. Identifierad på storskifteskarta från år 1795. Idag är Stampadammen ett igenvuxet kärr. Vid dammens södra ände finns en övervuxen dammvall som är 20 meter lång, två meter bred och en meter hög. Vid öppningen eller det forna utskovet på mitten av vällen är stenblocken synliga vilket visar att dammvallen är en kallmurad konstruktion, med 0,2–1 meter stora stenblock uppbyggt i två till tre skift sten. Kvarnläget ligger två till tre meter söder om dammvallen. Här finns en stenfot i mitten av vattnet uppbyggd i två skift av natursten och tuktad sten med 0,4–1 meter stora stenar som bildar en rektangulärt 4×1–1,5 meter stor stengrund. Vid västra sidan av vattnet finns en delvis nedrasad stenfot. Kanterna är vid kvarnplatsen och söderut, stenskodd på en sträcka av åtta till tio meter, med ett till två skift sten med 0,4–1 meter stora och 0,4–0,6 meter tjocka stenar. Kvarnläget är övervuxet och har inget större pedagogiskt värde. Vid inventeringen fanns ett vattenflöde öster om grunden. Även ett mindre torrlagt och igenlagt utskov med fåra finns vid dammvallens östra kant. Möjligen ett breddutskov eller utskov som försåg kvarnen med vatten. På den västra sidan av kvarnen finns en äldre väg med vägbank med stensatta kanter bevarad. Troligen en färdväg till och från kvarnen.

Figur 98. Bruzaån 54 och 53, samt en bro som inte återfanns under inventeringen. Bruzaån 54 är den markerade i bilden, Bruzaån 53 strax söder därom (akt E57-31:2, storskifte år 1795).

Figur 99. Bruzaån 54. Den äldre kvarnlämningen som ligger i direkt anslutning till den igenväxta Stampadammens södra ände. Grunderna ligger endast tre till fyra meter söder om den utrivna sektionen av dammvallen. Fotot är taget från väst.

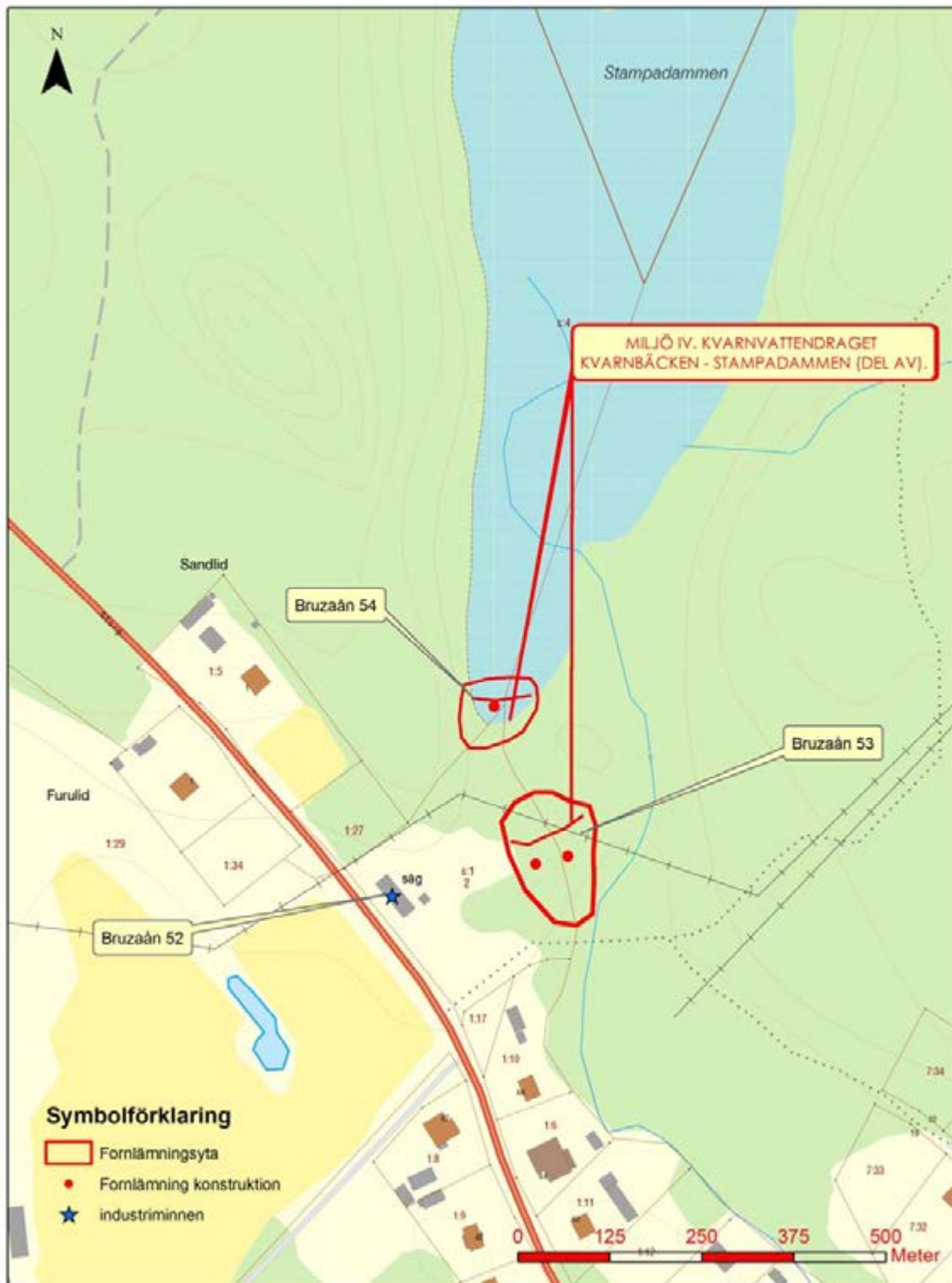
Figur 100. Bruzaån 54. Stensatt ränna vid kvarngrunden som fortsätter cirka 10 meter söderut. Foto från norr.

Både Bruzaån 53 och 54 finns även med på karta från 1717, där Stampadammen är benämnd Qvarnadammen. Troligen härrör kvarnplatserna från 1600-talet.

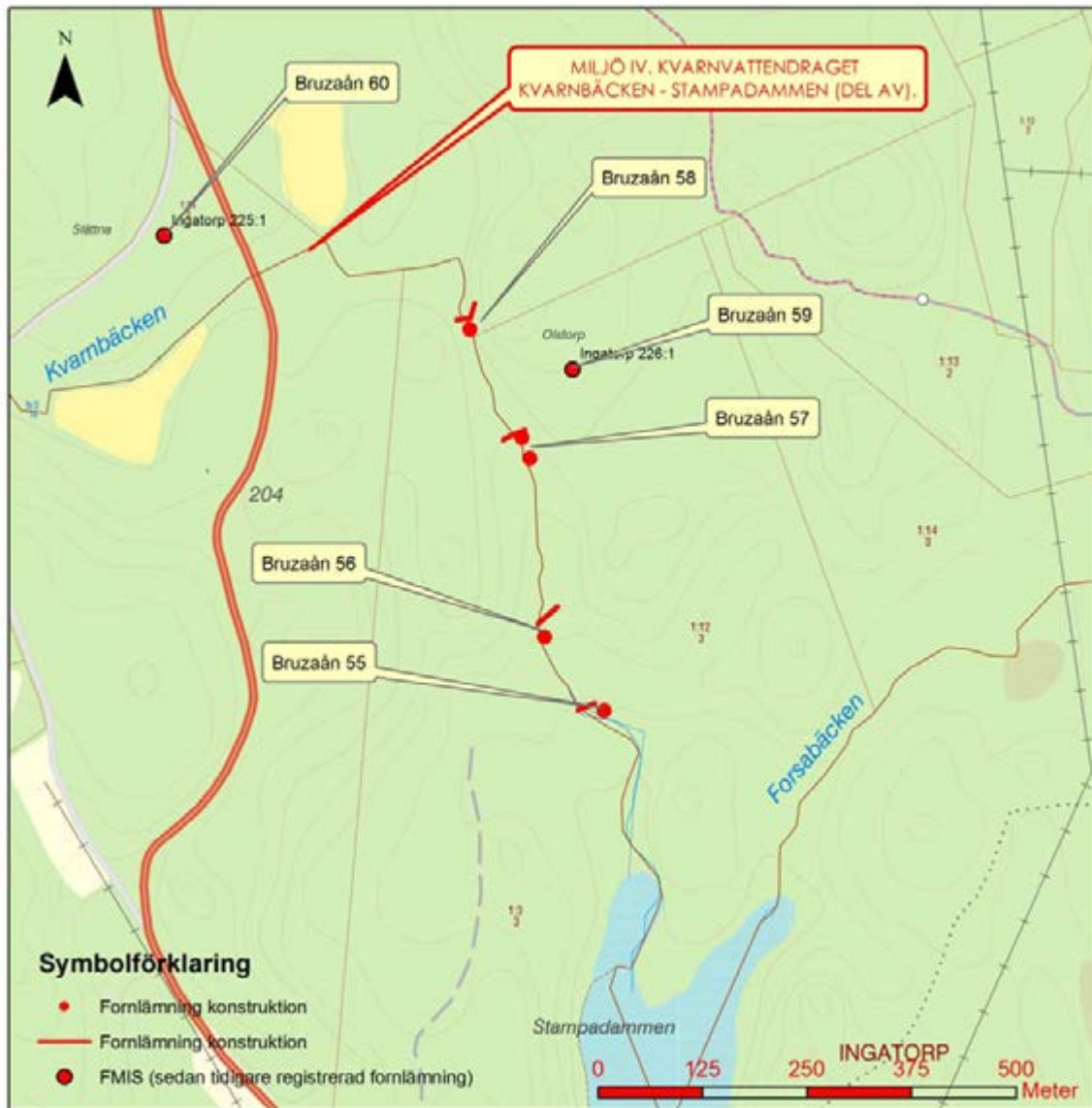
Sweref99: N 6389166 E 523951

Figur 101. Geometrisk karta från år 1717 (akt E57-14:1, geometrisk delination år 1717), visar Bruzaån 53 och 54 samt en bro. En annan namngivning av dammen vid denna tidpunkt är Qvarnadammen. Den senare benämningen Stampadammen anvisar att något av kvarnfallen även inhyst en stamp. Bruzaån 54 utgjorde en skvaltkvarn.

Figur 102. Översikt av objekt vid Stampadammen i Ingatorp. Bruzaån 52, industriminnen Thörngrens såg, samt Bruzaån 53 och 54 som är två kvarnmiljöer som dessutom ingår i Miljö IV Kvarnvattendraget Kvarnbäcken – Stampadammen. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:2 000.

Figur 103. Översikt av objekt längs Kvarnbäcken, Bruzaån 55-60. Vattendraget utgör i sig en egen miljö på grund av det framträdande nyttjandet av vattenkraften, och ingår i Miljö IV Kvarnvattendraget Kvarnbäcken - Stampadammen. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Bruzaån 55 (Kvarnbäcken)

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Kvarnlämningen består av en dammvall vid ett brant naturligt fall och ett par stenfötter.

De två stenfötterna ligger nedanför den branta strömsträckan och omkring 18 meter nedanför dammvallen. Stenfötterna är kvadratiska, 1,5×1,5 meter stora, 0,8 meter höga och har delvis rasat. De är uppbyggda av två till tre skift natursten och tuktad sten som är 0,3–0,5 meter stora och 0,2–0,3 meter tjocka. Den mest södra av de båda grunderna står i bäckfåran, medan den andra stengrunden ligger strax nordväst om den södra. Möjligen har det tidigare gått en träränna från dammvallen ned till kvarnen. Dammvallen ligger på kanten av ett stup som är fyra till fem meter högt och är svagt skålformad i plan och är kallmurad, uppbyggd med natursten och tuktad sten i fyra till fem skift. Den är cirka 20 meter lång, 0,5–0,7 meter hög, 2–2,5 meter bred och består av 0,2–1 meter stora stenar. I övrigt är dammvallen övermossad och har två stycken 0,3 meter breda utskov. Kvarnplatsen är identifierad på historiska kartor.

Figur 104. Bruzaån 55, ett naturskönt fall precis nedan dammvallen överst i bild. Troligen gick en träränna för att öka trycket fram till kvarnen. Fotot är taget från sydöst.

Figur 105. Bruzaån 55 är en av många kvarnar i ett system med kvarnar längs Kvarnbäcken. Totalt ett dussintal om man räknar med anläggningarna söder om Stampadammen. Denna karta är en av många som visar lokaliseringen av dem (akt E57-52:2, laga skifte år 1858). Bruzaån 55 markerad längst ned i figuren.

Figur 106. Bruzaån 55, med en av de övermossade stenfötterna synlig mitt i bäckfåran. Fotot är taget från öst.

Sweref99: N 6389752 E 523957

Bruzaån 56

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Består av en dammvall och en stengrund som till stora delar rasat. Dammvallen är låst mellan högre bergsklackar på var sida av bäcken och är tio till tolv meter lång, 0,5–0,6 meter hög och uppbyggd i två till tre skift natursten. Stenstorleken varierar mellan 0,4–1 meter. Ett utskov, 0,6–1 meter brett, finns på mitten av dammvallen. Idag går bäckens flöde igenom detta utskov. Björk och gran växer på dammvallen. Omkring tio till femton meter söder om dammvallen ligger kvarngrunden. Här finns stenfötter, varav en del har rasat ut i vattnet. Stenfötterna är delvis övermossade och uppbyggda av naturstenar och tuktade stenar. Enstaka stenar bildar en struktur i mitten av forsen. Dessa är 0,2–0,8 meter stora och 0,2–0,3 meter tjocka. Ytterligare en sten fot kan skönjas på den östra sidan av bäcken, här finns bara enstaka stenar synliga. Kvarnlaget är identifierat på historisk karta enligt figur 105 ovan och utgör den kvarnförekomst som syns direkt norr om Bruzaån 55.

Sweref99: N 6389822 E 523899

Figur 107. Bruzaån 56, dammvallen på den östra sidan av bäcken visar en övermossad kallmurad sektion. Nedanför dammvallen finns en fallhöjd på ett par meter ned till kvarnläget. Fotot är taget från väst.

Figur 108. Bruzaån 56, De stenfötter som bar kvarnöverbygganden är idag utrasade i Kvarnbäcken. Fotot är taget från söder. På denna plats stod kvarnen tvärs över bäcken, förmodligen en enkel skvaltkvarn.

Bruzaån 57

Träindustri. Klassas som **fast fornlämning**. Såggrund (-er). Består av en dammvall samt ett par mycket stora stengrunder i ett brant parti av Kvarnbäcken med stor fallhöjd.

Dammvallen är cirka 20 meter meter lång. Ett utskov är delvis raserat och utgör ett 2–2,5 meter brett parti. Dammvallen är 1-1,5 meter hög, 2–2,5meter bred, kallmurad i tre skift sten med tuktade stenblock, 0,2–1 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka. Dammvallen är delvis övervuxen och övermossad. På vallen växer även gran, björk och asp. Nedan dammvallen finns ett brant fall ned till såggrunden som består av flera stengrunder. Den första ligger endast omkring ett par meter söder om dammvallen, på den östra sidan av bäcken. Grunden här är omkring åtta meter lång längs vattnet och ungefär fem meter bred. Grunden har omkring två meter höga väggar uppbyggda med 0,2–1,2 meter stora stenblock av natursten och tuktad sten. Möjligen har det på platsen funnits två verksamheter, detta framgår dock inte av historiska kartor. Timmer och trädetaljer från sågen finns nedrasat i vattnet. Direkt söder om den ovan beskrivna grunden finns ytterligare två stenfötter, troligen för byggnad med vattenhjul. Ett inhak i denna stengrund finns 90 grader mot vattnet, troligen för axeln till vattenhjulet. Stenfötterna som sitter ihop, är tillsammans ungefär åtta till nio meter lång (N-S) och sex meter bred med väggar som är 2–2,5 meter höga. Väggarna är kallmurade och är två meter breda, med 0,4–1,5 meter stora stenar. Sågplatsen är indentifierad bland annat på laga skifteskarta från år 1858 enligt figur 105 ovan, och utgör den markering som är näst längst överst. Enligt kartakten är det fråga om en sågkvarn. På kartan är en stor sågbyggnad markerad men inte den konstruktion som ligger närmare dammvallen.

Sweref99: N 6389993 E 523886

Figur 109. Bruzaån 57, mittpartiet av såggrunden med ett inhak, troligen utrymme för axel till vattenhjul. Fotot är taget från nordväst.

Figur 110. Bruzaån 57, perspektiv från oidentifierad stengrund direkt söder om dammvallen. Idag är platsen kraftigt övervuxen med gran och sly. Säggrundens markerad längst bort i bild. Fotot är taget från nordväst.

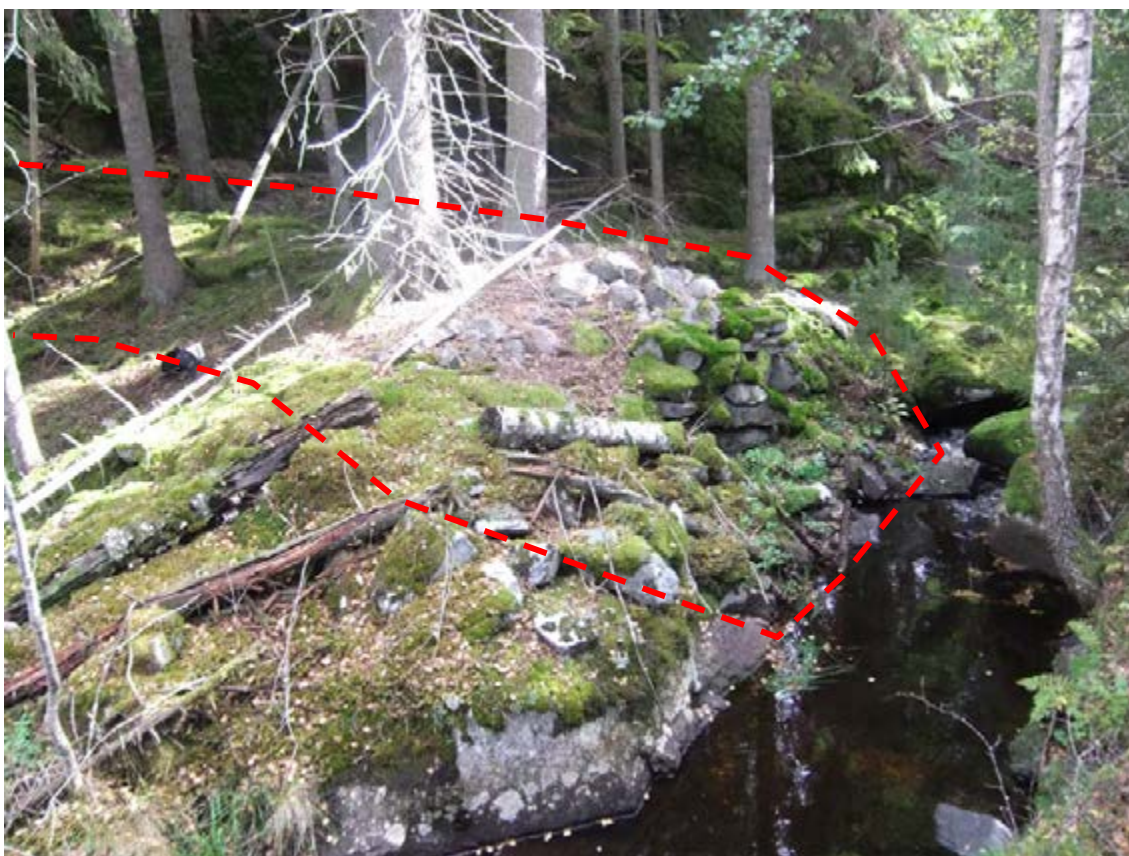

Figur 111. Bruzaån 57. Rester av en byggnad direkt söder om dammvallen, funktion oklar, möjligen en kvarngrund. Fotot är taget från öst.

Bruzaån 58

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Även denna plats är markerad på laga skifteskartan från år 1858 enligt figur 105 ovan. En jämförelse även med andra kartor visar att någon kvarnbyggnad aldrig har varit markerad på platsen under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet. Däremot finns själva dammvallen markerad. Dammvallen ger ett ålderdomligt intryck och platsen kan med tiden ha förlorat sin kvarnfunktion och därmed inte markerats med kvarnsymbol på kartan. Möjligen kan dammen under senare tider ha fungerat som regleringsdamm för kvarnar nedströms. Omkring tio meter nedströms, på den västra sidan av bäcken finns ett antal större stenblock ställda på högkant vid ett parti som har stenförstärkta kanter. Troligen är detta en mycket gammal kvarnplats med enstaka grundstenar kvar. Dammvallen är två till fem meter bred, två till tre meter hög och uppbyggd med naturstenar och tuktade stenar i upp till tio skift sten med 0,2–1 meter stora stenar. Området med kantställda stenar som antas utgöra rester av kvarngrunden, är rektangulärt och tar upp en yta på omkring 6×4 meter (N-S). Stenblocken är 0,5–1,2 meter stora och 0,6–0,8 meter höga. Vid kvarnen är bäckkanterna förstärkta med sten som är omkring 0,3–0,5 meter stora.

Sweref99: N 6390115 E 523828

Figur 112. Bruzaån 58, en massiv ålderdomlig dammvall uppbyggd av natursten vid den västra foten av en brant nära Kvarnbäcken. Fotot är taget från nordväst.

Figur 113. Bruzaån 58, förmodad kvarnplats strax söder om dammvallen, utgörs av kantställda block vid en stenförstärkt sektion av bäckfåran. Fotot är taget från nordöst. Kvarnläget är sannolikt så pass gammalt att det inte markeras med kvarnsymbol under 17- och 1800-talen. Här markeras kvarnläget med streckad linje och de stenförstärkta bäckkanterna med heldragen linje.

Bruzaån 59 (RAÄ Ingatorp 226:1)

Lägenhetsbebyggelse. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgörs av en torplämning av torpet Olstorp. Beskrivning saknas i fornminnesregistret. Vid inventeringen år 2011 noterades att torplämningen tar upp en större yta förutom torpgrunden. Även system med stenhägnader eller murar finns på platsen.

Sweref99: N 6390078 E 523927

Bruzaån 60 (RAÄ Ingatorp 225:1)

Lägenhetsbebyggelse. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgörs av en torplämning av torpet Slättna. Beskrivning saknas i fornminnesregistret.

Sweref99: N 6390205 E 523538

Figur 114. Översikt av objekt längs Kvarnbäcken, Bruzaån 60-66. Vattendraget utgör i sig en egen miljö på grund av det framträdande nyttjandet av vattenkraften, och ingår i Miljö IV Kvarnvattendraget Kvarnbäcken – Stampadammen. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

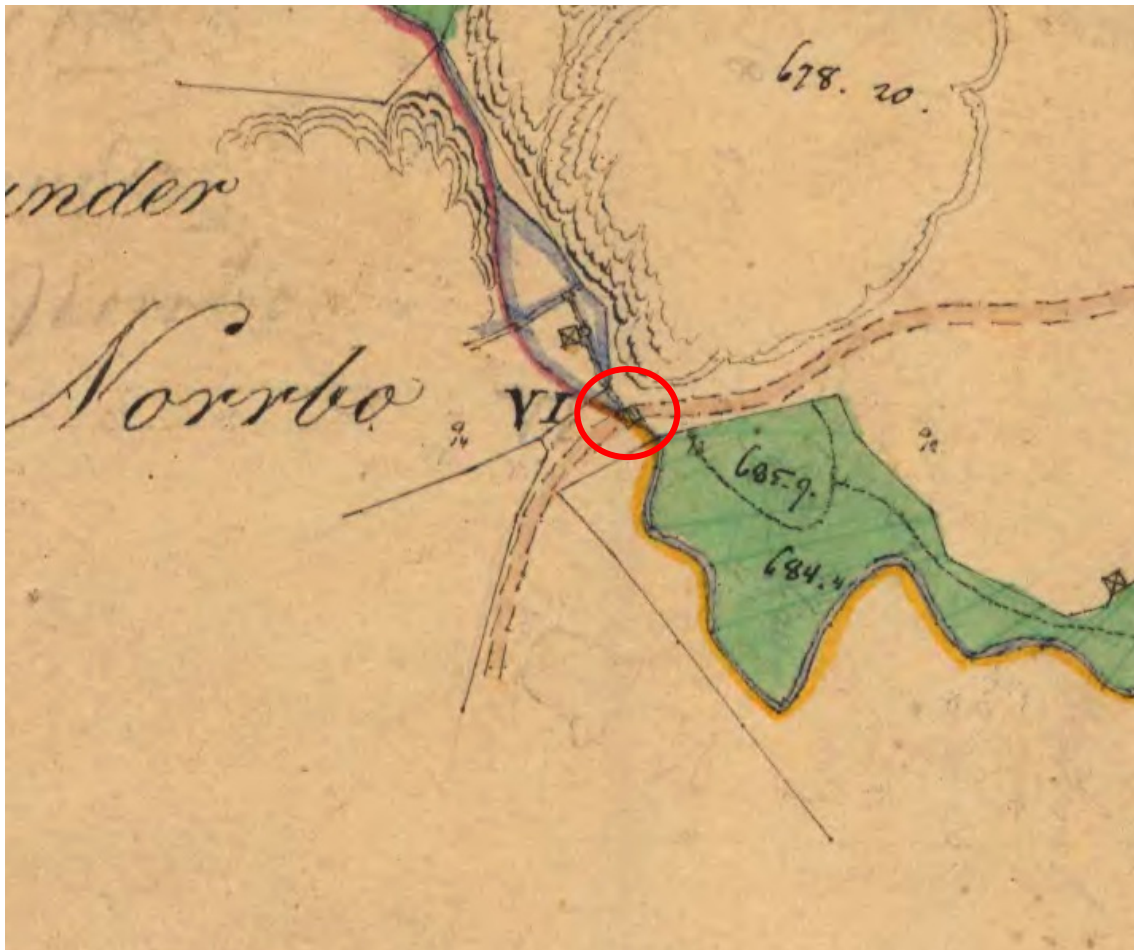
Bruzaån 61

Bro. Klassas som **fast fornlämning**. Bron är belägen vid mindre grusväg som idag inte är avsedd för annat än lokal trafik för markägare till och från fastigheten vid den så kallade Kvarnstugan. Bron är en enkel stenvalvsbro där bro funnits åtminstone sedan 17- och 1800-talen enligt historiska kartor och har under åren säkerligen reparerats och underhållts men är dock bevarad i äldre teknik. Den är slaget i ett rektangulärt valv eller trumma och består av minst tre skift naturstenar och tuktade stenar som är 0,2–1,2 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka. Bron är fyra meter bred och 1,3 meter hög. Al, gran och lönn växer intill bron vars fästen delvis är övervuxna. Brons antikvariska bedömning är inte tänkt att inskränka markägarens eventuella underhåll av den för att bevara bronns utseende.

Sweref99: N 6390084 E 523362

Figur 115. Bruzaån 61, en enkel stentrumma eller rektangulärt slaget stenvalvsbro. Bron eller broplatsen har anor i 1700-talet och kanske ännu äldre. Fotot är taget från sydöst.

Figur 116. Bruzaån 61. Bron på äldre kartor både från 17- och 1800-talet visar platsens långvariga användning, här laga skifteskarta från år 1860 (akt 06-ing-65, laga skifte år 1860). Bron markerad med cirkel. Direkt nordväst om bron ligger Bruzaån 62, en kvarnanläggning.

Bruzaån 62

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Belägen vid fastigheten Kvarnstugan. Består av en dammvall och grunder till en kvarn. Kvarnen syns till exempel på laga skifteskarta från år 1860 i figur 116 ovan, belägen direkt nordväst om markerad bro, Bruzaån 61. Kartan är inte orienterad i nordlig riktning, i verkligheten ligger kvarnplatsen omkring 20 meter väster om bron. Här finns två relativt intakta kallmurade stenfötter på var sin sida av bäckfåran, det går även ett vattenflöde på norra sidan av kvarnen. Kvarnstenar finns belägna mellan stenfötterna i själva kvarnfåran. Fragment av kvarnstenar finns även norr om kvarngrunderna. Den norra stenfoten är fyra meter lång (V-Ö), 0,8–1 meter bred, och en meter hög. Den södra stenfoten är 1–1,20 meter hög och 4×4 meter stor. Grunderna består av tuktade stenar och naturstenar i tre till fyra skift med 0,2–1 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka stenar. Den södra grunden är övervuxen med mossa och i grunden växer björnbärsnår och enstaka mindre träd. Mellan de båda stenfötterna löper en två meter lång stentröskel. Åtta till nio meter västerut ligger dammvallen.

Dammvallen är kallmurad med ett två meter brett öppet utskov. En dammspegel finns väster om dammvallen. Dammvallen är omkring 30 meter lång, 1,2 meter bred och 1–1,5 meter hög i tre till fem skift, övertorvad och övermossad. Den är uppbyggd av 0,2–1,3

meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka stenar. Al, björk och gran växer på och intill dammvallen.

Sweref99: N 6390090 E 523342

Figur 117. Bruzaån 62, kvarngrunden med de båda stenfötterna, fotot är taget från norr.

Figur 118. Bruzaån 62, kvarngrunden med ränna. Fotot är taget från öst.

Bruzaån 63

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Av kvarnplatsen finns bara dammvallen kvar. Vattendraget har på denna sträcka rensats och rätats efter kvarnens drift. Stenvallar från detta arbetsföretag ligger längs vattnets sidor. Kvarngrunden kunde inte återfinnas på den plats som den enligt historisk karta skulle finnas. Troligen har den rivits i samband med rätningsföretaget av vattnet. Här får man anta att vattendraget rätats för att vattnet skulle få större tryck mot nästa kvarn, Bruzaån 62. På senare historiska kartor syns Bruzaån 62 medan Bruzaån 63 inte längre finns utmarkerad, som då troligen har spelat ut sin roll.

Dammvallen är belägen mellan branta bergväggar och är omkring 30 meter lång, två till tre meter hög, sex till åtta meter bred, uppbyggd med jord och sten, delvis kallmurad med naturstenar som är 0,2–1,5 meter stora. Gran, al och björk växer på och intill dammvallen. Dammvallen har tidigare haft en övergång/väg till andra sidan. Dammvallen är kantad med stenar och tuktade block som är 0,2 meter höga och som troligen fungerat som räckefundament fram till en spång eller mindre bro över dammvallen. På dammvallens norra sida fortsätter en äldre vägbank norrut från den forna övergången (Bruzaån 64).

Sweref99: N 6390156 E 523282

Figur 119. Bruzaån 63, äldre kvarn vid Kvarnstugan. Idag finns endast dammvallen kvar (akt E57-52:1, storskifte år 1809).

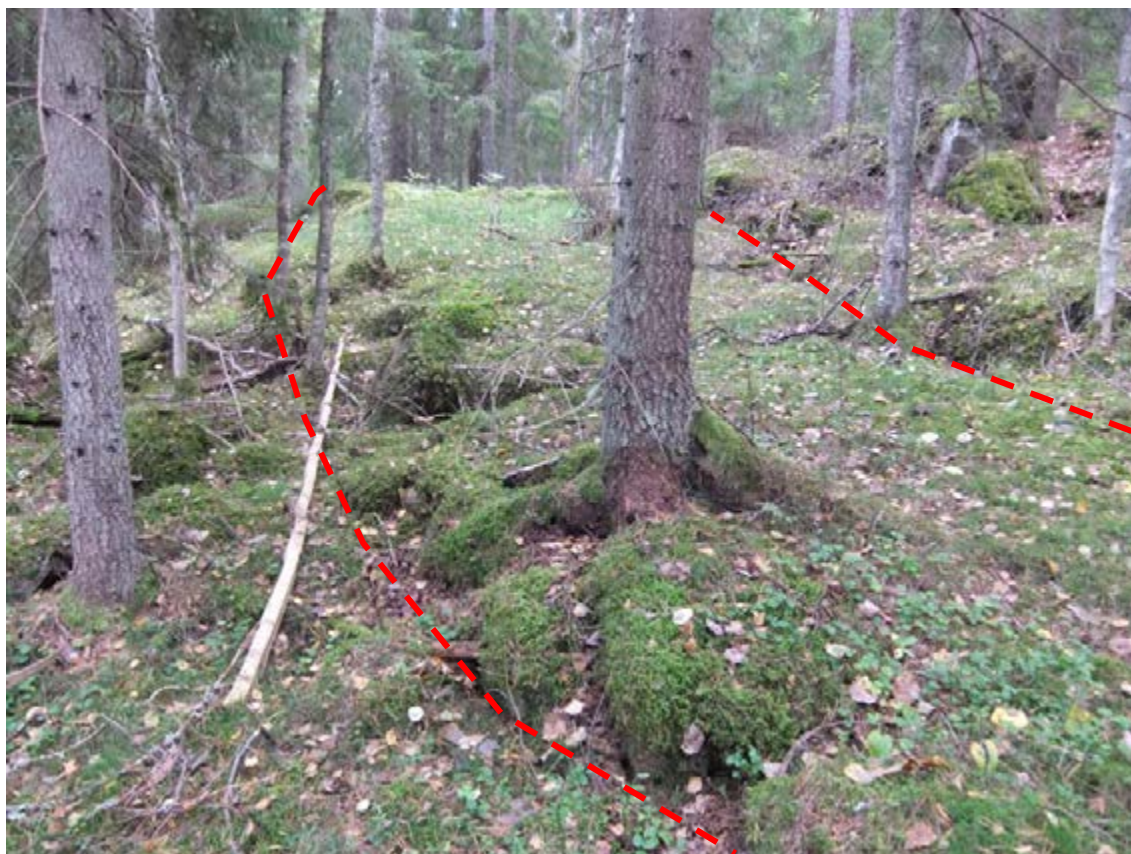

Figur 120. Bruzaån 63, en stor dammvall belägen mellan två mindre berg och branta bäckravinslutningar. Vallen är markerad med röd streckad linje, på höger sida i sin genomskärning. Fotot är taget från nordväst.

Bruzaån 64

Färdväg. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av äldre vägbank. Vägen utgår från dammvallens norra ände och västerut där den sedan svänger av mot norr. Vägbanken är omkring 35–40 meter lång, två till tre meter bred och 0,2–0,3 meter hög och är markerad med stenblock längs kanterna. Vägbanken har sannolikt byggts och används under 1700- och 1800-talen. Är delvis övervuxen.

Sweref99: N 6390183 E 523262

Figur 121. Bruzaån 64, en äldre till stora delar övervuxen och övermossad vägbank vid en äldre kvarn. I sin förlängning gick den över dammvallen, Bruzaån 63. Fotot är taget från sydöst.

Bruzaån 65

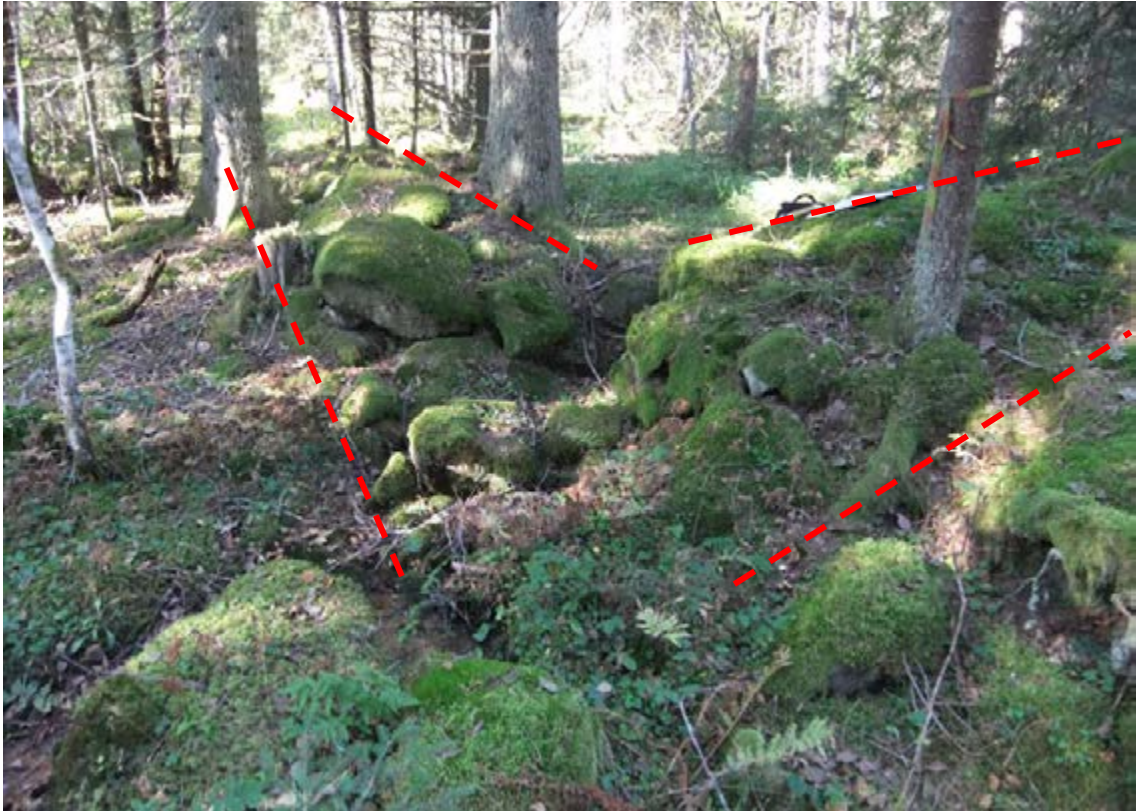
Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Kvarnområdet består av en dammvall och två stycken grunder samt en stensatt ränna. Söder om dammvallen finns fem stenfötter som sannolikt uppeburit en träränna fram till kvarngrunderna. Vid kvarngrunden finns timmerstockar och plank, vilka kan vara rester efter rännan och kanske del av en överbyggnad. De fem kvadratiske stenfötterna till trärännan är omkring 1×1 meter stora, en meter höga, uppbyggda i tre skift sten med 0,5–1 meter stora stenar. Dessa leder fram till en kanal eller kvarnfåra med vattenhjulgrav. Vid denna stensatta fåra finns en rektangulär stenfot på västra sidan (N-S) som är 7–8×4 meter stor och en meter hög, delvis med väggar bevarade. Den är uppbyggd i tre skift av tuktade stenar och naturstenar, 0,3–1 meter stora. Grunden är övermossad och gran och tall växer i och vid grunden. På östra sidan av den stensatta rännan finns ytterligare en stenfot som är 7–8×4–5 meter stor med kantställda block med samma dimension och form som på den västra sidan. Rännan gör vid stengrunderna en vinkel 90 grader åt sydsydväst, och ansluter 25 meter längre nedström till bäckens huvudfåra. Kvarnområdet anses ha högt pedagogiskt värde. Rännan är vid kvarnen och söderut uppbyggd med en meter höga kantställda block med 0,5–1 meter stora stenar.

Dammvallen utgör i plan ett flackt V och är 30 meter lång. Ett 0,5–1 meter brett utskov finns åtta meter från den östra kanten. Idag finns inget vattenflöde genom detta utskov. Ytterligare ett utskov finns i den västra kanten av dammvallen, en meter brett. Dagens bäckfåra rinner genom detta utskov. Dammvallen är i övrigt 0,5 meter bred, en meter hög och uppbyggd i 3–4 skift med 0,3–1 meter stora stenar.

Omkring fem meter väster om kvarngrunderna ligger ytterligare en övermossad och övervuxen grund, omkring 5×5 meter stor och 0,3–0,4 meter hög. Sannolikt är det resterna av den byggnad som syns på laga skifteskarta från år 1860, där även kvarn och stensatt ränna finns med. Möjligen kan det vara en ekonomisk byggnad till kvarnen eller en mjölnarbostad eller liknande.

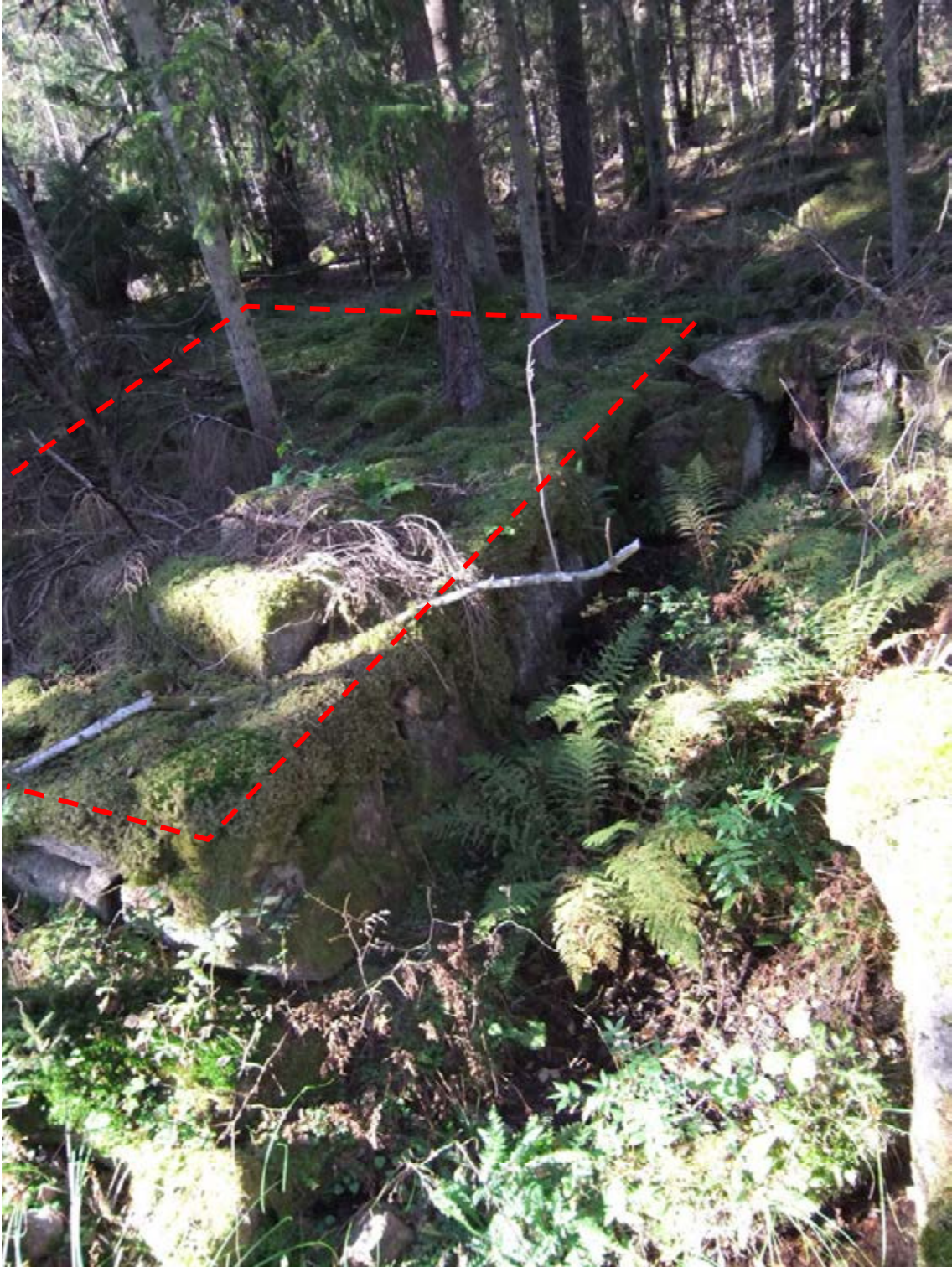
Figur 122. Bruzaån 65, laga skifteskarta från år 1860 visar platsen som den såg ut då. I princip har den samma utseende idag (akt 06-ing-65, laga skifte år 1860). Kvarn har funnits på platsen åtminstone sedan 1700-talet enligt en studie av historiska kartor.

Figur 123. Bruzaån 65. Kvarnens dammvall. Det utskov som tidigare försåg kvarnen med vatten via en träränna är idag torrlagt. Fotot är taget från sydöst.

Figur 124. Bruzaån 65. Kvarnens stensatta ränna, där den vinklar 90 grader söderut. Fotot är taget från väst.

Figur 125. Bruzaån 65, med kvarngrund och ränna, grunden är markerad. Kvarnen har även haft en förankring på västra sidan av rännan. Fotot är taget från nordöst.

Sweref99: N 6390473 E 523316

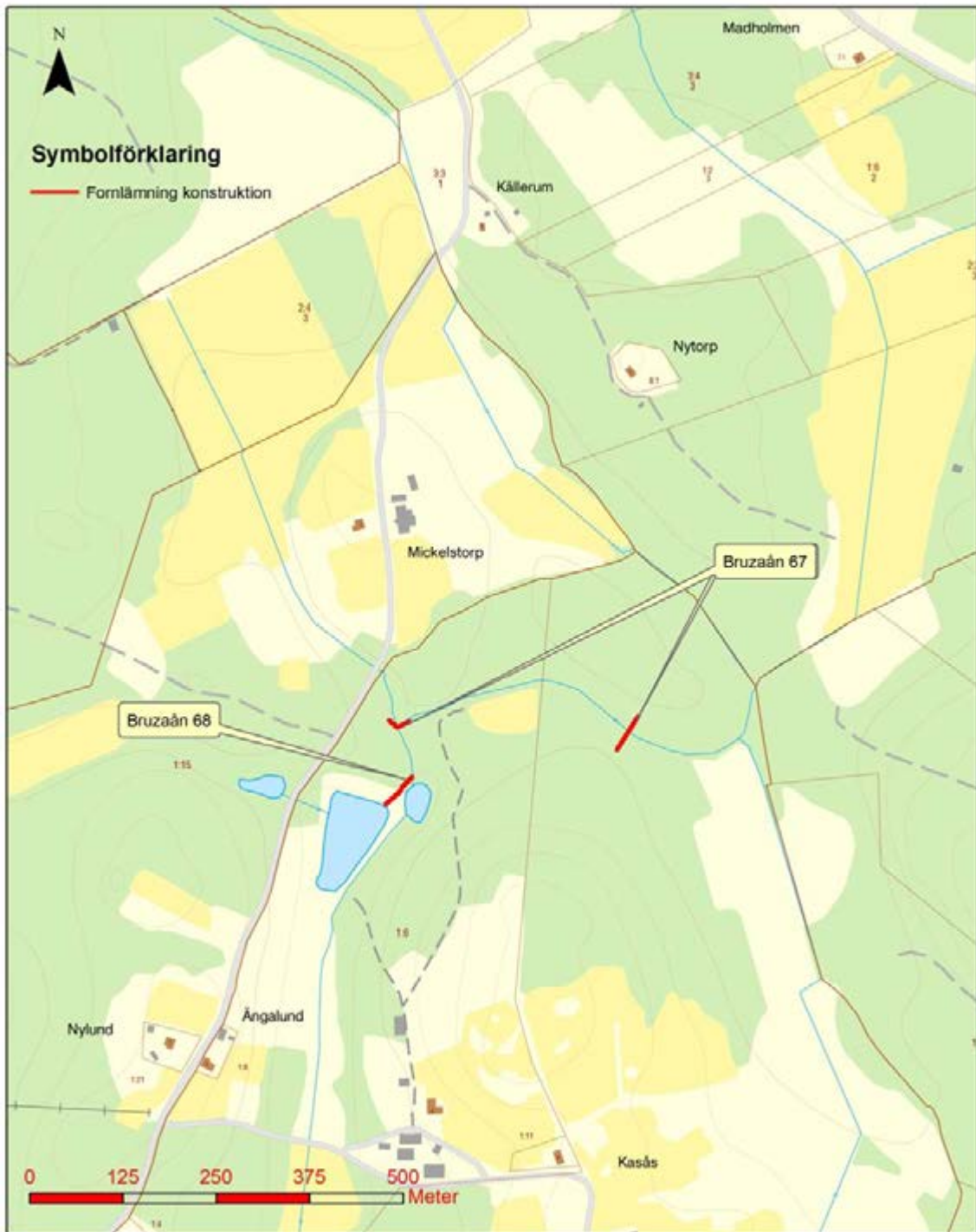
Bruzaån 66

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Utgör den översta kvarnförekomsten i Kvarnbäcken. Kvarnläget har inte kunnat bekräftas på historiska kartor, vilket förmodligen antyder att det är en mycket gammal kvarnplats som inte ens markeras på kartor från slutet av 1700-talet. Kvarnplatsen består av en dammvall och enstaka stenar från en kvarngrund. Den övermossade kallmurade dammvallen är tio meter lång, tre meter bred dammvall, en meter hög och uppbyggd i fyra till fem skift sten med 0,2–0,7 meter stora stenar. Ett 0,7 meter brett utskov finns på mitten av dammvallen. En trä-/timmerträskel finns på botten i utskovet, kanske rester av en lucka. Själva kvarnläget ligger omkring åtta till tio meter söder om dammvallen. Här finns utrasade delar av stengrunder och strukturer som går över bäckfåran, vilket sannolikt är rester av en kvarn som har stått rakt över vattnet, troligen en enkel skvaltkvarn. Två enkla tvärgående rader med fyra meters mellanrum kan skönjas. Dessa består av delvis övermossade tuktade stenar och naturstenar, 0,5–0,8 meter stora och 0,3 meter höga. Dock har kvarnläget mycket lågt pedagogiskt värde på grund av sin idag diffusa karaktär.

Sweref99: N 6390552 E 523256

Figur 126. Bruzaån 66, kallmurad dammvall som inte kan identifieras på historiska kartor. Troligen av äldre härkomst. En igenvuxen dammyta finns norr om dammvallen. Fotot är taget från syd.

Figur 127. Översikt av objekt längs Forsabäcken vid Mickelstorp, Bruzaån 67 och 68. Bruzaån 67 utgör idag **uppgift om** och består inte av några konkreta lämningar på grund av rätning och rensning i bäcken. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Bruzaån 67 (Forsabäcken, biflöde till Kvarnbäcken)

Dammvall. **Uppgift om.** Söder om gården Mickelstorp har funnits två sammanhängande hålldammar enligt en gränsåtgärdskarta upprättad i samband med en ägotvist år 1760. Dessa båda dammar registreras tillsammans. Hålldammarna har ett funktionellt samband med en skvaltkvarn längre ned i bäcken, Bruzaån 68. Vid inventeringen kunde ingen av dammarna återfinnas då bäcken rensats och rätats i ett tidigare sankt område som enligt karta beskrivs som ett kärr. Dammvallen längst österut beskrivs som "...whar af then ena varit giord af sten, och synes ther öfver en wäg gåt til Kasås". Dammen längst i väster beskrivs på kartan som "hålsdam til qwarn".

Figur 128. Bruzaån 67, enligt karta från år 1760 (akt 06-ing-12, gränsåtgärd år 1760). Dammen/dammarna markerad med stor elips, med numreringarna 17. Omkring 70 meter söderut låg en skvaltkvarn, numrerad 16, Bruzaån 68.

Koordinater för västra hålldammen:

Sweref99: N 6390668 E 524840

Koordinater för östra hålldammen:

Sweref99: N 6390661 E 525086

Bruzaån 68 (Forsabäcken, biflöde till Kvarnbäcken)

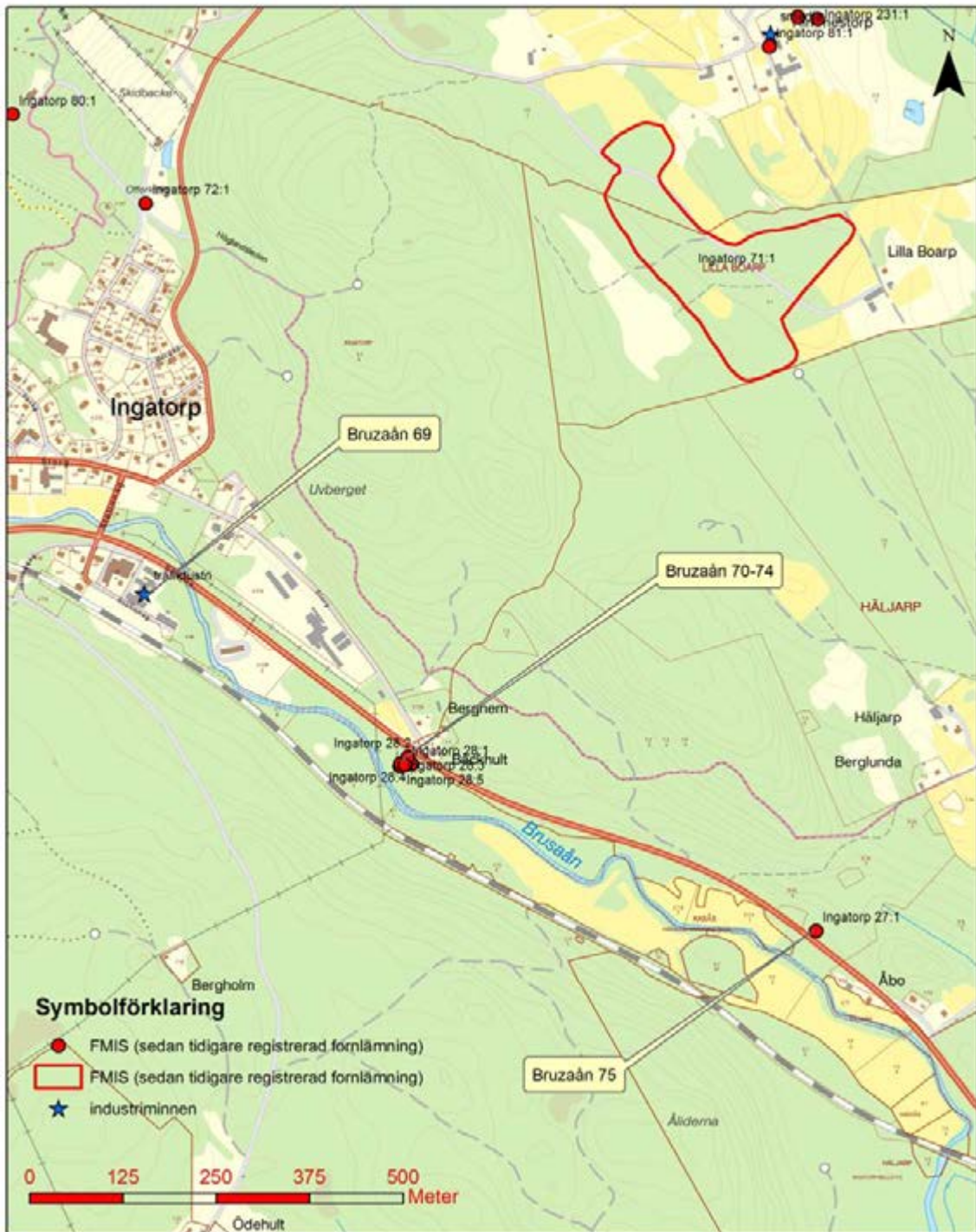
Kvarn. **Uppgift om.** Kvarnen är identifierad på ovan nämnda gränsåtgärdskarta från år 1760. Den beskrivs där som "Sqwalteqwarn i bäken, hwilken så wähl som de föregående ägor, nytias til Kasås". På platsen för kvarnen återstår idag inte mycket. Ett par moderna

hålldammar är byggda på platsen. Det enda som kunde observeras på inventeringen var en stensatt uttorkad och igenvuxen ränna, som sannolikt är en kvarnränna nedanför kvarnen. Den stensatta rännan är en meter bred och 0,3 meter djup, med 0,3–0,5 meter stora stenar längs kanterna. Med tanke på de få rester som kan tolkas som kvarnstrukturer klassas kvarnplatsen som **uppgift om**.

Sweref99: N 6390598 E 524843

Figur 129. Bruzaån 68, som får förmodas utgöra en rest av Kasås skvattkvarn, en idag igenvuxen stensatt ränna nedanför den plats där kvarnen tidigare stått. Fotot är taget från sydväst. Kvarnläget bildar en kontext med de forna ovanliggande dammarna, Bruzaån 67.

Figur 130. Översikt av objekt längs Bruzaåns huvudfåra sydöst om Ingatorp, ett industriminne samt ett antal sedan tidigare registrerade fornlämningar; gravar och kolningsanläggningar. Bruzaån 69-74. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:10 000.

Bruzaån 69 (Industriminne Ingatorp 4:64)

Industriminne strax söder om samhället Ingatorp och söder om Bruzaåns huvudfåra. Består av en träindustri som ägs av Sängprodukter. Industriminnet har klassningen 2.

Sweref99: N 6388106 E 525040

Figur 131. Bruzaån 69. Industriminnet, klass 2 med inriktning på sängprodukter. Fotot taget från norr.

Bruzaån 70 (RAÄ Ingatorp 28:1)

Grav markerad av sten/block. Klassad som **fast fornlämning**. Består av en rest sten i granit, 1,7 meter hög, 0,6–0,85 meter bred (N-S) och 0,5 meter tjock(N-S). Lutar något mot väst.

Sweref99: N 6387742 E 525594

Bruzaån 71 (RAÄ Ingatorp 28:2)

Grav markerad av sten/block. Klassad som **fast fornlämning**. Består av en rest sten, nu kullfallen, 0,6 meter lång, 0,4 meter bred och 0,1 meter hög.

Sweref99: N 6387758 E 525600

Bruzaån 72 (RAÄ Ingatorp 28:3)

Grav markerad av sten/block. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en rest sten, borttagen, 0,4 meter hög, 0,25 meter bred och 0,15 meter tjock. Har ej återfunnits vid besiktning år 1987. I markytan skall finnas ett tjugotal delvis övertorvade stenar, 0,3–1 meter långa och 0,2–0,4 meter breda. Dessa var svåra att återfinna vid inventeringe år 1987 eftersom området var nyavverkat och belamrat med ris. Cirka sex stycken gick att urskilja.’

Sweref99: N 6387745 E 525585

Bruzaån 73 (RAÄ Ingatorp 28:4)

Kolningsanläggning. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en kolningsgrop, 5 meter i diameter och 0,1 meter djup. Vall kring kanten, 1–1,5 meter djup och 0,1–0,5 meter hög. Intill denna en kolbotten. Vid provstick framkom kol.

Kommentar Kultur Aqua: Kolningsgropen bör enligt rådande praxis omklassas i den antikvariska bedömningen till fast fornlämning.

Sweref99: N 6387744 E 525609

Bruzaån 74 (RAÄ Ingatorp 28:5)

Kolningsanläggning. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en kolningsgrop, 6 meter i diameter och 0,8 meter djup. Svagt markerad vall kring kanten, 1 meter bred och intill 0,3 meter hög. Belamrad med ris.

Kommentar Kultur Aqua: Kolningsgropen bör enligt rådande praxis omklassas i den antikvariska bedömningen till fast fornlämning.

Sweref99: N 6387738 E 525583

Bruzaån 75 (RAÄ Ingatorp 27:1)

Vägmärke. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en milstolpe, ej återfunnen sten, 0,7 meter hög, 0,5 meter bred vid basen och 0,4 meter bred vid brottstället. Stenen har delat sig i två halvor på längden och dessa halvor är 7 cm respektive 3 cm tjocka. Övre delen saknas. Text på stenen: MIL. Postament av sten, 1 meter hög, 1,9×1,9 meter stor, kallmurat.

Sweref99: N 6387387 E 526470

Bruzaån 76 (RAÄ Hässleby 128:1)

Lägenhetsbebyggelse. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Lämning efter ett torp, före detta husartorp, bestående av grund efter boningshus (VNV-ÖSÖ) med spisröse. Uppskyltat av hembygdsföreningen.

Sweref99: N 6386995 E 526914

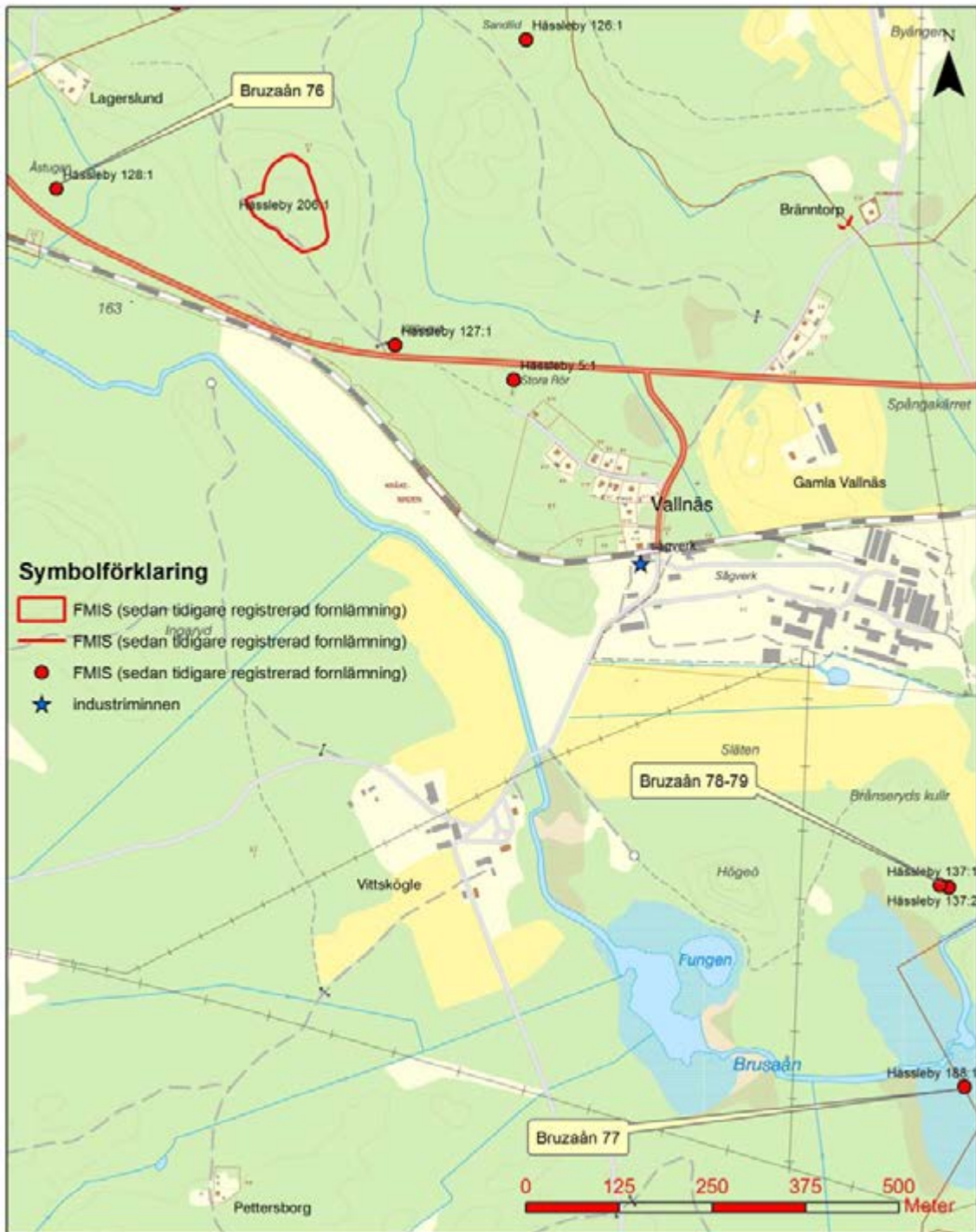
Bruzaån 77 (RAÄ Hässleby 188:1)

Brott/täkt. **Uppgift om**. Malmförekomst. Enligt tidningsnotis har man i Brånserydssjön (markerad) samt Fungen, 700 meter VNV därom, tagit upp malm.

Sweref99: N 6385076 E 528850

Bruzaån 78 (RAÄ Hässleby 137:1)

Kolningsanläggning. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en kolningsgrop, oval, 4×3 (NNÖ-SSV) och 0,9 meter djup med närmast rektangulärt bottenplan, 1,6×0,4 meter (NNÖ-SSV). Vall runt kanten, 1,5–2 meter bred och 0,15–0,3 meter hög. Något ojämn yta på vall. I botten påträffades träkol och sot. Bevuxet med två enar i grop samt på vall med en gran, en tall, diverse små enbuskar.

Figur 132. Översikt av objekt längs Bruzaåns huvudfåra i höjd med Vallnäs, sedan tidigare registrerade fornlämningar; torp, täkt och kolningsanläggningar. Bruzaån 76-79. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:10 000.

Kommentar Kultur Aqua: Kolningsgropen bör enligt rådande praxis omklassas i den antikvariska bedömningen till fast fornlämning.

Sweref99: N 6385507 E 528798

Bruzaån 79 (RAÄ Hässleby 137:2)

Kolningsanläggning. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en kolningsgrop, rund, 7 meter i diameter. Gropen är 3,5 meter i diameter och 0,7 meter djup, närmast kvadratisk bottenplan, 1,5×1,5 meter stor (NÖ-SV). Runt gropen är en vall, 1,5–2 meter bred och 0,1–0,2 meter hög. I VSV är vallen borttagen. Bevuxet med några tallar och granar.

Kommentar Kultur Aqua: Kolningsgropen bör enligt rådande praxis omklassas i den antikvariska bedömningen till fast fornlämning.

Sweref99: N 6385504 E 528817

Nedanstående lämningar ligger vid biflödet Hornsveds bäck eller bäck från Hornsveds göl

Bruzaån 80 (RAÄ Hässleby 145:1)

Lägenhetsbebyggelse. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en torplämning med en grund efter boningshus (SÖ-NV) med avplanat spisröse. 30 meter nordväst därom är en jordkällare.

Sweref99: N 6386078 E 529317

Bruzaån 81 (RAÄ Hässleby 190:1)

Fyndplats. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Fyndplats för två stockbåtar i ek. Påträffade i närheten av den markerade platsen vid schaktningsarbeten i en avvattningskanal på 13 meters djup.

Kommentar Kultur Aqua: Osäkert på djup av 13 meter? Bör vara 1,3 meter?

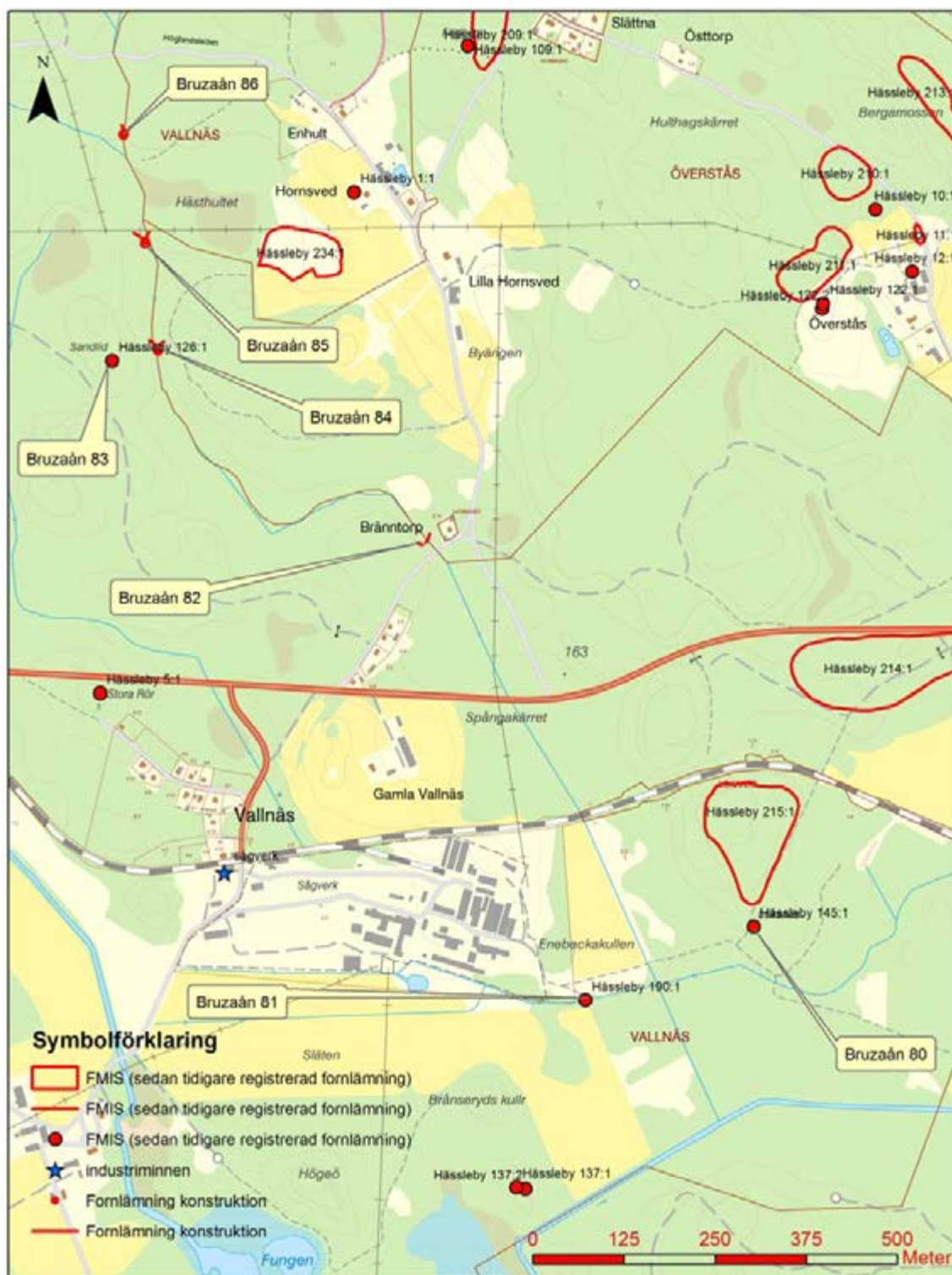
Sweref99: N 6385916 E 528949

Bruzaån 82 (RAÄ Hässleby 110:1)

Dammvall. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Dammvall, cirka 15 meter lång (N-S), 3–4 meter bred och 1–1,3 meter hög. Belägen nordöst om bäckfåra (NV-SÖ). På den sydvästra sidan om fåran synes inga direkta spår av vall. Sydöst om vallen har bäcken fortsatt i två fåror varav den ena är torrlagd. Bäckens är utdikad med upplagda schaktmassor nordöst om bäcken, varför några lämningar efter kvarn eller dylikt ej kunde upptäckas, troligen dolda.

Kommentar Kultur Aqua: Kvarnen och nämnda dammvall är identifierad på storskifteskarta från år 1809 och borde rimligen vara från 1700-talet.

Sweref99: N 6386922 E 528597

Figur 133. Översikt av objekt längs Bruzaåns biflöde Hornsveds bäck, med sedan tidigare registrerade fornlämningar samt nyregistrerade kvarnplatser. Bruzaån 80-86. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:10 000.

Bruzaån 83 (RAÄ Hässleby 126:1)

Lägenhetsbebyggelse. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en torplämning, Sandlid, ett före detta soldattorp, bestående av grund efter boningshus (N-S) med spisröse. 10 meter nordväst om denna är en raserad jordkällare. Intill och nordväst om jordkällaren är, på krönet, ett stort (främst förhållandevis högt) röjningsröse - ej fornlämning. Uppskyltat av hembygdsföreningen. Flera odlings-röjningsrösen i området, främst sydöst om grundlämningen.

Sweref99: N 6387314 E 527916

Bruzaån 84

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Består av en dammvall och en kvarngrund. Kvarnplatsen ligger i nivå med torplämningen Sandelid. Dammvallen är V-formad och är kraftigt övervuxen med sly och träd och uppbyggd av jord och sten. Idag är den forna spegelytan ett igenväxt kärr. Dammvallens är cirka 40 meter lång, 0,5–1 meter hög och två till tre meter bred. Vid spetsen på den V-formade dammvallen finns ett öppet utskov, cirka en meter brett. Kvarngrunden har mycket ringa pedagogiskt värde då de stenfötter som finns i vattnet är utraserade omkring tio meter nedanför dammvallen. Enstaka stenar finns längs bäckfåran och i vattnet. Dessa är övermossade, 0,5–1,2 meter stora och 0,4 meter höga. Kvarnplatsen är identifierad på historisk karta från år 1812.

Sweref99: N 6387337 E 528016

Figur 134. Bruzaån 84, en större V-formad dammvall är idag till stora delar övervuxen och svårfotograferad. Här den östra armen och ett öppet utskov. Fotot är taget från norr.

Figur 135. Bruzaån 84, med låga pedagogiska värden för själva kvarngrunden som förmodligen utgjort foten till en skvaltkvarn. Nu kvarstår endast utraserade stenar längs vattnet och i fåran. Fotot är taget från syd.

Figur 136. Bruzaån 84, kvarnen markerad på storskifteskarta. Hundra meter västerut ligger resterna efter torpet Sandlid med omgivande odlingsytor och röjningsrösen markerade (akt E55-26:1, storskifte år 1812).

Bruzaån 85

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Består av en dammvall och en kvarngrund, troligen en fot till en skvaltkvarn. Dammvallen är kallmurad och delvis bestående av en cirka 40 meter lång jord och stenvall, omkring två meter bred, och 0,4–0,7 meter hög. Stenar är ställvis synliga, 0,2–0,6 meter stora. Den V-formade dammvallen har ett utskov som idag består av en öppning på två till tre meter. Kvarngrunden, eller resterna av den, cirka 15 meter söder om dammvallen, består av rader med kantställda stenar, varav några har fallit omkull. Raderna är parallella och fem till sex meter långa. Stenarna i grunden är 0,6–1 meter stora och 0,4 meter hög. Bredden mellan raderna är knappt en meter. Grunden är delvis övervuxen med träd och har ett mindre pedagogiskt värde. Kvarnplatsen ligger omkring 250 meter norr om Bruzaån 84. Även denna plats syns på samma storskifteskarta från år 1812.

Sweref99: N 6387571 E 527988

Figur 137. Bruzaån 85, synlig på samma storskifteskarta som Bruzaån 84 lite längre ned i bild.

Figur 138. Bruzaån 85, med en relativt flack dammvall. Fotot är taget från sydväst.

Figur 139. Bruzaån 85, tätt bevuxen med gran och björk. De övermossade blocken markerar läget för en enkel kvarkonstruktion över vattnet. Fotot är taget från norr.

Bruzaån 86

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Består av en dammvall, kraftigt övervuxen med mossa, uppbyggd av jord och sten. Dammvallen är omkring 30 meter lång, en till två meter bred, 0,3–0,6 meter hög och med ett två meter brett utskov. Stenarna i vallen är 0,2–0,5 meter stora. Björk och tall växer på och i anslutning till vallen. Kvarnplatsen ligger knappt sju till åtta meter söder om dammvallen. Här finns övermossade stenfötter på den västra sidan av vattnet, rotvältor står delvis och täcker över platsen. Kantställda block i rader längs kanten. Blocken ligger delvis i två skift sten, med 0,5–1 meter stora stenar. Grundens höjd är omkring 0,5–0,6 meter från botten av vattnet. Avståndet mellan raderna är cirka 1–1,5 meter. Troligen har även här, en enkel träbyggnad för en skvaltkvarn stått över vattnet. Några stenar är även nedrasade i vattnet. Kvarngrunden har ett lågt pedagogiskt värde. Bruzaån 86 ligger omkring 240 meter norr om Bruzaån 85 och syns även på samma historisk karta från år 1812.

Sweref99: N 6387808 E 527940

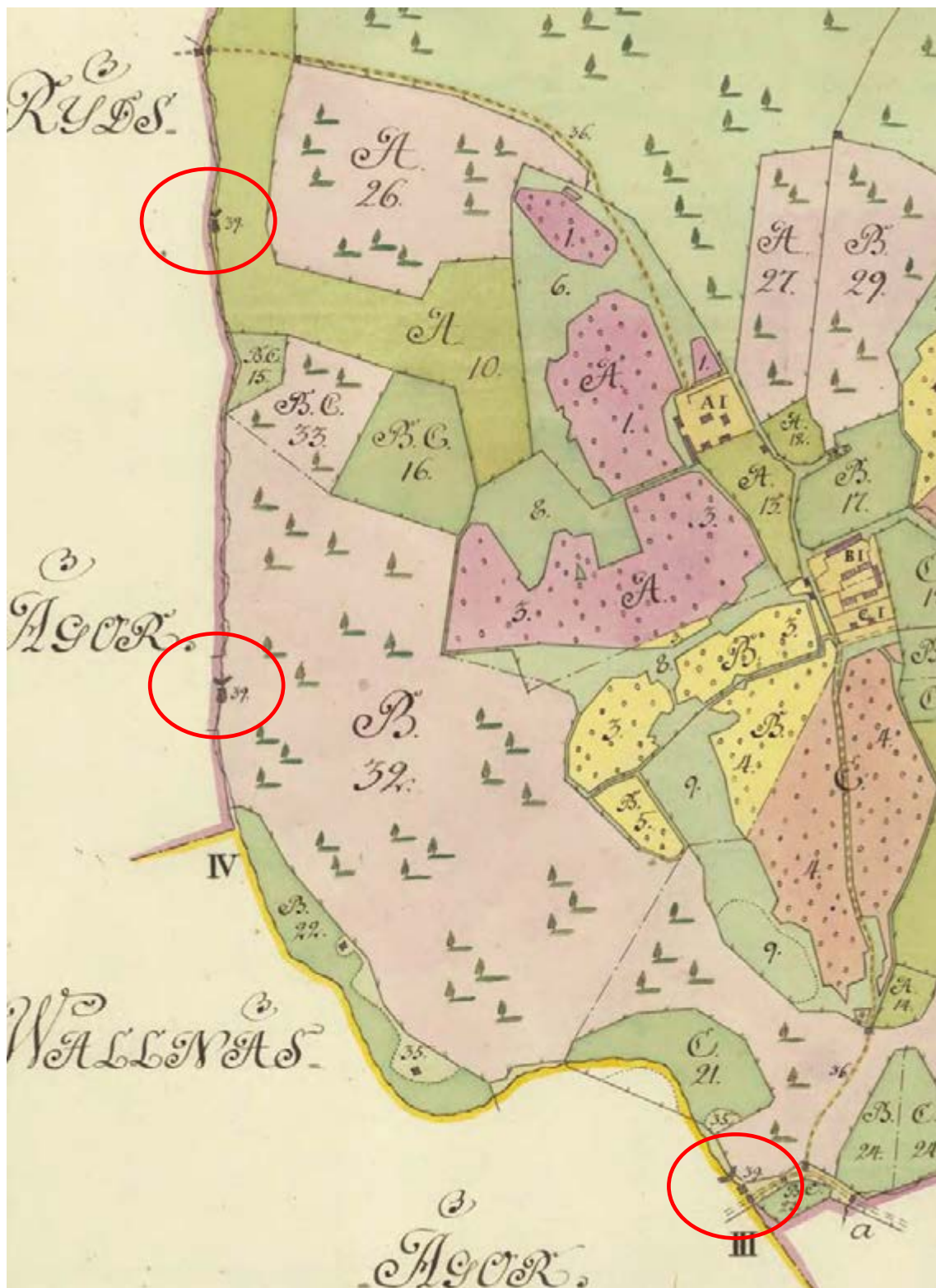
Figur 140. Bruzaån 86, med en mycket flack V-formad dammvall. Fotot är taget från öst med vallens utskov och spets vänster i bild.

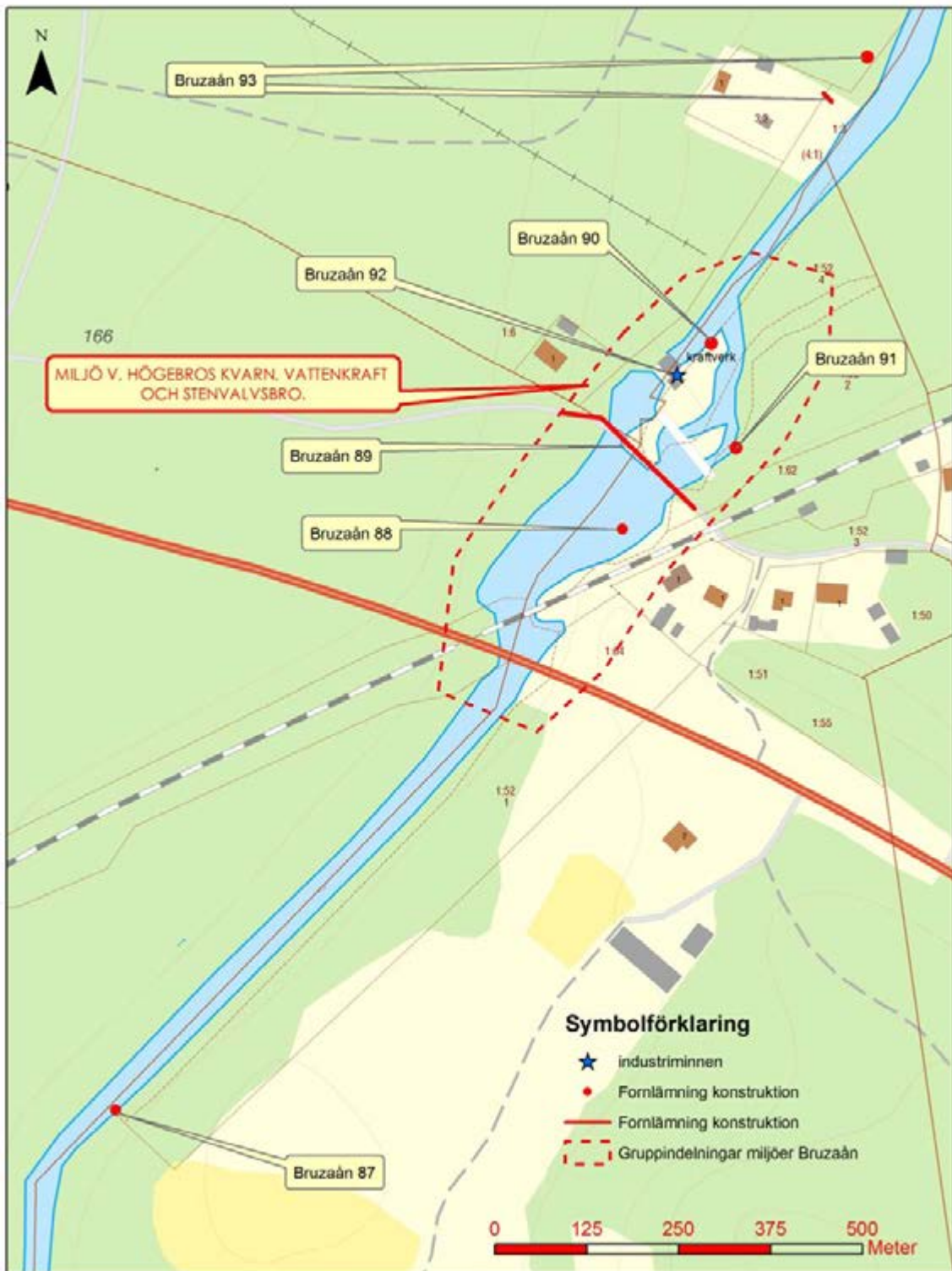
Figur 141. Bruzaån 86, som så många andra äldre kvarngrunder har denna skattat åt förgängelsen. Endast några större övermossade stenblock anvisar var skvaltkvarnen stog. Fotot är taget från norr.

Figur 142. Bruzaån 86, norr om Bruzaån 85 längst ned i bild, på storskifteskarta från år 1812. Strax norr om kvarnen syns den väg som fortfarande går förbi Lilla Hornsved och Lekeryd gårdar.

Figur 143. En annan karta från år 1777 visar tre kvarnplatser markerade med siffrorna 39, Bruzaån 82 vid Bräntorp längst ned till höger, Bruzaån 84 vid Sandlid och Bruzaån 86 längst upp till vänster. Bruzaån 85 är inte markerad, vilket borde innebära att den är tillkommen någon gång runt sekelskiftet till 1800-talet eller tillhört en annan by, möjligen Lekeryd, och har därför inte markerats. De markerade kvarnarna anges i storskiftesakten som tillhörande Hornsved (akt E55-18:1, storskifte år 1777).

Figur 144. Översikt av objekt längs Bruzaån vid Högebro. Kraftstation, stenvalvsbro och forna kvarn- och sågplatser. Bruzaån 87-93. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:2 000.

Bruzaån 87

Kvarn. **Uppgift om.** Äldre kvarnplats identifierad på geometrisk karta från år 1644 vid Högebro. Högebro har en lång tradition av brobyggande tillbaka i tiden. Namnet Högebro har enligt ortsnamnsforskning härletts till år 1408, då under namnformen Högha bro (Högge- 1541, Höge- 1545). Förleden avser 'högt belägen' och efterleden bro avsåg ursprungligen kavelbro (Agertz 2008, sidan 127). Vi vet att platsen sedan långt tillbaka har haft ett antal broar som kommit att symbolisera platsen. Här fanns även en kvarn direkt söder om bron. Bruzaån 87 avser dock ytterligare en kvarn omkring 350 meter sydväst om nuvarande bro över Bruzaåns huvudfåra. Kvarnen tillhörde Högebro kronohemman strax öster om Bruzaån och kvarnplatsen. Vid inventeringen år 2011 påträffades inga rester av kvarnen, då denna sträcka av Bruzaån är rätad och rensad. Större vallar med material och stenblock ligger i vallar längs ån efter ett större vattenätgårdsprojekt vid sekelskiftet mellan 1800- och 1900-talet.

Figur 145. Bruzaån 87 markerad, idag borttagen (akt E55-22e1109 112 123 125-7, åkeravmätning år 1644). Låg direkt väster om Högebro kronohemman. Omkring 350 meter längre norråt låg ytterligare en kvarn söder om bron, det som idag är en damm till kraftstationen i Högebro. Senare fanns även en kvarn direkt norr om bron.

Kvarnplatsen beskrivs i kartakten från år 1644 som "miölqwarn går mest heela åhreet". Enligt kartan var kvarnen belägen på den östra sidan av Bruzaån.

Sweref99: N 6386030 E 531111

Bruzaån 88

Kvarn. **Uppgift om.** Äldre kvarnplats identifierad på geometriska karta från år 1644 vid Högebro. Kvarnen låg direkt söder om den gamla bron och föregångaren till dagens stenvalvsbro vid Högebro. Den gamla bron låg några meter söder om stenvalvsbron, på den östra sidan av vattnet. Senare kom en damm att byggas norr om stenvalvsbron, vilket medförde att vattennivån ökade vid det gamla kvarnläget. Möjligen finns grunder från kvarnen på botten av dammen, detta är dock inget som kan verifieras i dagsläget. Kvarnen som är numrerad med siffran tre i figur 145 ovan, beskrivs i akten från år 1644 som "miölqwarn brukas aff Lökanäs, dock med Högebros förlåff". Med andra ord kan det tolkas som kvarnen var leasad eller arrenderades av Lökanäs med Högebros tillåtelse. Troligen kom kvarnen att flyttas eller nyetableras ungefär där kraftstationen ligger idag, någon gång under 1700-talet.

Sweref99: N 6386285 E 531332

Bruzaån 89

Bro. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Högebros stenvalvsbro utgör ett elegant inslag i helhetsmiljön vid den forna kvarn- och sågplatsen. Den skall därför ses som mycket bevarandevärd för Högebros identitet och är ett miljöskapande värde för platsens kulturhistoriska helhetsvärde. Bron används fortfarande av lokalbefolkningen som enskild väg. En äldre föregångare låg endast ett antal meter söder om nuvarande bro. Bro ska ha funnits på platsen sedan år 1408 enligt ortsnamnsforskning. Dagens stenvalvsbro byggdes dock åren 1908 till 1909 och ersatte en träbro som fanns på platsen, troligen under 1800-talet. Bron fungerade delvis som dammfäste till kvarnen vid Högebro. Vid eventuella åtgärder av eller vid bron bör ett förfarande enligt Kulturmiljölagen tillämpas trots att bron inte är varaktigt övergiven och uppfyller praxis som fast fornlämning.

Stenvalvsbron består av två sammanhängande sektioner med tre valv, totalt 50 meter lång inklusive anslutande vägbankar. Idag finns stälkräcken längs bronns kanter i rostbrun färg. Bron är omkring fem meter bred med anslutande vägbankar som är 1,5 meter höga, och som flankeras av stenplintar i granit, 0,5–0,6 meter höga. Valven på den östra sektionen av bron är 2,5–3 meter breda, 1–1,5 meter höga och uppbyggda i minst tre skift med tuktad sten, troligen ytterligare ett par skift under vatenytan. Höjden på bron är cirka två meter. Själva valven är slagna med block av kvadriskt tvärsnitt på 0,3 meter. Den västra sektionen av bron har ett större valv som är uppbyggt av minst fem skift tuktade stenar. Detta valv är omkring två meter högt och fyra meter brett. Generell storlek på stenar är 0,5–1 meter och tjockleken omkring 0,3–0,4 meter. På bronns mitt finns en jord och stenfylld ramp, som leder ned mot dammvallen och platsen för den forna kvarnen och kraftstation som fortfarande är i drift. Även rampen är flankerad av stenplintar av samma dimension som på bronns vägbankar. Lövträd växer på kanterna av rampen och bildar en mindre allé ned mot kraftstationen. Ovanpå bron finns en grusfyllning som material och en gräsbeläggning mot kanterna.

Sweref99: N 6386313 E 531345

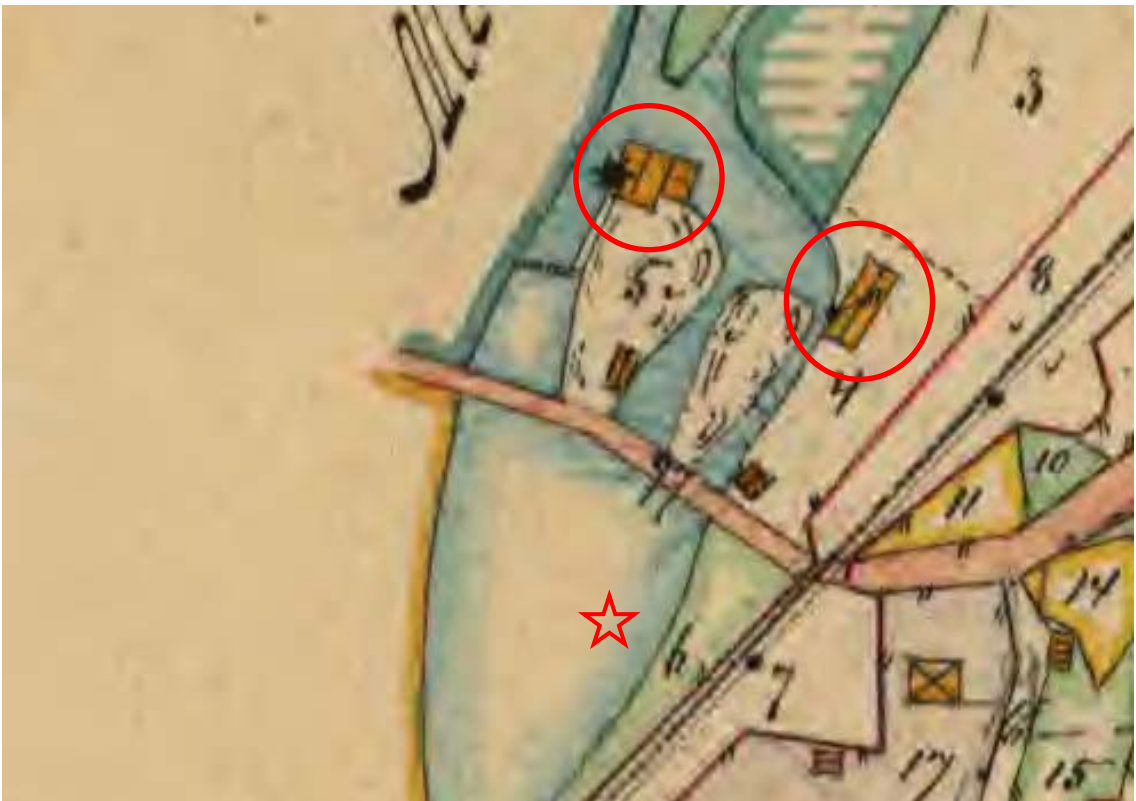
Figur 146. Bruzaån 89, Högebros stenvälsbro, västra sektionen med ett valv. Fotot är taget från nordöst.

Figur 147. Bruzaån 89, Högebros stenvälsbro, östra sektionen, med två lägre valv jämfört med den västra sektionen. Fotot är taget från norr.

Figur 148. Bruzaån 89, bron i sin helhet. Mellan västra och östra sektionen gör bron en liten vinkel västerut. Notera brons skiftande karaktär med en något högre del i den västra sektionen. Fotot är taget från sydöst.

Figur 149. Bruzaån 89, anno 1899 (akt 06-häy-94, övrig karta år 1899). På kartan syns föregångaren i trä. På kartan syns även kvarnen till vänster och sågen, markerade norr om bron. Markeringen söder om bron representerar det ungefärliga läget för den borttagna kvarnen som syns på kartor från 1600-talet, eventuella grundrester skulle kunna finnas på botten av dammen.

Figur 150. Bruzaån 89, den västra sektionen, då bron var relativt nybyggd i början av 1900-talet. Fotot är hämtat ur Pettersson 2000, sidan 47. Fotot är taget från nordnordöst av Adrian Johansson år 1916.

Bruzaån 90

Kvarn. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består endast av enstaka grundstenar till kvarnbyggnaden, vilket ger lämningen mycket låga pedagogiska värden. Idag finns en kraftstation, Bruzaån 92, ett industriminne på det ungefärliga läget för kvarnen som revs i samband med bygget av kraftstationen. Av äldre kartor, bland annat enligt kartan ovan från 1899, framgår att kvarnen låg något längre norrut på den lilla halvön än dagens kraftstation. För platsen finns även en mycket välritad karta från år 1820 som visar platsen för både Högebros kvarn och den nedan liggande Möcklemarks kvarn i plan och profil över fallhöjden. Figuren med kartan nedan är ställd på högkant för att synliggöra kartan på ett bättre sätt. Själva kvarnen beskrivs enligt siffror i akten: Dammvallen (3), ett breddutskov (9) som beskrivs som ”flodluckor hvarigenom en del af det öfverflödiga flodvattnet framlöper och har sitt aflopp”, (5) ”Jutan vid Tullkvarnen”, avser träränna från dammvall till kvarnens hjulhus. Rännan beskrivs som 44,5 alnar, 10 fot, 1 tum och 5 liner (linjer) lång, vilket är ett mycket precist mått (!). (6) Tullkvarnshuset och (7) ett stall. Idag finns inga lämningar av stallet kvar. (8) markerar läget för en tilltänkt kvarnplats för Möcklemark. Tanken var att en träränna skulle gå från breddutskovet (9) till kvarnen. Det är något oklart om någon sådan kvarn kom att byggas. Kartan visar även Möcklemarks äldre kvarn nedströms (se Bruzaån 93). Andra uppgifter för de båda kvarnarna som fås av kartakten är kvarnhjulets dimension, vattnets fallhöjd samt uppbyggnad av bron, dammvallarna och trärännans stöttande konstruktioner. Tullkvarnen Högebro lydde under Majorsbostället Hässelby och låg i tvist med ägarna till den nedströms liggande husbehovskvarnen till Möcklemark, varav kartans upprättande. Enligt nedteckningen var det för lugnt vatten mot Möcklemarks gamla kvarn och den kunde sedermera inte användas till belåtenhet. En jämförelse med var dagens kraftstation ligger, visar att kvarnen var belägen omkring 30

meter nordöst om dammvallen. I förhållande till kraftstationen låg kvarnen omkring 15-20 meter åt nordväst.

Vid inventeringen år 2011 kunde endast enstaka stenar på en av sly och träd övervuxen yta norr om kraftstationen påträffas vilket möjligen kan vara en äldre del av en grund.

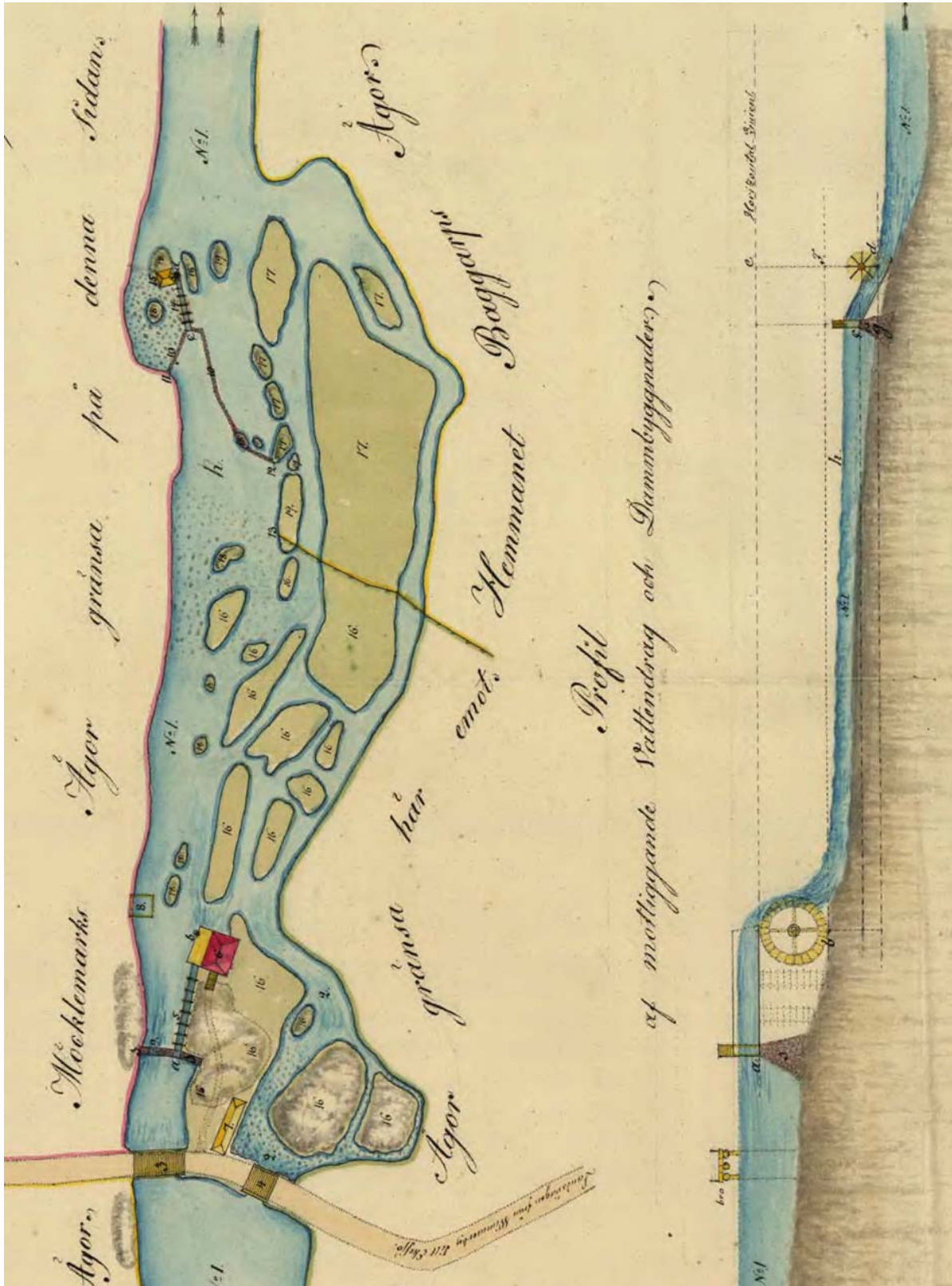
Övermossade stenar i detta område kunde dock inte avgränsas, platsen har därför inte inga pedagogiska värden. Det övervuxna partiet med stenar ligger där det enligt kartan ska ha funnits en kvarn, på en ungefärlig yta av sex till sju meter (N-S) i längd och fyra till fem meter i bredd. Kvarnplatsens otydlighet och en eventuell feltolkning skulle alternativt kunna motivera en klassning som uppgift om i fornminnesregistret. Vattendraget nedströms dammen är kraftigt rätat, med större vallar av sten och jord upplagda i rader där det tidigare fanns ett antal småholmar i vattnet. Idag bildar vallarna en avlång ö norrut, med två huvudkanaler med vatten på ömse sidor. Som stöd för hur kvarnplatsen såg ut finns ett foto nedan

hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva, Mariannelund från stationssamhälle till köping.

Sweref99: N 6386366 E 531371

Figur 151. Bruzaån 90, Högebro kvarn som den såg ut i början av 1900-talet innan den revs år 1925. Fotot är ett vykort och är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Kvarnar och broar invid och över vattenflöden i Hessleby och Mariannelund (Petterson2002, sidan 9). Fotot är taget från sydväst.

Figur 152. Bruzaån 90, karta från år 1820 ger mycket värdefull information på grund av sin detaljrikedom (akt 06-häy-63, karta år 1820). Här framgår till exempel att bron vid tillfället var en träbro (byggdes senare om till stenbro). Här finns även beskrivning av dambyggnader, trärännor, hjulhus och kvarnbyggnader. Troligen fanns ännu inte sågen som senare kom att byggas på den östra sidan av Bruzaån.

Bruzaån 91

Träindustri. **Uppgift om.** Här fanns tidigare en såg under 1800-talet mitt eller slut. Av denna finns inget synbart kvar, även om terrängen på den östra sidan av Bruzaån och dammen vid Högebro är kraftigt övervuxen och skulle kunna dölja eventuella grundrester. Sågen är utmarkerad på kartan ovan i figur 149 höger i bild, en avlång byggnad med siffran 4 söder om byggnaden. Sågen låg på Högebros marker men finns inte med på senare kartor över kraftstationen. Troligen revs den i början av 1900-talet.

Sweref99: N 6386320 E 531382

Bruzaån 92 (Industriminne Möcklemark 1:3)

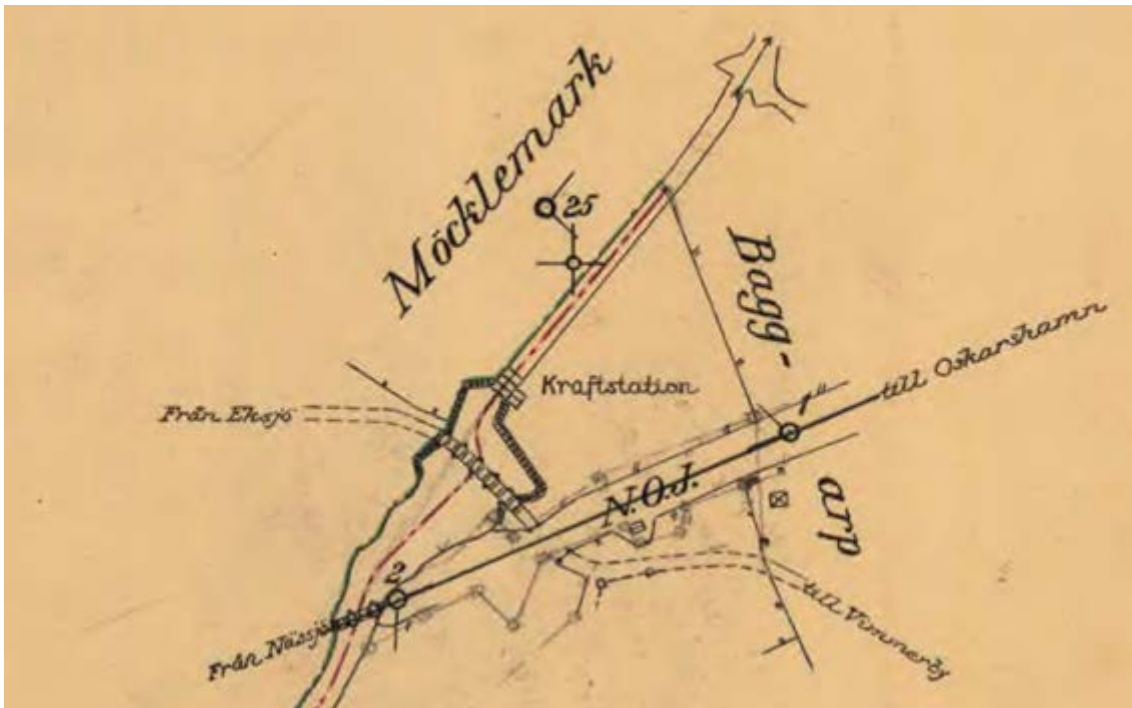
Industriminne. Kraftstation, byggdes år 1926. Ägs av Bruza Hydroelektriska AB. Anläggningen har haft ombyggen och tillbyggen under åren 1990 och 2012. En turbin av typen Ossberger, med 172 kW effekt är monterad i en enkel ljusröd tegelbyggnad av tidstypisk karaktär. På byggnaden finns ett snetak som kan ses som något ovanligt för perioden och för kraftverk i synnerhet då sadeltak är vanligast. Dörrar och fönster är målade i tidstypisk engelskt rött. Egentligen rör det sig om två sammanbyggda huskroppar. Kraftverksdammen fick under år 2012 nytt galler och ett nytt förstärkt utskov. I samband med ett fältbesök i september år 2012 pågick förändringsarbeten och en dialog med kraftstationens ägare ägde rum om platsens kulturhistoriska bakgrund.

Området har även flera naturklassningar som reservat, nedströms dammen finns till exempel flodpärlmussla. Länsstyrelsens naturavdelning har en dialog om vandring för öring på platsen. Tidigare har det funnits en äldre teknisk fiskväg i form av en trätrappa/ränna på platsen, vars fästen fortfarande finns kvar. Enligt uppgift från markägare planeras denna eventuellt att rekonstrueras. Dammen vid kraftverket är klassat som vandringshinder enligt biotopkarteringen. Kraftstationen är enligt industriminnesinventeringen klassad som en klass 2 anläggning. Till kraftstationen hör numera en dammvall i betong som är en förstärkning/modifiering av den äldre kvarndammen som fanns under 1700- och 1800-talen. Dammen skapar ett miljövärde på platsen som lyfter platsens historiska bakgrund men även ett estetisk värde med fall, broar, forna kvarn- och sågplatser samt den tidiga kraft-stationen i samklang med den natursköna upplevelsen.

Sweref99: N 6386352 E 531356

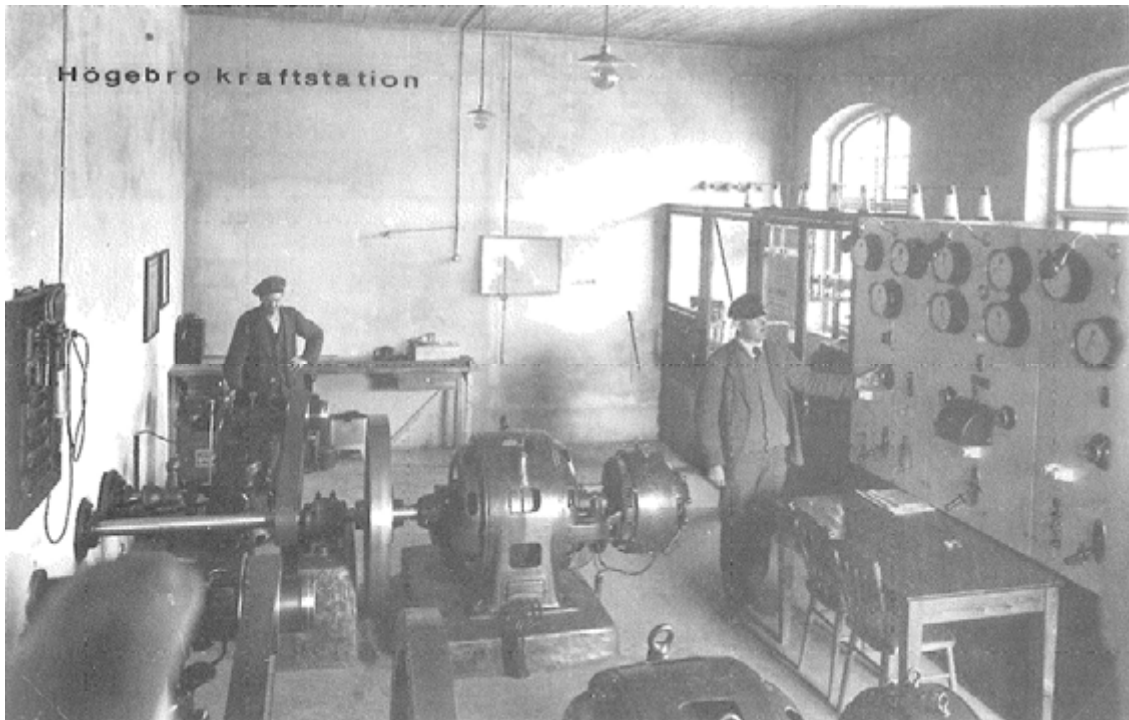
Figur 153. Bruzaån 92, Högebro kraftverk år 2011. Tidstypisk tegelbyggnad med engelskt rött på dörrar och fönster, med byggnadsår 1926. Snetaket är annorlunda för den tidens takkonstruktioner. Fotot är taget från syd.

Figur 154. Bruzaån 92. Rågängskarta från byggnadsåret 1926, i princip samma utformning som idag (akt 06-häy-125, rågångsåtgärd år 1926). Vissa modifieringar av dammvallen samt själva kraftstationen invändigt samt vissa yttre detaljer, har gett klassning 2 som industriminne.

Figur 155. Bruzaån 92, dammvallen som under hösten år 2012 genomgick vissa reparationer och förbättringar. Den totala fallhöjden på åtta meter gör det omöjligt för öring att vandra förbi det totala hindret. Tidigare fanns här en teknisk fiskväg eller trappa som eventuellt planeras tas i drift igen.

Figur 156. Bruzaån 92, Högebro kraftstation som den såg ut på insidan strax efter sin tillkomst. Fotot är ett vykort hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationsområdet till köping (Petterson2000, sidan 49).

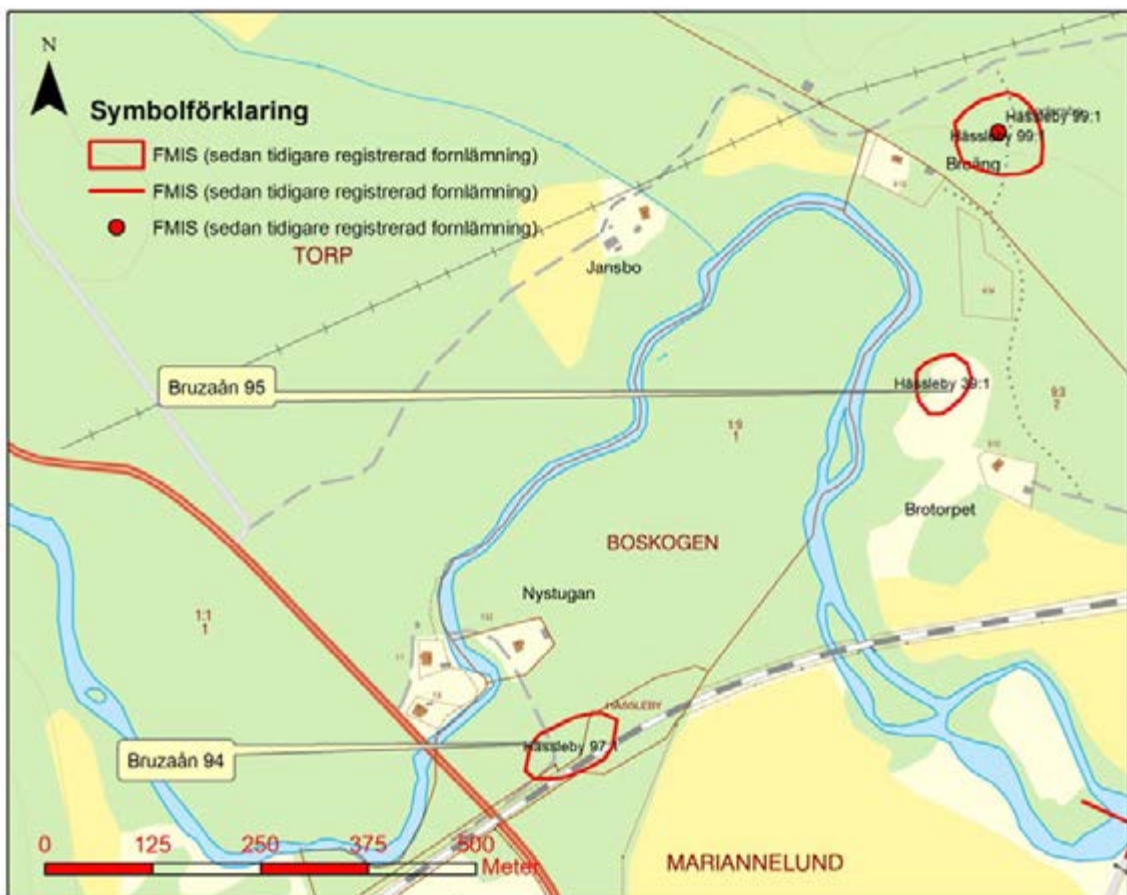
Bruzaån 93

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. På platsen finns enstaka grundrester efter Möcklemarks gamla husbehovs mjölkvarn i form av en kort sektion av dammvallen, samt enstaka grundstenar för kvarnbyggnaden. Inga av lämningarna har något som helst pedagogiskt värde då de ligger i en kraftigt igenvuxen terräng intill ett råttat parti av Bruzaån nedströms Högebro damm. I figuren nedan som är en inzoomning av figur 152 ovan, visas Möcklemarks kvarn. Även denna kvarnplats är i detalj beskriven. Dammvallen (10) beskrivs redan då som ”ganska förfallen”. Trärännan eller ”Jutan” från dammvallen till kvarnen (14). Även kvarnhuset (15) beskrivs som ”ganska förfallen”. Av de småholmar som syns på kartan vid kvarnhuset finns endast de två norra kvar, medan de söderut har kommit att hamna under vallar med rensningsmaterial från åfåran. Av dammvallen påträffades vad som tolkas vara den absolut mittre sektionen där dammvallsarmarna sammanstrålade, vid markeringen C på kartan. Idag ligger denna på ett relativt torrlagt parti där en torrlagd fåra löper fram till kvarnläget. Den återstående dammvallssektionen är kallmurad, omkring sex till sju meter lång, två meter bred och 0,8 meter hög, uppbyggd med 0,3–0,8 meter stora stenar. Dammvallen är övervuxen med björk och sälg.

Själva kvarnläget ligger i ett område som är hårt rensat, dock finns den lilla holme kvar som kan identifieras på kartan där kvarnen ligger. Holmen är kraftig övervuxen och grunden är knappt synlig. Här finns stenar på högkant med den västra kanten kvar, en sektion på cirka sex till sju meter med tuktade stenar och naturstenar, 0,4 meter höga. Grunden är bevuxen med björk och sälg. Dimensionen på holmen är omkring 10×5 meter (N-S). Direkt öster om holmen vidtar ovan nämnda vall med rensningsmaterial från åfåran.

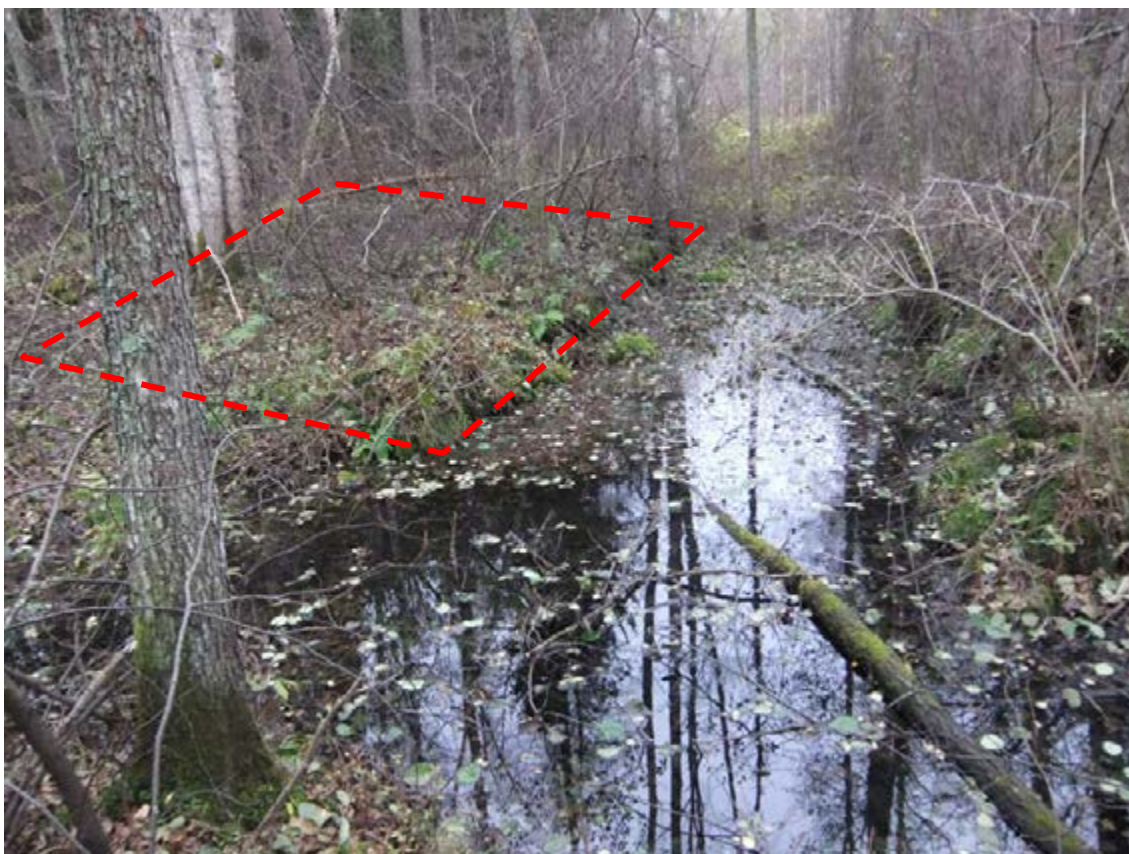
Figur 157. Bruzaån 93, Möcklemarks husbehovskvarn anno 1820. De markerade delarna tolkas vara de grundrester som påträffades under inventeringen år 2011, dock kan utrymme för feltolkningar vara möjliga.

Figur 158. Översikt av objekt längs Bruzaån nordväst om Mariannelund. Bruzaån 94-95. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Figur 159. Bruzaån 93, Mittsektionen där dammvallsarmarna sammanstrålade och där utskovet fanns. Varken platsen för dammvallen eller kvarngrunden hyser några pedagogiska värden i den kraftig igenvuxna terrängen. Fotot är taget från sydöst.

Figur 160. Bruzaån 93, vad som förmodas vara den övervuxna kvarngrunden för Möcklemarks husbehovs mjölkvarn nordnordöst om dammvallssektionen. Felteckningar av grundens dimension och läge kan vara möjlig. Fotot är taget från nordnordöst. Idag är delar av området mellan holmarna vattenfyllda.

Koordinat dammvall
Sweref99: N 6386474 E 531422

Koordinat kvarnläge
Sweref99: N 6386492 E 531440

Bruzaån 94 (RAÄ Hässleby 97:1)

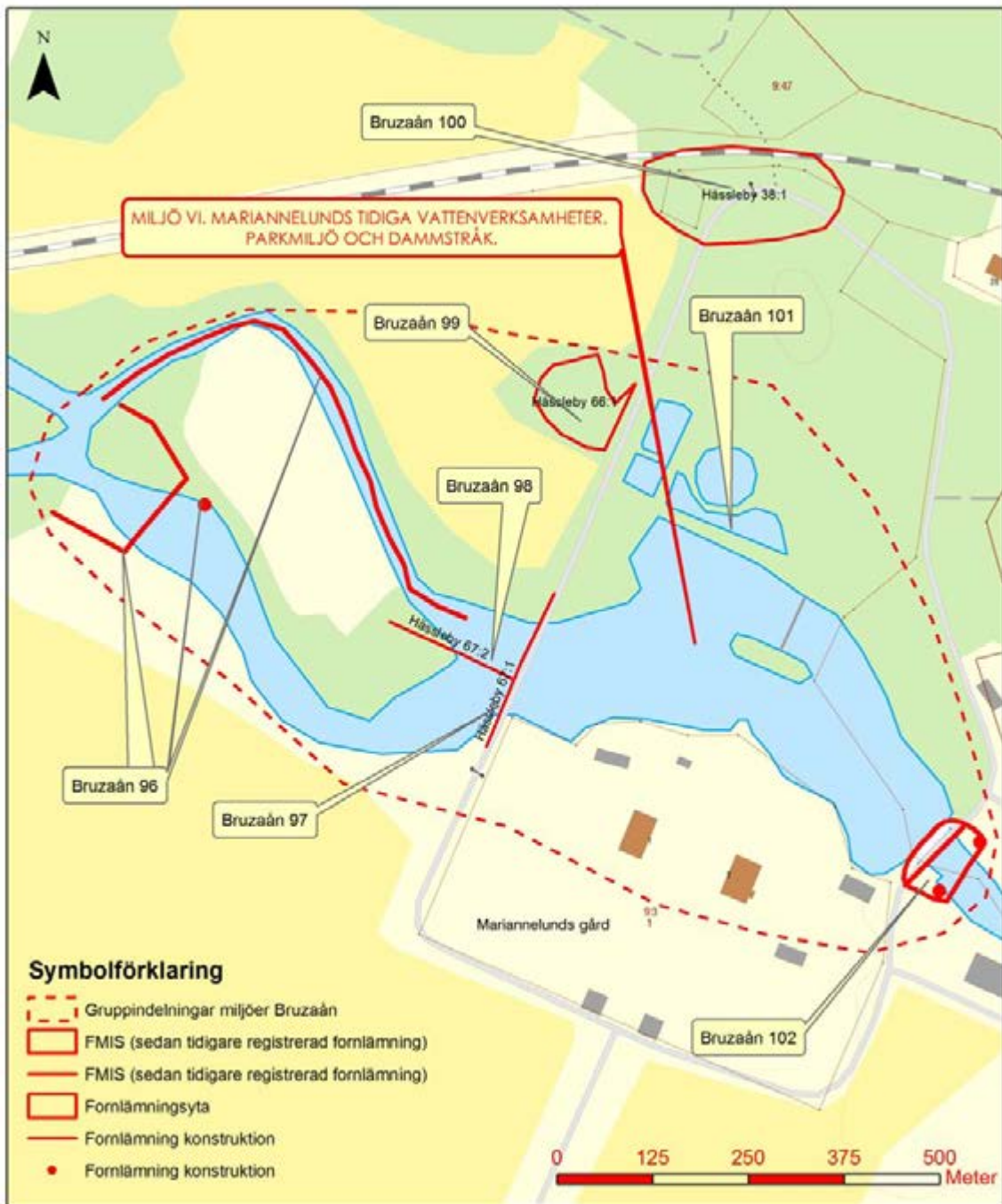
Sammanförda lämningar. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Torplämningar, två stycken, bestående av spridda grundstenar. Skylt: Hässleby Vaktstugan "Noj" - 1941. Skylt: Hässleby Lilla Vaktstugan - Kuren – 1972.

Sweref99: N 6386659 E 533215

Bruzaån 95 (RAÄ Hässleby 39:1)

Lägenhetsbebyggelse. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Torplämning bestående av spridda grundstenar och röjda ytor. Bevuxet med fruktträd. Skylt: Mariannelund torpet Brotorpet (Gamla) 1706 – 1863.

Sweref99: N 6386995 E 533557

Figur 161. Översikt av objekt längs Bruzaån vid Mariannelund. Bränneriet, broar, park, småindustriområde med flera. Bruzaån 96-102. Miljöerna och objekten ingår i den kulturhistoriskt värdefulla miljön Miljö VI. Mariannelunds tidiga vattenverksamheter, parkmiljö och dammstråk. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:2 000.

Bruzaån 96

Livsmedelsindustri. Klassas som **fast fornlämning**. Område med anläggningar till Mariannelunds Regala bränneri i Mariannelunds västra utkant. Objektet består av en dammvall till stora delar bevarad, samt en i vattnet utskjutande del/grund där bränneriets vattenhjul varit förankrad i Bruzaån. Platsen har mer i detalj beskrivits under avsnittet med industrihistoria för Mariannelund, och utgör en av de absolut äldsta industriella verksamheterna i Mariannelunds tidigaste historia kopplat till dåvarande markägaren generallöjtnant Gustaf Adolf von Siegroth. Till området hör även en kanal som löpte mitt igenom bränneriets tomt. Att notera är att den forna bränneritomten inte är detaljinventerad i sin helhet. På tomten har funnits många byggnader och verksamheter, bostäder, iskällare, smedja, kontor, magasin, bryggstuga, krog, stall, bränneribygnad, förråd med mera. Skulle fler grunder inventeras i framtiden skulle dessa kunna registreras var för sig eller knytas samman i ett område med en egen kontext. Platsens något unika ursprung i samhällets Mariannelunds tillkomst skulle kunna motivera en antikvarisk bedömning som fast fornlämning.

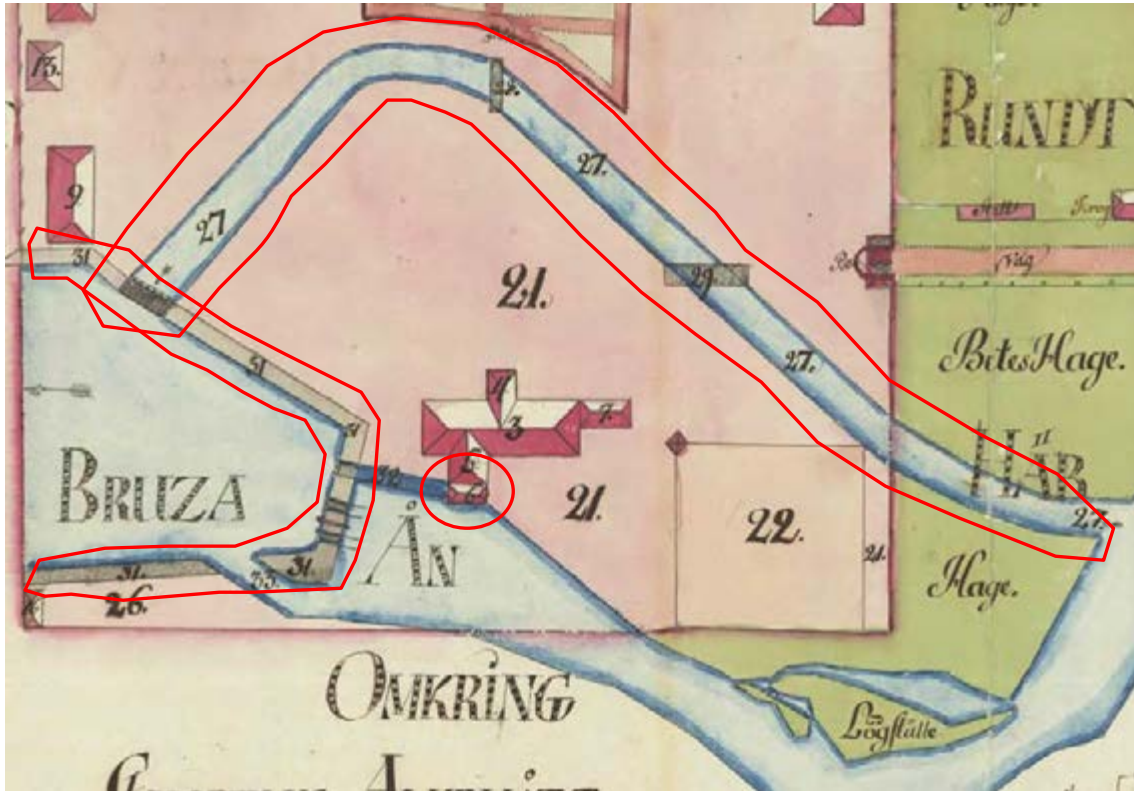
Dammvallen ser i plan ut i princip som på de historiska kartorna från slutet av 1700-talet. Dammvallen är 1–1,5 meter hög, två till fyra meter bred, kallmurad med 0,2–0,3 meter stora stenar. Den är idag till stora delar övervuxen. Bruzaån flyter idag förbi den södra kanten av dammvallen. Ett vattenflöde går även igenom det gamla utskovet till den forna trärännan som gick till bränneriets pumphus/vattenhjulhus. Utskovet är 1,5 meter brett. Även kanalen som gick igenom bränneriets tomt finns kvar. Kanalen är omkring tre till sju meter bred. Om den har varit stenskodd är svårt att säga på grund av att kanterna till stora delar är övervuxna.

Det som är kvar av själva bränneribygnaden är endast det som beskrivs som hus för vattenhjulet (6). Denna utgör en vagt utskjutande del i vattnet med en övervuxen kallmurad plattform utan något pedagogiskt värde. Plattformen består av 0,2–0,5 meter stora stenar och är omkring 1–1,5 meter hög från vattenytan sett. Idag finns endast en åker-/hagmark på platsen för bränneriet. Endast en jordkällare finns som referens, omkring 25–30 meter nordnordöst om grunden till vattenhjulshuset. Grunden ligger cirka tio meter öster om dammvallens utskov. Grunden är även något utrasad i vattnet och sticker ut maximalt ett par meter ut i vattnet.

Koordinat dammvall
Sweref99: N 6386660 E 533594

Koordinat hjulhusgrund
Sweref99: N 6386657 E 533609

Koordinat brännerikanal
Sweref99: N 6386685 E 533670

Figur 162. Bruzaån 96. Bränneriet med kvarvarande strukturer markerade på karta från år 1788 (akt E55-30:3, karta år 1788). En noggrannare inventering skulle kunna kasta nytt ljus över om fler husgrunder finns kvar.

Figur 163. Bruzaån 96. Dammvallen finns kvar i sin ursprungliga utbredning och är egentligen bränneriets enda påtagliga lämning. Fotot är taget från syd.

Figur 164. Bruzaån 96. Utskovet som via en vattenränna ledde vatten till vattenhjulhuset i bränneribyggnaden. Enligt den äldre kartan tycks två träluckor ha reglerat flödet till vattenhjulet. Fotot är taget från nordöst.

Figur 165. Bruzaån 96. Själva platsen för vattenhjulhuset är idag ett i vattnet övervuxet och utskjutande parti i Bruzaån. Endast enstaka synliga tuktade stenar skymtar i bildens nedre högra hörn. Fotot är taget från norr.

Bruzaån 97 (RAÄ Hässleby 67:1)

Bro. Klassad som **bevakningsobjekt**. Ligger direkt öster om den gamla bränneriplatsen i Mariannelund. Utgörs av en stenvalvsbro, 80 meter lång (NNÖ-SSV), fem meter bred och 0,8 meter hög. Fem slagna valv av kallmurad gråsten, 2,5 meter långa och 0,5 meter höga. Träräcke. Bron starkt raserad, ställvis förstärkt med betong. Inventeraren gjorde även en antikvarisk kommentar: På karta från år 1788 finns en bro på denna plats, möjligen den nuvarande. På karta från år 1723 står det angivet gåbro.

Kommentar Kultur Aqua: Bron härstammar sannolikt i 1700-tal och har troligen renoverats och byggts om till vissa delar sedan dess. Inventeringen gjordes år 1980 och bron har reparerats sedan dess. År 2012 inträffade ett så kallat hundraårsflöde med mycket nederbörd och översvämning som följde i Bruzaån och Mariannelund. I samband med detta kan bron eventuellt ha utsatts för skador igen och en översyn med eventuella reparerande åtgärder bör vara motiverat. Idag går trafik över bron. Den antikvariska bedömningen bör övergå till att vara övrig kulturhistorisk lämning.

Sweref99: N 6386589 E 533740

Figur 166. Bruzaån 97, den gamla stenvalvsbron i Mariannelund som den såg ut år 2011. Träräcket och förstärkningar vid brofästena är mer moderna inslag i bronns historia men återanknyter till hur de sett ut innan. Bron ligger i ett utsatt läge när översvämningar äger rum i Bruzaån, återkommande reparationer kan därför vara nödvändiga. Bron härstammar sannolikt i 1700-talet. Fotot är taget från nordöst.

Bruzaån 98 (RAÄ Hässleby 67:2)

Färdväg. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Från mitten av bron leder en stenfylld väg till en ö, 70 meter lång (ÖSÖ-VNV), tre meter bred och en meter hög. Kantmurarna av huggen sten, 0,5–1 meter långa, 0,3–0,5 meter breda och 0,2–0,4 meter höga.

Kommentar Kultur Aqua: Färdvägen ansluter direkt på ovan beskrivna stenvälsbro RAÄ Hässleby 67:1, på dess västra mitt och västerut. Idag utgörs halva sträckan av färdvägen av en grusad stensektion. Möjligen bör lämningstypen ändras till bro eller så ska färdvägen i sin helhet delas upp i två separata fornlämningsnummer. Brokonstruktionen är idag kantad av träräcken enligt samma stil som på den anslutande stenvälsbron. Kombinationen av RAÄ Hässleby 67:1 och 67:2 får anses vara ovanlig. Färdvägen är inte synlig på kartor förrän på slutet av 1800-talet, vilket borde datera den till 1800-talets mitt eller andra halva. Vägen byggdes fram till en gårdsplan enligt en mantalssättningskarta från år 1896. Gårdsbyggnaden eller fastigheten där benämns i kartakten som ”Planen” och utgör den byggnad som brukspatronen och den nya herrgårdsägaren C.W Sjögrenen lät uppföra någon gång på 1860-talet. Halvön med det före detta bränneriet och Sjögrens nya träbyggnad går under namnet Holmen. Holmen syns på foto nedan. Här bodde delar av Sjögrens familj och även andra familjer med tiden. Huset sedermera så förfallet efter att ha stått tomt under en längre tid och brändes ned av brandkåren i början av 1970-talet.
Sweref99: N 6386597 E 533712

Figur 167. Bruzaån 98, en kallmurad sektion som övergår till färdväg på fast mark till bränneriets gamla tomt väster om stenvälsbron i Mariannelund. Sektionen är att betrakta som en annorlunda typ av bro i kontext med välsbron, dock en senare tillkomst i dess historia. Idag kantas bron av samma typ av träräcken som flankerar välsbron. Bruzaån 98 ledde fram till den herrgårdsliknande byggnaden Holmen. Fotot är taget från nordöst.

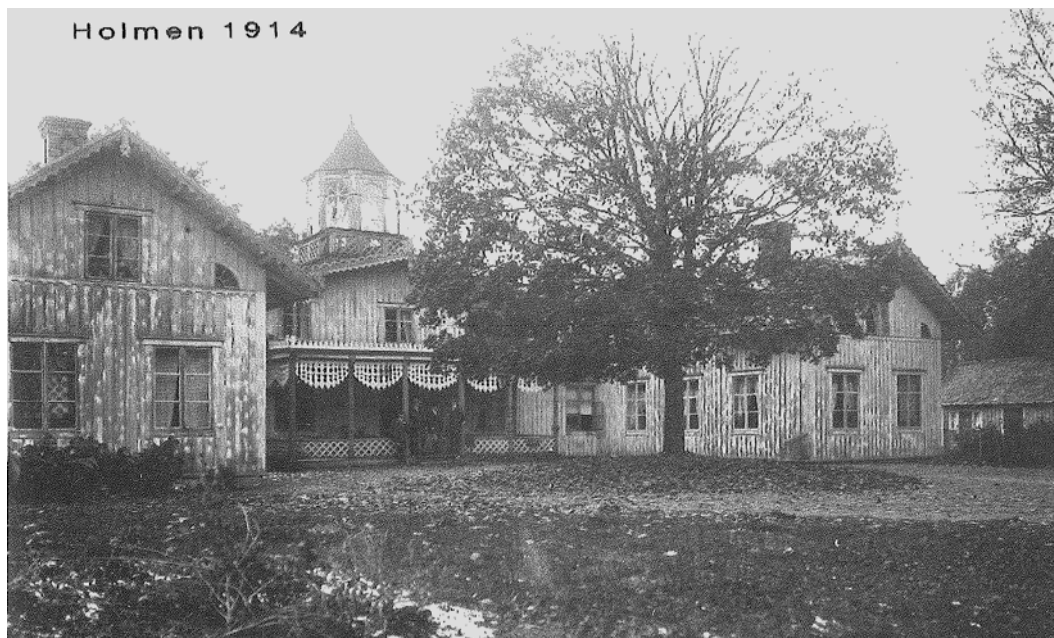

Figur 168. Bruzaån 98 och 97, med Bruzaån 98 markerad. Enligt denna karta från 1896 (akt 06-häy-92, mantalsättningskarta år 1896) visas den aktuella bron/försvägen fram till gårdsplanen framför byggnaden längst till vänster i bild. Gården låg på den forna bränneritomten som vid detta tillfälle var rivet. Av gården benämnd Planen finns inte heller några synliga lämningar kvar idag. Kartan förtäljer även intressant information om Herrgårdsparkens anläggningar öst och nordöst om broarna.

Figur 169. Ett äldre foto visar ett sällskap som rör strax till Holmen där bränneriet låg och senare Sjögrøens träbyggnad som även kom att kallas Holmen. I bakgrunden skymtar herrgården och stenvälsbron med träräcken. Fotot är förmodligen taget från västnordväst och är ett vykort hämtat hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Petterson2000, sidan 32).

Idag finns inga rester kvar av träbyggnaden på Holmen, Endast en jordkällare kan vara en kvarleva från tiden. Av byggnadens storlek och form att döma ser det ut som en mindre herrgård med två flygelbyggnader och en del ekonomibygnader norr om gårdsplanen. Observera den på mangårdsbyggnaden uppförda lanterninen på fotot nedan.

Figur 170. Träbyggnaden Holmen år 1914, med en lanternin på huvudbyggnadens tak. Bruzaån 98 ska ses i kontext med tillkomsten av denna byggnad. Fotot som är ett vykort är taget från östsydöst. Fotot är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Petterson 2000, sidan 31).

Sweref99: N 6386597 E 533712

Bruzaån 99 (RAÄ Hässleby 66:1)

Övrigt. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Ligger strax nordöst om ovan beskrivda broar vid Holmen. Stenfyllning, 42×32 meter (ÖSÖ-VNV) och 0,5 meter höga stenar, 0,2–1,5 meter stora. I östra kanten en mur av stenar, 0,5–1,5 meter långa, 0,25–0,5 meter breda och 0,2–0,5 meter höga. I södra kanten kallmurad mur av stenar, 0,2–1 meter lång och 0,2–0,5 meter hög. I väst och norr mer oklar begränsning. I västra kanten är en grop, 30 meter lång (NNÖ-SSV), 7 meter bred och cirka 1 meter djup. Stensatta kanter i syd och väst. Östra kanten har utrasade stenar från stenfyllningen. Gropen är använd som avstjälpningsplats. I nordvästra hörnet av stenfyllningen är en stenfri yta, 15×10 meter (ÖSÖ-VNV). Bevuxet med björk, al, tall och enar.

Kommentar Kultur Aqua: Konstruktionen är beskriven på äldre karta som stenrör eller stenröse och ligger alldeles intill området med anlagda rud- och pärldammar i lustgården eller dagens herrgårdspark i Mariannelund. Frågan är om det är stenmassor från byggandet av dammarna eller från åker och äng väster om konstruktionen. Möjligen är det frågan om en stentipp. På kartor från 1700-talet beskrivs området som beteshagar och inga markeringar om stenrösen finns. Troligen en senare tillkommen stentipp eller dump för rójsten i åker eller i närområdet rivna byggnader.

Sweref99: N 6386700 E 533765

Bruzaån 100 (RAÄ Hässleby 38:1)

Lägenhetsbebyggelse. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Torplämning bestående av en husgrund med spismursrest, spridda grundstenar, odlingsytor och brukningsväg. Bevuxen med frukträd och syrenbuskar. Skylt: Mariannelund backstugan. Fridslund – 1947.

Sweref99: N 6386787 E 533833

Bruzaån 101

Mariannelunds herrgårdspark. Belägen vid övre bruksdammen i Mariannelund. Även tidigare benämnd som lustgård sedan sin tillkomst i slutet av 1700-talet. I sammanhanget ses parken som **kulturhistoriskt intressant** på grund av parkens olika detaljelement, som även kan kopplas till en finurlig trädgårdsarkitektur eller landskapsarkitektur. Mer detaljer om området är beskrivet under avsnittet med industrihistoria. Karta från år 1788 (akt E55-30:3, karta år 1788) visar att dammarna har använts som pärlfiskardamm, troligen flodpärlmussla odlad, samt en ruddamm. Även kräftor ska senare ha planterats i en av dammarna. Direkt öster om dessa ligger en platå som benämns som skans på den äldre kartan. Vi vet att generallöjtnat Gustaf Adolf von Siegroth som lät bygga parken troligen använde sig av soldater från Calmar Regemente för att gräva bland annat dammarna och troligen den finess som han kallade skans. Möjligen kan någon form av exercis eller uppvisningar ha skett på platån vid dammarna i parken, men snarare ska det nog ses som en lek och personlig prägel av militär anknytning i parkens arkitektur. Mariannelund var övningshed för Calmare Regemente, åren 1782 – 1796. Parken är en blandning av engelsk och fransk förebild, ursprungligen franskt mönster då Siegroth tjänstgjorde en period i Frankrike och borde där fått idéer för att utforma parken. Senare kom parken att få en typisk romantisk engelsk 1800-talsprägel. Till exempel finns de vita träbroarna över till den lilla holmen i den övre bruksdammen. Framträdande här är en rekonstruktion av den gamla Tempelbron norr om den lilla Holmen. Bron med sitt lilla lusthus är idag en symbol för samhället. Bron fanns tidigare i sitt original på den södra sidan av holmen men revs omkring 1921 (uppgifter hämtade ur Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Pettersson 2000). Troligen var originalbron byggd i början av 1800-talet. Parken har ingen formell kulturmiljöklassning men bör lyftas upp som kulturhistoriskt intressant i en identitetsskapande kontext med dammarna i fokus; med säteriets forna vattendrivna anläggningar samt säteriet i sig själv söder om övre bruksdammen.

Koordinat tempelbron

Sweref99: N 6386606 E 533853

Figur 171. Bruzaån 101, symbolen för lustgården eller Herrgårdsparken i Mariannelund, numera även symbol för samhället Mariannelund. Fotot visar originalbron innan den revs. Fotot är ett vykort hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Kvarnar och broar – invid och över vattenflöden i Hesseby och Mariannelund (Pettersson2002, sidan 19). Fotot är taget från sydsydöst.

Figur 172. Lustgården norr om säteriet med dammar och broar. Notera tempelbrons ursprungliga plats markerad i mitten av bilden (akt 06-höy-92, mantalssättningskarta år 1896).

Figur 173. Dagens rekonstruerade tempelbro, byggd i början av 1980-talet. Fotot är taget från nordöst.

Figur 174. Tempelbron ur en annan vinkel. Idag är det populärt att bröllopspar låter sig fotograferas på bron. Fotot är taget från nordnordöst.

Figur 175. De Siegrothska dammarna i Herrgårdsparken sägs ursprungligen ha bildat bokstäverna i Siegroths namn. Dammarna ska ha hyst odlingar av ruda, flodpärlmussla och kräfta. Fotot är taget från sydväst.

Bruzaån 102

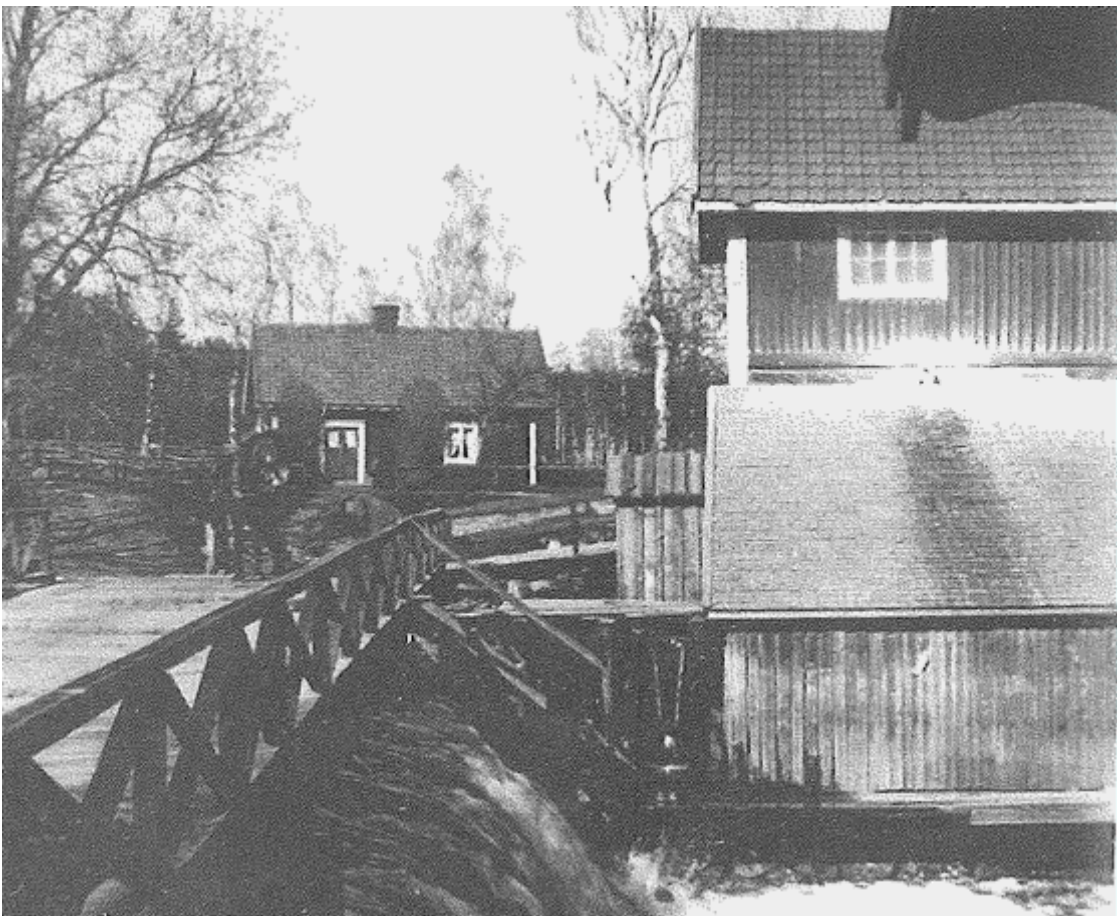
Småindustriområde. Klassas som **fast fornlämning**. Består av resterna av en kvarngrund med kvarnfåra, rester av en såggrund samt en dammvall som även har en broöverfart idag. Dessa härstammar i 1700-talet. Dammvallen är fortfarande i drift och ska inte ses som fornlämning. Anläggningarna ligger direkt öster om säteritomten i Mariannelund, vid fallet ned till nedre bruksdammen.

Tullmjölkvarnen:

Ligger på norra sidan av Bruzaån och direkt öster om dammvallen mellan de övre och nedre bruksdammarna Mariannelund. Det som syns ovan jord vid vattnet är en grund, som från dammvallen är cirka 20 meter lång (VNV-ÖSÖ) och med en två meter bred sektion synlig. Resten av grunden är övertäckt. Själva kvarnbyggnaden syns på kartan med bränneritomten från år 1788 samt på foton nedan. Grunden mot vattnet utgör en kallmurad sektion med tuktade stenar och naturstenar, uppbyggd i tre till fyra skift sten. En betongförstärkning finns vid kanten mot vattnet. Stenarna är 0,3–1 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka. Söder om grunden finns en tre meter bred kvarnfåra som bildas mot en kallmurad grund som utgår från dammvallen och österut. Den kallmurade sektionen är 15 meter lång, 1,5 meter bred, med 0,4–1 meter stora och 0,3–0,5 meter tjocka stenar i två till tre skift. Enligt kartor hade kvarnen fyra vattenhjul och fyra par stenar. Enligt foton ser man att vattenhjulhuset var förankrad över kvarnrännan mot den ovan beskrivna kallmurade sektionen. Kvarn har funnits på platsen åtminstone sedan tidigt 1700-tal. Den senaste kvarnen på platsen brann dock ned år 1938 i samband med en ladugårdsbrand söder om Bruzaån. Även en kvarnstuga fanns tidigare direkt öster om kvarnen men denna flyttades år 1868.

Figur 176. Bruzaån 102, tullmjölkvarnens grunder idag, att jämföras med äldre foton nedan. Platsen har nyttjats åtminstone sedan början av 1700-talet. Fotot är taget från väst från bron/dammvallen.

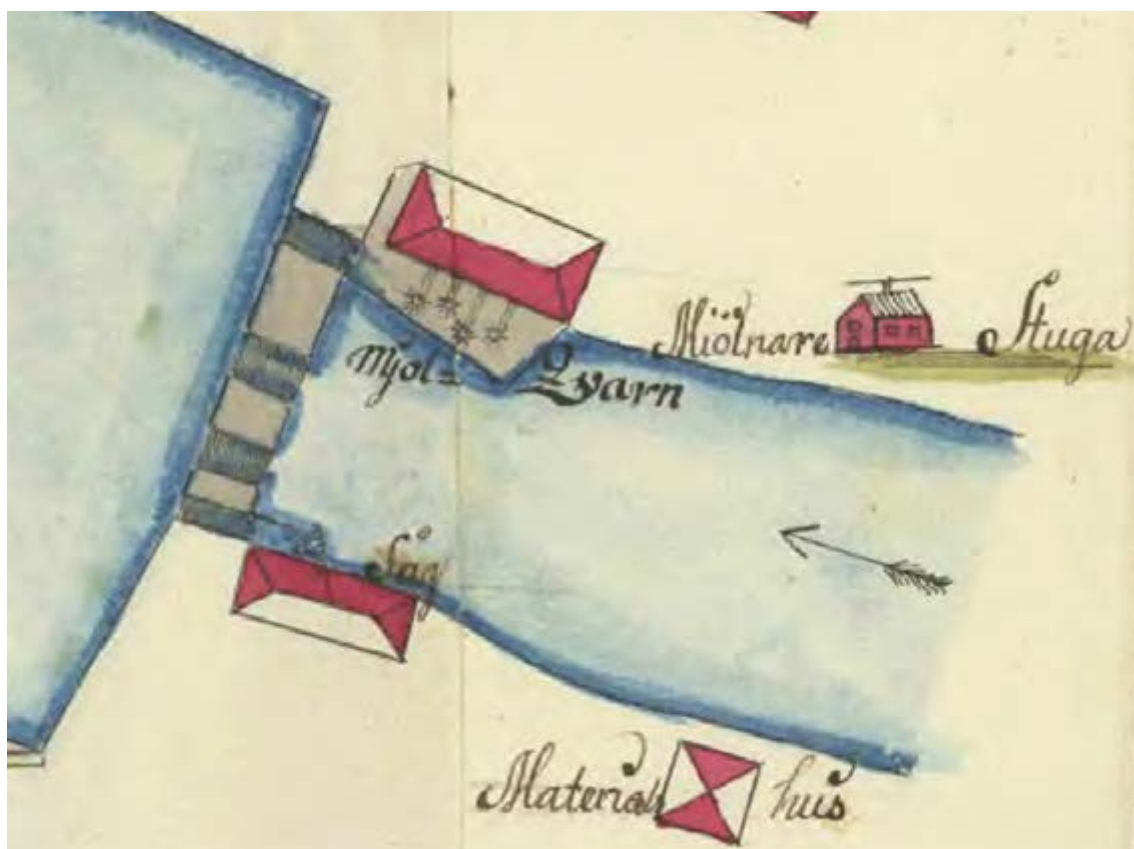
Figur 177. Bruzaån 102, kvarnen som den såg ut år 1905. Fotot är taget från sydväst. Fotot är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Petterson 2000, sidan 36).

Figur 178. Bruzaån 102, kvarnen sedd från en annan vy vid säteriets tomt. Fotot är taget från väst. Fotot är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Petterson 2000, sidan 36).

Figur 179. Bruzaån 102, den nedbrunna kvarnen år 1938. På andra sidan syns även den nedbrunna ladugården på andra sidan vattnet. Där låg även en såg tidigare. Fotot är taget från nordöst. Fotot är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Petterson 2000, sidan 37).

Figur 180. Bruzaån 102, karta från år 1788 visar dammvallen, kvarnen, sågen och ett par andra byggnader. Lustigt nog har lantmätaren som ritade kartan vänt vattenriktningspilen åt fel håll (akt E55-30:3, karta år 1788). Både kvarnen och sågen kom att ändras i dimension och utförande under 1800-talet.

Koordinat kvarngrunden

Sweref99: N 6386516 E 533931

Sågen:

Såggrunden intill ladugården finns på den södra sidan av Bruzaån, mitt emot ovan beskrivna kvarngrund. Det som finns kvar är en kallmurad stensatt grund längs vattnet, enkonstruktion av tuktad sten och natursten i tre skift med 0,2–0,3 meter stora och 0,3–0,5 meter tjocka stenar. Sträckan med grundrester är från dammvallen sett cirka 20 meter lång. Längre österut på grunden finns en utstickande sektion omkring fem meter lång (VNV-ÖSÖ) och 1,5 meter ut i vattnet. En packning av sten finns även söderut, idag är dock grunden till stora delar övervuxen med sly för att kunna bedöma bredddimensionen av grunden söderut. En lada finns direkt öster om såggrunden och det kan vara svårt att skilja äldre rester av tidigare ladugårdar på platsen från stensatta partier för såggrunden.

Koordinat såggrunden

Sweref99: N 6386493 E 533916

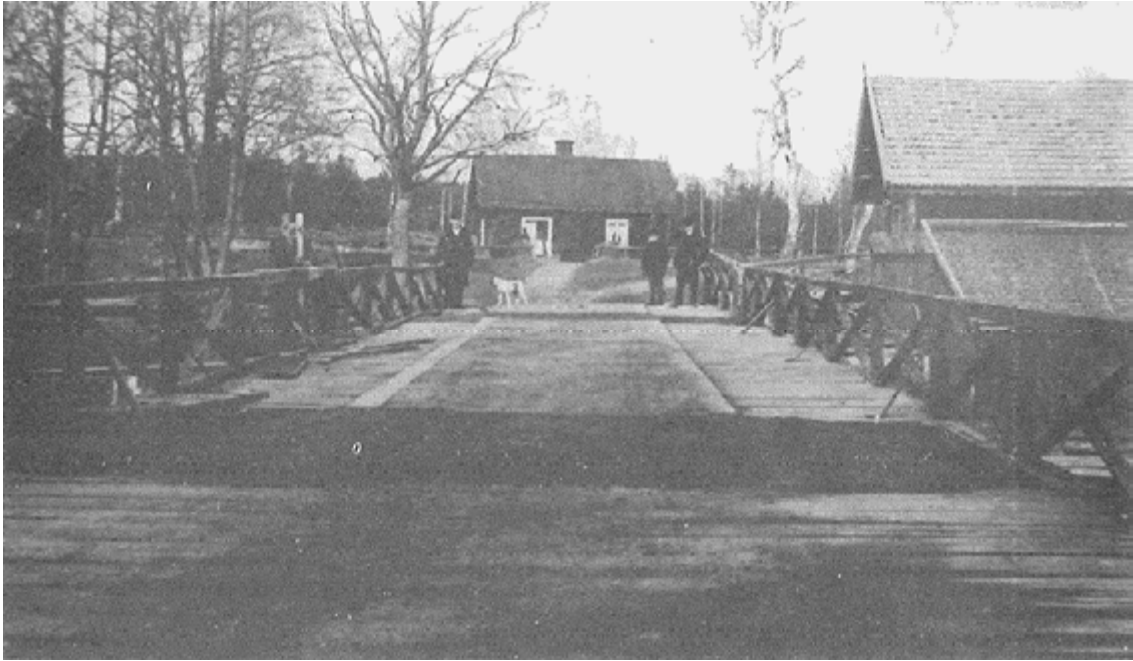

Figur 181. Bruzaån 102, plats och grundrester av sågen. Tidigare fanns även ytterligare äldre ladugårdar på platsen vilket försvårar tolkningen av dimensionen av grunden. Sågen hade ett eget utskov/fåra från dammvallen, idag är denna dock igenlagd med stenblock. Fotot är taget från nordväst.

Dammvallen/bron:

Dammvallen ligger direkt väster om kvarn- och såggrunderna och är omkring fem meter bred och troligen modifierad sedan 1700-talet. Idag finns tre luckor, varav två är reglerbara. Förmodligen är både bro och dammvallen av liknande karaktär sedan slutet av 1800-talet och början av 1900-talet jämfört med de foton som finns. Kartan från 1700-talet visar fyra utskov. Flera av dem är igenlagda och ligger mot såggrunden. Dammvallen i övrigt är 20–25 meter lång och cirka 2,5 meter hög, med en överliggande brokonstruktion i trä med delvis grusad yta. Bron är flankerad av vitmålade stälkräcken. Dammvallen är delvis förstärkt med betong. Delar av en äldre vall med kallmurade partier är ställvis synlig. Framförallt finns kallmurade sektioner vid dammfästena och mittenpartiet i sju till åtta skift av natursten och tuktad sten med 0,2–1 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka stenar. Dammvallens skibord utgörs av betong. Enligt biotopkarteringen utgör dammvallen vandringshinder för biotoppassage, främst öring. Idag projekteras fiskväg förbi dammvallen och samråd i fält har skett mellan Länsstyrelsens kulturmiljörepresentant i vattenfrågor och Emåförbundet. Fiskväg eller omlöp är ett möjligt alternativ då en utrivning inte är aktuell i den hävdade damm-miljön i Mariannelund och som utgör en identitet för samhällets invånare. Beroende på alternativ kan en antikvarisk medverkan och en enklare arkeologisk dokumentation vara nödvändigt vid kvarn- och såggrunderna.

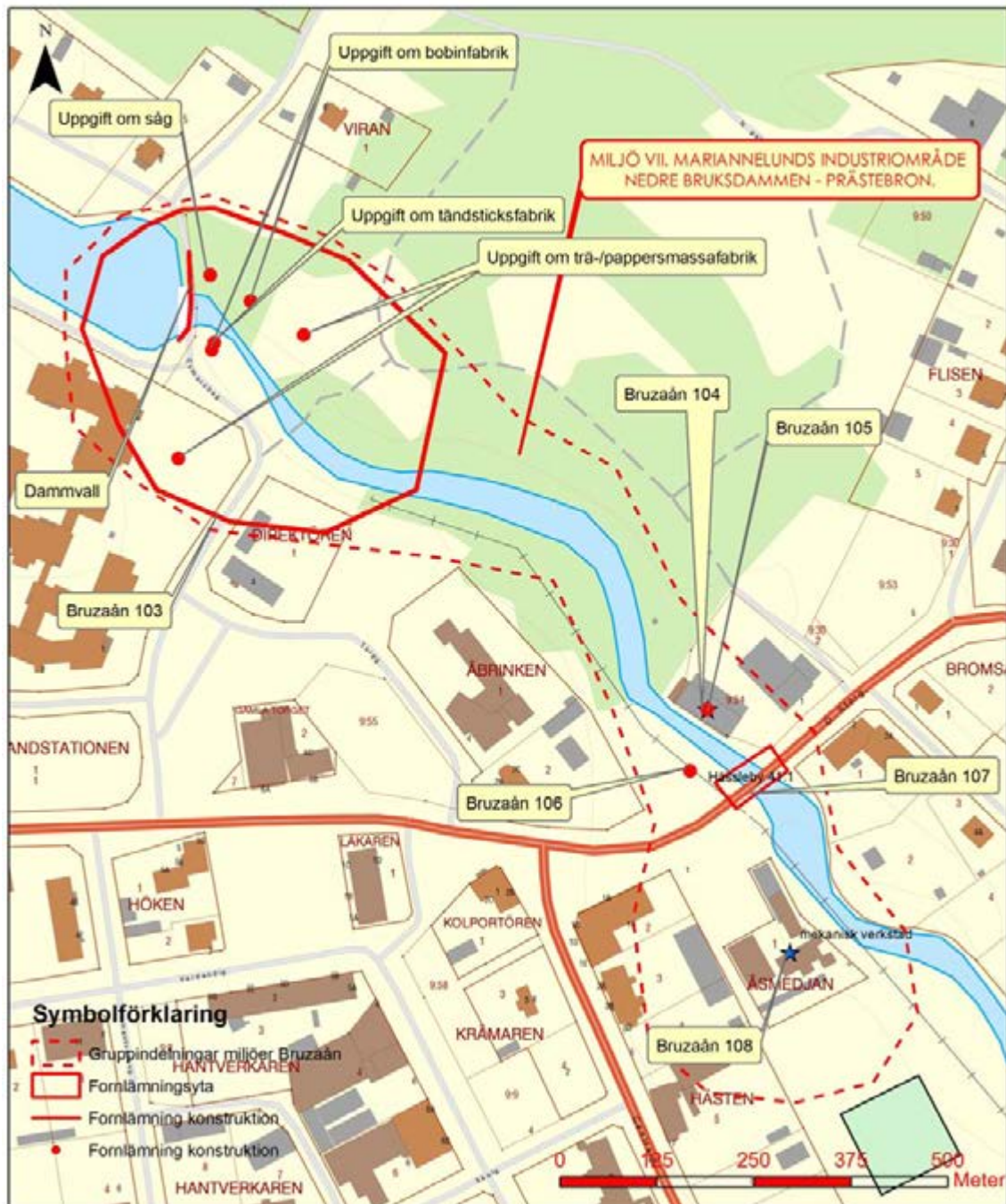
Koordinat dammvall/bro
Sweref99: N 6386512 E 533912

Figur 182. Bruzaån 102, bron över dammvallen som den såg ut år 1905. Idag är den avstängd för trafik, endast gång och cykeltrafik frekventerar bron. Fotot är ett vykort hämtat ur Mariannelunds och Hässleby Hembygdsförenings utgåva Kvarnar och broar – invid och över vattenflöden i Hesseby och Mariannelund (Petterson2002, sidan 11). Fotot är taget från sydväst.

Figur 183. Bruzaån 102, dammvall och bro idag. Närmast ett utskov som leder vatten till den gamla kvarnfåran. Fotot är taget från östnordöst.

Figur 184. Översikt av objekt längs Bruzaån vid Mariannelund. Industriella verksamheter mellan Nedre bruksdammen och Julles Mekaniska Verkstad. Många av verksamheterna är borta men några byggnader/lämningar finns kvar. Här finns bland annat Sjöbergs snickerifabriksbyggnad kvar. Bruzaån 103-108. Miljöerna och objekten ingår i den kulturhistoriskt värdefulla miljön Miljö VII. Mariannelunds industriområde Nedre Bruksdammen – Prästebron. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:2 000.

Bruzaån 103

Industriellt område i form av pappersindustri, träindustri samt industri övrig. Verksamheterna har inte funnits i större grad under samma tid utan snarare ersatt varandra på samma plats. Kan därför inte klassas som småindustriområde. Industriområdet ligger vid nedre bruksdammens dammvall och har i följande ordning förekommit på platsen; tändsticksfabrik, fabrik för framställning av bobiner (tillverkning av trådrullar), trämassafabrik/sulfitfabrik/pappermassafabrik senare känt som Brusafors. På platsen har under flera av verksamheterna även funnits en såg enligt historiska kartor. För djupare information om verksamheternas historik hänvis till utgåvorna från Mariannelunds och Hässleby Hembygdsförening. Enligt uppgift ska det även ha funnits ett manufakturverk benämnt Gustavsfors med en kniphammare och två spikhammare. Smedjan anlades av Siegroth i mitten av 1700-talet. Någon karta har inte lokaliserats, därför är det svårt att säga exakt var den var belägen, men enligt Hembygdsföreningen ska den ha legat ungefär där tändsticksfabriken anlades. Några dokument har inom ramen för projektet inte kunnat tillgås, därför kan inte heller manufaktursmedjan registreras som uppgift om. Den enda konkreta anläggningen utgörs av dammvallen vid nedre bruksdammen, samt ett par plana ytor och en igenlagd vattenfåra förbi den forna sågen, tändsticksfabriken och bobinfabriken. Lämningarna och platsen klassas som **övrig kulturhistorisk lämning** (dammvallen tongivande) även om flera av de forna fabriksverksamheterna är att betrakta som **uppgift om**.

Dammvallen:

Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Dammvallen är cirka 20–25 meter lång, fem meter bred och omkring tre meter hög, delvis kallmurad men nyligen förstärkt med betong. Räckan är i grönmålat stål. Dammvall har funnits på platsen sedan 1700-talet och troligen modifierats och byggts om med tiden. Dammvallens bord är förstärkta i betong. Längre norrut på dammvallen finns ett par luckor som reglerar flödet till ett mindre utskov, två meter brett som leder till en separat fåra. Längre söderut finns ett utskov reglerat med fyra träluckor. Det som finns kvar av kallmurade konstruktioner är sex till sju skift sten med 0,3–0,8 meter stora och 0,3–0,4 meter tjocka stenar. Sydöst om dammvallen finns en kallmurad och betongförstärkt kanal, sex till sju meter bred, med 1,5 meter höga kallmurade kanter i tre till fem skift. Stenarna är tuktade och är 0,3–0,8 meter stora och 0,2–0,3 meter tjocka. Dammvallen fungerar även som broöverfart. Dammvallen utgör vandringshinder enligt biotopkarteringen och även vid denna plats är ett omlöp planerat på den norra sidan av dammvallen i samråd mellan Länsstyrelsen och Emåförbundet. Platsen har även klassats i MIFO-databasen (Metod Inventering Förörenade Områden) på grund av utsläppen från främst Brusafors sulfitfabrik. Vid inventeringstillfället finns en kvarleva från fabrikstiden som troligen ska symbolisera platsens historia, ett hjul på norra sidan som kanske har med bobinfabriken eller pappersmassafabriken att göra. Detta ligger cirka 25 meter öster om dammvallen. Dammspegeln väster om vallen har högt immateriellt symbolvärde för Mariannelunds befolkning, någon utrivning av dammvallen är därför inte aktuell.

Koordinat dammvall/bro

Sweref99: N 6386398 E 534110

Figur 185. Bruzaån 103, dammvallen vid nedre bruksdammen har genomgått många moderniseringar sedan 1700-talet och är idag till stora delar en betongkonstruktion endast med enstaka inslag av tuktad sten. Fotot är taget från östnordöst.

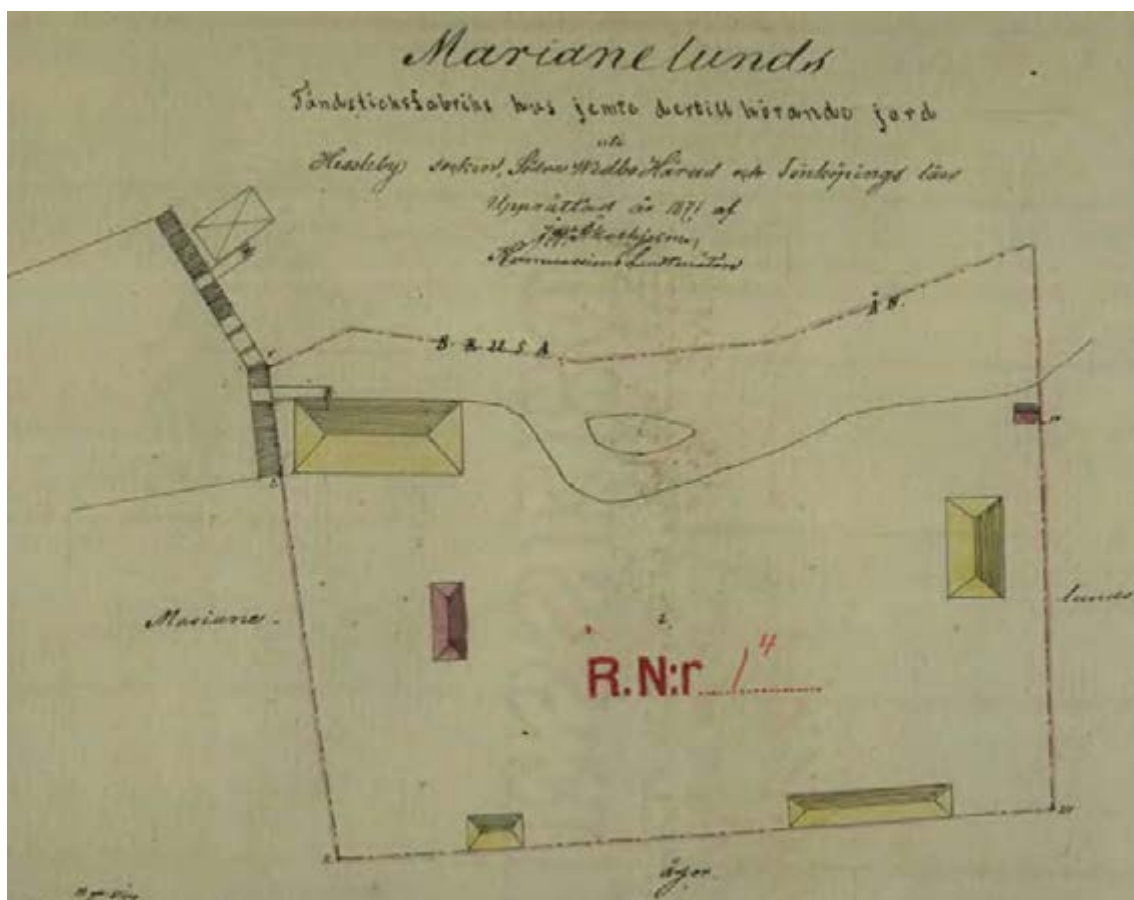
Figur 186. Bruzaån 103, med en kvarleva från fabriktiden utplacerad symboliskt, en sten som drivits av vattnet i någon av verksamheterna. Fotot är taget från östsydöst.

Tändsticksfabriken:

Träindustri. Klassas som **uppgift om**. Byggsdes år 1869 av brukspatron C.W. Sjögrèn. Tillverkade initialt fosfortändstickor, senare säkerhetständstickor. Av tändstickfabriken finns teckningar och kartakter som berättar en del om var och hur fabriksområdet var uppbyggt. Fabriken lades ned år 1878 efter konkurs på grund av en brand i tändsticksfabriken i Eksjö som hade samma ägare.

Koordinat tändsticksfabrik

Sweref99: N 6386381 E 534120

Figur 187. Bruzaån 103, tändsticksfabriken enligt karta från år 1871 visar fabriksens lokaler och de vattendrivna byggnaderna. Norr om Bruzaån låg även en såg (akt 06-häy-569, avsöndringskarta år 1871).

Figur 188. Bruzaån 103, tändsticksfabriken enligt äldre skiss som troligen är schematisk och kanske inte riktigt jämförbar med kartakten och hur det såg ut i verkligheten. Bilden är hämtad ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Pettersson 2000, sidan 12).

Bobinfabriken:

Industri övrig. Klassas som **uppgift om**. Byggdes i början av 1880-talet och tog över tändstickfabrikens lokaler. Här tillverkades trådrullar varav många gick på export till England. Även svarvade askar för kemisk industri och apotek tillverkades vid fabriken. Bobinfabrikens tid blev kort då den på grund av dålig lönsamhet tvingades upphöra år 1885 (uppgift Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Pettersson 2000, sidan 13). Bobinfabrikens tomtmark kom även att omfatta en större yta norr om Bruzaån enligt figur 189 nedan.

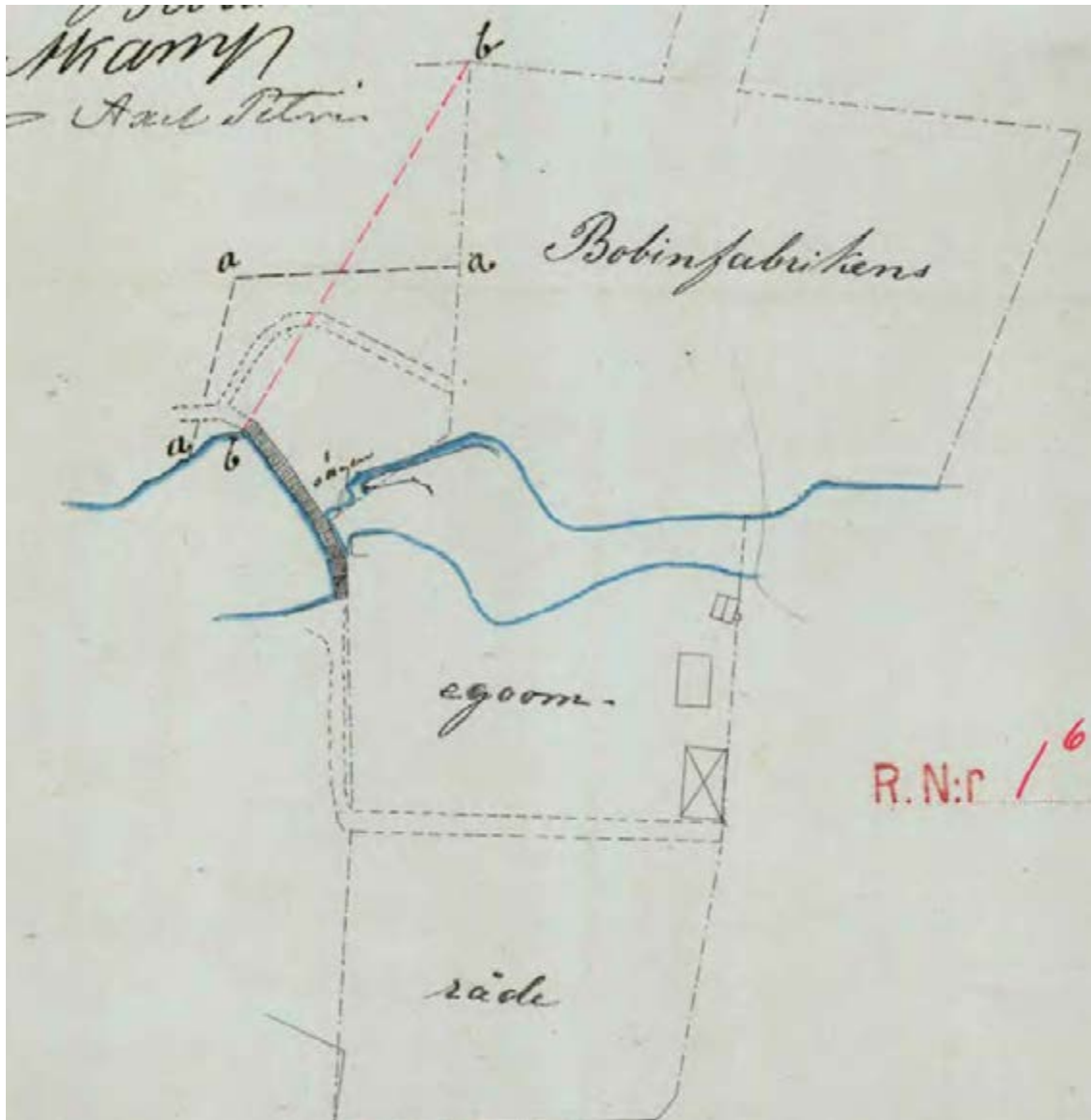
Koordinat bobinfabrik

Norra sidan

Sweref99: N 6386399 E 534135

Södra sidan

Sweref99: N 6386378 E 534119

Figur 189. Bruzaån 103, Redogörelse av bobinfabriken ägor efter att verksamheten upphört. Upprättades i samband med att den nya verksamheten med trämassafabriken tog sin början under Brusafors år 1888 (akt 06-häy-571, avsnödringskarta år 1888). Fortfarande var sågen i drift vid dammfästets norra och östra sida.

Trämassafabriken Brusafors:

Pappersindustri. Klassas som **uppgift om**. Brusafors industriområde som startades år 1888 av två grosshandlare och en brukspatron från Göteborgsområdet, och lades ned år 1977. Verksamheten kom att läggas ned efter att miljöutsläppen blev för stora i Bruzaån och slog ut mycket av det biologiska livet i vattnet. Området vid fabriksområdet är därför klassat i MIFO-databasen. För mer historik hänvis till Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Pettersson 2000). Ett antal järnvägsspår ledde fram till fabriken's marker från nordöst för snabbare transport. Idag finns inte mycket kvar på fabriksområdet annat än asfalterade öppna planer.

Koordinat Brusafors trämassafabrik
Norra sidan
Sweref99: N 6386384 E 534158
Södra sidan
Sweref99: N 6386334 E 534104

Figur 190. Bruzaån 103, med en översikt av sulfittfabriken Brusafors vid nedre bruksdammen (akt J133-6F7h45, ekonomisk karta år 1944).

Figur 191. Idag är den gamla industritomten till Brusafors delvis grönområde vid Bruzaån samt bebyggd med ett servicehus, Bobinen, med vårdcentral och apotek. Fotot är taget från nordnordöst.

Figur 192. Brusafors sulfittfabrik som det såg ut år 1904 på ett vykort. Fotot är taget från nordväst och är hämtat ur Marianelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Marianelund – från stationssamhälle till köping (Petterson 2000, sidan 14).

Figur 193. Fotot taget 20 år senare från annan vy. Närmast till höger i bild en broöverfart där järnvägen med stickspår gick. Idag finns knappt ett spår kvar av fabriksområdet. Fotot är taget från östsydöst och är hämtat ur Marianelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Marianelund – från stationssamhälle till köping (Petterson 2000, sidan 15).

Sågen:

Träindustri. Klassas som **uppgift om**. Sågen uppfördes troligen i samband med anläggningen av tändsticksfabriken runt år 1870. Utformningen av dammfallet vid nedre bruksdammen har varierat genom tiderna. Enligt äldre kartor bör sågen ha legat på norra sidan av fallet, försedd med egen vattenfåra som idag är igenlagd. De kartorna som visar en sådan lokalisering är de upprättade för bobinfabriken och tändstickfabriken enligt figurer ovan. Sågen revs förmodligen någon gång under Brusafors tidiga epok, troligen i början av 1900-talet. Möjligen går den att skymta på äldre foton av Brusafors från år 1904. I akter från slutet av 1800-talet benämns den som Övre sågen.

Figur 194. Sågens lokalisering vid nedre bruksdammen enligt karta från början av 1900-talet. Sågen hade en egen vattenränna som idag är igenlagd (akt 06-häy-574, avsnöringskarta år 1904).

Sweref99: N 6386409 E 534118

Bruzaån 104 (industriminne Mariannelund 9:54)

Industriminne. Snickerifabrik/såg. Norr om Bruzaån intill stenvalvsbro centralt i samhället. På platsen har sedan tidigare funnits en såg och en stamp till ett färgeri närmare Prästbron till. Själva snickeribyggnaden kom att ersätta den äldre sågen och byggdes närmare den dammvall som idag är borttagen. Snickerifabriken var större och hyste en våning till. På foto nedan syns både dammvall och äldre byggnader. Snickerifabriken bör ha byggts på 1920-talet och hade egen vattenränna i trä till driften. I samhället är fabriken mest känd som Sjöbergs snickerifabrik även om andra verksamheter med tiden kom att inhysas i lokalerna. Här fanns till exempel träförädling, plattfabrik, spinneri, syfabrik och varuhus med kläd- och skoförsäljning. Den sista verksamheten var ett fyndvaruhus mellan år 1978 och 1981. Sedan dess har den gamla snickerifabriken utgjort lagerlokal (uppgift ur Mariannelunds och Hässleby's Hembysgd-förenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping, Pettersson 2000, sidan 73). Byggnaden är i relativt gott skick men i behov av restaurerande åtgärder. Byggnaden är byggd på sockel med kallmurad tuktad sten, med stomme av regelverk och en fasad av liggande panel i falu rödfärg. Taket är klätt med svart tjärpapp. Fönsterramar och hörnlistor är vitmålade. Byggnaden klassas som en klass 3 industribyggnad. Idag ägs fastigheten av företaget Mariannelunds express

AB. Den forna dammytan nordväst om fabriken är idag endast en åfåra. Södra sidan av Bruzaån mitt emot fabriken har fyllts ut med material. Här låg tidigare byggnader som tillhörde snickerifabriken men som brann ned år 1947 (Bruzaån 106).

Figur 195. Bruzaån 104, Sjöbergs snickerifabrik som den ser ut idag. På grönytan hitom fabriken fanns tidigare ytterligare fabrikslokaler. Idag är fabriken endast lagerlokal. Fotot är taget från syd.

Figur 196. Karta från år 1904 visar sågen och sedermera platsen för snickerifabriken (akt 06-häy-574, avsöndringskarta år 1904). Söder om ån syns även det gamla oljeslageriet med egen vattenränna. Av dammvallen finns endast enstaka rester kvar.

Figur 197. Platsen för fabriken då såg och stamp fanns kvar innan år 1920, höger i bild. Sågen och även senare fabriken hade egen vattenförsörjning från dammen via en ränna. Längst ned i bild skymtar en träränna som ledde vatten till ett oljeslageri söder om Bruzaån. Även den byggnaden tillhörde Sjöbergs snickerifabrik men brann ned år 1947. Fotot är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Pettersson 2000, sidan 74). Fotot är taget från sydväst.

Figur 198. Bruzaån 104, som den såg ut strax efter nybygget. Fasaden är ännu inte målad (jämför foto nedan). Fotot är taget från väst och är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Pettersson 2000, sidan 74).

Figur 199. Bruzaån 104, som den såg ut några år senare. Fasaden är nu målad i falu rött. Fotot är taget från sydväst och är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Pettersson 2000, sidan 75).

Sweref99: N 6386229 E 534324

Bruzaån 105

Småindustriområde. Klassas som **uppgift om**. Består av en såg (träindustri) och en vadmalstamp (textilindustri). Innan Sjöbergs snickerifabrik fick sitt nuvarande utseende fanns på platsen en vattensåg och en stamp, troligen vadmalstamp, till ett färgeri i närheten. Sågen och stampen låg ungefär på samma ställe som den senare fabriken, och skymtar på foto och historisk karta ovan (figur 196 och 197). Sågen byggdes troligen någon gång på 1870-talet.

Sweref99: N 6386229 E 534324

Bruzaån 106

Träindustri, livsmedelindustri samt industri övrig. Klassas som **uppgift om**. Består av träindustrier i form av snickerifabrik och spånsvarv, livsmedelindustri i form av mejeri, samt industri övrig i form av linoljeslageri. På historisk karta enligt figur 196 ovan fanns en byggnad mitt emot Bruzaån 104 och 105 på den södra sidan av Bruzaån. Verksamheten drevs av ett vattenhjul som försågs med vatten via en träränna från dammvallen strax väster om Bruzaån 106. Byggnaden är förmodligen tillkommen ungefär samtidigt som Bruzaån 105, det vill säga 1870–1880-talet. Från början ska ett oljeslageri funnits, vilken ersattes med en spånsvarv, en kortare period som mejeri och slutligen som snickerifabrik från och med år 1905. Familjeföretaget Sjöberg tog över verksamheten år 1915 fram till dess att snickerifabriken brann ned år 1947. Snickerifabriken bestod i sin helhet i Sjöbergs regi även av ovan nämnda Bruzaån 104 som klarade sig från branden. Enligt foto nedan visas fabriken. Uppgifterna är hämtade ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings

utgåva Mariannelund – från stationssamhälle till köping (Pettersson 2000, sidan 6-8) samt Mariannelunds och Hässlebys Hembygdsförenings utgåva Marian(n)elund vid sekelskiftet 1900 (Pettersson 1999, sidan 29).

Figur 200. Bruzaån 106, i fotot markerad med siffran 1, har inhytt flera verksamheter. Verksamheterna började med ett oljeslageri och avslutades med en snickerifabrik som brann ned. Bakom det gamla oljeslageriet syns Sjöbergs andra fabrik, i dag ett industriminne. Fotot är taget från sydsydväst. I anslutning till byggnaden fanns även en liten timmerstuga som fungerade som arrestlokal av polisen. Fakta och foto är hämtade ur Mariannelunds och Hässlebys Hembygdsförenings utgåva Marian(n)elund vid sekelskiftet 1900 (Pettersson 1999, sidan 29).

Sweref99: N 6386204 E 534317

Bruzaån 107 (RAÄ Hässleby 41:1)

Bro. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en stenvalvsbro, 40 meter lång (NÖ-SV), 13 meter bred och 2,7 meter hög. Tre slagna valv, fem meter långa och två meter höga av huggen sten, 0,5–2 meter långa, 0,4–1 meter breda och 0,5 meter tjocka. Räckle av betong- och stålstolpar förbundna med profilerad stål balk och stålstaket. Beläggning av asfalt. Huggen inskription på nordvästra sidan: 1924.

Kommentar Kultur Aqua:

Nuvarande stenvalvsbro är byggd år 1924, men en första stenvalvsbro anlades år 1881. Innan dess har en träbro funnits sedan längre tillbaka på platsen. Enligt uppgift byggdes nuvarande bro om även under år 1951. Ett par foton nedan visar den tidigare bron innan år 1924, den nuvarande bron byggnadsåret 1924 samt år 2011.

Sweref99: N 6386202 E 534343

Figur 201. Bruzaån 107, dagens företrädare, med äldre teknik och hantverk i brokonstruktion av den så kallade Prästebron. Fotot är taget år 1915 från öst och är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Kvarnar och broar – invid och över vattenflöden i Hessleby och Mariannelund (Pettersson2002, sidan 20).

Figur 202. Prästebron under byggnadsåret 1924 med tidstypisk pelarnos och räcken. Fotot är taget från väst och är hämtat ur Mariannelunds och Hässleby's Hembygdsförenings utgåva Kvarnar och broar – invid och över vattenflöden i Hessleby och Mariannelund (Pettersson2002, sidan 20).

Figur 203. Prästebron som den ser ut idag, med snickerifabriken i bakgrunden. Nya moderna stålräcken sänker bronns preparatsvärden jämfört med originalen, troligen en nödvändig åtgärd på grund av säkerhetsföreskrifter. Fotot är taget från sydsydöst.

Bruzaån 108 (Industriminne Mariannelund 9:1, byggnadsminne Eksjö Åsmedjan 1)

Industriminne klass 1, tillika byggnadsminne, skyddat enligt Kulturmiljölagen 3 kap 1§. Mariannelunds mekaniska verkstad, även känt som Julles Mekaniska Verkstad. Självä företaget startade år 1880 som gjuteri på ett annat ställe i Mariannelund. Först år 1900 byggdes gjuteri, mekanisk verkstad, en förrådslänga och en smedja på platsen. Senare tillkom även en separat gjuteribyggnad i cement år 1924. År 1944 tillkom även en snickeriverkstad. Vid Bruzaån fanns tidigt en mindre fördämning och en fåra till en vattendriven turbin som drev maskinerna med remdrift. Utmärkande för anläggningen är maskinverkstaden med sin korsvirkeskonstruktion samt att interiören är välbevarad. Länsstyrelsen i Jönköpings län lät därför i samråd med andra aktörer, byggnadsminnesförklara anläggningen år 2003.

Byggnadsminnet är uppdelat på fem byggnader:

- Eksjö Åsmedjan 1- Husnr 3, snickeri/såg
- Eksjö Åsmedjan 1- Husnr 2, verkstad.
- Eksjö Åsmedjan 1- Husnr 1, gjuteri.
- Eksjö Åsmedjan 1- Husnr 9002, dass/hemlighus/avträde.
- Eksjö Åsmedjan 1- Husnr 9001, förråd.

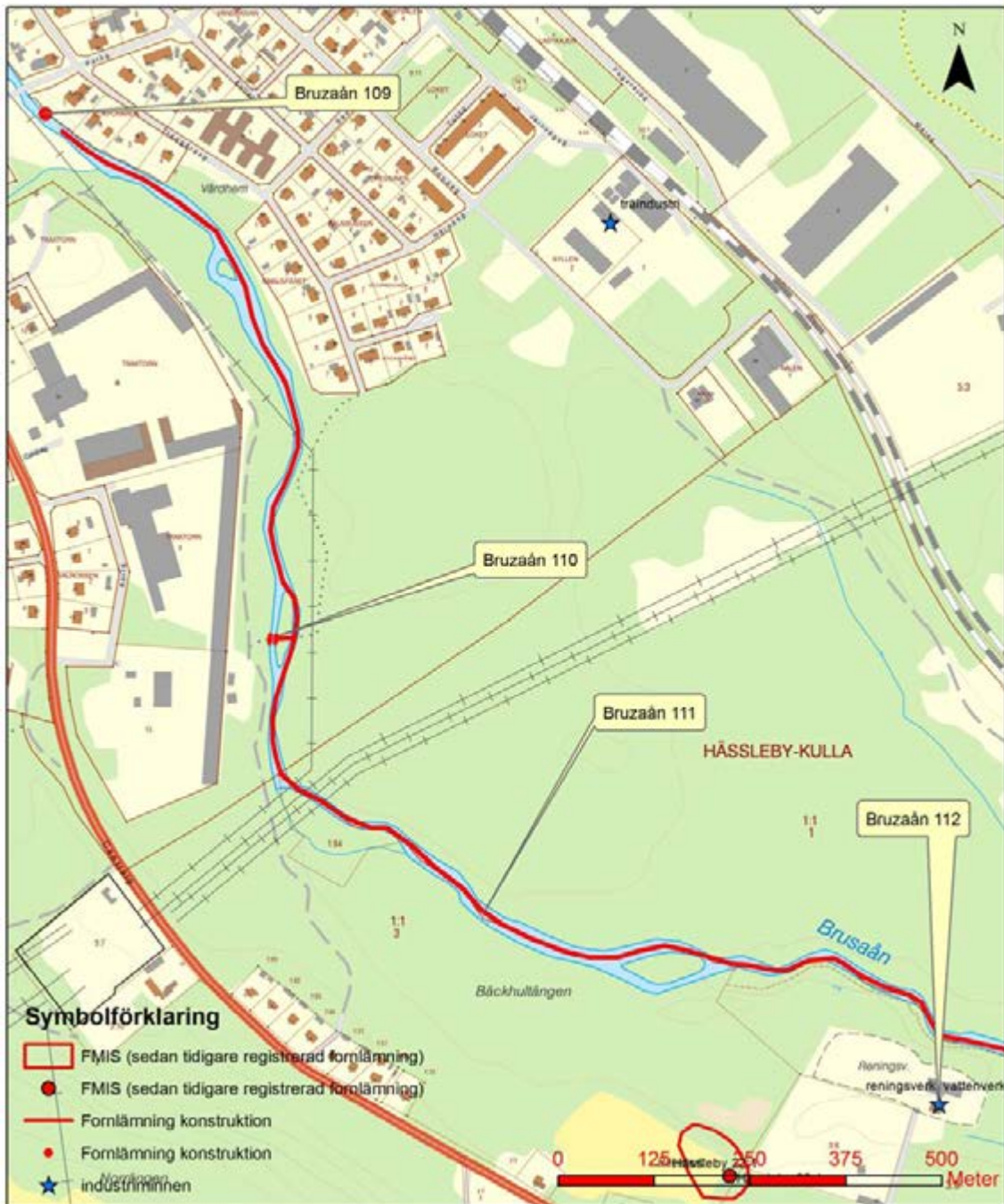
Sweref99: N 6386128 E 534358

Figur 204. Bruzaån 108, Jules Mekaniska Verkstad, en välbevarad anläggning med byggnadsminnesmärke. Gjuteriet, en cementbyggnad centralt i fotot och en lagerbyggnad till höger. Fotot är taget från norr.

Figur 205. Bruzaån 108, med de vid vattnet liggande snickeri-, verkstads och uthusbyggnaderna. Tidigare fanns en mindre fördämning och en fåra där vattnet drev en turbin för verkstadens maskiner. Fotot är taget från nordnordväst.

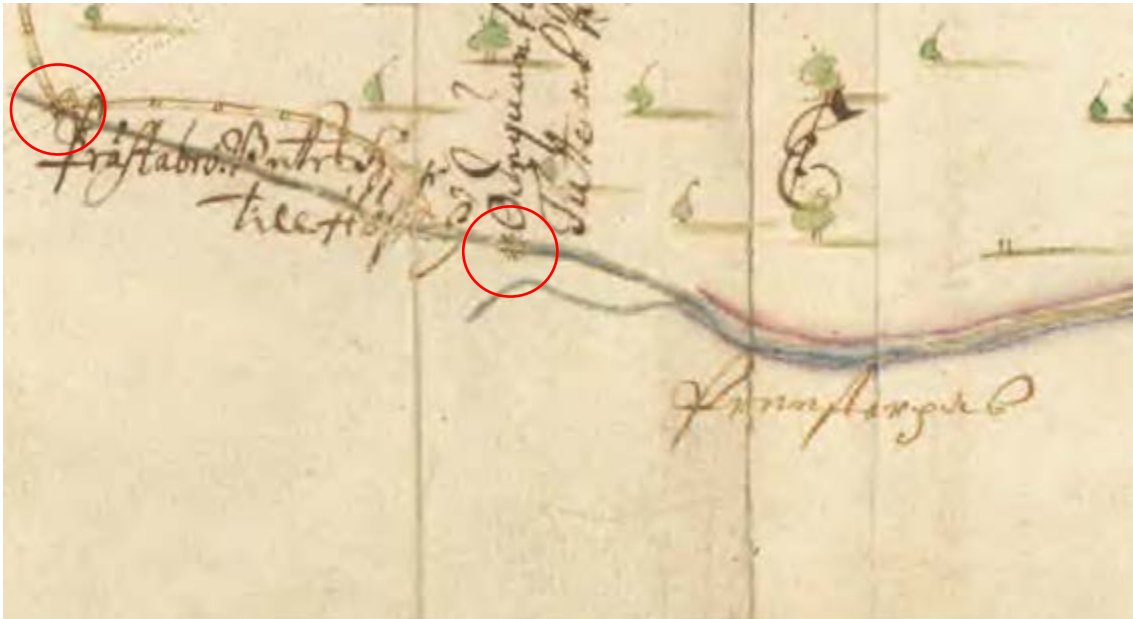

Figur 206. Översikt av objekt längs Bruzaån sydöst om Mariannelund, kvarnplatser, uppgift om pärlfiske samt ett industriminne. Bruzaån 109-112. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Bruzaån 109

Kvarn. Klassas som **uppgift om**. Enligt en ägoinsmättningskarta från år 1699 ska här ha funnits vad man redan då beskrev som ”Ödequarn till Kulla Tute och Brestorp”. Kvarnen låg en bit nedströms Prästebron i Mariannelund och strax innan förgreningen mellan Bruzaån och Hässleby bäck. Troligen är kvarnen nyttjad under tidigt 1600-tal eller redan under 1500-talet.

Sweref99: N 6385980 E 534536

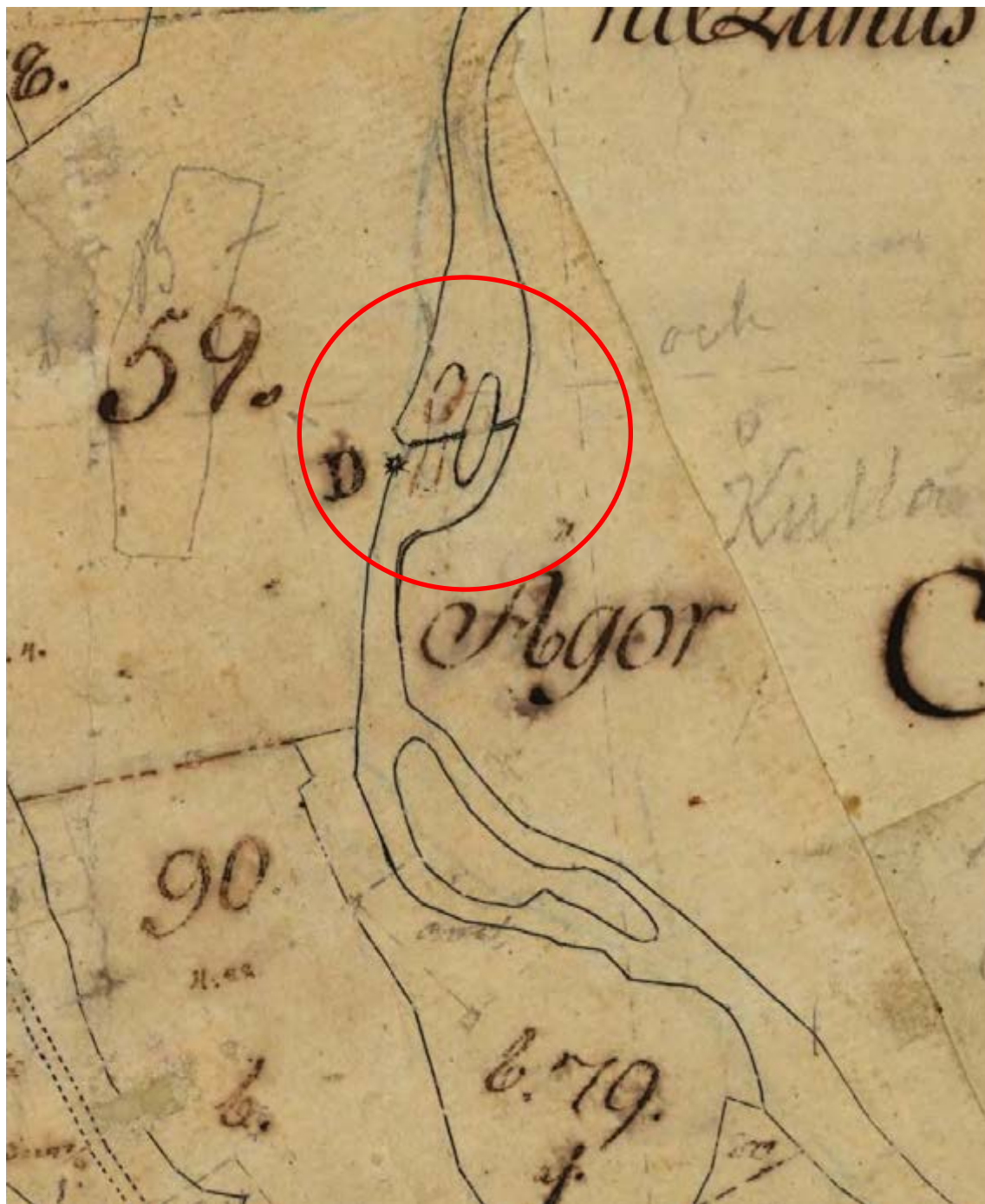
Figur 207. Bruzaån 109, en av de äldsta uppgifterna om kvarn längs Bruzaån, strax innan förgreningen med Hässleby bäck. En tidigare version av Prästabron är markerad längst till vänster (akt E55-22:2, ägoinsmättningskarta år 1699).

Bruzaån 110

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Brestorp kvarn. Här har funnits kvarn åtminstone sedan 1700-talet enligt historiska kartor. De lämningar som finns idag är troligen en senare version av kvarnen från 1800-talet. Kvarnläget ligger strax sydöst utanför samhället Mariannelund vid ett ställe där ån förgrenar sig runt en ö. Idag går träspångar över ån vid kvarnplatsen. Troligen har kvarnplatsen använts till sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal då en del betongförstärkningar finns vid kvarnläget.

Kvarnplatsen består av en idag mycket flack dammvall som tillika fungerar som väg över den lilla ön. Dammvallen är på ön ungefär tio meter lång, två till tre meter bred och 0,5 meter hög. Dammvallens forna utsträckning förstås som bäst med en jämförelse med historisk karta från år 1805. Dammvallen består av jord och sten och återfinns endast på ön och är borttagen vid flödet öster om ön. På den västra sidan om ön är kanterna delvis betongförstärka, delvis kallmurade med tuktad sten där kvarnfallet är beläget. De sten- och betongklädda kanterna utgör sex till åtta meter långa sektioner. På den östra sidan är kanten eroderad och en del av de tuktade stenarna har rasat ut mot Bruzaån. Senare tiders verksamheter kan även ha stört konstruktionen (mindre trumma). De tuktade stenarna är omkring 0,6–1 meter stora och 0,3 meter tjocka och byggda i två till tre skift sten. Höjden på de kallmurade sektionerna är omkring en meter. Enligt den historiska kartan ska själva

kvarnbyggnaden ha stått på den västra sidan av Bruzaån och omkring sex till tio meter söder om dammvallen. Inget finns dock kvar av kvarngrunden. Som referens finns en industrianläggning med ett stort plåtskjulsområde ligger cirka 20-30 meter väster om kvarnplatsen.

Figur 208. Bruzaån 110, kvarnplatsen enligt karta från år 1805 visar utformningen av dammvallen över ön eller öarna och kvarnen direkt söder om vallen. Vid markeringen D finns en beskrivning i kartakten: "En husbehofs squalteqvarn vid 59, som med en bättre inrättning kan gå nästan alla årstider, men går nu endast höst och vår, nyttjas gemensam för hela byen" (akt 06-häy-55, storskifteskarta år 1805).

Sweref99: N 6385435 E 534769

Figur 209. Bruzaån 110, kallmurad sektion vid kvarnfallet, delvis betongförstärkt. Fotot är taget från öst.

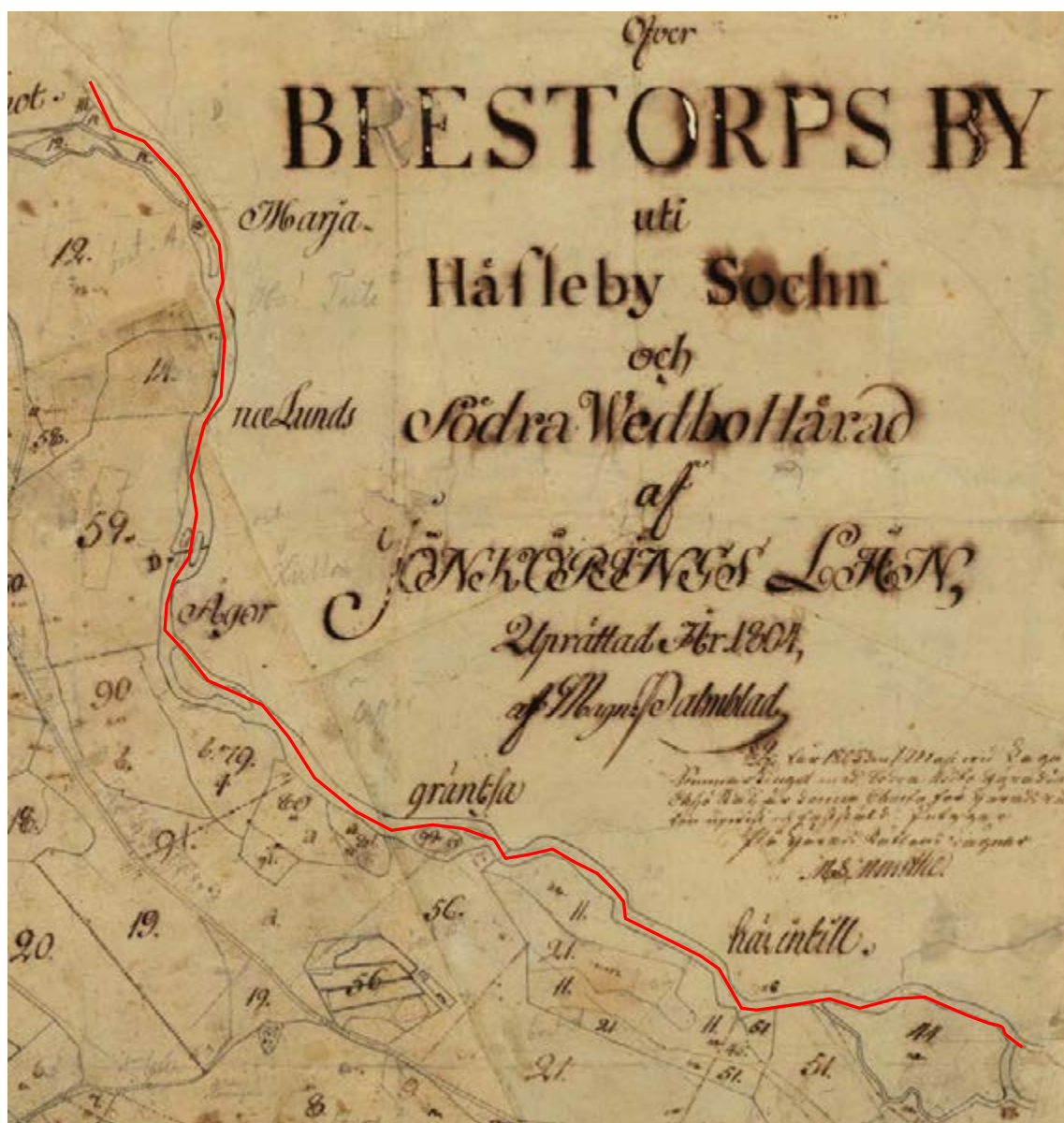
Figur 210. Bruzaån 110, den flacka dammvallen tvärs över den lilla ön används idag som del av en stig genom området. Fotot är taget från västsydväst.

Bruzaån 111

Fångstanläggning övrig. Klassas som **uppgift om**. Pärlfiske. Enligt en storskifteskarta från 1805 bedrevs pärlfiske längs Bruzaån på anvisad sträcka. Enligt dokumentet, som beskriver Brestorps bys ägor: ”Uti den intill Marianelunds Rågång befintliga Åen finnes ägta (äkta) pärlor som fiskas vid tjenlig årstid till mer och mindre antal. Annat fiske finnes ej på ägorna” (akt 06-häy-55, storskifteskarta år 1805, sidan 18). Enligt kartdokumentet utgör hela den angränsande sträckan mot Mariannelunds ägor plats för fiske. Anmälan till fornminnesregistret blir därför en cirka två kilometer lång sträcka markerad med linje i Bruzaån. Dokumentet förtäljer inte om andra sträckor av Bruzaån bedriver pärlfiske, men sannolikt har även fiske bedrivits längs större delar av Bruzaån. Den anvisade sträckan börjar strax ovanför Hässleby bäcks anslutning till Bruzaån i Mariannelund ned till den så kallade Utängen norr om gården Rostorp.

Figur 211. Exempel på flodpärlmusslans ekonomiska värde. Pärlan var sedan långt tillbaka en möjlighet till extra inkomst och pärlfiske bedrevs förr i mer eller mindre större skala i några av länets vattendrag. Idag är den fridlyst och flera projekt i Länsstyrelsens regi sörjer för att öka bestånden av flodpärlmussla igen. Dess spridning i vattendragen är direkt kopplad med öringens förmåga att vandra i vattendrag, bland annat i Bruzaån. Pärlfiske är förbjudet i Sverige sedan år 1994. Bilden är hämtad från Länsstyrelsen i Skåne:s webbplats. Fotot är taget av Hans Berggren.

Figur 212. Bruzaån 111. Med linje markerad sträcka är i kartan angiven för pärlfiske (akt 06-höy-55, storskifteskarta år 1805).

Sträckans norra ände

Sweref99: N 6385963 E 534553

Sträckans södra ände

Sweref99: N 6384887 E 536000

Bruzaån 112 (Industriminne Brestorp 3:9)

Industriminne. Reningsverk/vattenverk, Mariannelunds reningsverk. Klassat som klass 2 industriminne. Byggnaderna består av ett pumphus och ett elhus, med socklar av betong, stomme i kalksten och fasad med gul puts och svarta plåttak. Byggt omkring år 1960.

Sweref99: N 6384952 E 535462

Figur 213. Översikt av objekt längs Bruzaån sydöst om Mariannelund, torplämningar samt fortsättning av uppgift om pärlfiske. Bruzaån 111 och 113-114. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:10 000.

Bruzaån 113 (RAÄ Hässleby 30:1)

Lägenhetsbebyggelse. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Torplämning bestående av en husgrund med spismursrest, stensatt källare, spridda grundstenar och röjda ytor samt brukningsväg. Skylt: Påtorp backstugan Ågöl 1838–1910.

Sweref99: N 6384768 E 536864

Bruzaån 114 (RAÄ Hässleby 98:1)

Lägenhetsbebyggelse. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Torplämning bestående av en husgrund med spismursrest, källargrund och odlingsytor. Skylt: Hässleby backstugan Strömmen – 1900.

Sweref99: N 6384754 E 537442

Utvärdering system Kultur Aqua – objekt och miljöer

Varje objekt som ligger i direkt anslutning till vattendraget värderas var för sig. Sedan delas lämningarna in i de tre grupper som föreslogs under avsnittet Utvärderingsmodellen (se Länsstyrelsen i Jönköpings län, meddelande 2011:26). Nedan finns en tabell över tidigare kända lämningar samt de nyinventerade inom 100 meter från vatten (figur 214). Observera att en del av de ovan beskrivna miljöerna kan innehålla flera enskilda objekt som dammvallar och grunder. Varje enskilt objekt kommer med som en förekomst i tabellen. I tabellen utgör merparten fornlämningar, industriminnen och övriga klassningar som byggnadsminnen och övrigt kulturhistoriskt intressanta kulturmiljöer.

Figur 214. Lämningskategorier, tidigare registrerade och nyinventerade objekt Bruzaån

Kategori	Antal tidigare kända	Antal nyinventerade	Totalt
Bro eller brofästen	3	6	9
Industriminne	11	1	12
Kvarn	1	34	35
Såg	1	8	9
Vadmalstamp	-	1	1
Fast fiske (uppgift om)	-	1	1
Byggnadsminne	1	-	1
Vägmärke	3	-	3
Dammvall	3	35	38
Fyndplats	2	-	2
Småindustriområde	-	3	3
Husgrund	-	1	1
Brott/täkt	3	-	3
Smedja	2	3	5
Lägenhetsbebyggelse (torp)	13	-	13
Gjuteri	-	1	1
Hyttlämning	1	-	1
Hyttområde	1	-	1
Plats med tradition	3	-	3
Smideslämning	1	-	1
Färdväg	1	1	2
Grav markerad av sten/block	3	-	3
Kolningsanläggning	4	-	4
Livsmedelsindustri	-	2	2
Pappersindustri	-	1	1
Träindustri	-	3	3
Industri övrig	-	2	2
Textilindustri	-	1	1
Kyrkobod	-	1	1
Kraftstation (ej industriminne)	-	1	1
Övrig lämning	1	-	1
Parkanläggning (i kulturhistoriskt etablerad miljö, Mariannelund)	-	1	1
Totalt	58	201	259

Endast lämningar med vattenanknytning värderas tillsammans med redan kända värdefulla miljöer som besökts i samband med inventeringen inom Kultur Aqua. Samtliga sedan tidigare registrerade fornlämningar har inte besökts under fältarbetets gång, då detta skulle ta omotiverat lång tid i anspråk. Värderingen sker först och främst av de lämningar som har en koppling till vattnet och som kan anses vara direkt eller indirekt påverkbara av restaureringsåtgärder i vattendraget. Finns det lämningar som ingår i den omedelbart vattennära miljöns helhetsvärde, men som inte själva ligger vid vattnet, kan även dessa komma att värderas. Objekt som bara finns registrerade som **Uppgift om**, och inte har några direkta fysiska lämningar kvar, värderas inte. Undantaget är att de kan bli beskrivna i en miljöns historik och har haft betydelse för platsen.

Sett till samtliga registrerade objekt eller miljöer har inventeringens resultat inom buffertzonen på 100 meter från vattendraget, ökat antalet lämningar eller kunskapsnivån med omkring 250 %. Denna siffra ska ses som en ungefärlig indikator, inte en absolut. Till exempel kan ett objekt som en dammvall ingå i en kvarnmiljö eller småindustrimiljö och därmed kan flera objekt redovisas i dubbel bemärkelse. Ser man till enskilda vattendrag som till exempel biflödet Kvarnbäcken, kan kunskapsökningen lokalt vara omkring 1000 %. En annan jämförelse skulle kunna vara att endast se hur många nya objekt som utgör vattenverksamheter kontra hur många vattenverksamheter som var kända tidigare. Många av de tidigare objekten är till exempel lägenhetsbebyggelser (torp), vägmärken, plats med tradition, kolningsanläggningar med mera. Sett ur detta perspektiv blir en ökad ny kunskap om endast **vattenbaserade objekt** cirka 800 %.

Figur 215. Bruzaån 2 (Industriminne Sigridsro 1:1) Kraftstation

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representerar Bruzaåns tidiga elvattenkraft
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Industriminne och lång historik, i närheten till Riksintresse för kulturmiljövården
Summa	24	

Figur 216. Bruzaån 3 Nedre Fuse småindustriområde Bruzaholm

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	En av många småindustrier inom vattensystemen i Eksjö kommun, typiskt 17-1800-tal
Pedagogiskt värde/miljö	2	Pedagogisk potencial större om vårdande och röjande insatser sker vid fornlämningen
Tillgänglighet	1	Igenväxt och svåråtkomligt, ej lämpligt för funktionshinderade
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning och utgör ett tidigt skede av Bruzaholm historia
Summa	22	

Figur 217. Bruzaån 4 Brofundament Nedre Fuse Bruzaholm

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning i en småindustrimiljö i Bruzaholms tidiga historia
Summa	17	

Figur 218. Bruzaån 6 Såggrund Bruzaholm Övre Bruksdammen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	3	Röjning vid objektet nödvändigt för att vara fullt tillgänglig
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning i Bruzaholms tidigaste historia, närhet/tangering av riksintresse för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk
Summa	24	

Figur 219. Bruzaån 7 Dammvall Övre Bruksdammen Bruzaholm

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representativ för bruksmiljöer inom Eksjö kommun och delvis Bruzaån
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	Parkering möjlig i närområdet, bra förutsättning för funktionshindrade
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Tillhör Bruzaholms bruks tidigaste historia och tillhör riksintresse för kulturmiljövården
Summa	24	

Figur 220. Bruzaån 8 (Industriminne Kållstorp 2:80) Mekanisk verkstad Bruzaholms bruk

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Industriminne tidstypisk utformning, ingår i den bebyggda miljön som ingår i riksintresse för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk
Summa	27	

Figur 221. Bruzaån 13 Dammvall Nedre Bruksdammen Bruzaholm

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representativ för bruksmiljöer inom Eksjö kommun och delvis Bruzaån
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	Parkering möjlig i närområdet, bra förutsättning för funktionshindrade
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Tillhör Bruzaholms bruks tidigaste historia och tillhör riksintresse för kulturmiljövården
Summa	24	

Figur 222. Bruzaån 14 Bruzaholms bruks tidiga kraftstation

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	Pedagogisk potential, ligger i anslutning till industrimark för Bruzaholms bruk, avtal med markägare nödvändigt för ökad tillgänglighet, annars bra förutsättningar för funktionshinderade
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Ingår i den bebyggda miljön inom riksintresse för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk
Summa	25	

Figur 223. Bruzaån 15 (Industriminne 2:79) Gjuteriet Bruzaholms bruk

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	Utgör fabrik med verksamhet, guidad tur kan under vissa omständigheter bokas med brukets ägare
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Ingår i den centrala delen av den bebyggda miljön inom riksintresse för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk
Summa	26	

Figur 224. Bruzaån 18 Gamla gjuteriet Bruzaholms bruk

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	Sällsynt med grunder kvar av gjuterier i vattendraget och även inom Eksjö kommun
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	3	Parkering i närområdet, möjlighet att komma invid objektet även för rörelsehindrade, bra pedagogisk potential, skyltat
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fornlämningen tangerar och ingår indirekt inom riksintresset för kulturmiljövårdens gränser, Bruzaholms bruk
Summa	20	

Figur 225. Bruzaån 19 (RAÄ Ingatorp 132:1) Hyttlämning masugnen Bruzaholms bruk

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	Representativt endast för vattendraget och Bruzaholms bruk
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	3	Bra parkering i närområdet, slagghögen för masugnen och Vita bron tillgängliga
Upplevelsevärde	1	Endast slagghög bevarad, Vita bron kvarleva
Speciella förhållanden		Ligger inom riksintresset för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk
Summa	18	

Figur 226. Bruzaån 21 Äldre hålldamm till Bruzaholms bruk, Stuverysbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	Sällsynt med äldre brukshålldammar även på kommunnivå
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	Pedagogisk potential, objektet redan skyltat och delvis tillgänglig via motionsslinga, dock sämre för funktionshindrade
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning och strax utanför riksintresset för kulturmiljövården, unik förekomst i brukets tidigaste historia och orsak till tre katastrofer
Summa	28	

Figur 227. Bruzaån 22 (Industriminne Kållstorp 2:46) Mekanisk verkstad Lövsjöbäcken Bruzaholms bruk

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Inom riksintresset för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk
Summa	13	

Figur 228. Bruzaån 23 (RAÄ Ingatorp 129:1) Sågdammen Bruzaholms bruk

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	3	Rastplats med parkering invid objektet, mycket bra skyltning på platsen, potentialen högre om anpassning för funktionshindrade sker
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Ligger invid riksintresse för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk
Summa	23	

Figur 229. Bruzaån 24 Spiksmedjan vid Lövsjöbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	Representativt för Bruzaholms bruks tidiga historia
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Bra potential, ligger vid motionsringa, promenadväg dock inte anpassat för funktionshindrade, skyltat och experimentell smidesverksamhet på platsen
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning, ligger i nära anslutning till riksintresset för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk
Summa	23	

Figur 230. Bruzaån 25 (RAÄ Ingatorp 130:1) Manufaktursmedja vid Lövsjöbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	Representativ för sin tid
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	2	Ligger invid motions-slinga, skyltat objekt, dock inte optimalt för funktionshindre
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning och tillhör Bruzaholms bruks tidigaste historia, närhet till riksintresse för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk och särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbetet
Summa	15	

Figur 231. Bruzaån 26 Husgrund järnbod till manufaktursmedja vid Lövsjöbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	5	Sällsynt som forn-lämning på kommun-nivå, Eksjö kommun
Representativitet	1	Endast representativ för Bruzaholms bruks tidigaste historia
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	Potential kan vara högre om anpassning till kulturturism och funktionshindre sker
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning, kontext med Bruza-holms bruks tidigaste historia, närhet till riksintresse för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk och särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbete
Summa	14	

Figur 232. Bruzaån 27 Kvarnplats vid manufaktursmedja nära dammvall Lövsjöbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representativ för sin tid och även som lämning i vattendraget Bruzaån med biflöden
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning och kontext med Bruzaholms bruks tidigaste historia, närhet till riksintresse för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk samt särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbetet
Summa	11	

Figur 233. Bruzaån 28 Dammvall för kvarn och manufaktursmedja vid Lövsjöbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Typisk för sin tid och högt antal inom Bruzaåns vattensystem
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning och kontext med Bruzaholms bruks tidigaste historia, närhet till riksintresse för kulturmiljövården, Bruzaholms bruk samt särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbetet
Summa	15	

Figur 234. Bruzaån 30 Regleringsdammvallen Lövsjön

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	Ligger invid vandringsled, dock ingen anpassning för kulturturism och funktionshindrade
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		
Summa	22	

Figur 235. Bruzaån 32 Kvarnplats vid Kvarnmossen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	12	

Figur 236. Bruzaån 36 Stenvalvsbron Hjältevad

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representativ för vattendraget och sin tid, Bruzaån i helhet med flertalet stenvalvsbroar
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	Bra potential om parkering byggdes och objektet skyltades
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Ligger på broplats hävdad åtminstone sedan 1600-talet men utgör sannolikt även den forna platsen för ett vad som namnger samhället
Summa	25	

Figur 237. Bruzaån 37 (Industriminne Holmen 2:7) Vattenverk vid Bruzaån Hjältevad

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	14	

Figur 238. Bruzaån 38 Målens och Boda kvarn, bäck från Långsjögölen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Typisk för biflödet men även Bruzaån i helhet
Pedagogiskt värde/miljö	4	Bra ruinlämningar med god förståelse för funktion
Tillgänglighet	1	Bra potential om parkering fanns närmare, intressant objekt att uppleva nära
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		
Summa	18	

Figur 239. Bruzaån 39 Äldre kvarnplats, Målens och Boda kvarn, bäck från Långsjögölen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 240. Bruzaån 40 Pukulla kvarn, bäck från Långsjögölen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	Endast mindre vägar och stigar i området
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 241. Bruzaån 41 Amundarp kvarn, bäck från Långsjöolen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Ligger i direkt anslutning till stig genom området
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

Figur 242. Bruzaån 42 Kvarnplats, bäck från Hästakärret

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning
Summa	11	

Figur 243. Bruzaån 43 Kvarnplats 2, bäck från Hästakärret

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning
Summa	11	

Figur 244. Bruzaån 48 Stenvalvsbron Ingatorp

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	Parkering möjlig i närområdet, bra förhållanden för att skylta objektet samt potential för god möjlighet funktionshindre
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Utpekad som kulturhistoriskt värdefull av Trafikverket och i detalj beskriven
Summa	26	

Figur 245. Bruzaån 51 Kyrkbod/fiondebod vid Ingatorp kyrka

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	Mycket sällsynt kvarleva idag samt mycket ålderdomlig nationellt sett
Representativitet	3	Mycket representativ för sin tid
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	Parkering i närområde samt möjlighet att komma in i boden, bra föutsättning för funktionshindre och lämpligt skylta objektet
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Nationellt unik, Sveriges äldsta icke sakrala byggnad 1200-tal in situ
Summa	31	

Figur 246. Bruzaån 52 (Industriminne Ingatorp S:1) Thörngrens såg Ingatorp

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representerar fräindustrin för sin tid i länet
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	Potential för högre tillgänglighet, relativt nära väg
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Industriminne klass 2
Summa	18	

Figur 247. Bruzaån 53 Kvarnområde söder om Stampadammen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representativ för vattendraget
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Potential högre om röjning sker vid objektet, annars promenadstig förbi området, dock ej lämpligt för funktionshindre
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		
Summa	21	

Figur 248. Bruzaån 54 Kvarn/stamp söder om Stampadammen

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	Dock potential om röjning sker och stig förbi objektet förbättras
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	14	

Figur 249. Bruzaån 55 Kvarnplats, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representativ för vattendraget
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	Dåliga förutsättningar
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 250. Bruzaån 56 Kvarnplats, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representativ för vattendraget
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	Dåliga förutsättningar
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	14	

Figur 251. Bruzaån 57 Såggrund, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Finns vandringsled i närområdet dock dålig förutsättning för funktionshindrade
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	18	

Figur 252. Bruzaån 58 Äldre kvarnplats, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	Sällsynt lämning av äldre art men inte som kvarn
Representativitet	3	Representativ för vattendraget
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	Svårtillgänglig på alla sätt
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning
Summa	18	

Figur 253. Bruzaån 61 Enkel stenvälsbro vid Kvarnstugan, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	Sällsynt av sitt slag med enkelt slaget rektangulärt valv
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Ligger på enskild väg till privat mark, annars tillgänglig till fots
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning på väletablerat broställe sedan långt tillbaka
Summa	21	

Figur 254. Bruzaån 62 Kvarn vid Kvarnstugan, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Ligger nära tomt, röjning vid objekt kan dock öka tillgängligheten
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	20	

Figur 255. Bruzaån 63 Kvarnplats norr om Kvarnstugan, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	Äldre väg leder fram till objektet, dock mindre framkomlighet till äldre väg
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 256. Bruzaån 64 Färdväg kvarnplats norr om Kvarnstugan, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	Hänger samman med överfart till dammvall till kvarn
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	16	

Figur 257. Bruzaån 65 Kvarnplats, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	Bra bevarade anläggningar, grunder, rännor
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	21	

Figur 258. Bruzaån 66 Kvarnplats, Kvarnbäcken

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	11	

Figur 259. Bruzaån 69 (Industriminne Ingatorp 4:64) träindustri Sängprodukter

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	Ligger delvis tillgängligt vid lokala vägar, dock kann privat/industrimark inskränka på tillgängligheten
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Industriminne klass 2
Summa	25	

Figur 260. Bruzaån 84 Kvarnplats, Hornsveds bäck

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	12	

Figur 261. Bruzaån 85 Kvarnplats, Hornsveds bäck

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	11	

Figur 262. Bruzaån 86 Kvarnplats, Hornsveds bäck

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	14	

Figur 263. Bruzaån 89 Högebro stenvälsbro

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	Ligger på enskild väg avstängd för allmän trafik, annars god tillgänglighet för alla
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Ligger på historiskt etablerad plats och namngivande för byn redan år 1408, bör lyftas fram inom kulturturism och skyddas för ingrepp
Summa	26	

Figur 264. Bruzaån 90 Kvarnplats Högebro kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Representativ för vattendraget och sin tid
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	Ligger på privat mark/tomt vid kraftstationen
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Värdefull miljö med gammal hävd för kvarnverksamhet
Summa	15	

Figur 265. Bruzaån 92 (Industriminne Möcklemark 1:3) Kraftstationen Högebro

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	En av få bevarade kraftstationer i vattendraget ännu i drift
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	Ligger på privat mark, men är ändå relativt tillgänglig och synbar från stenvälsbron, skyltning rekommenderad, dialog med markägare nödvändig för eventuella kulturturismsatsningar
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Industriminne klass 2 ännu i drift
Summa	26	

Figur 266. Bruzaån 93 Kvarnplats Möcklemark

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 267. Bruzaån 96 Mariannelunds Regala bränneri

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	Sällsynt med lämningar av detta slag inom länet och unikt i vattendraget
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	Ligger troligen på privat mark till säteriet, men bör lyftas upp som objekt för lokalbefolkningen som del av samhällets tidigaste historia
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Ovanlig miljö för länet med enstaka lämningar
Summa	22	

Figur 268. Bruzaån 97 (RAÄ Hässleby 67:1) Stenvalvsbro vid Mariannelunds säteri

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Extra högt på orten där bron är en stark symbol för sätermiljön och Hergårdsparken
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	Allmänt tillgänglig, skyltning av objektet rekommenderas i eventuell promenadslinga för den kulturhistoriska miljön i samhället
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Viktig för samhällets kulturhistoria, bör ges någon form av lagskydd
Summa	26	

Figur 269. Bruzaån 98 (RAÄ Hässleby 67:2) Färdväg/bro vid Mariannelunds säteri

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	Denna form av vinkelrät påbyggnad till befintlig stenvalvsbro får anses vara ovanlig inom länet
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	Allmänt tillgänglig, skyltning av objektet rekommenderas i eventuell promenadslinga för den kulturhistoriska miljön i samhället
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Viktig för samhällets kulturhistoria, bör ges någon form av lagskydd
Summa	22	

Figur 270. Bruzaån 101 Mariannelunds herrgårdspark

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	Finess i parkens arkitektur delvis kopplad till militärt tänk och delvis enligt fransk modell
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	Endast representativt för samhället Mariannelund
Pedagogiskt värde/miljö	4	Mycket bevarat från ursprunglig parkarkitektur, högt värde för kulturturism i kommunen
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	4	Mycket högt identitetsvärde för samhällets befolkning
Speciella förhållanden		Stark personlig prägel av militären von Siegroth, grundläggaren av samhället Mariannelund
Summa	27	

Figur 271. Bruzaån 102 Småindustriområde vid säteriet, Övre Bruksdammen Mariannelund

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	Vanligt förekommande i vattendraget
Pedagogiskt värde/miljö	2	Borde skyltas för att lyfta fram de kulturhistoriska värdena i samhället
Tillgänglighet	3	Centralt i samhället vid promenadstråk, dammvall/bro
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Tillhörde säteriets tidiga verksamhet och ska ses i kontext med dammarna i samhället
Summa	21	

Figur 272. Bruzaån 103 Industriområde vid Nedre Bruksdammen Mariannelund

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	Endast dammväll kvar, samt stensatt kanal nedströms
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	Ingen värden från industriepoken bevarade
Tillgänglighet	3	Lättillgänglig på alla sätt och vis
Upplevelsevärde	3	Nedre Bruksdammen skapar ett visst miljövärde
Speciella förhållanden		Ligger i området för särskilt värdefulla vatten – Kulturmiljö, Mariannelund
Summa	21	

Figur 273. Bruzaån 104 (Industriminne Mariannelund 9:54) Sjöbergs snickerifabrik

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	Relativt sällsynt som bevarad snickerifabrik/industriminne i vattendraget
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	Skylltning i närheten av objektet rekommenderas
Tillgänglighet	1	Potential högre, synbar från flera håll, ligger dock på företagstomt
Upplevelsevärde	3	Sannolikt högt identitets- och symbolvärde för Mariannelunds äldre invånare
Speciella förhållanden		Ligger i området för särskilt värdefulla vatten – Kulturmiljö, Mariannelund, samtida med flera av det närliggande byggnadsminnets anläggningar, Julles Mekaniska Verkstad, utgör numera även Industriminne klass 3
Summa	20	

Figur 274. Bruzaån 107 (RAÄ Hässleby 41:1) Prästebron, stenvälsbro

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	Hade dock varit bättre med de gamla räcken
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	En av flera fina stenvälsbroar längs Bruzaån, snarlik bron i Ingatorp
Pedagogiskt värde/miljö	4	Brons historik borde skyltas på platsen i kulturhistorisk slinga
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	4	Högt kontinuitetsvärde, traditionsvärde av brobyggande på samma plats
Speciella förhållanden		Ligger i området för särskilt värdefulla vatten – Kulturmiljö, Mariannelund, nära byggnadsminnets anläggningar, Julles Mekaniska Verkstad och nära industriminnet Sjöbergs snickerifabrik
Summa	26	

Figur 275. Bruzaån 108 (Industriminne Mariannelund 9:1, byggnadsminne Eksjö Åsmedjan 1) Julles Mekaniska Verkstad

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	Inte helt unik, flera anläggningar av liknande verksamhet finns t ex i Bruzaholm
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	Interiör bevarad
Tillgänglighet	3	Byggnadsminnet är industrimuseum tillgängligt för guidningar
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Byggnadsminne och industriminne, ingår i klassningen särskilt värdefulla vatten - Kulturmiljö, Mariannelunds Mekaniska Verkstad
Summa	27	

Figur 276. Bruzaån 110 Kvarnplats Brestorp kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	2	Ligger vid promenadstig, dock inte lämplig för funktionshindrade
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	12	

Figur 277. Bruzaån 112 (Industriminne Brestorp 3:9) Mariannelunds reningsverk värdering utifrån industriminnesinventeringprotokoll

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Industriminne klass 2
Summa	18	

GRUPP 1 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL MILJÖ

MILJÖ I C. BRUZHOLMS BRUKS TIDIGA SMÅINDUSTRIOMRÅDE SIGRIDSRO.

Miljön omfattas av de ovan värdesatta **Bruzaån 2, 3 och 4**. Till denna miljö hör även en historik av tidigare vattenverksamheter på platsen för Bruzaån 2, det vill säga pappersbruk, såg och kvarn i olika omgångar. Miljön vid Stuveryd kan härledas till 1600-talet och representerar därför en epok som har med Bruzholms bruks tidigaste historia/anläggande att göra. Stuveryd kan enligt ortsnamnsforskning härledas till år 1345 som Stoworydh (Stuffuarydh år 1599 och Stufveryd år 1761). Förleden **Stuve-** är stuva, det vill säga stuga, hus och efterleden **-ryd** innebär röjning. Platsen är skyddsvärd och kulturhistoriskt värdefull, främst avseende de fasta fornlämningar som finns vid Nedre Fuse småindustriområde. Miljön har bra pedagogiska värden även om tillgängligheten är begränsad.

MILJÖ II C. BRUZHOLMS BRUKS KÄRNOMRÅDE OLIKA TIDSPERIODER.

Miljön består av **Bruzaån 6, 7, 8, 13, 14, 15, 18, 19** och **22**. Till miljön kan även indirekt knytas uppgifter om försvunna verksamheter som **Bruzaån 5, 9, 10, 11, 12, 16, 17, och 20**. Miljön är så pass värdefull att den ny bebyggda delen av bruksområdet sedan tidigare utgör riksintresse för kulturmiljövården, Bruzholms bruk. Många av konstruktionerna hade sin tillkomst under 1700-talet både kvarvarande och borttagna konstruktioner. Flera tidsskikt representeras av brukets senare anlagda industrier från 1800-talet och början av 1900-talet, varav flera fortfarande driver produktverksamhet i form av mekaniska industrier och gjuteriet. Miljön är i helhet mycket kulturhistoriskt värdefull för själva samhället Bruzholm, med dammarna som stort symbol- och identitetsvärde. Miljön utgör även en stor kulturhistorisk tillgång för Eksjö kommun, Jönköpings län och utgör även en god representant för bruksmiljöer i det småländska landskapet och är därmed även nationellt värdefull.

MILJÖ III A. BRUZHOLMS BRUKS TIDIGA SMIDESVERKSAMHETER LÖVSJÖBÄCKEN.

Miljön består av **Bruzaån 23, 24, 25, 26, 27** och **28**. Objekten består till stor del av olika typer av vattendrivna smedjor, men här ingår även såg och kvarn. Verksamheterna ligger vid det lilla biflödet Lövsjöbäcken och representerar en viktig del av Bruzholms bruks något perifera verksamhet. Lämningsarna har högt skyddsvärde i skenet av riksintresset för kulturmiljövården, Bruzholms bruk, och flera klassas därför upp som fasta fornlämningar och ses som kontinuitetssymboler för 1700- och 1800-talen och brukets många näringar. Ett av objekten har idag en experimentell form av smide som blåser liv i den gamla miljön.

MILJÖ IV A. KVARNVATTENDRAGET KVARNBÄCKEN - STAMPADAMMEN.

Då hela vattendraget är präglad av vattenverksamheter i ett system, ska Kvarnbäcken i sig ses som en egen miljö. Här ingår **Bruzaån 53, 54, 55, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65** och **66**. Vattendraget innehåller hela elva vattendrivna förekomster, mestadels kvarnar, men även såg och troligen en stamp finns representerad. Den här typen av mindre vattendrag med en stor förekomst av produktion under framför allt 1700-1800-talen, kan ses som skyddsvärda, då det för tillfället inte finns några vandringshinder enligt biotopkarteringen. Vattendraget är i stort orört och bör bibehållas i sådant skick som referensvattendrag. I vattendraget finns även del av en vägbank till en dammövergång kvar samt en enkel stenbro. Några av objekten utgör fasta fornlämningar.

MILJÖ V C. HÖGEBROS KVARN, VATTENKRAFT OCH STENVALVSBRO.

Består av **Bruzaån 89, 90, 92 och 93**. Indirekt även uppgifter om borttagna verksamheter, **Bruzaån 87, 88 och 91**. Högebro intar en unik plats med månghundraårig verksamhet på platsen, inte minst de olika broar som funnits där sedan medeltiden, i ett relativt högt läge av terrängen, därav platsens benämning. Platsen har även en lång tids tradition av olika typer av vattenverksamheter, främst kvarnar, men även såg och slutligen kraftstationen. Högebro kan härledas till år 1408 som Högga bro (Höggebro år 1541 och Högebro år 1545) med för leden **Hög-** som högt belägen och efterleden **-bro**, avseendes en äldre kavelbro. Ett antal kvarnar har legat på olika ställen både söder och norr om dagens bro och damm. Av de äldre verksamheterna finns endast foton och beskrivningar kvar. Delar av dammvallar och enstaka grundrester utgör äldre lämningar medan den fina stenvalvsbron, kraftstationen och dammen med sina storslagna naturupplevelser och fors

utgör själva kärnpunkten i platsens bevarande. Miljön lyfts även fram som objekt av turismnäringen i Eksjö kommun.

MILJÖ VI C. MARIANNELUNDS TIDIGA VATTENVERKSAMHETER, PARKMILJÖ OCH DAMMSTRÅK.

Helheten av denna miljö representeras av **Bruzaån 96, 97, 98, 101** och **102**. Några av miljöerna är troligen anonyma och kanske något bortglömda för majoriteten av dagens ortsinvånare. Främst gäller detta resterna av den stora anläggningen av ett regalt bränneri, samt resterna av en såg och en kvarn vid övre bruksdammen. Idag spelar den gamla lustparken, idag benämnd Herrgårdsparken, en större roll för invånarna och turismnäringen i området. Parken har en säregen arkitektur och historia, där även dammarna utgör en central del av samhällets identitet. I Mariannelunds grafiska profil utgör den så kallade Tempelbron en stark symbol för en svunnen tid.

MILJÖ VII C. MARIANNELUNDS INDUSTRIOMRÅDE NEDRE BRUKSDAMMEN - PRÄSTEBRON.

Mariannelund har haft många industriella verksamheter, en bråkdel av dessa har legat vid vattnet. I detta fall utgörs miljön av **Bruzaån 103, 104, 107** och **108**. Till miljön hör indirekt uppgifter om försvunna verksamheter, **Bruzaån 105** och **106**. Här finns både industriminnen och byggnadsminnen vid Prästebron, medan de forna verksamheterna vid den Nedre Bruksdammen mest representeras av dammvallen. Den numera forna industriplatsen har utgjort centrum för samhällets framväxt från sent 1700-tal till mitten av 1900-talet och präglas av pappersmassafabrikens omfattande anläggning, men representeras även av småföretagssamhet typiskt för Mariannelund med snickerifabriker och verkstäder, gjuterier med mera. Miljöerna har stor potential att lyftas fram med informationsskyltar på respektive platser.

GRUPP 2 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL LÄMNING

OBJEKT I A. ÄLDRE HÅLLDAMM TILL BRUZHOLMS BRUK - STUVERYDSBÄCKEN.

Består av **Bruzaån 21**. Dammvallen eller dammen i Stuverydsbäcken intar en central roll i de tre katastroferna som drabbade Bruzholms bruks nedströms liggande anläggningar, bland annat masugnen. Konstruktion utgör ett imponerande bygge av ålderdomlig karaktär och finns till stora delar fortfarande bevarad. Platsen är skyltad av lokalhistoriker/hembygdsförening kopplad till bruket. Platsen kan inta en kugge i kulturturistiska satsningar för bygden och erhåller därför en speciell status både som fast fornlämning men även som besöksobjekt att uppleva.

OBJEKT II B. REGLERINGS DAMMVALL LÖVSJÖN.

Även denna damm bör ha haft en reglerande funktion på kvarn och smedjor nedströms bäcken. Objektet består av **Bruzaån 30**. Dammvallen har i sin ursprungliga tappning troligen anlagts på 1700-talet enligt historiska kartor. Med åren har den sannolikt modifierats, men utgör fortfarande ett stort visuellt värde i den del som fortfarande utgör en kallmurad sektion med tuktade stenar. Dammvallen är kopplad till brukets funktion och bidrar därmed till ytterligare en länk av alla komponenter i brukets historia. Restriktivitet bör gälla för att inte göra ingrepp i den kallmurade sektionen.

OBJEKT III B. STENVALVSBRON HJÄLTEVAD.

Består av **Bruzaån 36**. Ligger förmodligen på mycket gammal vadplats som är namngivande för orten. Bron är välbyggd i äldre teknik med tuktade stenar i slagna valvbågar och utgör en av Bruzaåns pärlor av brobyggen. Bron bör behållas in sin nuvarande tappning.

OBJEKT IV A. MÅLENS OCH BODA KVARN, BÄCK FRÅN LÅNGSJÖGÖLEN.

Kvarnplatsen som utgörs av **Bruzaån 38**, är relativt välbevarad med goda pedagogiska värden trots att några överbyggnader inte finns kvar. Till kuriositeten utgör en inskrift, möjligen en väghållningssten som integrerats i dammvallens konstruktion och som indirekt kan ge en datering av dammvallsbygget. Platsen är inte tillgänglig i större grad men bör upplevas av den som vill ströva i lite mer besvärlig terräng på jakt efter vattendragets mer sevärda objekt.

OBJEKT V A. AMUNDARP KVARN, BÄCK FRÅN LÅNGSJÖGÖLEN.

Objektet består av **Bruzaån 41**, vilket är kvarnlämningar av Amundarp kvarn och påminner om objekt IV ovan, men har dock något lägre pedagogiska värden på grund av igenvuxenhet och färre antal tydliga konstruktionsdetaljer. På platsen ligger ett antal kvarnstenar som minne. Amundarp är något mer tillgängligt än Målens och Boda kvarn då en stig och en mindre väg går fram till objektet. Det går att ta sig fram med bil på grusvägar i närområdet.

OBJEKT VI B. STENVALVSBRON INGATORP.

Består av **Bruzaån 48**. Påminner en del om övriga stenvalvsbroar i Bruzaån men har fått extra höga värden, bland annat på grund av tillgängligheten men även för att den är utpekad av Trafikverket som kulturhistoriskt värdefull. En karaktäristisk stil är pelarnosarnas välbyggda utformning. Bron har fått behålla sina ursprungliga räckesståndare vilket även höjer helhetsintrycket. Delar av bron är enligt uppgift bakgjuten av betong vid byggandet vilket har ökat brons betståndighet under åren. Trafikverket har utsett bron som en värdig representant för alla hundratals små stenvalvsbroar inom landet.

OBJEKT VII B. KYRKOBDEN INGATORP KYRKA.

Består av **Bruzaån 51**, vilket utgör den nationellt unika tiondeboden från 1200-talet. Sveriges äldsta icke sakrala byggnad. Boden har en stor potential att lyftas fram i kulturturistisk mening för både vattendragsvis kulturhistorisk slinga, ort, kommun och län. Parkering finns i närområdet till kyrkogården och är lättillgänglig. Vid efterfrågan öppnas boden för visning av interiören. Nämnvärt är att boden har fått maximal värdesättning enligt Kultur Aqua metoden och är därför något exceptionellt att värna om.

OBJEKT VIII B. THÖRNGRENS SÅG INGATORP.

Utgörs av **Bruzaån 52**, som består av en för sin tid vanlig såganläggning. Ligger något perifert i samhällets utkant. Kan vara värt ett besök för den industrihistoriskt intresserade. Möjlighet att kunna parkera på en yta finns sydöst om objektet, dock bör markgarförhållanden och tillstånd kontrolleras för att göra objektet mer tillgängligt.

OBJEKT IX B. TRÄINDUSTRI SÄNGPRODUKTER INGATORP.

Ligger i den södra utkanten av Ingatorps samhälle och består av **Bruzaån 69**. Objektet är ett industriminne och är högt värderat enligt Kultur Aqua metoden trots att det inte utgör en vattenbaserad näring. Husen i anläggningen är från omkring år 1950 och är i gott skick med typiska putsade vita/gula fasader och plåttak. Representerar sin tidsperiod och småländsk småföretagsanda på ett bra sätt. Anläggningen är lättillgänglig att kunna beskåda från vägar.

OBJEKT X B. MARIANNELUNDS RENINGSVERK BRESTORP.

Avsides industriminne i form av reningsverk som utgör klass 2 enligt inventeringen. Ligger sydöst om Mariannelund och utgörs av **Bruzaån 112**. Begränsad tillgänglighet då anläggningen är i drift och utgör industritomt med säkerhetsaspekter. Kärnpunkterna och tidstypiska element utgörs av betongsocklar, kalkstensstommar och den gula putsen med svarta plåttak.

GRUPP 3 LÄMNING MED MÅTLIGT KULTURHISTORISK VÄRDE**OBJEKT XI A. KVARNPLATS KVARNMOSSEN.**

Består av **Bruzaån 32**. Objektet ligger något otillgängligt och hyser relativt låga pedagogiska värden. Endast dammvallen är någorlunda pedagogisk, men övriga konstruktioner är svårtolkade/synbara för en icke-fackman.

OBJEKT XII C. VATTENVERK HJÄLTEVAD.

Består av **Bruzaån 37** och ligger i norra utkanten av samhället Hjaltevad. Vid industriminnesinventeringen klassades objektet utifrån byggnader som nu tycks vara rivna. Objektet har därför tappat sin värdekärna och utgör ingen större attraktion av Bruzaåns olika kulturhistoriska företeelser.

OBJEKT XIII A. ÄLDRE KVARNPLATS, MÅLENS OCH BODA KVARN – BÄCK FRÅN LÅNGSJÖGÖLEN.

Består av **Bruzaån 39**, som är den äldre generationen av anläggningar strax intill en något yngre generation kvarnanläggningar. Kvarnplatsen har en ålderdomlig men välbevarad dammvall som har ett stort pedagogiskt värde i sig, men som ligger över snittet för anläggningens helhet. Själva kvarnläget är mer svårtolkat för en icke-fackman. Objektet ligger otillgängligt i ett svårframkoligt terrängavsnitt, vilket även sänker lämningens helhetsvärde enligt Kultur Aqua modellen.

OBJEKT XIV A. PUKULLA KVARNPLATS – BÄCK FRÅN LÅNGSJÖGÖLEN.

Består av **Bruzaån 40**. Påminner mycket vad gäller värderingsgrunder för ovanstående objekt XIII, Målens och Boda kvarnplats. Endast en mycket stor dammvall finns kvar, samt vattenspegeln i dammen bevarad. Tillgänglighet till och framkomlighet vid objektet är begränsat även om en mindre väg/stig går igenom området. Platsen utgör därför inte något bra besöksmål bland kommunens mångtaliga kvarnobjekt.

OBJEKT XV A. GAMMAL KVARNPLATS – BÄCK FRÅN HÄSTAKÄRRET.

Består av **Bruzaån 42**, som är en fast fornlämning med mycket låga värden på grund av objektets obskyra framtoning, endast enstaka detaljer synliga för en fackman. Troligen härkomst i 1600-talet. Otillgänglig och rekommenderas inte som besöksmål.

OBJEKT XVI A. GAMMAL KVARNPLATS – BÄCK FRÅN HÄSTAKÄRRET.

Ligger nära Bruzaån 42, men utgörs av **Bruzaån 43**, som är en fast fornlämning. Även detta objekt har mycket låga värden på grund av objektets obskyra framtoning. Troligen härkomst i 1600-talet. Otillgänglig och rekommenderas inte som besöksmål.

OBJEKT XVII A. KVARNPLATS – HORNSVEDS BÄCK.

En av flera kvarnlämningar i bäcken. Består av **Bruzaån 84**, som är en kvarnplats med relativt låga värden. Endast dammvallen kan förstås i utbredning och funktion. Ligger mycket otillgängligt till i svårforcerad terräng och är därför inte lämplig som besöksmål.

OBJEKT XVIII A. KVARNPLATS – HORNSVEDS BÄCK.

Ligger relativt nära Bruzaån 84 och består av **Bruzaån 85**, och påminner mycket om Bruzaån 84. Dammvall som kan förstås i sitt sammanhang men en kvarngrund med lågt pedagogiskt värde. Platsen är kraftigt övervuxen. Otillgänglig och rekommenderas inte som besöksmål.

OBJEKT XIX A. KVARNPLATS – HORNSVEDS BÄCK.

Utgör den tredje kvarnplatsen med låga värden i Hornsveds bäck. Består av **Bruzaån 86**, som har marginellt högre värden än Bruzaån 84 och 85, främst på grund av att det pedagogiska värdet för kvarngrunden är något större och även upplevelsevärde av platsen som helhet. Ligger dock otillgängligt och rekommenderas inte som besöksmål.

OBJEKT XX A. KVARNPLATS BRESTORPS KVARN.

Består av **Bruzaån 110**, som är en kvarnplats med förankring i 1700-talet, troligen är de nuvarande lämningarna rester av kvarn från 1800-talet, kanske början av 1900-talet. De största pedagogiska värdena ligger i kvarnplatsens stensatta ränna, i övrigt har inte lämningen några större pedagogiska eller upplevelsevärden. Tillgängligheten är begränsad, men objektet ligger vid en motions-/promenadslinga.

Typvattendrag – motivering

Begreppet typvattendrag har diskuterats under ett seminarium i Eksjö under september månad år 2012, och begreppet kan med tiden komma att justeras till Typmiljöer. Följande sammanfattning gjordes på seminariet: ” Typvattendrag bör ändras till **Typmiljöer** – de är framför allt ett (bra!) redskap för analys, gruppering av enskilda objekt och avgränsning av hela kulturmiljöer. I Kultur Aqua lyfter man för typ III – V fram funktionsmässiga samband utifrån det systemteoretiska tänket ”kulturmiljösystem”; avgränsning bör även ske utifrån många **historiska tidsskikt** samt miljöer med en **mångfald av uttryck** för vattnets kulturhistoriska betydelse. Begreppet **lämning** bör ändras till de mer neutrala begreppen **objekt** eller **anläggning**. Typvattendrag för mer tankarna till RAÅ:s framtagna dominerande teman för hela vattendrag, där det dock är önskvärt att kunna välja fler än ett dominerande tema.”

Vad gäller Bruzaån, som får ses som ett av Jönköpings läns mest kulturhistorisk värdefulla vattendrag, åtminstone inom Emåns avrinningsområde, ser motiveringen ut enligt följande:

Bruzaån (här avses nedre Bruzaån, Stuveryd-Silverån):

Bruzaån klassas på grund av sin variationsrikedom, inklusive biflöden, som en huvudsaklig blandning av **typvattendrag III** och **IV**. I ett område som Bruzaholm finns även inslag av **typvattendrag V**, då platsen för bruket kommunicerar/interagerar med ett omland som sträcker sig vida omkring Bruzaån.

Bruzaån har på flera ställen **system med lämningar/objekt**, varav en del är samtida, andra spridda över tid. Vid Bruzaholms bruk finns komplexa **system med lämningar med olika funktion som ändå hänger samman**. Bruzaholmsområdet utgör även riksintresse för kulturmiljövärden, vilket även återspeglas genom att vattendraget i detta område **interagerar** med ett omland som inte ligger vid vattnet men som har **ett direkt eller indirekt beroende av omlandet för vattenverksamhetens funktion**. Till exempel kolproduktion och gruvverksamhet kopplat till bruket. I vattendraget samt dess biflöden finns även **system med lämningar/objekt/miljöer** som har haft **ett syfte**, till exempel Kvarnbäcken med fokus på kvarnverksamhet.

Flera av objekten och miljöerna återkommer i vissa **teman/funktioner**. Dessa utgörs huvudsakligen av olika typer av kvarnlämningar, antingen ensamliggande eller i system men även återkommande i småindustriområden, ibland tillsammans med objekt som sågar, vadmalstampar, smedjor eller papperbruk. Med andra ord är inriktningen i stort för vattendraget fokuserat på livsmedelproduktion, träindustri och järnframställning/bearbetning. Mest utmärkande är verksamheterna vid Bruzaholm, Ingatorpsområdet och Högebro - Mariannelund. Vattendraget representeras av förhistoriska inslag som lösfynd av redskap och gravmiljöer i mindre grad. En överrepresentation finns från de senare tidsperioderna från 1600-talets mitt men huvudsakligen av verksamheter från 1700- och 1800-talet. Det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet representeras av industrier som mekaniska verkstäder, gjuterier, träindustrier, pappersmassabruk med mera. Flera av dessa utgörs idag av industriminnen. Under förhistorien har vattendraget sannolikt varit attraktivt som resurs och för fiske och jakt. Dock är uppgifter om fasta fisken från 1600-talet och framåt inte återspeglade av de

historiska kartorna. Undantaget är uppgifter om allmänt fisk och till exempel pärlfiske i Bruzaån öster om Mariannelund. Bland de mer kuriosa inslagen vid Bruzaån utgör det regala bränneriet och den gamla lustparken i Mariannelund både populära inslag men även bortglömda och anonyma företeelser, främst bränneriet. Pärlfisket återgivet i historisk karta utgör i sig ett unikt tidsdokument/fakta för en forn omfattande fiskeverksamhet. Vattendraget har två miljöer som är etablerade dammspegels- och bruksmiljöer, Bruzaholm och Mariannelund. På dessa orter finns därför ett stort **identitets- och symbolvärde** i dammsystemen som utgör ett **immateriellt kulturhistorisk värde**. I etablerade bruksmiljöer som dessa bör ett bevarande av denna identitet eftersträvas. **Riksintressena** för kulturmiljövården utgör här ett starkt argument för bevarande.

REKOMMENDATION

Restriktivitet vid eventuella åtgärder i vattendraget bör tas vid de ovan beskrivda kulturhistoriskt värdefulla miljöerna (grupp 1) och vid de kulturhistoriskt värdefulla lämningarna (grupp 2). **Särskild hänsyn** ska tas vid lämningar och miljöer som utgör **fasta fornlämningar** då ingrepp i och vid fasta fornlämningar **kräver tillstånd** enligt 2 kapitlet § 12 och 13 kulturmiljölagen. Om något objekt skulle beröras bör ett **samråd ske i god tid** med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämpligt. Längs Bruzaån finns även byggnadsminnen (Mariannelund, Julles Mekaniska) skyddad av kulturmiljölagen 3 kapitlet § 2 och 3. En del lämningar berörs även direkt eller indirekt av riksintresse för kulturmiljövården, vilket medför en tyngdpunkt i bevarandet. Ett antal av objekten utgör industriminnen med olika klassningar som kan styra lämpliga val av eventuella åtgärder i vatten nära de objekten.

För de objekt som fått en något lägre klassning, enligt grupp 3, bör **allmän hänsyn** tas vid objektet. **En basdokumentation** för fornlämningsregistrets/Länsstyrelsens räkning kan vara tillräckligt vid några av dessa lämningar.

Gnyltån

Figur 278. Översikt på vattendraget Gnyltån. Blå linje indikerar Gnyltån och den inventerade sträckan av vattendraget. Översiktskartan. Skala 1:100 000. Infälld kartbild visar lokaliseringen av vattendraget i stort med länsgränser markerade. Sverigekartan.

Vattendraget

Gnyltån är omkring 14 kilometer lång och rinner mellan Fagerhultsjön och Emåns huvudfåra. Vattendraget ingår i Emåns avrinningsområde och tillhör delavrinningsområdet

för Gnyltån. Gnyltåns delavrinningsområde utgörs till 89 % av skogsmark och till 3 % av sjöar. Höjden över havet är vid Fagerhultasjön 234 meter och vid anslutningen till Emåns huvudfåra 114 meter över havet vilket innebär en lutning på 0,85 %, en av de absolut högsta lutningarna i Emåns avrinningsområde. Vattendraget domineras av strömmande sträckor. Enligt biotopkarteringen noterades tio vandringshinder för fisk, samtliga artificiella, varav ett var definitivt hinder och övriga nio partiella hinder. Ingreppen har bestått av framförallt rensning och rätning, men även dammar har påverkat vattendraget negativt. Närmiljön kring vattendraget domineras av barr- och blandskog med inslag av våtmarker.

Gnyltån sträcker sig huvudsakligen över Vetlanda kommun, men även Eksö kommun tangeras vid Fagerhultasjön. Berörda socknar utgörs av Skede socken, Kråkshult socken, Karlstorp socken och Ökna socken. Biflöden till Gnyltån är Lysebäck, Kvarnbäcken, Lillån. I övrigt finns dikningar och bäckar av mindre art och längd.

Ett par av vattendragen har inventerats tidigare under den nationella fornminnesinventeringen. Vid denna tidpunkt registrerades några vattenverksamheter i Gnyltån och i en av de mindre bäckarna, varför även dessa tas med i översikten. Några av dessa lämningar har inte besökts i fält utan beskrivs endast med utdrag ur fornminnesregistret (FMIS). Sedermera ingår de inte heller i preciserad värdering enligt Kultur Aquametoden.

De kända miljöerna och de nyinventerade objekten får samma identitetsprefix som vattendraget, i detta fall Gnyltån 1, 2, 3 och så vidare. Den löpnummerade interna beteckningen följer generellt vattnets flöde nedströms.

Vad säger ortsnamnsforskningen?

Benämningen Gnyltån har inte lyfts fram i lokala ortsnamnsstudier, men enligt SOFI:s register, institutet för språk- och folkminnen, ska ordet sättas i samband med dialektordet **gnylta**. Gnylta kan ha fler betydelser, till exempel grymta eller tigga. Om namnet härleddes till **gnyltra** är innebörden; att hosta mycket. Enligt Projekt Runeberg kan det vara en förålderlig beteckning för tufva. Åsyftningen med gnylta får anses vara en gångbar tolkning. Möjligen avser grymta vattnets rörelse och oljud längs forssträckorna. En äldre benämning på Sällevadsån, sträckan ovan Kolsjön, är Dahläen (enligt storskifteskarta 1771 för Ugglekärr).

Natur och geologi

Som tidigare har nämnts är Jönköpings län indelat i en östlig och västlig del vilka skiljer sig åt vad gäller berggrundsgeologi. Bergarterna i Gnyltåns område tillhör den svekokarelska orogenesisen som uppkom för 1900-1400 miljoner. I den här delen av länet finns till exempel magmatiska bergarter med diabasstråk och graniter. Vad gäller jordartsgeologin tillhör trakten även Sydsveriges moränområde med jordarter som morän, torv, och kala berggrunder med tunt jordtäckte.

Gnyltån är klassat som Natura 2000-område. Vattendraget bedöms ha ett högt naturvärde enligt system Aqua. Det är därför föreslaget som nationellt särskilt värdefullt vatten ur naturvårdssynpunkt. Sedan 1998 har insatser gjorts för att restaurera Gnyltån. Detta har

inneburit kalkning och att ett antal vandringshinder har åtgärdats för att underlätta fiskvandring. Ett hinder behöver justeras för att öka förutsättningarna fisk att vandra på ett fullgott sätt. Även blockutläggning och tillförsel av död ved är ytterligare skötselåtgärder. De ställen där naturintressena tangerar kulturintressena är vid Klackenhults såg och Vedermödans kvarn. Dialog/samråd i fält mellan Länsstyrelsen kulturmiljöenhet och Emåförbundet har skett på dessa ställen.

Vattendragets/Natura 2000-områdets huvudsakliga bevarandesyfte är flodpärlmussla och höga naturvärden bundna till vattendrag med flytbladsvegetation eller akvatiska mossor. I vattendraget finns även typiska arter som öring och elritsa, samt typiska arter av bottenfauna, *Ameletus inopinatus* och *Dinocras cephalotes*. Övriga fiskar är till exempel bergsimpa, bäcknejonöga och lake. Gnyltån är klassat som näringsfattigt vattendrag.

Fisket

Förutom att öring nu finns i Gnyltån har det historiskt sett fiskats ål i vattendraget. Redan nära källflödet vid Fagerhultasjön finns de timrade resterna av en ålkista. Enligt historiska kartor över platsen har ålkista funnits minst sedan 1700-talet på exakt samma ställe. Äldre uppgifter om övrigt fiske återspeglas inte av de historiska kartorna.

Figur 279. Det äldre fisket syns vanligen på historiska kartor. Vid avstämning och kontroll i fält finns ibland rester kvar av äldre fasta fisken, en numera ovanlig företeelse. Här ålkistan norr om Kopparp vid en tidigare kvamplats. Fotot är taget från öst.

Fornlämningsbilden

Gnyltåns fornlämningsbild är något sporadisk på grund av att ett mindre antal lämningar är registrerade inom 100 meter från vattendraget. Utifrån den tidigare kända fornlämningsöversikten, det vill säga innan specialinventeringen inom detta projekt, dominerar torplämningar, vilket bara berättar om de senaste århundradenas historia. Här finns enstaka nedslag i förhistoria/medeltid i form av en fossil åkermark. Tre vattenverksamheter representeras av en såg och en två kvarnar med rötter i 1700-talet och en kraftstation som representerar tidigt 1900-tal. Övriga lämningar består av två källor med tradition, och är fasta fornlämningar. En stenvalvsbro vid Nedre Åmjölkesbo utgör ett mer estetiskt inslag i vattendragets kulturhistoria. Bilden av den kulturhistoriska bygden ändras inte nämnvärt även om blicken lyfts till att omfatta fornlämningar något längre bort från vattnet. Torpbebyggelsen är påtaglig, endast ett antal kolningsgropar och rester av järnframställning vittnar om andra aktiviteter. Den förhistoriska prägelns är minimal med tanke på rådande kunskapsläge.

Efter 2011 års fältinventering har den totala bilden ändrats något. Det förhistoriska kunskapsläget ändras inte, däremot framträder de vattendrivna verksamheterna i större grad som en näring för bygden, troligen att kunna koppla till den starka torp- och byetableringen i området. Framst ökar antalet kvarnverksamheter markant, samtidigt som sågar och andra vattendrivna anläggningar ökar. Ålkistan vittnar om det fasta fisket, sannolikt bör flera fasta fisken ha funnits i ån, men kan inte bekräftas på historiska kartor. Den vattendriva verksamheten återspeglas endast i ett par platsnamn längs Gnyltån; Mjölängarna och Kvarnbäcken. Brofästen visar äldre infrastruktur över Gnyltån. Tre gränsstenar vittnar om en tidig markering av skärningspunkten mellan tre socknar. Överlag utgörs de nytillkomna lämningarna av övriga kulturhistoriska lämningar.

Industrihistoria

Gnyltåns industrihistoria är relativt lättöverskådlig. På några ställen längs huvudfåran finns småindustriella miljöer, främst representerade av en kombination av såg/träindustri- och kvarnverksamheter. Längs hela vattendraget finns enskilda förekomster av en eller dubbla mjölkvarnar. De mer uttalade småindustriella miljöerna återfinns vid:

- Knivshult och Kopparp (Gnyltån 5 till 7). Här fanns två kvarnar, senare även en kvarn kombinerad med en stickhyvel på Knivshultsidan. Enligt äldre kartor var då inte Kopparps kvarn kvar i bruk.
- Klackenhult (Gnyltån 9 och 10). Här fanns ursprungligen två kvarnar under 1700-talet. Den ena kvarnen kom att ersättas med en såg, sedermera känd som Klackenhults såg. Omkring 150 meter öster om denna fanns den andra kvarnen. Vid sidan av sågen kom även en kvarn att fortsatt drivas. Till sågen hörde även en stickhyvel.
- Mitt emellan Skögleryd och Övre Åmjölkesbo ligger ett småindustriområde där två kvarnar och en såg fanns (Gnyltån 14). Lämningarna av sågen är idag den mest pedagogiska av dem. Av kvarnarna finns endast enstaka stenar kvar av den ena kvarnen medan den andra är helt borttagen.
- Vid den så kallade Vedermodan byggdes ett vattenkraftverk (Gnyltån 25) under 1920-talet. Kraftverkets dammluckor reglerades via lina från ett hem vid Ekebergs gård. Anläggningen togs ur drift år 1942. Vatten till kraftstationen reglerades även

vid en damm som byggdes på 1920-talet i höjd med Arvidshög, strax söder om Fagerhultasjön.

- Strax nordväst om Bäckaby och Nymåla finns lämningar efter en såg och en kvarn med härkomst i 17-1800-tal (Gnyltån 27).

Översikt av dammar och vandringshinder

I Gnyltån finns tio vandringshinder för fisk. Samtliga är artificiella, och består av konstruktioner från tidigare vattenverksamheter, främst dammar, men även en vägtrumma och en ålkista. Ett av hindren är definitivt för all fisk/öring. Övriga är partiella vandringshinder för öring. De flesta av hindren kan åtgärdas enkelt, men berör i sju av fallen kulturmiljöer i form av dammar. (Emåförbundet 2011, sidan 11ff). Dammar som utgör vandringshinder vid kulturmiljöer, är belägna vid Skillingarum, Vedermödan, Nedre Åmjölkesbo, Åmjölkesbo, Klackenhults såg och Knivshults kvarn. Ålkistan vid Arvidshög gamla kvarn är lokaliserad vid Hästhagen.

Övriga dammar anknutna till kulturmiljöer, men som inte räknas som vandringshinder är lokaliserade vid Arvidshögs kvarnplats, Klackenhults gamla kvarn (omkring 150 meter öster om såglämningen), äldre kvarnlagre norr om Åökna, samt ett äldre kvarnlagre i höjd med Ekebergs göl.

Samråd i fält vid berörda kulturmiljöer har skett mellan Länsstyrelsens Kulturmiljöenhet och Emåförbundet.

Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget

Utöver fornminnesregistret, berörs Gnyltån inte av några ytterligare kulturmiljöklassningar. Gnyltån är klassat som särskilt värdefullt vatten av Naturvårdsverket, samt som särskilt värdefullt vatten av Fiskeriverket. Det är dessutom klassat som riksintresse Natura 2000 habitatdirektivet.

Särskilt värdefulla vatten Naturvårdsverket

Gnyltån

Hög grad av naturlighet enligt System Aqua, stor andel limniska nyckelbiotoper, förekomst av rödlistade arter; reproducerande bestånd av flodpärlmussla (VU), dunmossa (NT) växer vid ån. Myrskyddsplanobjekt (Stjärnemosse) i anslutning till ån. Artrik fisk.

Storområde Fagerhultasjön – Gnyltån med biflöde

Hög grad av naturlighet, rariteter (flodpärlmussla, bottenfauna), nyckelbiotoper, god vattenkvalitet. Framstående exempel på för södra Sverige opåverkat vattensystem med Norrlandsprägel.

Särskilt värdefulla vatten Fiskeriverket

Gnyltån

Rödlistad art: Flodpärlmussla (klass III). Skyddad stam: Strömstationär öringstam i Sydsverige. Ursprunglig öringstam.

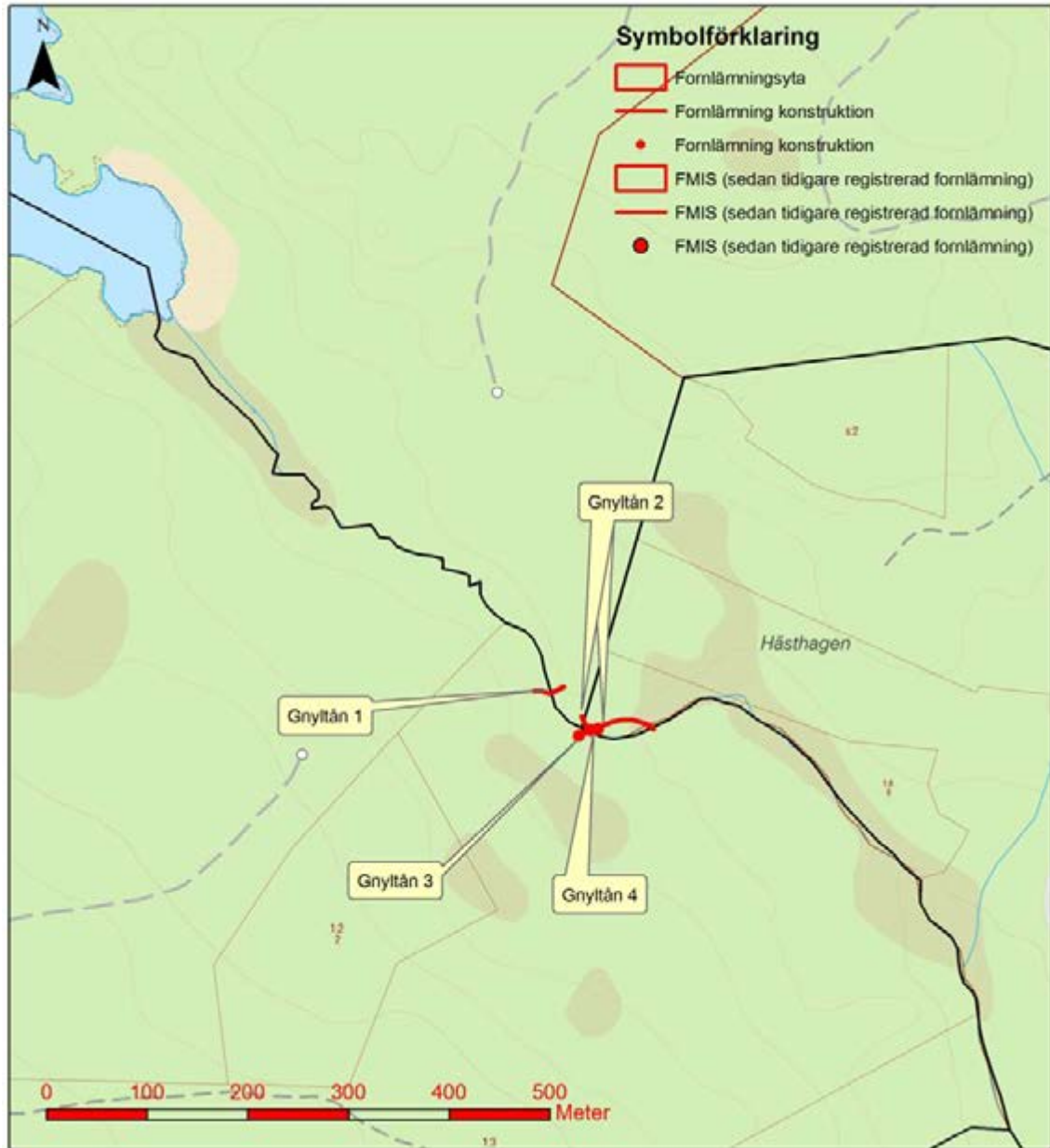
Riksintresse Natura 2000 Habitatdirektivet

Gnyltån. Bevarandesyfte: Området har mycket höga naturvärden knutna till:

3260 Vattendrag med flytbladsvegetation eller akvatiska mossor.

1029 Flodpärlmussla (*Margaritifera margaritifera*). Syftet med bevarandet av området är att bidra till att upprätthålla denna naturtyp och art i en gynnsam bevarandestatus i den boreala regionen.

Gnyltåns objekt och miljöer

Figur 280. Översikt av Gnyltån 1-4. Objekten utgör dammvallar, kvarnplatser, ålkista och gränsmarkeringar. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Gnyltån 1

Reglerings-/hålldamm för kraftindustrin vid Vedermödan. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Dammen byggdes i början på 1920-talet, för att reglera vattnet till kraftstationen vid Vedermödan, som låg omkring 8 kilometer nedströms. Regleringsdammen ligger endast 50 meter uppströms från Arvidshögs gamla kvarnplats.

Dammanläggningen är uppbyggd av en jord- och stenfylld och delvis kallmurad dammvall, som även är förstärkt med betong i den centrala delen. Dammvallen är två till fyra meter bred och omkring en meter hög. Stenar, 0,2–0,5 meter stora, är ställvis synliga i dammvallen. Ett mindre breddutskov finns i vallens västra sektion, cirka sex till sju meter från den centrala betongdelen där de reglerande luckorna har suttit. Breddutskovet är cirka en meter brett och är uppbyggt med tuktad sten. Inga träluckor kvarstår här. En mindre fåra från breddutskovet ansluter till huvudfåran strax nedströms.

Betongförstärkningen i det centrala utskovet är tre meter brett och omkring 1,2 meter högt. Delar av luckorna fanns fortfarande kvar vid inventeringstillfället år 2011. Betongkonstruktionen består även av ett bord som är fyra meter långt. Idag rinner endast en mindre ström vatten genom utskovet, som är klassat som vandringshinder enligt biotopkarteringen. Bordet är delvis uppbrutet med ett vattenflöde på den östra sidan.

Sweref99: N 6372373 E 521868

Figur 281. Gnyltån 1, regleringsdammen tillhörande kraftstationen vid Vedermödan. Anläggningen byggdes i början av 1920-talet. Här det centrala utskovet i betong. Fotot är taget från sydsydöst.

Figur 282. Gnyltån 1, regleringsdammen sedd från utskovet och längs dammvallen västerut. Ett mindre breddutskov finns i dammvallens västra del. Fotot är taget från sydsydöst.

Gnyltån 2

Arwidshögs kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Kvarnplatsen består av flera anläggningar:

En **dammvall**. Dammvallen är mest bevarad på den norra sidan och är där cirka tio meter lång och en meter bred, kallmurad men övervuxen. Gran och björk växer på och invid dammvallen som är 0,5–0,6 meter hög. Den är även delvis uppbyggd med natursten, med 0,3–0,5 meter stora stenar, varav några på högkant. På den södra sidan finns en mindre dammvall kvar, uppbyggd av jord och sten. Den sträcker sig omkring en meter söderut, och gör sedan en vinkel längs vattnet västerut. På den södra sidan finns mer naturliga förutsättningar att fördämma vattnet. En viss grad av rätning och rensning kan även ha påverkat dammvallens nuvarande utformning på den södra sidan. Dammvallen är på den södra sidan omkring 0,6 meter hög och en meter bred. En kallmurad sektion ligger närmast vattnet. Trärester finns kvar av dammluckskonstruktionen i mitten av vattendraget. Resterna av dammluckskonstruktionen består idag av två stolpar. Den på den södra sidan av vattnet har rasat omkull och ligger längs strandkanten, medan den på den norra sidan sticker upp 0,2–0,3 meter ovan vattnet. På åbotten mellan stolparna skymtar resterna av en dammlucka.

Dammvall

Sweref99: N 6372336 E 521903

En **kvarnplats** bestående av en kvarnfåra på den norra sidan av huvudfåran, numera en igenfylld kanal. Möjligen kan detta vara en äldre sträckning av Gnyltån som rätats och fyllts igen. Den igenfyllda sektionen gör en omfattning sex till sju meter norrut och går sedan tillbaka i en halvcirkelformad båge tillbaka mot huvudfåran 20 meter nedströms. Vid själva ingången till den igenlagda fåran, har kvarnen stått. Idag finns endast enstaka stenar lagda eller omkulltippade, troligen resterna av en kvarngrund, dock utan pedagogiskt värde. Enstaka tuktade stenar 0,2–0,8 meter stora, skymtar på denna plats. En historisk karta över platsen gör den forna kvarnplatsen mer tolkningsbar.

Figur 283. Gnyltån 2 och 4, med anläggningar markerade. Ålkista markerad med siffran 50 direkt norr om kvarnen och där kvarnfåran började. Kvarnen är markerad med siffran 48, därefter den fåra som idag är igenlagd (akt E100-44:1, avmätning år 1772).

I kartakten från år 1772 i figuren ovan beskrivs nummer 48 som ”Skvalteqvarn ihop med Arfwidshög, till gårdens behof”. Kvarnen ägdes ihop med Ömmestorps by.

Kvarnplats

Sweref99: N 6372336 E 521915

Kvarnfåra

Sweref99: N 6372340 E 521920

Figur 284. Gnyltån 2, dammvallen. En flack övervuxen dammvall svår att fånga på foto. Markerad med streckad linje. Fotot är taget från söder.

Figur 285. Gnyltån 2, kvarnläget för Arvidshögs kvarn. I bakgrunden syns ålkistan. Platsen har utnyttjats för ålfiske åtminstone sedan 1700-talet. Markeringarna i förgrunden visar kvarnplatsen och fåran. Fotot är taget från nordöst.

Gnyltån 3

Gränsmärken. Klassas som **fast fornlämning**. Utgör markering av gräns där de tre socknarna Kråkshult, Skede och Karlstorp möts. Här finns tre likartade rösen eller postament med mittblock. Markeringarna ligger utspridda på en yta syd och sydväst om Arvidshögs kvarndammvall (Gnyltån 2), tre till 10 meter sydväst därom. Generellt är att de har postament av natursten, med 0,2–0,6 meter stora stenar. Postamenten är omkring 0,3 meter höga och har en till tre mittstenar ställda på högkant, 0,3–0,6 meter stora. Storleken på postamenten är omkring 1–1,5 meter. I närheten av gränsstenarna finns även en gärdesgård/mur som referens.

Sweref99: N 6372330 E 521895

Figur 286. Gnyltån 3. Ett av gränsmärkena vid skärningspunkten mellan de tre socknarna Kråkshult, Karlstorp och Skede. Idag är terrängen kraftigt övervuxen och gränsmarkeringarna har fått en mer anonym framtoning. Fotot är taget från norr.

Figur 287. Gnyltån 3. Ett annat av gränsmärkena. Fotot är taget från nordväst.

Gnyltån 4

Fångstanläggning övrig, fast fiske i form av en ålkista. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Ålkistan syns markerad på den historiska kartan från år 1772 i figur 283 ovan med numreringen 50. Troligen har samma plats använts under lång tid och ålkistan som det finns rester av idag är den senaste byggda på platsen. Enligt uppgift ska den ha varit i drift till 1950-60-talet. På den historiska kartan beskrivs den som "En ålekista till Fagerhult".

Vid ålkistan finns parallella rader med stenar över vattnet, men även stenförstärkningar längs kanterna. Resterna av en rektangulär träkonstruktion/ram i timmer finns kvar av ålkistan, cirka 2×1,5 meter stor, i en enklare knuttimrad konstruktion. Stenarna i de parallella raderna tvärs över Gnyltån ligger omkring två till tre meter öster om dammvallen till kvarnplatsen. Den västra raden består av 0,3–0,4 meter stora stenar och den östra raden, tre meter öster därom, består av 0,2–0,6 meter stora stenar. Mellan raderna har delar av träramen rasat ned. Själva timret består av 0,1–0,15 meter tjocka stora stockar med kvadratisk snitt. Idag ligger ris och grenar mot och i träramen. Ålkistan är orienterad i väst-östlig riktning.

Trots att ålkistan har rasat ihop, föreligger ett bra pedagogiskt värde och den är den enda bevarade i vattendraget. Ålkistan är enligt biotopkarteringen klassad som vandringshinder men bör bevaras och skyddas mot ingrepp.

Sweref99: N 6372345 E 521937

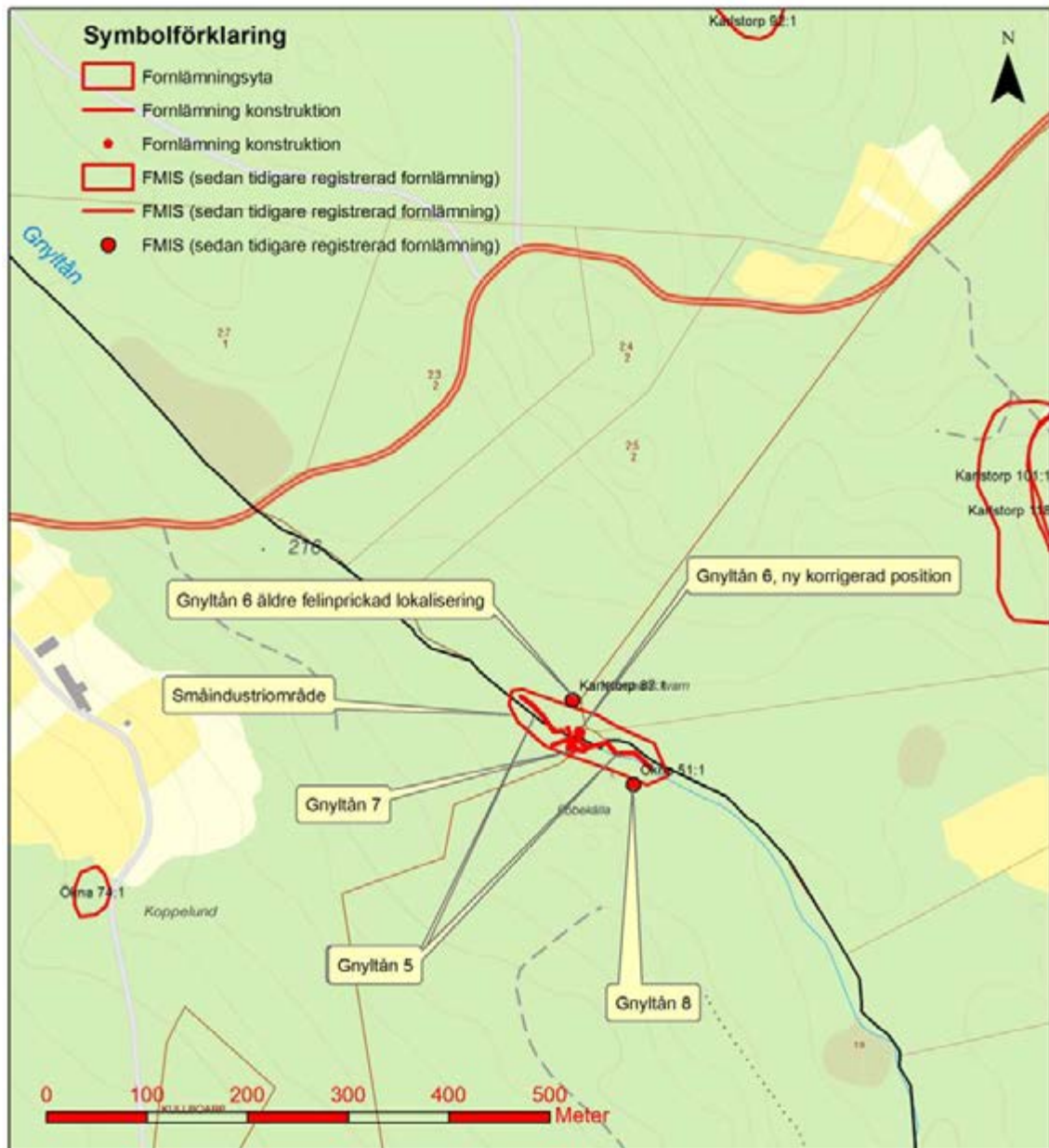
Figur 288. Gnyltån 4, resterna av den ihoprasade ålkistan vid Hästhagen. Klassat som vandringshinder enligt biotopkarteringen. Fasta fisken utgör ingen vanlig förekomst i vattendragen, och bör därför bevaras om de ligger på etablerade fiskeplatser med äldre hävd. Fotot är taget från öster.

Figur 289. Ålkistan sett snett ovanifrån. Överbyggnaden har rasat ihop, Endast enstaka detaljer återstår. Fotot är taget från östsydöst.

Figur 290. Detalj på ålkistans nordöstra hörn. Fotot är taget från östsydöst.

Figur 291. Översikt av Gnyltån 5-8. Småindustriområdet vid Knivshults och Koppars kvarnar. Ebbekälla, en offerkälla i den sydöstra utkanten av området (Gnyltån 8). Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Gnyltån 5 till 7 (varav 6 är RAÄ Karlstorp 87:1)

Småindustriområde bestående av **Gnyltån 5,6 och 7**. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Objekten är för enkelhetens skull indelade dels i rensade sträckor vid småindustriområdet och dels kvarngrunder (även stickhyvel) inklusive en dammvall. Anläggningarna kopplas samman med Knivshults kvarn och stickhyvel och Kopparps kvarn.

Gnyltån 5

Består av rensade sträckor, uppströms och nedströms dammvallen till småindustriområdet. Rensningen påminner mycket om flottledsrensning i sin karaktär. Troligen är det nog frågan om en rensning som ska öka vattenföringen eller trycket mot de forna kvarnarna och stickhyveln.

Den rensade sträckan uppströms dammvallen är omkring 60–70 meter lång och går genom vad som skulle kunna karaktäriseras som ett så kallat blockhav. Den stensatta fåran är här två till tre meter bred, med distinkta kanter, upp till 1,5 meter höga. Stora delar av sträckan är kallmurad med natursten. Nedströms dammvallen och kvarngrunderna finns ytterligare en rensad sträcka med stensatta och kallmurade kanter med en bredd på cirka en till två meter och en höjd av 0,2-1 meter. Den nedströms rensade sträckan är omkring 90 meter lång och av mer varierande karaktär.

Rensad sträcka uppströms och del av småindustriområde
Sweref99: N 6371363 E 522941

Rensad sträcka nedströms och del av småindustriområde
Sweref99: N 6371325 E 523015

Figur 292. Gnyltån 5, rensad och stensatt sträcka uppströms dammvallen vid Knivshults och Kopparps småindustriområde. Fotot är taget från sydöst.

Gnyltån 6 (RAÄ Karlstorp 87:1)

Knivshults kvarn. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. I fornminnesregistret beskrivs kvarnen som: Industrilämning, sentida vattendriven kvarn. Bestående av dammvall cirka 20 meter lång, 1–1,5 meter hög och cirka en meter bred av sten. Vallen har halvcirkelformigt omslutit bäckfåran. Cirka nio meter nedströms vallen och på bäckens nordnordöstra sida är hjulhus cirka sex meter långt (Öst-väst), två meter bred och cirka två meter djup. I hjulhuset ligger en förmultnad hjulaxel och vid sidorna är lagerstenar. Intill och nordnordöst om hjulhuset är husgrund 5×4 meter stor. I grunden är två kvarnstenar av sandsten cirka 1,2 meter i diameter och 0,15 meter tjocka. Intill och nordväst om grunden är körramp, cirka en meter hög och 1,2 meter bred. Området är beväxt med granar.

Tillägg Kultur Aqua: Kvarnen ska justeras i sin lägesangivning då den är felmärkt på kartan omkring 30 meter nordnordväst om den verkliga positionen. I kvarnen fanns även en mindre träindustri i form av en stickhyvel (muntlig uppgift Jan Ekwall). En lokal konstnär i Kråkshult, Hugo Karlsson, avbildade anläggningen innan den revs i början av 1950-talet.

Figur 293. Gnyltån 6, Knivshults kvarn och stickhyvel som den avbildades i början av 1950-talet. Fotot är en avfotografering av den lokale konstären Hugo Karlssons tavla. Jan Ekwall har förmedlat bilden. På bilden framgår detaljer som vattenhjul drivet med överfall via en träränna. Målningen är sannolikt avmålad från östsydöst.

Ny lägesposition Knivshults kvarn/stickhyvel:

Sweref99: N 6371345 E 522977

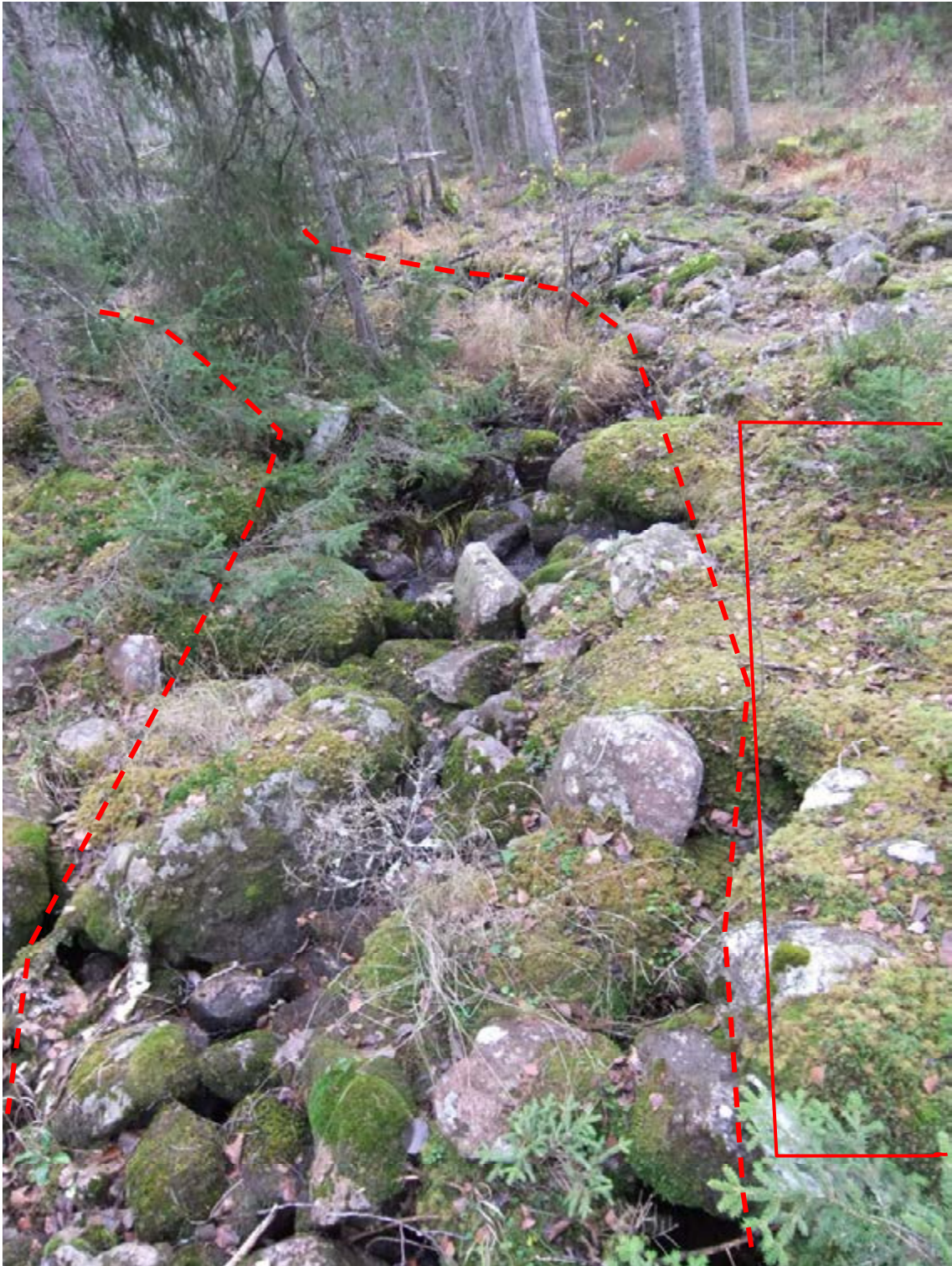

Figur 294. Knivshults och Kopparps kvarnar enligt historisk karta från 1785 (akt 06-kar-11, storskifte år 1785). Kvarnarna syns som två snurror i åfåran.

Gnyltån 7

Kopparps kvarn. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Idag finns inget större pedagogiskt värde hos kvarngrunden. Resterna efter Kopparps kvarn är till större delen borta, endast enstaka stenar finns kvar, övervuxna och övermossade. Stengrunden är troligen till större delen nedknuffad som utfyllnadsmaterial i kvarnfåran som är igenlagd. Kvarnfåran till Kopparps kvarn ligger på den södra sidan av Gnyltån och är en till två meter bred och en meter djup. Fåran är stensatt/kallmurad i kanterna och är omkring 30 meter lång och ansluter till det som idag är Gnyltåns huvudfåra, troligen något rensad med åren. Enstaka stenar är ställda på högakant intill fåran, möjligen rester av grunden på ursprunglig plats.

Sweref99: N 6371330 E 522969

Figur 295. Gnyltån 7, Kopparps ungefärliga kvarnplats med igenlagd kvarnfåra. Markering indikerar kvarnläget. Det mesta av kvarngrunden är troligen det stenmaterial som är placerat direkt i fåran, markerat med streckade linjer. Fotot är taget från väst.

Figur 296. Idag passarar vattnet förbi de tidigare kvarnrännorna vid Knivshult och Kopparps kvarnar. Istället har vissa rensningsåtgärder ändrat flödet av Gnyltån förbi de torrlagda fårorna. Dammvallen är markerad med streckad linje. Fotot är taget från östsydöst.

Gnyltån 8 (RAÄ Ökna 51:1)

Källa med tradition, Ebbekälla. Utgörs av en offerkälla. Klassad som **fast fornlämning**. Finns markerad på kartor från 1700- och 1800-tal. Beskrivning något knapphändig nedan ur fornminnesregistret:

Offerkälla, cirka en meter diameter. Tradition: Anvisad av Arvid Carlsson, Klackenhult, Karlstorp, som uppger att man gjort fynd i källan, ärgade och som blad. Även använd på 1900-talet.

Sweref99: N 6371293 E 523031

Gnyltån 9 (RAÄ Ökna 35:1)

Träindustri. Såg. Klackenhults såg. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Enligt beskrivning ur fornminnesregistret:

Industrilämning, sentida sågverk, bestående av: Dammvall, cirka 25 meter lång (N–S, SÖ–NV), 2,5 meter bred och intill en meter hög. Ansluter i bägge ändar till bergryggar.

Dammvall, cirka 30 meter lång (N–S), en meter bred och intill en meter hög. Nedströms den södra dammvallen är grund till sågverksbyggnad, cirka 15 meter lång (NÖ–SV) med cirkelsågverk, husvirke, hjulaxel med mera, i starkt förmultnat skick. Från dammen leder en förmultnad vattenränna. Framför sågverksgrunden är hjulhus, tre meter brett, tio meter långt och 1,5 meter djupt. Vid hjulaxelns ändar är lagerstenar.

Tillägg Kultur Aqua: Klackenhults såg tillkom under 1800-talet, men en kvarn fanns tidigare på platsen, åtminstone sedan 1700-talet. Även under sågverkets tid fanns en kvarn vid sidan av. De båda kan skådas på historisk karta i figur nedan. Enligt uppgift fanns även en stickhyvel vid sågen, till produktion av takstickor/-spån. Klackenhults kvarn, som ligger cirka 150 österut, ska inte förväxlas med kvarnen som låg vid sågen.

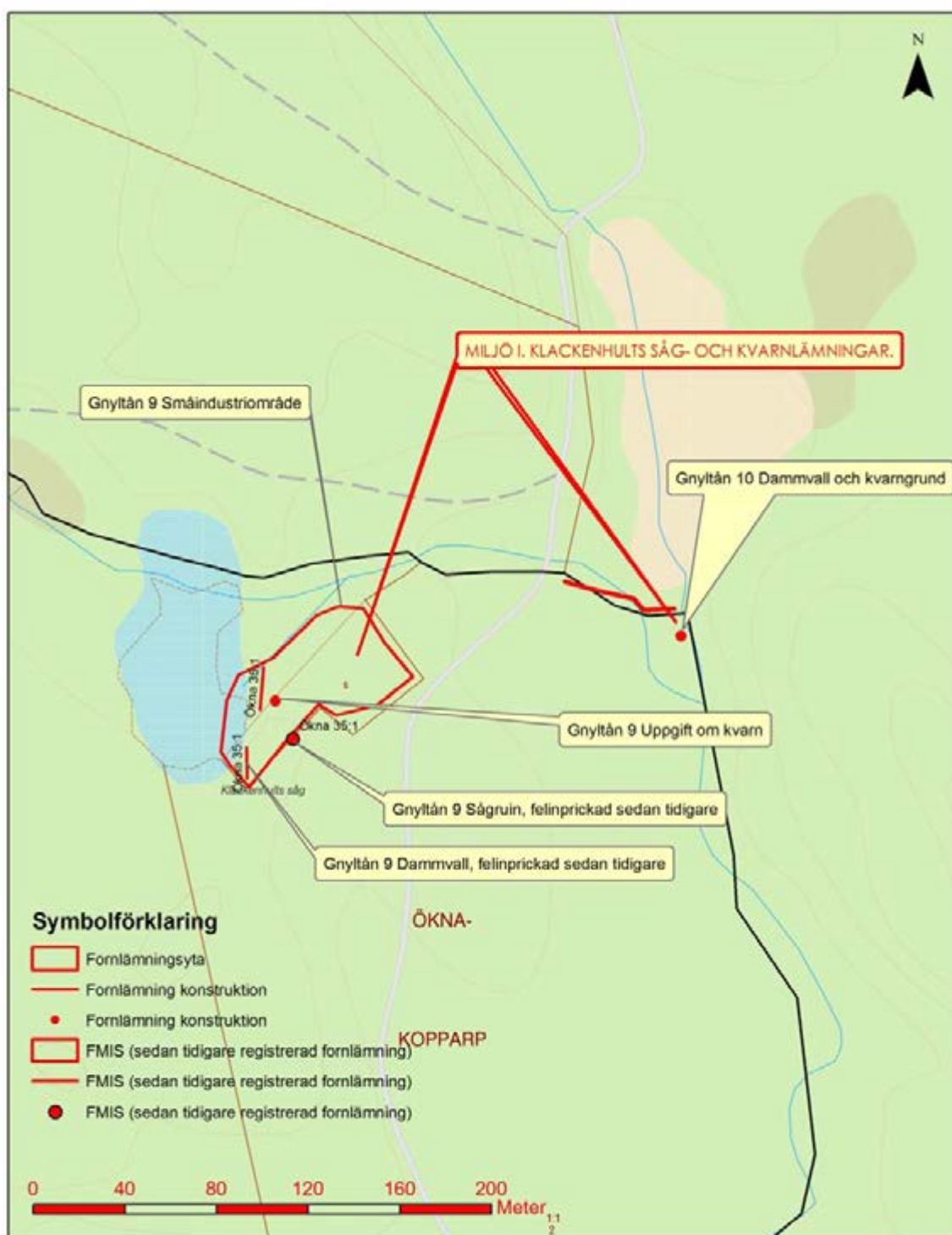
Åtgärdsförslag för lämningen är att registrera platsen som **småindustriområde med såg, stickhyvel och kvarn**. Lämningen får därmed en yta som ungefär motsvarar den samfällda marken enligt fastighetskartan. Att notera är lägesuppgiften för sågen, som troligen är avvikande med ungefär 25 meter söder om sin verkliga position. Sågens dammvall är klassad som vandringshinder för fisk enligt biotopkarteringen. Samråd i fält har skett mellan Länsstyrelsens kulturmiljöenhet och Emåförbundet, för att kunna bygga en mindre fiskväg genom att ta upp ett mindre hål i den norra sektionen av dammvallen.

Sweref99: N 6370417 E 523850

Stickhyveln får anses tillhöra träindustrins verksamhet, men i övrigt registreras kvarnen som uppgift om:

Kvarn. Klassas som **uppgift om**. Låg intill Klackenhults såg, av karta att döma från år 1839, på den sydvästra sidan om sågen. Enligt kartor från 1700-talet, kan kvarnens läge ha varit på den norra sidan av kvarnfåran, vilket är något oklart, då två små byggnader är inritade på kartan på ömse sidor av vattnet. Enligt uppgift från lokalbefolkningen ska kvarnen ha funnits kvar lite längre efter det att sågen togs ur drift år 1930.

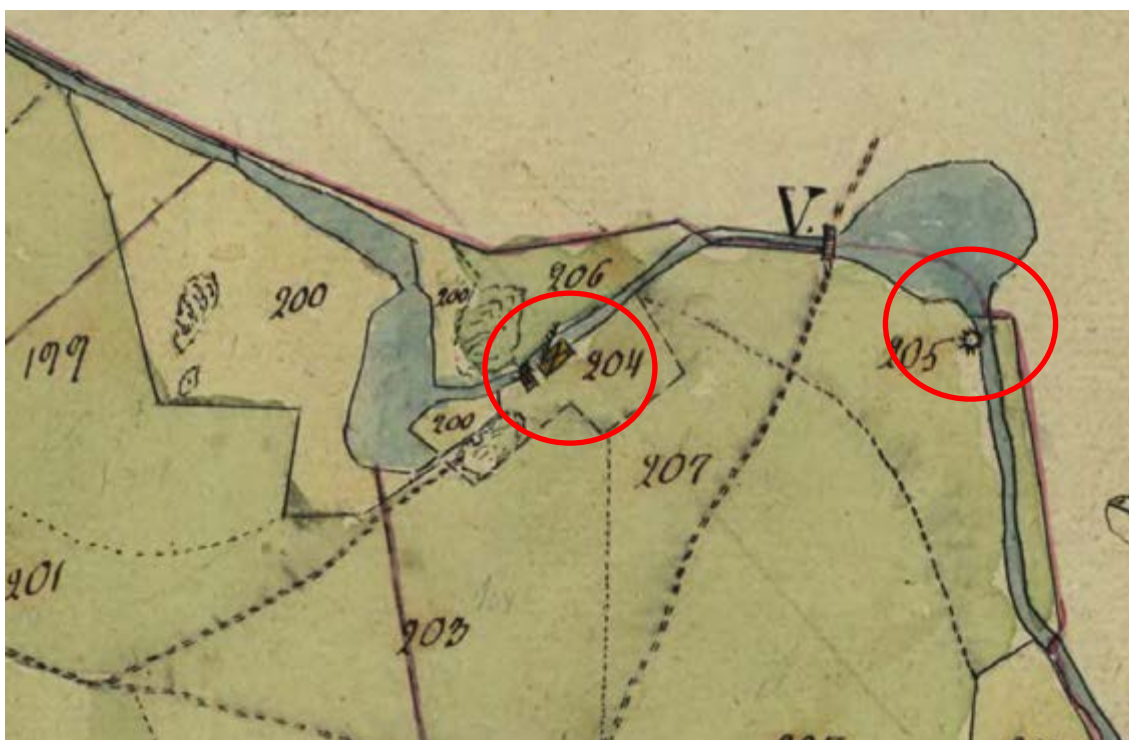
Sweref99: N 6370433 E 523843

Figur 297. Översikt av Gnyltån 9-10. Småindustriområdet vid Klackenhult. Här fanns såg, stickhyvel och kvarn (Gnyltån 9). Något längre österut låg Klackenhults kvarn, Gnyltån 10. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:2 000.

Figur 298. Kvarnplatserna vid Klackenhult efter karta från år 1786, Gnyltån 9 och 10 (akt E62-23:1, storskifte år 1786). Under denna tid benämndes kvarnen vid markering nummer 88 som "qvarn till västra kalvgården", senare samma plats där sågen byggdes. Markering med nummer 87 benämndes "qvarn till östra kalvgården".

Figur 299. Samma plats enligt en karta från år 1839 (akt 06-ökn-32, laga skifte år 1839). Här beskrivs och syns såg och kvarn vid nummer 204 och "Klacke qvarn" vid nummer 205.

Figur 300. Klackenhults såg på foto i början av 1950-talet. Bilden är tagen efter det att verksamheten upphörde och sågbyggnaden på väg att förfalla. Fotot är förmodligen taget från sydväst. Fotot är hämtat ur Smålandstidningen från en artikel av Tobias Holmbäck år 2002, och är ursprungligen taget av Henrik Samefors vars syster syns på fotot.

Figur 301. Gnyltån 9, Klackenhults sågruin från ungefär samma vinkel som det äldre fotot. Fotot är taget från sydväst.

Figur 302. Klackenhults såg, med dammvall och raserade rester av trärännan. Fotot är taget från nordöst.

Figur 303. Sågplatsen med ränna och grund till vänster i bild. Fotot är taget från nordöst.

Gnyltån 10

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Utgör Klackenhults kvarnruin, mera känd som Klackekvarn från historiskt kartmaterial. Kvarnplatsen syns på äldre kartor i figur 296 och 297 ovan. Kvarnlämningarna består av en dammvall och rester av en stensatt kvarngrund. Kvarnen, ligger intill en brant bergskam där Gnyltån rinner längs kanten. Dammvallen ligger norr om kvarngrunden. Dammvallen har två utskov. Ett vilket vattnet rinner igenom idag, och ett igenlagt utskov som leder mot kvarnläget. Dammvallen, är kallmurad med fint kallmurad natursten, är fyra till fem meter bred och 1–1,5 meter hög och cirka 60 meter lång. Dammvallen innehåller 0,2–1 meter stora stenar i fyra till fem skift sten, delvis övermossade. Gran, tall och björk växer på vallen. I den östra delen har dammvallen troligen även fungerat som färdväg fram till kvarnläget. Själva kvarnläget består av stenar på den västra sidan av Gnyltån samt på en liten stensatt ”ö”, som är tre till fyra meter lång och en meter bred och 0,3–0,4 meter hög. Det som är kvar av kvarnens förankring på den västra sidan av vattnet består endast av enstaka naturstenar ställda på varandra längs med en sträcka på ungefär fyra till fem meter (nord-syd). Stenstorlekar generellt på stenfötterna är 0,2–0,6 meter.

Mittkoordinat dammvall

Sweref99: N 6370479 E 523995

Koordinat kvarngrund

Sweref99: N 6370461 E 524020

Figur 304. Dammvallen till Gnyltån 10, vänster i bild. Idag rinner Gnyltån längs den norra kanten av dammvallen. Tidigare fanns en damm direkt norr om kvarnplatsen vilket syns på de äldre kartorna ovan. Fotot är taget från öst.

Figur 305. Gnyltån 10, resterna av kvarngrunden till Klackenhults kvarn. Idag har själva kvarngrunden inget större pedagogiskt värde, men kan förstås med en jämförelse av de historiska kartorna. Streckad linje är en ungefärlig markering av ett stensatt parti i vattnet. Fotot är taget från syd.

Figur 306. Gnyltån 10 med ån rinnande längs bergsbrant och bortåt i bild. Dammvallen hade enligt kartor två utskov varav ett idag är igenlagt. Fotot är taget från norr.

Gnyltån 11 (Biflödet Kvarnbäcken, RAÄ Ökna 44:1)

Kvarn. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Enligt utdrag ur fornminnesregistret: Industrilämning, sentida vattendriven kvarn, bestående av:

Dammvall, cirka 45 meter lång (nordöst-sydväst), två meter bred och intill 0,8 meter hög. Cirka 18 meter nedströms är dammvall, halvcirkelformig, cirka 15 meter lång, en meter bred och 0,4 meter hög. Inga synliga lämningar efter kvarnbyggnad.

Kommentar Kultur Aqua: Objektet är inte besökt i fält och ingår därför inte i någon utvärdering. Sannolikt namngivande för bäcken.

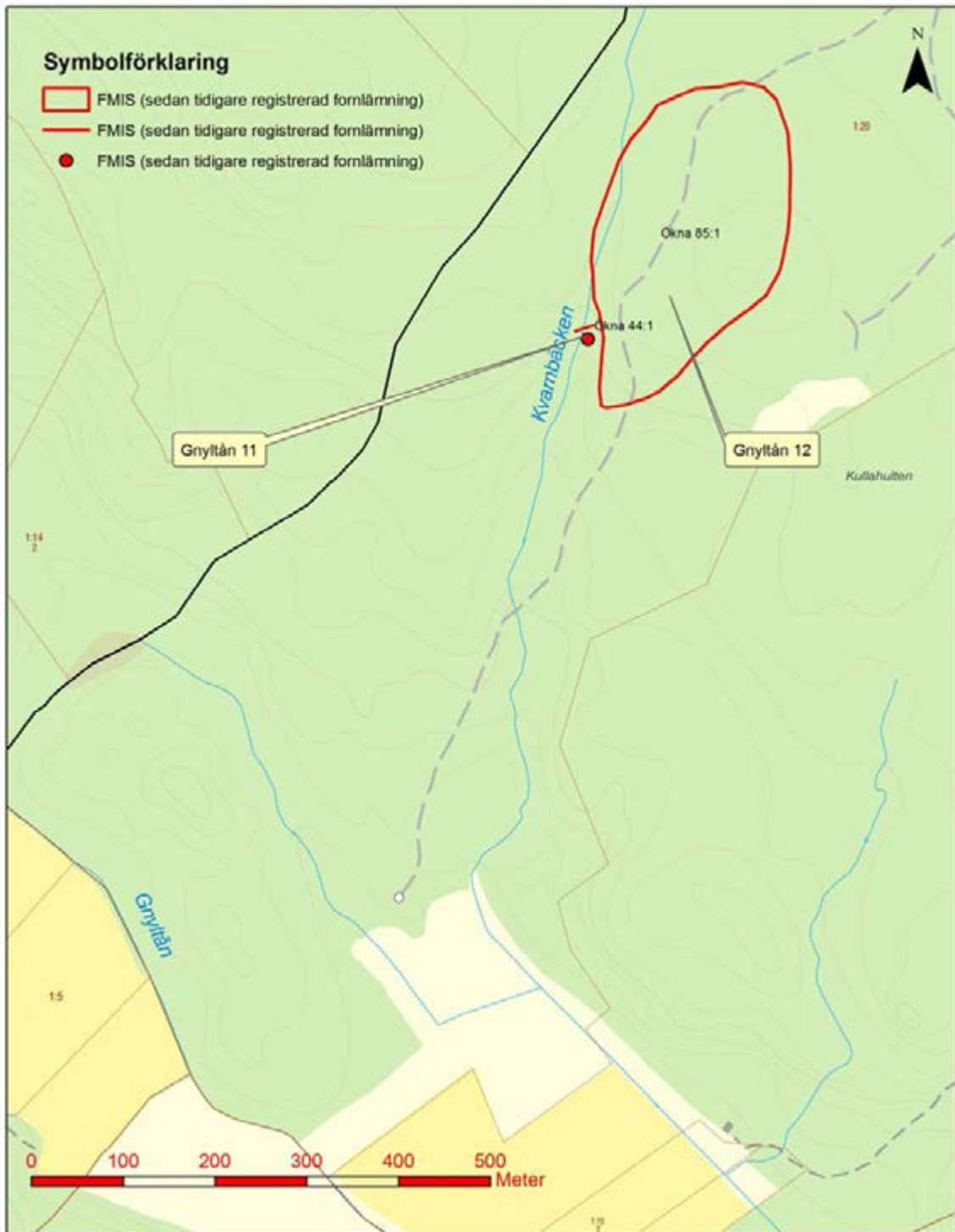
Sweref99: N 6370314 E 525104

Gnyltån 12 (Biflödet Kvarnbäcken, RAÄ Ökna 85:1)

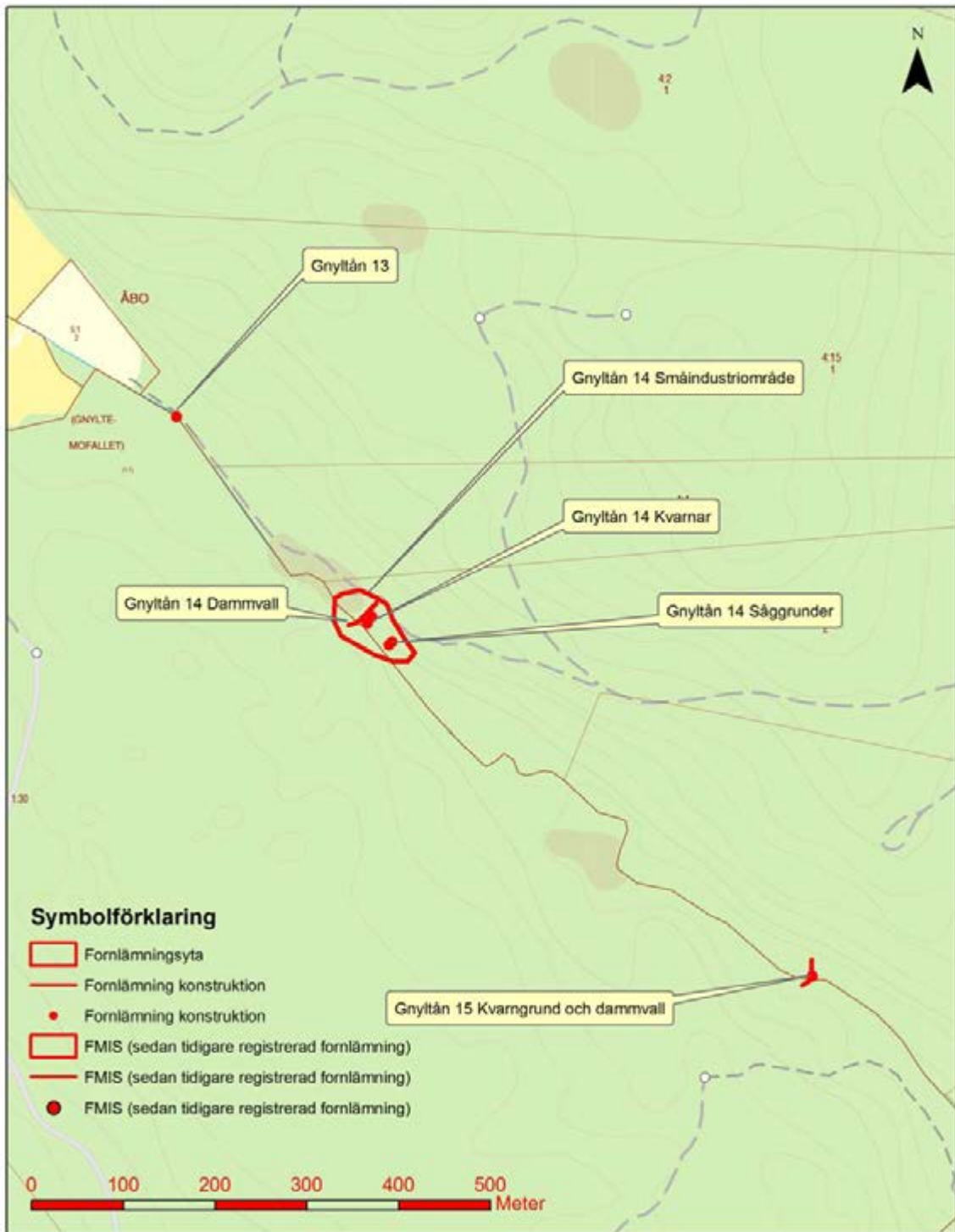
Fossil åker i form av ett röjningsröseområde. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Enligt utdrag ur fornminnesregistret:

Område med röjningsrösen, 380×100–200 m (NNÖ-SSV), enligt markering på registerkartan. Beskrivning saknas.

Sweref99: N 6370422 E 525216

Figur 307. Översikt av Gnyltån 11-12, kvarnplats respektive fossil åkermark vid Kvarnbäcken. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

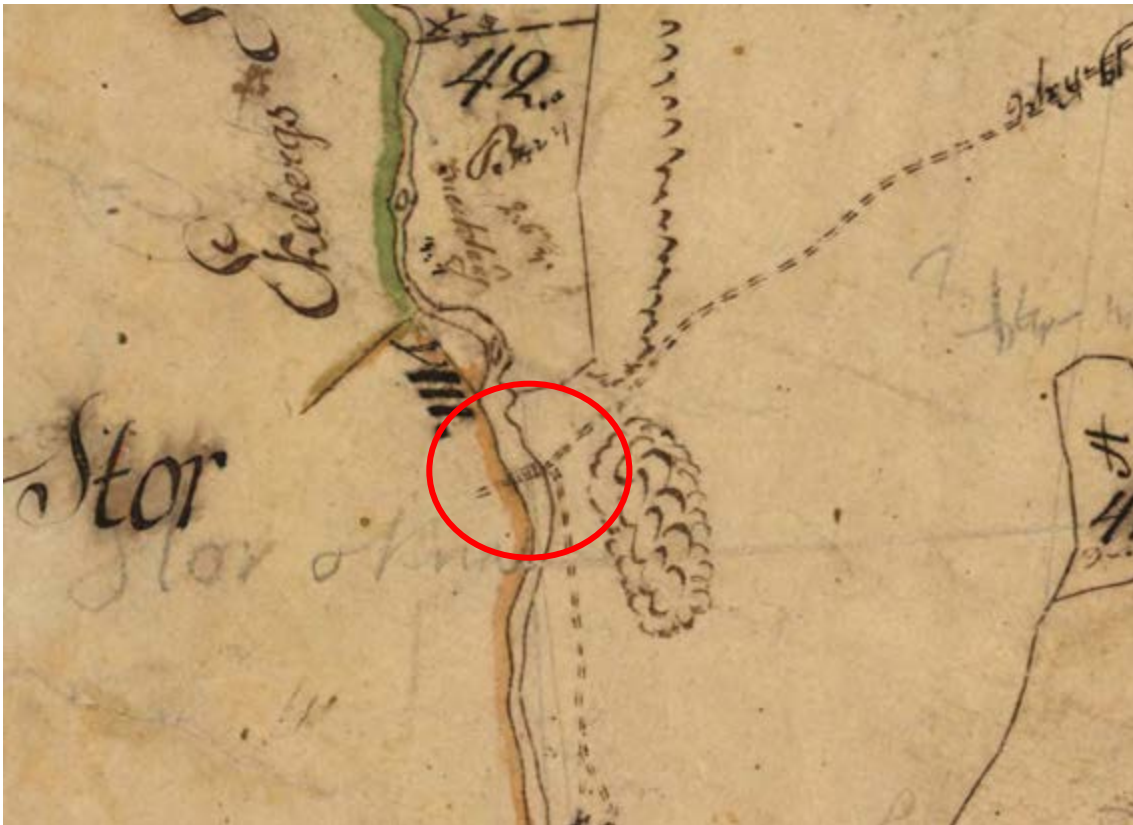

Figur 308. Översikt av Gnyltån 13-15, brofundament, småindustriområde samt kvarnplats vid Gnyltån. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Gnyltån 13

Bro. Rest av, i form av ett brofäste vid Gnyltån i höjd med och väster om Övre Åmjölkesbo. Klassas som **fast fornlämning**. Brofästet ligger vid ett parti där vattendraget är rensat/rätat på den nordöstra sidan av ån. Mycket material är uppslängt på den sydvästra sidan, här finns dock inget brofäste bevarat. Brofästet sticker ut i vattnet på den nordöstra sidan, och är kallmurat i tre till fyra skift sten, med en bredd på tre meter och en höjd på omkring en meter. Brofästet består av 0,15–1 meter stora stenar och sticker ut 0,3–0,4 meter i vattnet. En äldre väg finns i anslutning, vilken även syns på historiska kartor.

Sweref99: N 6368798 E 525666

Figur 309. Gnyltån 13, som den återges på karta från år 1796 (akt 06-ökn-13, storskifte år 1796). Idag är sträckor uppströms och nedströms brofästet kraftigt rätade.

Figur 310. Gnyltån 13, det nordöstra brofästet tillhörande den bro som enligt kartor anlades på 1700-talet. Dagens brofäste har säkerligen renoverats sedan 1700-talet. Fotot är taget från nordväst.

Gnyltån 14

Småindustriområde. Ligger i höjd med byn Övre Åmjölkesbo vid Gnyltån. Klassas som **fast fornlämning**. Enligt kartor bör vattenverksamheterna på platsen vara etablerade senast under 1700-talet. På en storskifteskarta från år 1796 beskrivs platsen, som bestod av en såg och två kvarnar, strax norr om sågen, som ”enligt skattnings Protocollet under den 13de Januari 1779 blifvit skattlagd för östra åmjölkesbo Bys och Stor Ökna Hemman samfelta förmon (akt 06-ökn-13, storskifte år 1796).” Senare kartor visar att den ena kvarnen togs ur drift.

Småindustriområdet består av:

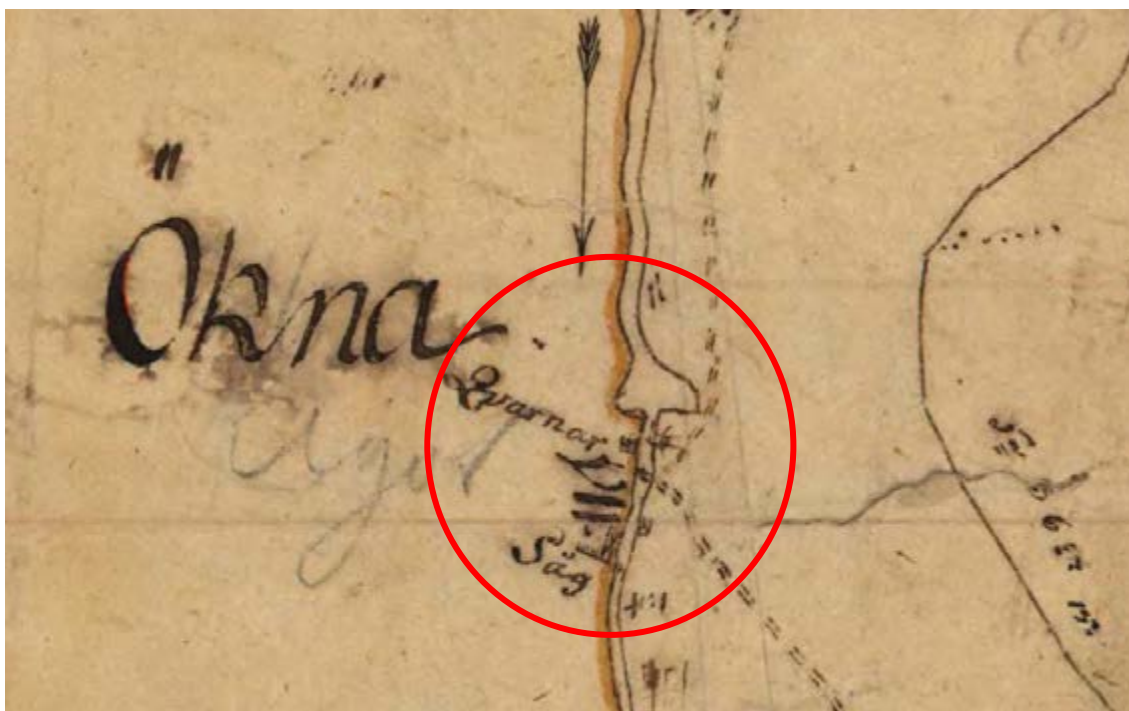
Dammvall. 40–50 meter lång, fyra meter bred, 2–2,20 meter hög och uppbyggd av enstaka tuktade stenar men i huvudsak av natursten i 7–8 skift, med 0,1–1 meter stora stenar. Gnyltån rinner idag igenom ett tre meter brett centralt utskov som till stora delar är raserat. Nedanför dammvallen ligger träbråte och kanske resterna efter spång som legat över utskovet.

Kvarngrund/kvarnfåra. Omkring tio meter sydöster om dammvallen finns en två meter bred kvarnfåra sydväst om Gnyltån. En utraserad stenfot finns vid sidan av fåran. Stenfoten har troligen varit 1–1,5 meter hög innan, men det mesta av materialet ligger utrivet i kvarnfåran. En bergsklack finns på den sydvästra sidan av fåran och har troligen fungerat som förankring för kvarnbyggnad. Träbråte finns på platsen vid

kvarnfåran, möjligen efter kvarnöverbyggnad. Endast rester av en kallmurning finns kvar. Sträckan med fåra och stenfot i vattnet är omkring sju till åtta meter lång. De utrasade stenarna är 0,2–0,8 meter stora och består av natursten och enstaka tuktade stenar.

Uppgift om kvarn. Mitt emot ovan beskrivna kvarnplats, låg ytterligare en kvarn på den nordöstra sidan av vattnet. Idag återstår inget av den kvarnen, vilken endast kan bekräftas på historiska kartor, till exempel en storskifteskarta från år 1796 (akt 06-ökn-13, storskifte år 1796).

Träindustri. Såg. Såggrunden/-erna är de bäst bevarade på platsen bortsett från själva dammvallen. Sågen har lämningar bestående av flera stengrunder, troligen de som syns på kartan från år 1796. Dels finns en kvadratisk stenfot i vattnet, omkring 2×2 meter stor och 1,2 meter hög i tre till fyra skift natursten och tuktade stenar som är 0,2–0,8 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka. På den sydvästra sidan av vattnet ligger två rektangulära stenfötter till sågen. En ligger intill vattnet mitt emot den stenfot som är i åfåran. Stenfoten är tre meter lång och en meter bred och uppbyggd av tuktad sten och natursten, en meter hög i tre till fyra skift med 0,2–0,8 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka stenar. Ytterligare en stenfot finns fyra meter åt sydväst. Den är kallmurad, 3–3,5 meter lång, en meter bred, en meter hög och uppbyggd i ett till två skift natursten och enstaka tuktade stenar. Vad som troligtvis är en ramp, ansluter till stenfoten som är belägen längst åt sydväst. Rampen är fem meter lång (nordöst-sydväst), två meter bred och en meter hög, uppbyggd i tre skift sten med 0,2–1 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka stenar. Det fanns ingen dammvall till sågen, men troligen har en vägövergång med träspång funnits tidigare vilket bekräftas av äldre kartor. Ett brofäste finns kvar på södra sydvästra sidan av ån omkring tio meter ovan såggrunderna. En naturlig strömsträcka finns nordväst om sågen. Möjligen har en träränna gått från dammvallen som ligger omkring 40 meter åt nordväst. Dammvallen är klassad som partiellt passerbar som vandringshinder enligt biotopkarteringen.

Figur 311. Det småindustriella området, Gnyltån 14, med två kvarnar och en såg, dammvall och en vägövergång nordväst om sågen (akt 06-ökn-13, storskifte år 1796).

Figur 312. Gnyltån 14, dammvallen, klassat som partiellt vandringshinder enligt biotopkarteringen. På ömse sidor av vattnet finns idag kallmurade sektioner bevarade. Fotot är taget från sydöst.

Figur 313. På den sydvästra sidan av Gnyltån finns rester av en kvarngrund kvar direkt söder om dammvallen. Markering indikerar läget, inklusive vad som kan tolkas vara en mindre ränna. Fotot är taget från sydöst.

Figur 314. Gnyltån 14, grunderna vid sågen. Totalt finns tre grunder på platsen. Fotot är taget från nordväst.

Dammvall

Sweref99: N 6368582 E 525871

Kvarngrund

Sweref99: N 6368573 E 525875

Uppgift om kvarn

Sweref99: N 6368580 E 525880

Såggrund

Sweref99: N 6368550 E 525899

Gnyltån 15

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Ligger cirka 600 meter nedströms småindustriområdet Gnyltån 14. Består av resterna av en kvarngrund samt en dammvall. Själva grunden är otydlig. Dammvallen är mer som att betrakta som ett enklare dämme vid själva åfåran.

Dammvallen är jord- och stenfylld och delvis kallmurad på båda sidor av ån, framför allt den södra delen. Dammvallen är omkring en meter bred, uppbyggd i två skift sten med 0,2–0,75 meter stora stenar, varav en del har rasat ut i vattnet. Idag går bottendelar av den raserade delen av vallen som en tröskel över åfåran på ett fyra till fem meter brett parti.

På södra sidan av åfåran går en mindre liten stensatt kanal vid dammvallen, omkring 0,5 meter bred. Tidigare har enligt äldre kartor, funnits en dammspegel väster om dammvallen. Resterna av en mindre stengrund ligger på en liten båtformad ”ö” med kallmurat stenmaterial övervuxen med gran. Grunden är cirka 0,5–0,6 meter hög, ligger omkring fem meter öster om dammvallen och är cirka fyra meter lång, en till två meter bred och uppbyggd i ett till två skift natursten med 0,2–1 meter stora stenar. Norr om ”ön” finns en kvarnfåra där vattnet gått in mot kvarnen. Fåran är 0,5–1 meter bred och ansluter till huvudflödet fem till sex meter nedströms. Kvarnplatsen har låga pedagogiska värden. Platsen förstås något bättre vid en jämförelse med en historisk karta från år 1796.

Figur 315. Den idag anonyma kvarnplatsen, Gnyltån 15. Lägesuppgifterna stämmer bra överens med de fysiska lämningarna av kvarngrunden som finns på den norra sidan av Gnyltån (akt 06-ökn-13, storskifte år 1796).

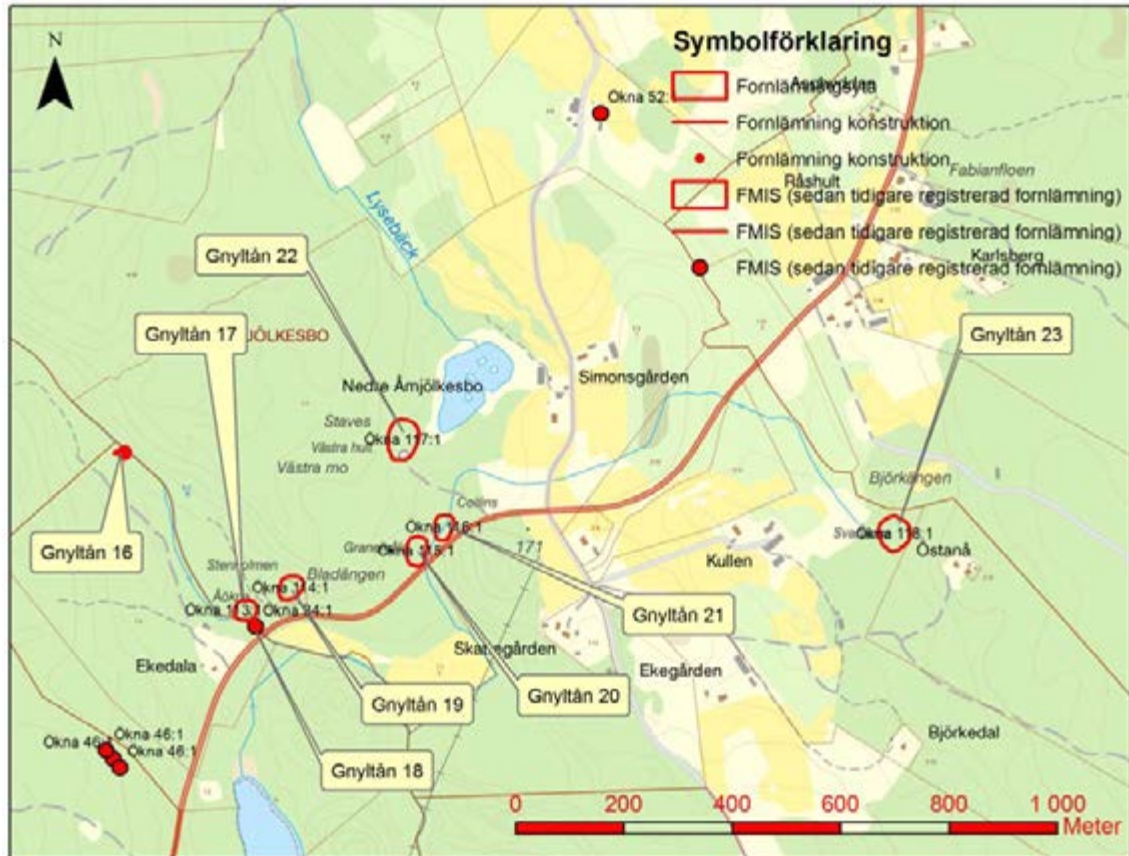
Kvarngrund
Sweref99: N 6368188 E 526359

Figur 316. Gnyltån 15, det som återstår av dämnet idag. Fotot är taget från sydöst.

Figur 317. Gnyltån 15, obskyra lämningar av kvarngrunden, markerat med streckad linje. Fotot är taget från väst.

Figur 318. Översikt av Gnyltån 16-23, Kvarnplats, torplämningar och en stenvalvsbro. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:10 000.

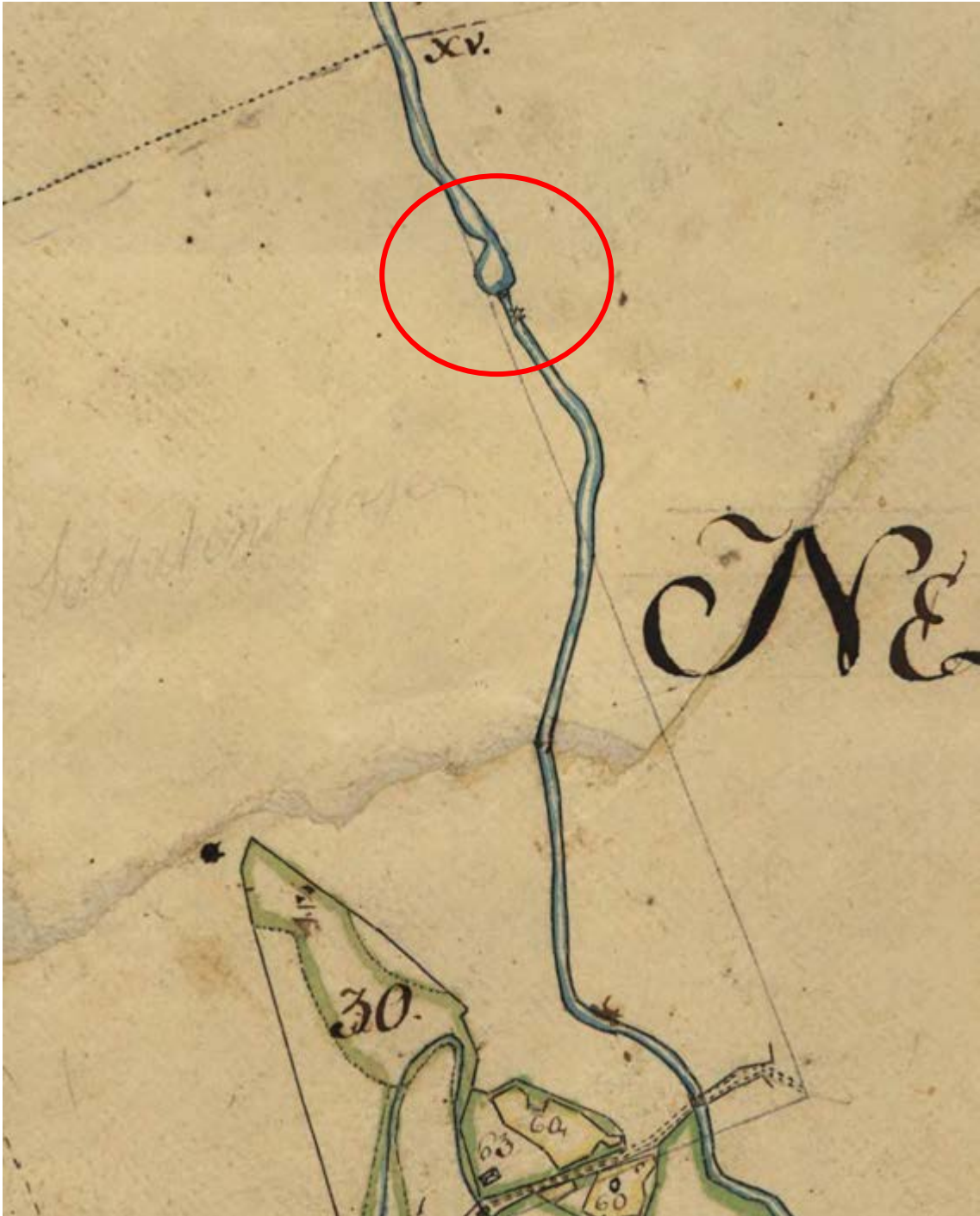
Gnyltån 16

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Ligger i nivå med Nedre Åmjölkesbo by vid Gnyltån, cirka 400 meter uppströms Åökna. Kvarnplatsen består av en dammvall och resterna av en kvarngrund. Dammvallen är cirka 25 meter lång, 1,5–2 meter bred, en meter hög och uppbyggd i tre till fyra skift sten med 0,2–1 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka stenar. Dammvallen som är V-formad, är övermossad och trädbevuxen med björk, gran och tall. Det utskov som finns centralt i åfåran idag, är 1–1,5 meter brett, flankerat med två stora block. Dammytan som fanns nordväst om dammvallen är idag igenvuxen.

Ett antal stenar är placerade i rektangulärt form strax nedströms dammvallen på den norra sidan av vattendraget. Det är något oklart om detta är vad som beskrivs som en hoppgrop för öring enligt åtgärdsförslag för Gnyltån skriven av Emåförbundet (Nydén 2011, sidan 44). Troligen har en del stenar från kvarngrunden använts i åtgärdande syfte. Tolkningen eller definitionen av kvarngrunden kan därför vara vidhäftad med fel. Vid inventeringstillfället sköljde Gnyltån över detta parti som endast sticker upp någon decimeter ovanför den dåvarande vattenytan. Det stensatta partiet som tolkas utgöra rester av grunden (nordväst-sydöst) är cirka 3×2,5 meter stort. Möjligen kan en mindre stensatt fåra av flödet ha styrt vattnet in under en enkel skvaltkvarn på den norra sidan av åstranden. Stenarna i det stensatta partiet är 0,2–0,4 meter stora och uppbyggda i två till tre skift sten. Dammen räknas som partiellt vandringshinder enligt biotopkarteringen. Vid ytterligare restaurerande åtgärder bör inte fler stenar plockas från dammvall eller kvarngrund, utan från andra delar vid sidan av ån. Detta för att minimera ingreppet på lämningen. Kvarnplatsen syns på historisk karta från år 1795.

Figur 319. Dammvallen vid det gamla kvarnläget, Gnyltån 16. Fotot är taget från sydöst.

Figur 320. Gnyltån 16 enligt karta från 1795 (akt 06-ökn-10, storskifte år 1795). Här syns en dammyta och kvarnens lokalisering på den nordöstra sidan av Gnyltån. Omkring 400 meter nedströms skymtar en vägövergång där en stenvalvsbro idag finns bevarad.

Figur 321. Gnyltån 16, vad som idag tolkas utgöra rester av en kvarngrund, troligen efter en enkel skvaltkvarn. Troligen har biotopåterställnade åtgärder utförts nedströms dammvallen, vilket försvårar tolkningen av kvarngrunden. Markeringen visar endast ungefärlig utbredning av det stensatta partiet. Fotot är taget från sydöst.

Dammvall

Sweref99: N 6367966 E 526598

Gnyltån 17 (RAÄ Ökna 113:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgjorde torpet Åökna. Inga ytterligare beskrivningar finns i fornminnesregistret.

Sweref99: N 6367674 E 526823

Gnyltån 18 (RAÄ Ökna 34:1)

Bro. Klassad som **fast fornlämning**. Stenvalvsbro vid Åökna, cirka elva meter nordväst om modern landsvägsbro. Går vid äldre vägsträckning över Gnyltån. Enligt ytterligare utdrag ur fornminnesregistret:

Stenvalvsbro, ett valv, cirka sju meter lång, 230/30 gon, 4,5 meter bred och 2,5 meter hög. Valvbredd cirka tre meter och två meter hög. Bro över äldre vägsträckning fem meter sydöst därom är fundament på sydöstra sidan till bro?

Sweref99: N 6367644 E 526841

Figur 322. Gnyltån 18, stenvalvsbron, Ökna 34:1, klassad som fast fornlämning och skyddat enligt Kulturmiljölagen. Bron är med i åtgärdsförslagen för Gnyltån, men inte klassad som vandringshinder. Föreslagna åtgärder innebär manuell justering av fallprofilen i åfåran. Fotot är taget från sydöst. Eventuellt kan ännu äldre föregångare till bron finnas strax intill i form av fundament. Vägövergången syns på flertalet äldre kartor.

Gnyltån 19 (RAÄ Ökna 114:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgjorde torpet Stenholmen. Inga ytterligare beskrivningar finns i fornminnesregistret.

Sweref99: N 6367715 E 526906

Gnyltån 20 (Vid biflödet Lysebäck, RAÄ Ökna 115:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgjorde torpet Granemåla. Inga ytterligare beskrivningar finns i fornminnesregistret.

Sweref99: N 6367783 E 527139

Gnyltån 21 (Vid biflödet Lysebäck, RAÄ Ökna 116:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgjorde torpet Collins. Inga ytterligare beskrivningar finns i fornminnesregistret.

Sweref99: N 6367827 E 527189

Gnyltån 22 (Vid biflödet Lysebäck, RAÄ Ökna 117:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgjorde torpet Västra Hultet. Inga ytterligare beskrivningar finns i fornminnesregistret.

Sweref99: N 6367989 E 527113

Gnyltån 23 (Vid biflödet Lysebäck, RAÄ Ökna 118:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgjorde torpet Svarvarns. Inga ytterligare beskrivningar finns i fornminnesregistret.

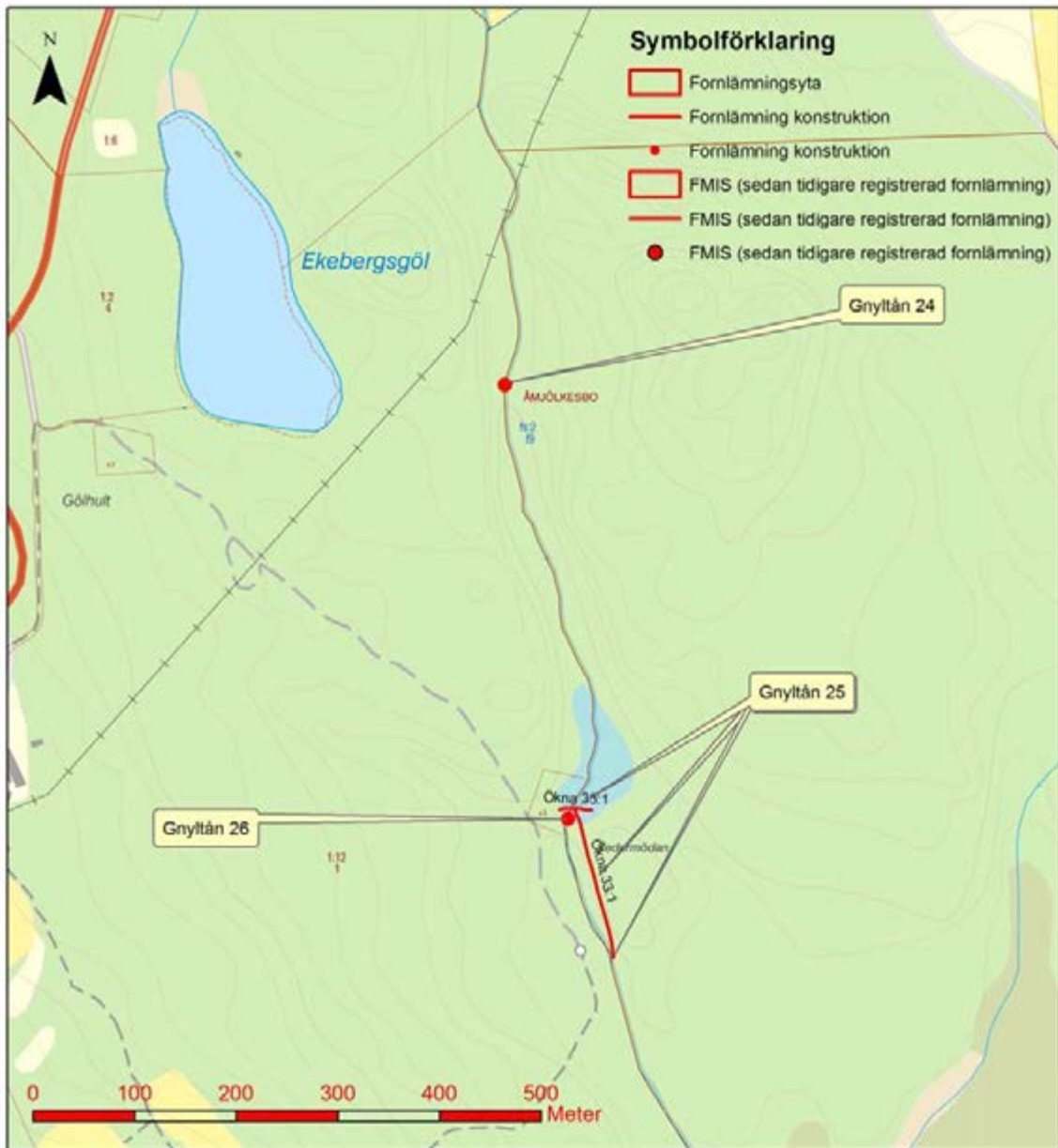
Sweref99: N 6367816 E 528021

Gnyltån 24

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Kvarnläget ligger omkring 160 meter öster om Ekebergs göls sydöstra del, belägen i en ravin 400 meter norr om Vedermodan. Kvarnplatsen består av en mindre fördämning och rester av en grund:

Dammvall. På den östra sidan av ån är dammvallen omkring två till tre meter lång och cirka två meter bred och en meter hög, uppbyggd i två till tre skift sten. Kallmurningen består av 0,2–0,6 meter stora och 0,2–0,3 meter tjocka stenar. Dammvallen är utraserad vid åfåran, medan den på den västra sidan är flackare och upp till en meter hög. Terrängen och den naturliga förträngningen i ravinen har utnyttjats som en dämmande effekt.

Kvarngrund. Enligt en äldre karta har kvarnen stått några meter söder om dammvallen och på den östra sidan av Gnyltån (akt 06-ökn-10, storskifte år 1795). På kartan beskrivs kvarnen som ”Nedre Åmjölkesbo qvarn”. På denna plats finns det idag rader av stenar över Gnyltån på ömse sidor av vattnet. En del av stenarna ligger troligen inte i ursprungligt läge, men merparten tolkas utgöra rester av fundamentet till en skvaltkvarn som troligen stått direkt över vattnet. Sannolikt har även åtgärder i vattnet utförts på platsen i modern tid och stenarna flyttas för att uppnå olika biotopåterställande effekter. En stenrad finns på den västra sidan av åfåran och är cirka tre till fyra meter lång med 0,8–1 meter stora stenar.

Figur 323. Översikt av Gnyltån 24-26, Kvarnplats, rester av kraftstationen Vedermödan samt den tidigare kvarnplatsen vid Vedermödan. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Figur 324. Kvarnläget för Gnyltån 24, beskriven på kartan som Nedre Åmjölkesbo qvarn.

Figur 325. Nedre Åmjölkesbo kvarn, med härkomst i 1700-tal. Damnvall och kvarnläge. Fotot är taget från sydöst.

På den östra sidan finns en något oregelbunden och delvis raserad stenrad, omkring fyra meter lång med 0,8–1 meter stora stenar, sticker upp ett par decimeter ur vattnet. Kvarnen har förutom själva dammvallen, låga pedagogiska värden.

Dammvall

Sweref99: N 6367100 E 527142

Kvarnplats

Sweref99: N 6367097 E 527142

Gnyltån 25 (RAÄ Ökna 33:1)

Kraftindustri. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgör anläggning till den så kallade Vedermodan. Lämningen beskrivs enligt utdrag ur fornminnesregistret: Sentida kraftverk, plats för. Bestående av dammvall, cirka 30 meter lång 230/130 gon, två meter hög och 1-1,5 meter bred, av jord och sten, förstärkt med betong. Stämbordsöppning av betong med tubrör av järn. Från stämbordsöppningen leder ett grävt dike där vattentub legat. Tuben har varit cirka 175 meter lång. Vid änden är betongfundament för kraftverk. Nedströms vallen i den ursprungliga bäckfåran är stenfundament, troligen efter kvarn.

Kommentar Kultur Aqua:

Kvarnfundamentet registreras för sig nedan, Gnyltån 26. Enligt uppgift från ortsbefolkningen byggdes Vedermodan på 1920-talet och lades ned 1942. Kraftverket försörjde Ökna och Åmjölkesbo med elektricitet och dammen fylldes under natten och tömdes på morgonen. Damluckan reglerades via en lina och en vev från ett kök i Ekeberg. Dammen till Vedermodan räknas som ett ej passerbart vandringshinder enligt biotopkarteringen. Samråd har skett på plats mellan Länsstyrelsens Kulturmiljöenhet och Emåförbundet. Ett omlöp är planerat vid platsen och hänsyn tas till lämningen genom försiktigt arbete vid vandringshindret vid platsen för själva kraftstationen. Vandringshindret vid kraftstationen är klassat som partiellt vandringshinder enligt biotopkarteringen.

Dammvall

Sweref99: N 6366680 E 527211

Tubdike

Sweref99: N 6366600 E 527232

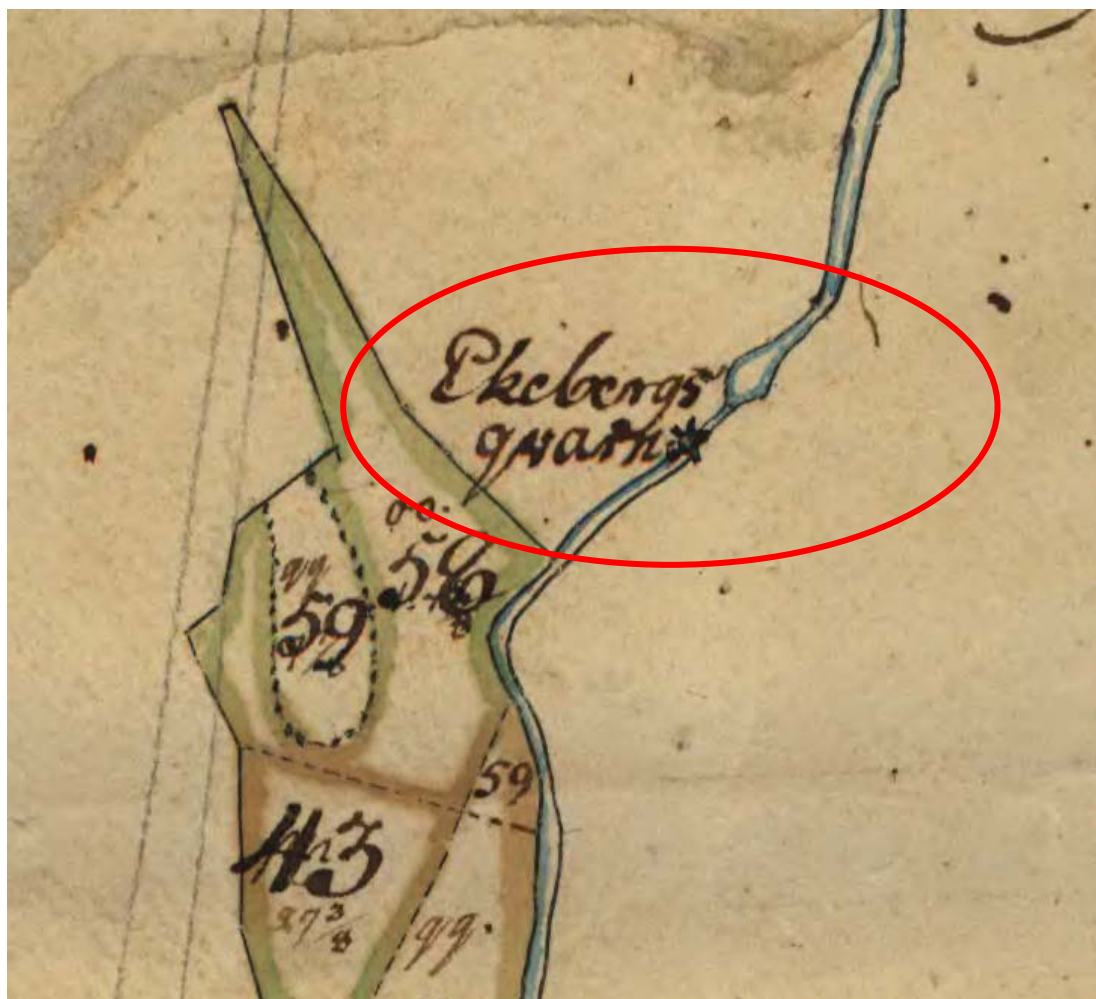
Figur 326. Gnyltån 25, Vedermödan. En kallmurad, betongförstärkt dammvall finns kvar av kraftstationens anläggningar. Ett omlöp öster om fördämningen är planerat av Emåförbundet. Fotot är taget från öst.

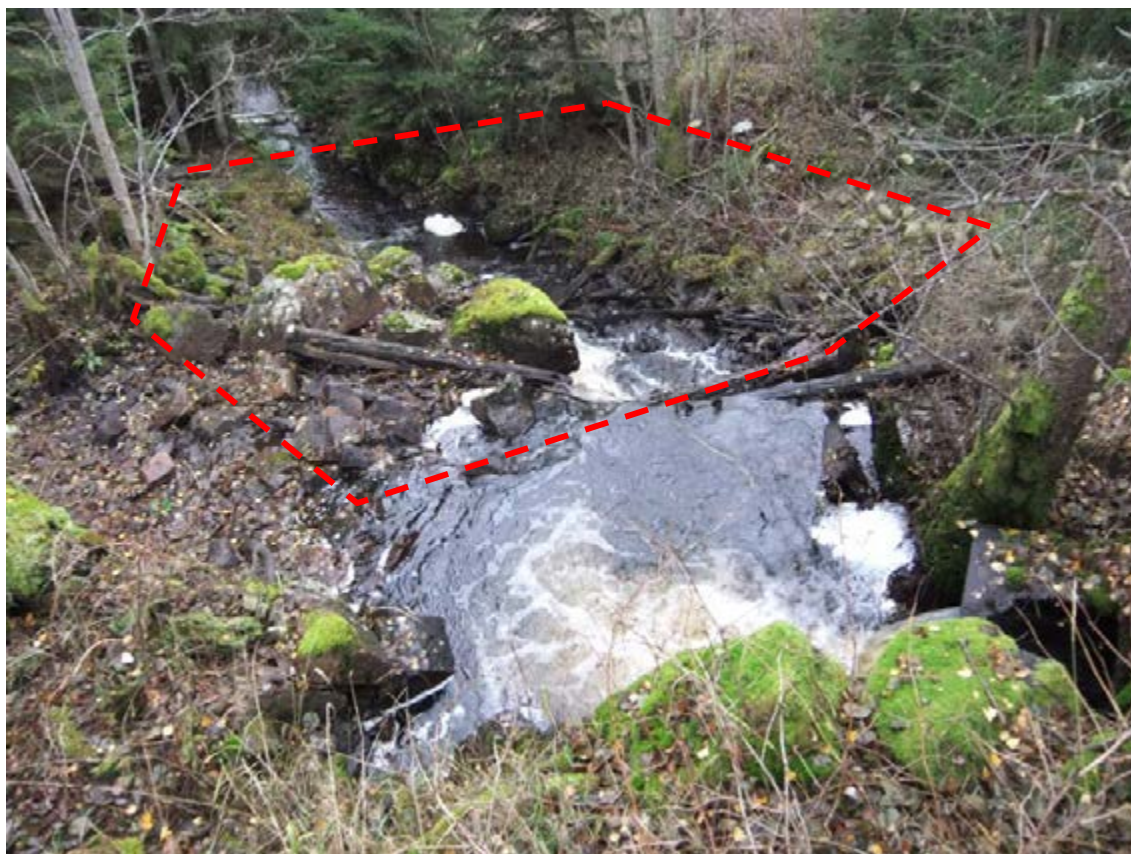
Figur 327. Vedermödan, fundament för kraftstationen, med kallmurning och betong. Här planeras åtgärder för att förbättra det partiella hindret till ett mer passerbart parti för öring. Fotot är taget från syd.

Gnyltån 26

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Utgjorde Ekebergs kvarn enligt historiska kartor. Enligt en storskifteskarta från år 1795, bör själva kvarnbyggnaden ha legat på den västra sidan av Gnyltån, på Ekebergs ägor (akt 06-ökn-10, storskifte år 1795). Senare kartor visar byggnader på båda sidor om vattnet. Själva kvarngrunden har inte besiktigats i detalj under inventeringen år 2011. Enligt de foton som togs i samband med besöket, finns flera stensatta partier/grunder direkt söder om nuvarande dammvall och omkring 15-20 meter nedströms i den ursprungliga åfåran.

Figur 328. Ekebergs kvarn, Gnyltån 26, enligt äldre karta (akt 06-ökn-10, storskifte år 1795). Vedermödans förstärkta dammvall kom att hamna i direkt anslutning till den äldre dammen. Idag finns grunder direkt söder om dammvallen.

Figur 329. Kvarnplatsen, Gnyltån 26, strax nedan dagens något modernare dammvall. Kvarnplatsen härstammar åtminstone i 1700-talet. Ungefärlig utbredning är markerad med streckad linje. Inom detta område finns stensatta partier/grunder. Enligt äldre kartor bör kvarnen haft sin huvudsakliga förankring på Ekebergssidan, det vill säga höger om Gnyltån i bild. Fotot är taget från nordöst.

Område med grunder

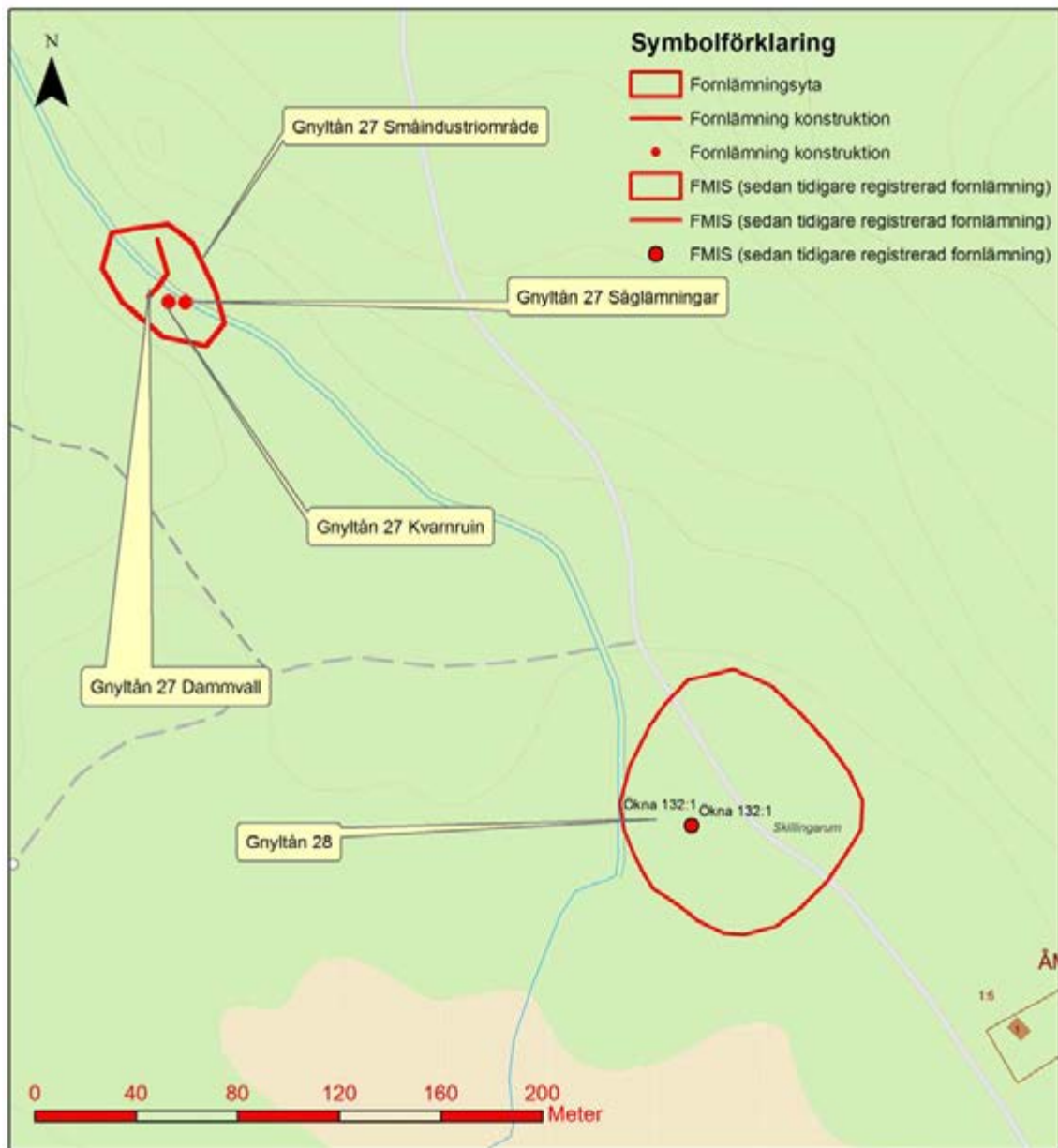
Sweref99: N 6366669 E 527204

Gnyltån 27

Småindustriområde. Klassas som **fast fornlämning**. Utgör lämningar av en såg och en kvarn med tillhörande dammvall strax nordväst om Skillingarum. Platsen är identifierad på historiska kartor och är betrakta som en verksamhet som drevs i Mösshults bys regi.

Dammvall. 25 meter lång, tre meter bred, 2–2,5 meter hög, kallmurad och delvis övermossad. Dammvallen är uppbyggd i fyra till fem skift sten med 0,1–2 meter stora och 0,2–0,3 meter tjocka stenar. Idag finns en två till tre meter bred öppning i mitten. Dammvallen, som är V-formad, styr vattnet in mot det forna luckpartiet. Både berg och ravin har utgjort naturlig begränsning för dammen på båda sidor om Gnyltån.

Kvarn. På den västra sidan av vattnet finns det en kvarngrund. Grunden är kvadratisk och omkring fyra meter stor i sida, kallmurad längs kanterna och 1,2 meter hög och uppbyggd i tre skift natursten och enstaka tuktade stenar. Grunden är idag övermossad och björk växer i det nordöstra hörnet och i den västra kanten. I den södra kanten växer en gran. Stenarna i grunden är 0,3–1,2 meter stora och 0,2–0,5 meter tjocka. En stensatt ränna kan skönjas

Figur 330. Översikt av Gnyltån 27-28, Småindustriområdet vid Skillingarum, dock tillhörde det Mösshults by, samt torplämningar från torpet Skillingarum. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:2 000.

nordöst om grunden. På en laga skifteskarta ser det ut som en träränna har fört vatten fram till kvarnen.

Såg. I den stensatta rännans förlängning finns ytterligare en grund som identifieras som en såggrund på äldre kartor. Här finns stengrunder i vattnet. En grund är delvis utrasad mot öst, och utgör vid högt vattenflöde en liten ”ö” i vattnet. Ytterligare en rad med stenar finns i den västra kanten av Gnyltån. Den grunden ligger dock på en torrlagd sektion av åstranden och är omkring fem meter lång (nordväst-sydöst), 0,4 meter hög och är uppbyggd med 0,7–1,2 meter stora stenar. Den utrasade stenfoten i vattnet är omkring en meter bred och kan utgöra del av en hjulgrav. Stenarna här är 0,3–1 meter stora och 0,2–0,4 tjocka. Grundernas lokalisering stämmer väl överens med karta från år 1842 (akt E138-17:1, laga skifte år 1842). Troligen har material från såggrunden använts relativt nyligen för att bygga/åtgärda i biotopåterställande syfte. Dammvallen räknas som partiellt passerbart för öring enligt biotopkarteringen. Manuell åtgärd av strömnacke och byggandet av trösklar är planerade.

Figur 331. Mösshults bys småindustriområde, Gnyltån 27, enligt äldre karta (akt E138-17:1, laga skifte år 1842).

Figur 332. Gnyltån 27. Dammvall med raserad mittdel, tidigare biotopåtgärder är utförda på platsen. Fotot är taget från sydöst.

Figur 333. Gnyltån 27, kvarngrunden på den sydvästra sidan av Gnyltån direkt nedan dammvallen. Enligt äldre kartor gick troligen en träränna fram till kvarnen. Fotot är taget från nordöst.

Figur 334. Gnyltån 27. Resterna av såggrunden är delvis raserade och material är troligen använt till biotopåterställande åtgärder. Tolkningen av sågens utbredning kan därför vara behäftad med fel. Streckade linjer markerar område med stensatta partier vid sågens position. Fotot är taget från sydöst.

Dammvall

Sweref99: N 6365195 E 527863

Kvarn

Sweref99: N 6365187 E 527865

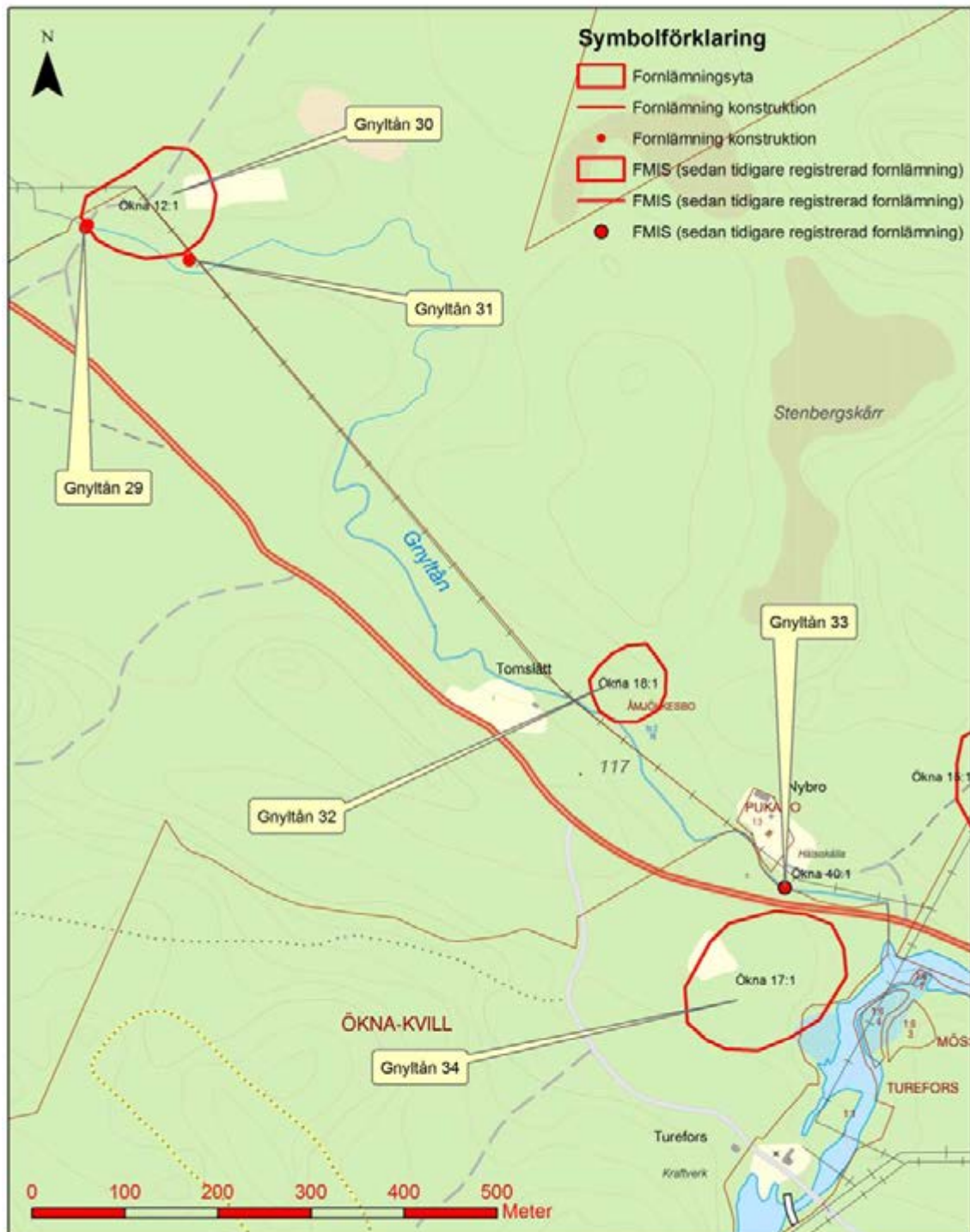
Såg

Sweref99: N 6365187 E 527872

Gnyltån 28 (RAÄ Ökna 132:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgjorde torpet Skillingarum. Inga ytterligare beskrivningar finns i fornminnesregistret.

Sweref99: N 6364988 E 528090

Figur 335. Översikt av Gnyltån 29-34, Brofästen, torplämningar, kvarnplats och hälsobrunn. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Gnyltån 29

Bro. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. I höjd med Stjärnemo eller den äldre gården Pukabo finns brofästen av äldre karaktär kvar. Idag finns en modernare enkel träbro/spång utan räcken placerad på de äldre fundamenten. Den äldre bron syns på kartor från 1700- och 1800-talen. Troligen har vissa förändringar och förstärkningar gjorts i mer modern tid. Fästet på åns södra sida är omkring sju till åtta meter brett och uppbyggt i tre skift sten kvaderhuggna block med 0,3–0,5 meter stora och 0,2–0,4 meter tjocka stenar. Fästet är omkring 1,2–1,4 meter högt. Fästet på den norra sidan är uppbyggt i fyra till fem skift av tuktade stenar med 0,2–2 meter stora och 0,2–0,3 tjocka stenar. Det norra fästet är sju till åtta meter brett och 1,2–1,4 meter högt.

Väster om brofästena finns en stenförstärkt kant in mot bron, uppbyggd av tillmakade stenar; på den norra sidan fem skift sten, på den södra sidan något färre. En I-balk i järn löper från fäste till fäste som underlag till träbron. Brons klassning gäller endast brofästena och anvisar dess äldre nyttjande på platsen.

Figur 336. Dagens träspång över den äldre broplatsen med tradition. Bron leder över till en äldre gård, Pukabo som idag är klassad som övrig kulturhistorisk lämning (Gnyltån 30). Fotot är taget från sydsydväst.

Norra brofästet

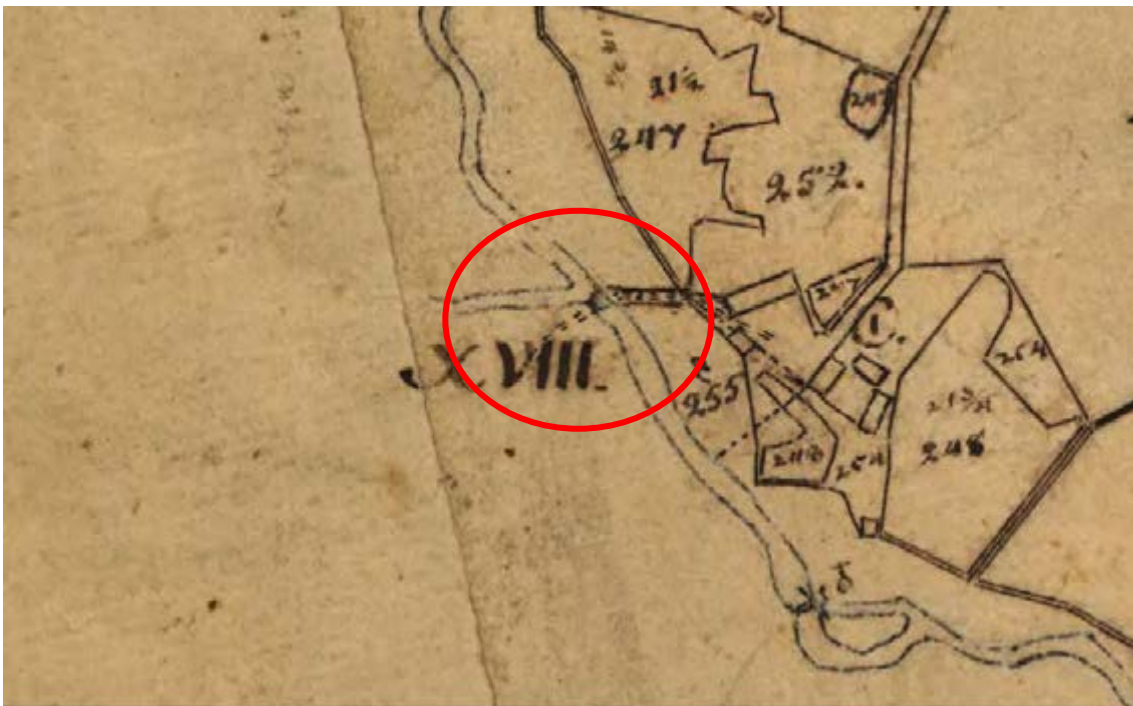
Sweref99: N 6364179 E 528737

Södra brofästet

Sweref99: N 6364176 E 528735

Figur 337. Brons södra fäste, av äldre hävd sedan 1700-talet enligt äldre kartor, säkerligen renoverad och reparerad i omgångar under modern tid. Fotot är taget från nordöst.

Figur 338. Gnyltån 29 enligt karta från år 1795, visar vägövergången mot gården Pukabo vid åförgreningen med Lillån (akt 06-ökn-13.5, storskifte år 1795).

Gnyltån 30 (RAÄ Ökna 12:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Bebyggelselämningar. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utgjorde torpet Pukabo. Enligt utdrag ur fornminnesregistret: Bebyggelselämningar, sentida, bestående av en husgrund, tre ekonomibyggnadsgrunder, en källargrund, röjda ytor, enstaka odlingsrösen. Området är beväxt med blandskog.

Kommentar Kultur Aqua: Lämningen bör på grund av sin härkomst i åtminstone 1700-tal enligt äldre kartmaterial, ändras i den antikvariska statusen till **fast fornlämning**. Gården syns i figur ovan tillsammans med bro till Pukabo, akt 06-ökn-13.5, storskifte år 1795).

Sweref99: N 6364199 E 528809

Gnyltån 31

Kvarn. Klassas som **uppgift om**. Söder om gården Pukabo fanns även en kvarn enligt äldre kartor. Platsen är belägen vid Gnyltån norra sida, strax öster om Stjärnemo. Idag finns endast enstaka spår av denna, varför kvarnplatsen inte får en antikvarisk status som övrig kulturhistorisk lämning. Kvarnplatsen hyser inget pedagogiskt värde idag. Enligt en historisk karta från år 1795 (akt 138-28:2, storskifte år 1795) fanns en vattenverksamhet på platsen, möjligen en kvarn, vid en grävd kanal där Gnyltåns fåra svänger österut.

Figur 339. Gnyltån 31, enligt karta från år 1795 (akt 138-28:2, storskifte år 1795). Pukabo (Gnyltån 30) ligger direkt norr om kvarnplatsen. Vid den lilla ön är en kvarnsymbol markerad vid inloppet till en mindre kanal. Intill symbolen finns ytterligare ett tecken, vilken indikerar antingen en specifik funktion för vattenverksamheten eller dess tillhörighet.

Figur 340. Den idag igenvuxna kanalen till kvarnen som kan skönjas på grund av den något grönare växtligheten. Fotot är taget från västsydväst.

Figur 341. Resterna av den forna kvarnen består idag av ett förhöjt område med övervuxna stenar direkt på den norra sidan av "kanalen" och på Gnyltåns östra sida. Fotot är taget från sydöst.

Intill symbolen för kvarnen finns en annan symbol, som troligen visar vilken funktion den haft eller möjligen ägarförhållanden. Kartan i figur 330 ovan visar även en utbuktande del på den västra sidan av Gnyltån och något som ser ut att kunna vara en dammvall som styrt en del av vattnet in mot den lilla kanalen. På västra sidan observerades även i fält vad som kan vara rester av den dammvallen.

Figur 342. På den västra sidan av Gnyltån mitt emot kvarnplatsen finns resterna av något som troligen är ett dammfäste av en sedan länge raserad dammvall. Idag finns en flack förhöjning på den västra sidan och enstaka större stenar syns i åkanten och i /under vattnet. Fotot är taget från nordöst.

Den grävda kanalen är idag igenlagd och övervuxen, men kan skönjas genom att grönskan har en annan färg längs kanalen. Själva kvarnplatsen har suttit vid inloppet till kanalen och idag finns endast enstaka övermossade stenar från vad som troligtvis är rester av grunden. Grunden saknar dock pedagogiskt värde. På kvarnplatsen finns 0,2–0,5 meter stora stenar vid en mindre förhöjning vid det forna inloppet. Stenarna är formerade längs en kant intill ett lägre liggande parti. Dimensionen på det stensatta området är omkring 3×4 meter (nordväst-sydöst) och höjden är cirka 0,5 meter. Resterna av dammfästet på den västra sidan av Gnyltån utgör ett cirka två till tre meter brett och 0,5 meter högt parti med 0,3–1 meter stora stenar

Sweref99: N 6364141 E 528847

Gnyltån 32 (RAÄ Ökna 18:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Bebyggelseämningar, sentida. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Ligger i höjd med Gården Tomslätt väster om Gnyltån. Utdrag enligt fornminnesregistret:

Bebyggelse lämningar, sentida, bestående av en husgrund, en intakt jordkällare, röjda ytor, enstaka odlingsrösen. Området är beväxt med i övervägande barrskog, enstaka lövträd förekommer. Kring grunden växer syrenbuskar.

Sweref99: N 6363684 E 529319

Gnyltån 33 (RAÄ Ökna 40:1)

Källa med tradition. Klassad som **fast fornlämning**. Består av en hälsokälla vid Flankhemmet i åkant två meter söder om Gnyltån. Ligger idag vid gården Nybro. Utdrag ur fornminnesregistret:

Hälsokälla, cirka 0,8 meter i diameter och 0,6 meter djup. I källans botten syns en klar källåder. Delvis igenlagd med sten från vägbygge. Ris.

Sweref99: N 6363465 E 529486

Gnyltån 34 (RAÄ Ökna 17:1)

Lägenhetsbebyggelse. Torp. Bebyggelse lämningar, sentida. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Ligger väster om Gnyltåns förgrening med Emåns huvudfåra vid Turefors/Kvillsfors. Utdrag enligt fornminnesregistret:

Bebyggelse lämningar, sentida. Bestående av en husgrund, röjda ytor, enstaka odlingsrösen. Området är beväxt med granskog och enstaka lövträd. Vid grunden växer två körsbärsträd.

Sweref99: N 6363365 E 529465

Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer

Lämningar eller objekt vid Gnyltån som är vattenaknutna värderas här var för sig. Lämningarna delas sedan in enligt samma princip som för Bruzaån, det vill säga i tre grupper. Nedan finns en tabellöversikt med både tidigare kända lämningar och de nyinventerade lämningar. Observera att några av de ovan beskrivna miljöerna kan innehålla flera enskilda objekt. Varje enskilt objekt kommer med som en förekomst i den nedanstående tabellen.

Figur 343. Lämningsskategorier, tidigare registrerade och nyinventerade objekt Gnyltån

Kategori	Antal tidigare kända	Antal nyinventerade	Totalt
Bro eller brofästen	1	2	3
Kvarn	2	13	15
Såg	1	3	4
Fast fiske	-	1	1
Dammvall	3	9	12
Småindustriområde	-	3	3
Lägenhetsbebyggelse (torp)	10	-	10
Kraftindustri	1	-	1
Källa med tradition	2	-	2
Fossil åker	1	-	1
Gränsmärke	-	1	1
Totalt	21	32	53

Sett till samtliga nyregistrerade objekt eller miljöer inom Kultur Aqua har inventeringens resultat inom buffertzonen på 100 meter från vattendraget, ökat antalet lämningar eller kunskapsnivån med 152 %. Nedan redovisas de objekt som kan tänkas beröras av åtgärder i Gnyltån.

Figur 344. Gnyltån 1 Regleringsdamm söder om Fagerhultasjön

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Hör samman med Vedermödans kraftstation längre nedströms
Summa	12	

Figur 345. Gnyltån 2 Arwidshögs kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	15	

Figur 346. Gnyltån 3 Gränsmärken vid Arwidshög

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning, korsning mellan tre socknar, ev fiskvägar får inte passera invid lämningen (KML-skyddat)
Summa	18	

Figur 347. Gnyltån 4 Ålkistan vid Arwidshögs kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Fast fiske med äldre hävd är på väg att försvinna bör ej åtg.
Summa	22	

Figur 348. Gnyltån 5-7 Småindustriområde vid Knivhult och Kopparps kvarnar

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Platsen målad av konstnär
Summa	19	

Figur 349. Gnyltån 9 Småindustriområde Klackenhult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	Finns mindre väg in till objektet, dock bör ev. satsning för skyltning och tillgänglighet kontrolleras med markägare
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Välkänd i bygden, personminnen, foton och artiklar finns
Summa	25	

Figur 350. Gnyltån 10 Klackenhufts kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Väg i närområdet, dock bör markägare kontaktas för bättre tillgänglighet
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	19	

Figur 351. Gnyltån 13 Brofundament väster om Övre Åmjölkesbo

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	17	

Figur 352. Gnyltån 14 Småindustriområde väster om Övre Åmjölkesbo

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Ligger nära bruksväg, ev mer tillgänglig om markägare godkänner
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	20	

Figur 353. Gnyltån 15 Kvarn nedströms Gnyltån 14

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	11	

Figur 354. Gnyltån 16 Kvarn uppströms Åökna

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	13	

Figur 355. Gnyltån 18 Stenvalvsbro vid Åökna

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	Ligger nära ny bro och landsväg
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Fast fornlämning, skyddat enligt KML
Summa	29	

Figur 356. Gnyltån 24 Kvarn öster Ekebergs göl, "Nedre Åmjölkesbo kvarn"

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	17	

Figur 357. Gnyltån 25 Kraftindustri Vedermödan RAÄ Ökna 33:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Skogsbruksväg finns nära objektet, markägare måste godkänna ev tillgänglighet av allmänt slag via fordon
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Namngivande för platsnamn, personhistoriska berättelser
Summa	22	

Figur 358. Gnyltån 26 Ekebergs kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Som Vedermödan
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	17	

Figur 359. Gnyltån 27 Småindustriområde Mösshult

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Mindre bruksväg nära objektet, dock måste markägare godkänna allmän trafik på vägen
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	20	

Figur 360. Gnyltån 29 Äldre brofundament vid Pukabo

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	Väg och bro i drift, markägare bör godkänna tillträde, dock inget större besöksvärde
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Kontext med äldre gårdsbebyggelsen Pukabo som bör utgöra fast fornlämning
Summa	21	

Figur 361. Gnyltån 31 Kvarnplats söder Pukabo

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Symbol på karta vid kvarn antyder kopparverksamhet
Summa	13	

GRUPP 1 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL MILJÖ

MILJÖ I A. KLACKENHULTS SÅG- OCH KVARNLÄMNINGAR.

Består av **Gnyltån 9** och **10**. Det största värdet ligger i Gnyltån 9. Klackenhult såg/småindustriområde hyser idag pedagogiska värden då en del av maskineriet står kvar på platsen. Själva byggnaden är ihoprasad och härstammar i 1800-talet. Tidigare fanns även en äldre kvarn på platsen. Under sågens verksamhetsperiod fanns en kvarn och en stickhyvel intill sågen. Ursprunget för kvarnverksamheten finna att söka i 1700-talet, möjligen ännu tidigare. Platsens värden ligger förutom i ovan nämnda även i en kallmurad fåra och utloppskanal, grunder och en dammvall. Till platsen kan knytas personhistoriska minnen, vilket återspeglas i äldre foton och artiklar om platsens historia. Platsen hyser en potential att användas i kulturturistiskt syfte utmed en vandringsled. Gnyltån 10, eller Klackenhults kvarn, kan också knytas till områdets vattenrelaterade historia. Denna plats hyser inte lika stora värden, men en mäktig dammvall minner om det tidigare bruket av kvarnen som låg vid foten av en brant där Gnyltån gör en sväng söderut. Platsen i helhet har ett bevarandevärde ur kulturhistoriskt perspektiv och samråd har skett på plats angående fiskväg för en minimal påverkan av sågens anläggningar.

GRUPP 2 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL LÄMNING

OBJEKT I A. GRÄNSMÄRKEN MELLAN TRE SOCKNAR ARWIDSHÖG.

Direkt i anslutning till Arwidshögs gamla kvarn finns ett antal rösen/postament med mittstenar, som sedan länge utgör gränsmarkeringarna mellan de tre socknarnas skärningspunkt mellan Karlstorp, Kråkshult och Skede socknar. Fornlämningen består av **Gnyltån 3**, vilken inte utgörs av vattenverksamhet, men i sin egenskap som **fast fornlämning** och skydd enligt **Kulturmiljölagen** kräver ett skyddsområde för att bevara fornlämningen. Eventuella biotopåterställande åtgärder är därför inte lämpligt i närheten av gränsmarkeringarna på den södra sidan av ån och kräver beslut enligt 2 kapitlet § 11-13 kulturmiljölagen (KML).

OBJEKT II A. ÅLKISTAN VID ARWIDSHÖGS KVARN.

Består av **Gnyltån 4**, vilket utgör resterna av en ålkista. Ålkista har funnits som fast fiske på samma plats åtminstone sedan 1700-talet, kanske ännu längre tillbaka. Fasta fisken ingår numera i Jönköpings läns prioriterade kunskapsuppbyggnad och kartläggs både som **uppgift om** eller som **fast fornlämning** eller **övrig kulturhistorisk lämning**. Ålkistan tillhörde ursprungligen Fagerhult. Denna typ av lämning är på väg att försvinna ur fornlämningsbeståndet. Inom länet östra del finns endast ett fåtal registrerade fasta fisken, varför det är prio ett att bevara dem för eftervärlden så långt som möjligt. Ingrepp i samband med biotopåterställande åtgärder är inte lämpligt på lämningen, samråd bör därför ske med Länsstyrelsens Kulturmiljöenhet i god tid innan åtgärder i närområdet.

OBJEKT III A. SMÅINDUSTRIOMRÅDE VID KNIVSHULT OCH KOPPARP KVARNAR.

Består av **Gnyltån 5, 6** och **7**. Platsen har sedan tidigare hyst två kvarnar, varav den ena togs ur drift på Kopparsidan. Idag finns istället ruiner efter byggnader på den norra sidan av vattnet som utgjorde kvarn och stickhyvel. Platsen har ett annat pedagogiskt värde; rensade sträckor, framförallt uppströms kvarnplatsen där kallmurade sektioner finns kvar. Troligen en tidigare vattenåtgärd för att öka trycket mot kvarnhjulen. Knivshults kvarn och stickhyvel finns avbildad på en målning av lokal konstnär vilket höjer platsens preparatsvärde något. Strax sydöst om småindustriområdet finns den så kallade Ebbekälla, en offerkälla avbildad på kartor från 1700-talet, vilket gör den samtida med kvarnarna. Hänsyn bör tas till småindustriområdet och eventuella ingrepp bör föregås av ett samråd med Länsstyrelsens Kulturmiljöenhet.

OBJEKT IV A. SMÅINDUSTRIOMRÅDE VÄSTER OM ÖVRE ÅMJÖLKESBO.

Består av **Gnyltån 14** och består av lämningar av kvarnar och en såg. På platsen finns även en dammvall och resterna av en vägövergång/brofästen. Platsen är enligt äldre kartor känd som Östra Åmjölkesbo bys och Storökna hemman samfällda plats. Småindustriområdet utgör ett av tre småindustriområden längs Gnyltån och utgör en god representant av vattendragets 17–1800-talshistoria. Idag finns redan vissa åtgärder utförda för att underlätta vandring för bland annat öring förbi dammvallen. Ytterligare biotopvårdande åtgärder bör inte inverka på objektet/miljöns helhetsvärden.

OBJEKT V B. STENVALVSBRO VID ÅÖKNA.

Består av en bevarad äldre envalvig stenbro vid Åökna, **Gnyltån 18**, som utgör fast fornlämning. Stenvalvsbron utgör den enda bevarade av sitt slag i vattendraget. Den antikvariska bedömningen ger bron skydd enligt Kulturmiljölagen (KML) och kräver beslut enligt 2 kapitlet § 11-13. Biotopåterställande åtgärder berör troligen endast vattendraget och inte själva stenvalvsbron.

OBJEKT VI A. KRAFTSTATIONEN VID VEDERMÖDAN.

Består av **Gnyltån 25**. Gnyltåns enda kända kraftstation, den så kallade Vedermödan var i drift en relativt kort period. Idag finns endast enstaka spår kvar av den i form av fördämningar, betongvaggor och ett dike för en borttagen vattentub, samt fundament för platsen där turbinen stod. Platsen är lokalt känd och en del personhistoriska berättelser lyfter preparatsvärdena något. Samråd har skett mellan Emåförbundet och Länsstyrelsens Kulturmiljöenhet för lämpligt val av fiskvägvid objektet.

OBJEKT VII A. SMÅINDUSTRIOMRÅDE MÖSSHULT.

Består av **Gnyltån 27**, ett småindustriområde på Mösshults ägor. Idag finns endast ruiner kvar av en kvarn och en såg och en dammvall. Platsen utgör ett av tre liknande ställen och utgör en för vattendraget typisk företeelse med rötter i 1700-talet. Eventuella biotopvårdande åtgärder bör inte påverka objektet som helhet. Åtgärder har skett sedan tidigare i strömfåran vid dammvallen.

OBJEKT VIII B. ÄLDRE BROFUNDAMENT VID PUKABO.

Består av **Gnyltån 29**, som är äldre brofundament använda än idag för en enklare träspång eller mindre bro. Broplatsen är känd sedan länge och kan spåras på kartor till 1700-talet. Bron kan troligen knytas till den intilliggande äldre gårdsbebyggelsen Pukabo som ligger direkt öster om bron. Brofästena synes ha renoverats och underhållts med tuktade stenar genom åren.

GRUPP 3 LÄMNING MED MÅTLIGT KULTURHISTORISK VÄRDE**OBJEKT IX A. REGLERINGSDAMM SÖDER OM FAGERHULTASJÖN.**

Består av **Gnyltån 1**, vilket har ett kontextuellt samband med längre nedströms liggande Vedermodans kraftstation, i ett reglerande syfte. Dammen tillkom under 1920-talet och utgör en av de senaste verksamheterna i vattendragets historia. Idag ligger den betongsförstärkta dammvallen anonymt till. Vissa biotopåterställande insatser är planerade i det centrala utskovet där ån passerar idag. Åtgärderna anses inte påverka objektets helhetsvärde nämvärt.

OBJEKT X A. ARWIDSHÖGS KVARN.

Består av **Gnyltån 2**, vilket idag utgör en kvarnplats med låga pedagogiska värden. Kvarn finns endast en mindre fördämning, en igenlagd kvarnfåra samt enstaka stenar från kvarnfundamentet. Kvarnen och dess fördämning kan även sättas i samband med resterna av en ålkista som finns på platsen.

OBJEKT XI A. BROFUNDAMENT VÄSTER OM ÖVRE ÅMJÖLKESBO.

Består av **Gnyltån 13**, vilket är ett brofundament på åns nordöstra sida. Broplatsen har en hävd sedan 1700-talet enligt historiska kartor och har lyckats överleva trots kraftiga rätningar och rensingar av åfåran under slutet av 1800-talet. Brofästets antikvariska status kan komma att ändras till fast fornlämning.

OBJEKT XII A. KVARN NEDSTRÖMS GNYLTÅN 14.

Består av **Gnyltån 15**, vilket är en kvarnplats från 1700-talet, idag med låga pedagogiska värden. Idag finns endast ett mindre dämme och resterna av en diffus och övervuxen kvarngrund kvar.

OBJEKT XIII A. KVARN UPPSTRÖMS ÅÖKNA.

Utgörs av **Gnyltån 16**, vilket är ytterligare en kvarnplats från 1700-talet. Dammvallen är mest tydlig i sin karaktär, medan resterna av kvarngrunden är mer diffus. Biotopåterställande åtgärder är till viss del utförda sedan tidigare, troligen med hjälp av

stenar från kvarngrunden. Platsen har idag mindre pedagogiska värden, men om fler åtgärder är aktuella bör inte något ytterligare stenmaterial plockas från grunden som ligger på åns nordöstra sida direkt nedströms dammvallen.

OBJEKT XIV A. KVARN ÖSTER EKEBERGS GÖL.

Består av **Gnyltån 24**, vilket är en kvarnplats i en trång ravin vid Gnyltån. En övervuxen dammvall utgör den tydligaste lämningen, medan själva kvarngrunden endast kvarstår till utspridda delar. Troligen är delar av grunden sedan tidigare påverkad av biotopåterställande åtgärder. Platsen hyser via äldre kartor viss information, i övrigt ett lägre pedagogiskt värde. Om ytterligare biotopvårdande åtgärder ska ske bör inte material från kvarnplatsen användas. Manuella åtgärder i strömfåran förbi kvarnplatsen bör inte påverka objektets helhetsvärde.

OBJEKT XV A. EKEBERGS KVARN.

Består av **Gnyltån 26**, vilket är resterna av Ekebergs kvarn. Kvarnfundament och stensatta partier är observerade sedan fornminnesregistreringen och sparsamt beskrivet i samband med registreringen av den närliggande Vedermodan. Grunden syns på kartor från 1700-talet. Kvarnlämningens pedagogiska potential har hamnat något i skymundan med tanke på den kraftstationens anläggningar. Restriktivitet gäller vid Gnyltåns huvudfåra nedströms dammvallen i höjd med kvarnlämningen.

OBJEKT XVI A. KVARNPLATS SÖDER PUKABO.

Består av **Gnyltån 31**, som är en kvarnplats med mycket låga pedagogiska värden. Idag kvarstår endast en igenlagd kvarnkanal, en övervuxen grund med enstaka stenar bevarade, samt resterna av ett dammfäste på den västra sidan av ån. Kvarnens funktion är något höljd i dunkel på grund av en symbol vid kvarnläget på äldre kartor från 1700-talet.

Typvattendrag – motivering

Gnyltån klassas i huvudsak som **typvattendrag II**. Detta innebär att vattendraget uppvisar både **enstaka vattenanknutna lämningar** men även ett antal **enstaka vattenanknutna miljöer**. Någon större komplexitet kring objekten föreligger inte. De flesta objekt och miljöer har ingen direkt gemensam koppling i något system, snarare är de bara geografiskt åtskilda och använda under ungefär samma tidsperioder, det vill säga 1700-tal till in på 1900-talets början. De flesta av de vattenanknutna miljöerna och objekten har ett gemensamt tema, huvudsakligen mjölkvarnar och sågar, varav några med stickhyvlar. Andra funktionella aspekter syns inte i det äldre kartmaterialet. Idag finns inga kvarvarande industrier knutna till vattnet. Några exceptionellt utstickande miljöer finns inte längs vattendraget, endast enstaka småindustrier, och där emellan enstaka kvarnar. Fisket har troligen varit gynnsamt i vattendraget historiskt sett, även om få källor finns. Ål har fiskats sedan långt tillbaka, bland annat vidimerar ålkistan vid Arwidshög detta. Enligt korrespondens mellan fiskeriintendenterna i Jönköpings län och enskilda kraftverksbolag, fanns en viss grad av uppsamling och utsättning av ål i Gnyltån fortfarande in på 1970-talet. Troligen bör kraftstationen vid Vedermödan genererat ett ansvar av kraftbolaget att sörja för ålyngelpassage förbi dammen. Förhistoriska lämningar är få längs Gnyltån. Äldre gårdar och byar, samt torplämningar visar istället en överrepresentation av 1600-tal och framåt som betydande för framväxten av de vattenbaserade verksamheterna.

REKOMMENDATION

Generellt gäller restriktivitet vid de nämnda miljöerna och objekten, främst där vandringshinder förekommer men även vid de enskilda lämningarna med något högre värden. För de objekt som fått en något lägre klassning, enligt grupp 3, bör hänsyn tas vid lämningen. En basdokumentation för fornminnesregistret kan vara tillräckligt vid några av dessa lämningar. Om något objekt skulle beröras bör ett samråd ske med Länsstyrelsens kulturmiljöfunktion om vad som är lämpligt. I de fall som **fast fornlämning** kan komma att beröras av biotopåterställning krävs beslut enligt 2 kapitlet § 11-13 kulturmiljölagen (KML). Generellt gäller även att material, såsom sten eller timmer ingående i fasta fornlämningar eller övriga kulturhistoriska lämningar, ej får användas till biotopåterställande åtgärder.

Sällevadsån

Figur 362. Översikt på vattendraget Sällevadsån. Blå linje indikerar åns sträckning i helhet inom Jönköpings länsdel. Översiktskartan. Skala 1:100 000. Infälld kartbild visar lokaliseringen av vattendraget i stort med länsgränser markerade. Sverigekartan.

Vattendraget

Sällevadsån är inom Jönköpings län totalt 21 kilometer lång (exklusive sjöar), och har i samband med biotopkarteringen delats in i två delsträckor. Sällevadsån fortsätter sedan in i Kalmar län. Nedanstående avser Jönköpings län:

Flen – Källan:

Denna delsträcka är omkring 13 kilometer lång och rinner mellan Lillån och Flen. Merparten av åsträckan består av skogsmark. Närmiljön domineras av barr- och blandskog och elva procent (%) av strandlängden bedöms vara starkt påverkad. Cirka 55 % av den karterade sträckan är kraftigt rensad och/eller rätad/omgrävd. Vattendraget domineras av strömmande sträckor. Den övre delen av denna sträcka är även indelad i Strömmabäcken, Kvarnabäcken och Fridhemsbäcken.

Vensjön – Flen:

Denna delsträcka är cirka åtta kilometer lång och rinner mellan Flen och Vensjön. Större delen av åsträckan består av skogsmark. Närmiljön domineras av barr- och blandskog och sju procent (%) av strandlängden bedöms vara starkt påverkad. Fem procent av sträckan är kraftigt rensad och vattendraget domineras av strömmande vatten.

Sällevadsån ingår i Emåns avrinningsområde och rinner genom Eksjö och Vetlanda kommuner. I gränsen till Kalmar tangerar ån Hultsfred kommun. Berörda socknar är Kråkshult, Karlstorp och Bellö socknar. För gränsen mot Kalmar tangeras Målilla och Järeda socknar.

Fallhöjden på sträckan är 71 meter från Källan (188 meter över havet) till Vensjön (117 meter över havet). Biflöden till vattendraget är inom Jönköpings län, Bäck från Stora Boxen, Bäck från Storegöl och Lillegöl, och Bäck från Häggarpa göl. I övrigt finns mycket små bäckar eller dikningar som ansluter till Sällevadsån. Den övre delen av Sällevadsån, sträckan Strömmabäcken – Fridhemsbäcken är inte inventerad. Här är endast enstaka objekt återbesökta. Tidigare fornminnesinventeringar har enligt en jämförelse med äldre kartor, fångat in merparten av de vattenverksamheter som noterats längs ån.

Vad säger ortsnamnsforskningen?

Vattendragets benämning, Sällevadsån, avser i förleden Sälle-, sälia, det vill säga sälgbestånd. Efterleden –vad, betyder vadställe. Möjligen avses en specifik övergång eller broplats längs vattendraget. Sällevadsån är ett relativt grund vattendrag vilket stämmer bra överens med ordets naturkoppling. Vattendraget är även känt som Sumpån. Sällevad som namnform är känt åtminstone sedan slutet av 1700-talet (SOFI). Om någon djupare forskning i namnets ursprung och ålder har skett är oklart.

Natur och geologi

I stora drag är geologin av samma slag som redan beskrivits för Gnyltån, som ligger en knapp mil söder om Sällevadsån. Bergarterna i Sällevadsåns område tillhör den svekokarelska orogenesisen som uppkom för 1900-1400 miljoner. I den här delen av länet finns till exempel magmatiska bergarter med diabasstråk och graniter. Vad gäller

jordartsgeologin tillhör trakten även Sydsveriges moränområde med jordarter som morän, torv, och kala berggrunder med tunt jordtäckte.

Sällevadsån har en hög grad av naturlighet enligt System Aqua med nyckelbiotoper i delar av ån. Rödlistade arter är dagssländan *Rhithrogena germanica*, flodpärlmussla, utter samt en ovanlig nattslända, *Philopotamus montanus*. Ur fiskesympunkt är vattendraget nationellt särskilt värdefullt med strömlevande öring, flodpärlmussla och strömvattensträckor. Delar av sträckan är klassad som naturreservat, Natura 2000-område och riksintresse för naturvården.

Fisket

I vattendraget har fiskats ål fram till sen tid. Fortfarande finns resterna av en ålkista vid en damm som troligen använts länge. Vid Flenshuls kvarn finns eller har funnits en ålkista vid industriminnet Flenshult 1:2. Ålkistor nämns även vid ett gammalt kvarnställe strax söder om mejeriet vid Karlstorp. Öringfiske bör ha varit en attraktiv näring. I vattendraget finns även ett stort bestånd av flodpärlmussla. Huruvida denna fiskats historiskt sett för det ekonomiska värdet hos pärlor är något oklart, men sådant fiske bör ha förekommit.

Platsnamn som antyder fiske längs ån är Ålarp som dock kan ha en annan betydelse med den äldre namnformen Ållarp, som avser en ålla, en liten bäck eller smal sänka. Ändelsen -arp avser här torp eller nybygge. Först under 1600-talet övergår namnet till nuvarande form (Agertz 2008, sidan 233). Förutom allmänt förekommande fiske är kunskapen dålig över det historiska fisket utifrån historiska kartor.

Fornlämningsbilden

Den generella fornlämningsbilden inom 100 meter från Sällevadsån ger följande bild:

Stenåldern finns inte representerad i närheten av vattendraget utifrån nuvarande kunskapsläge. Däremot finns brons- och järnålder mer påtagligt i form av rösen och stensättningar. Dominerande är i övrigt senare tiders vattenrelaterade konstruktioner som broar, sågar och kvarnar och stickhyvlar. Torplämningar finns längs hela vattendraget. Troligen är merparten av dessa lämningar från 1700- till 1900-tal. Resultaten från inventeringen bekräftar bilden med fler kvarnar, sågar och brofästen. Nyttillkommet är att Sällevadsån har många lämningar av flottningsverksamhet. Fornlämningsbilden över 100 meter från vattendraget visar även en bygd (även Kalmar läns sida av gränsen) med lämningar av fossila åkrar, kolningsanläggningar, blästbruksanläggningar, väg- och minnesmärken, ristningar, naturföremål/-bildning med tradition samt fynd av stenåldersredskap. I övrigt stärks bilden av åbygden som etablerad under 1600-tal och framåt.

Industrihistoria

Flertalet industrier har funnits längs ån, de flesta av dem är i ruinskick, med undantag av några industriminnen där byggnaden fortfarande finns kvar men den ursprungliga verksamheten lagts ned eller ändrats. Vattendragets industrier är först och främst bestående av ett dussintal kvarnar och sågar lokaliserade vid Tokeryds och Ålarpsområdet, Heda, Bondarp, Karlstorp, Flenshults kvarn, Boda kvarn och Sällevad. Av industriminnen finns två registrerade vid vattendraget. Vid Karlstorp finns ett mejeri, Karlstorp 5:1, med klass 2 värdering. Karlstorp mejeri utgörs av två byggnader, själva mejeriet, en byggnad med

regelverk och vit puts och betong, byggdes år 1927. Den andra byggnaden är ett ostlager med regelverk och locklistpanel i falu rött, byggd år 1936. Verksamheten upphörde år 1959. Sedan år 1995 produceras källvatten i lokalerna från närliggande djup brunn.

Figur 363. Karlstorp mejeri, intill Sällevadsån. Sedan industriminnesinventeringen har byggnaden ändrats något. Idag är en andra våning tillbyggd med brutet sadeltak med rött tvåkupigt taktegel. Fotot är taget från nordnordväst.

Det andra sedan tidigare registrerade industriminnet utgörs av Flenshults kvarn, Flenshult 1:2, som har klass 2 värdering. Kvarnen som är byggd år 1850, ligger på en äldre hävdad kvarnplats där även fornlämningar finns från tidigare anläggningar. Här fanns tidigare även en såg och en stickhyvel. Kvarnen drevs tidigare av ett vattenhjul men ersattes senare av en turbin. Den tidigare maskinutrustningen ska dock finnas kvar. Här fanns även en ålkista när platsen fornminnesinventerades år 1980.

En tredje vattenverksamhet med kvarstående byggnad kommer att förklaras som industriminne efter Kultur Aquainventeringen. Industriminnet utgörs av en snickeriverkstad, Tronslund, som troligen byggts om från en kvarn till en verkstad någon gång på 1800-talet. I dokument nämns byggnaden som verkstad, troligen driven av ett vattenhjul. Byggnaden ligger i den östra utkanten av Karlstorp strax öster om gården Lillegården, där Karlstorps hembygdsgård ligger, på fastigheten Karlstorp 8:1. Vid den före detta kvarnen/verkstaden finns även äldre brofästen som återanvänts för en enklare träbro. Enligt ett inlösendokument från år 1924, anges verkstaden som ett snickeri, där även en mindre turbin sattes in för att driva belysning i byggnaden. Här fanns bland annat svarvstol och hyvelmaskin. I samma dokument anges en tvist kring nyttjandet av vattnet avseende

fisket av ål och fördämning av vattnet som enligt beslut var förbjudet. Platsen har, i och med dokumenten erhållit en ganska underhållande personhistoria knutet till platsen.

Figur 364. Flenshults kvarn som den såg ut vid tillfället för industriminnesinventeringen år 1996. Fotot är taget från sydväst av Jesper Kallhed. Kvarnbyggnaden tillkom år 1850, men på platsen fanns en äldre föregångare troligen från 1700-talet eller tidigt 1800-tal. Mitt emot kvarnen låg även en såg och en stickhyvel, som idag är en fornlämning. Fast fiske fanns i form av en ålkista vid dammvallens mittre stämbordsöppning.

Figur 365. Den gamla snickeriverkstaden vid Tronslund. Tidigare kvarnplats och plats för ålkista sedan 1700-talet. Platsen var omvistad i rättssammanhang kring nyttjandet av vattnet och den infälliggande tomtmarken. Fotot är taget från nordväst.

Flottning

Sällevadsån utgör ett av få vattendrag inom både Jönköpings län och Kalmar län, där lämningar fortfarande finns kvar efter en omfattande bäcksflottning. Sällevadsån är ett relativt smalt vattendrag med kanalliknande stensatta sträckor kvar. Inom systemet finns även hålldammar, sågar och timmerförstärkta delar av ån. Några av sträckorna har redan biotopåterställts eller påverkats ut kulturmiljösynpunkt, men flera riktigt pedagogiska sträckor finns kvar. Flottningsverksamheten längs Sällevadsån inom Jönköpings län har förekommit från sträckan nedströms Flenshults kvarn och till länsgränsen mot Kalmar län vid Åbro. Längs hela denna sträcka har vattendraget rensats och kanaliserats i mycket stor grad. I samband med Kultur Aquainventeringen år 2011, valdes fyra extra pedagogiska sträckor ut för dokumentation där flottledsrensningarna var som mest påtagliga. Dessa presenteras mer i detalj i objektsredovisningen nedan. Flottningen i ån har inte avsatt något spår i dokument som avser ansökan om allmän flottled. Flottningen i Sällevadsån kan istället klassas som bäcksflottning, vilket var vanligt förekommande men är mer svåråtkomligt i skrift och tidig dokumentation för att få en bra översikt av historiken kring flottningen.

Översikt av dammar och vandringshinder

Det finns sju vandringshinder i Sällevadsån enligt biotopkarteringen. Det första vandringshindret, i strömriktningen sett, ligger först vid Flens utlopp och utgörs av Flens

övre utlopp som används som regleringsmagasin. Det andra hindret ligger omkring 70 meter längre österut och består av en mindre damm som idag används för att kalibrera flödesmätningar. Båda dessa räknas som partiella hinder för öring. Det tredje hindret ligger vid Flenshults kvarn och består av en damm/vägpassage som är ett definitivt hinder för öring. Det fjärde hindret är Boda kvarns gamla dammvall och är klassat som passerbart för öring. Det femte hindret ligger vid den så kallade Tjustängsfällan, som är en gammal damm med oklart syfte. Möjligen är det en äldre kvarndamm eller damm med reglerande syfte för en nedströms liggande såg (fornlämning/ruin). Dammen utgör ett passerbart hinder för öring. Det sjätte hindret ligger strax söder om det så kallade Kapellet och består av en äldre damm där det även finns ett äldre fast fiske i form av en ålkista. På platsen finns ytterligare en äldre damm som dock inte är klassad som vandringshinder. Dammen vid ålkistan är partiellt hinder för öring. Det sjunde hindret är en äldre damm som ligger vid Sällevad intill en fornlämningsmiljö med torplämningar och ruinen av vattendriven såg och kvarn, benämnd Häggarps såg- och kvarn av hembygdsföreningen i området (objektet är skyltat). Vandringshindret är klassat som partiellt för öring. Vandringshindren är projekterade för åtgärder av Emåförbundet och de flesta är redan åtgärdade eller kommer att åtgärdas för att förbättra vandringsmöjligheten för öring.

Längs vattendraget finns fler dammar eller rester av dammar som i nuläget inte är klassade som vandringshinder. Totalt finns 17 dammar och/eller dammfundament fram till länsgränsen till Kalmar län. Dessa är belägna, från källflödet sett och nedströms:

- Vid den så kallade Pepparkvarnen nära Ebbarp
- Vid en stickhyvelruin vid Kötan nära Kråkshult
- Vid Äspehagen, början av Kvarnbäcken nära Kråkshult, två dammvallar vid två kvarnruiner
- Vid Joastorp, öster om Kråkshult, intill en kvarnruin
- Vid Klevelyckan nordväst om Målarp, diffusa rester av dammvall där två kvarnar legat
- Vid Vattenlösa norr om Målarp, dammvall vid en eller två kvarngrunder
- Vid Fågglamon norr om Målarp, dammvall vid äldre kvarnplats
- Vid Karlstorp strax nordöst om, äldre kvarnplats där endast dammvallen återstår
- Vid Snickeriverkstaden Tronslund öster om Lillegården (hembygdsgård) i Karlstorp
- Vid Ridderbergsviken i Flen, väster om Flenshults kvarn, regleringsdamm/flödesmätningdamm, här finns även en äldre flack dammvall från 1800-tal som reglerade vattnet till Flenshults kvarn och såg
- Vid Flenshults kvarn, damm som ligger vid den forna kvarn-, såg- och turbinplatsen
- Vid Boda kvarn, äldre dammvall vid ruinen av Bodas kvarn- och sågplats
- Vid Tjustängsfällan, dammvall, möjligen vid obekräftad äldre kvarnplats, eller fungerat som reglerings-/hålldamm för nedströms liggande vattenverksamheter, möjligen samband med flottningsverksamheten i ån
- Vid Kapellet, eller strax sydväst om Kapellet; Två dammar, varav en damm som har samband med fast fiske, en ålkista, och en damm, troligen reglerings-/hålldamm, alternativt samband med flottningsverksamheten i ån
- Vid Sällevad, dammvall vid Häggarps såg- och kvarnruin

Tidigare utpekade miljöer som berör vattendraget

Förutom de förekomster som påträffats under inventeringen eller som funnits registrerade i fornminnesregistret, är Sällevadsån utpekad i andra sammanhang.

Riksintresse för Naturvården

Karlstorp

Tangerar utkanten av Sällevadsån i Karlstorp. Representativt och välbevarat odlingslandskap med hackslättermarker och naturbetesmarker i form av björkhage, ekhage och öppen hagmark. Art- och individrika växtsamhällen med arter som kattfot, spindelört, klockpyrola, jungfrulin och fläckigt nyckelblomster förekommer. Här växer också almlav.

Sällevadsån

Grunt, strömmande vattendrag med få lugnvattensträckor. Botten av stenigt grus och sparsam undervattenvegetation. Ett av södra Sveriges rikaste bestånd av flodpärlmussla. Stationärt bestånd av relativt storvuxen öring finns i ån liksom även ett bestånd av stensimpa. Bottenfaunan är artrik och hyser flera hotklassificerade arter. Området utgör vidare en opåverkad vattendragssträcka med värdefulla biotoper. Området har en täthet av nyckelbiotoper med höga naturvärden både på land och i vatten, samt stora biotopvariationer och förekomster av hotade och skyddsvärda arter inom ett, med sydsvenska mått mätt, mycket stort skogsområde i anslutning till ån. Detta gör sammantaget hela området unikt och skyddsvärt.

Emåns vattensystem

Emån tillsammans med sina biflöden är sydöstra Sveriges största vattendrag. Väster om Målilla och utmed Gårdvedaåns och Silveråns nedre delar finns utomordentligt välutbildade meandersystem. Genom erosion och pålagring av sediment har så kallade korb- och restsjöar uppkommit. Ryningen är ett stort våtmarksområde som till viss del fortfarande betas. Här förekommer även madslätter. Området är av stort ornitologiskt värde. Kring Drageryd utbreder sig ett komplex av isälvsavlagringar. Det består av plåtåartade åsar och kullar samt i norr terrasser på sydsluttningarna. Även åssträckan mellan Ruda och Högsby har ett högt geovetenskapligt värde med bland annat flera parallella åsar. Utmed Emån finns på flera ställen ett representativt odlingslandskap med lång kontinuitet och stort inslag av naturbetesmarker och slätterängar. Framstående exempel på det är Ryningsnäs, Trånshult, Ruda, Allseda, Forsaryd och Drageryd- Valå. Mellan Grönskogsjön och mynningen utbreder sig ett värdefullt kärr- och madområde. Öster om Grönskogsjön finns ett omfattande system av så kallade kvillar, med såväl lugnvatten som starkt forsande vatten. I Emån finns cirka 30 fiskarter bland annat ursprungliga bestånd av havsöring och lax samt den akut hotade malen. Framförallt i den nedre delen finns omfattande svämskogar av naturskogskaraktär. De domineras av ek och asp och har ofta en mycket rik lavflora. Inom området finns entomologiska värden av internationell betydelse. Moredalen är en åtta kilometer lång kanjon (kursudal) med upp till cirka 30 meter branta bergssidor. Sin mäktigaste utformning har dalgången vid More kastell, en erosionsplåtå som reser sig mitt i dalgången. Området hyser en mycket intressant och artrik mossflora med bland annat flera sällsynta arter. I den östra delen av dalgången finns ett stort delta, det så kallade Trånshultsdeltat. I Nötån, Sällevadsån och Pauliströmsån finns stationär öring och

livskraftiga populationer av flodpärlmussla. Utter har observerats på flera platser utmed Emåns vattensystem.

Riksintresse Natura 2000 Habitatdirektivet

Drags udde

Drags udde utgör en del av en längs sjön Flen löpande ås samt en moränhöjd med rasbrant. En del av åsen och stranden är bevuxen med en brandpräglad gles, något naturskogsartad tallskog med ett inslag av 200-åriga tallar. En mindre tallsumpskog är avgränsad av sjön, åsen och branten. Barrskogen i branten är yngre men till stor del naturskogsartad och hyser en intressant lav- och mossflora. Syftet med bevarandet av området är att bidra till att upprätthålla dessa naturtyper i den boreala regionen. Det främsta syftet är att bevara naturtyperna västlig taiga (9010). Vid eventuella framtida målkonflikter ska bevarandet av västlig taiga (9010) prioriteras framför bevarandet av skogbevuxen myr (91D0).

Sällevadsån västra

102 km². Den i Natura 2000 aktuella delen av naturreservaten utgörs av Sällevadsåns dalgång mellan sjöarna Flen och Vensjön. Vattendraget har mycket högt naturvärde enligt system Aqua och är utpekat som ett nationellt särskilt värdefullt vattendrag. Ån är grund och strömmande med få lugnvattensträckor, 76 % av sträckan är strömmande och bara 22 % lugnflytande. Botten är stenig och grusig med lite växtlighet, stenblock är vanligt förekommande. Hela å-sträckan utgör en naturlig skogsbäck och i anslutning till ån identifieras bland annat örtrika bäckdråg, källpåverkade översilningsmarker, gransumpskog, bergbranter och hållmarksskog. Längs 50,5 % av vattendraget finns limnologiska nyckelbiotoper och längs ytterligare 11 % av sträckan finns potentiella limnologiska nyckelbiotoper. Området har som helhet historiskt även präglats av ständigt återkommande bränder vilket syns tydligast i hållmarkstallskogen. Delar av vattendraget är påverkat av flottningsrensning i varierande omfattning, det är dock bara en mindre del som är kraftigt rensad. Flertalet av de påverkade sträckorna är idag återställda. I Flenshult finns kvarnmiljö bevarad och längre nedströms finns det kvarnlämningar vid bland annat Boda kvarn och söder om Karlsbrokärret. Den smala och ringlande Sällevadsån, med sina flottledslämningar, utgör ett pedagogiskt exempel på så kallad bäckflottning. Längs med åns kanter har man lagt upp sten från själva åfåran. Stockar ligger på kvar på några platser. Vid Kapellet finns en fördämningsvall som tjänstgjort som hålldamm i samband med flottningsarbeten i Sällevadsån. Den allmänna flottled som var i bruk i Emåns huvudfåra perioden 1912-1963 hade för övrigt en av sina största iläggsplatser vid just Järnforsen, där Sällevadsån mynnar. Kultur- och fornlämningar av dessa typer omfattas av kulturmiljölagen.

Ån är näringsfattig och känslig för försurning och därför pågår kalkning sedan 1987 i området. Vattenkvaliten är dock idag mycket gynnsam. Flodpärlmusslebeståndet är ett av södra Sveriges rikaste, det finns musslor utmed hela sträckan mellan Flen och Vensjön. Dock är beståndet ej reproducerande i dagsläget. Ungefär 250 000 musslor beräknas finnas inom området. Dessutom finns ett stationärt och förhållandevis tätt bestånd av öring och elritsa. Vidare har abborre, bergsimpa, gädda, lake, mört och nejonöga påträffats i vattendraget. Signalkräfta finns i ån. 39 olika arter av bottenfauna har påträffats vid undersökningar vilket är ett medelresultat.

Mindre hackspett (*Dendrocopos minor*) och tjäder (*Tetrao urogallus*) har observerats i området och ligger till grund för Natura 2000-utpekandet. En utterpopulation finns

troligen i området, storleken är dock osäker. Området är skyddat som naturreservat. Det bildades genom ett gemensamt beslut av Länsstyrelserna i Jönköpings och Kalmar län 1996. Syftet med bevarandet av området är att bidra till att upprätthålla dessa naturtyper i en gynnsam bevarandestatus i den boreala regionen. Det främsta syftet är att bevara naturtyperna näringsfattiga vattendrag (3260) och västlig taiga (9010) samt flodpärlmussla och utter. Vid eventuella målkonflikter ska prioriteringsordningen för bevarande vara flodpärlmussla (1029), utter (1355), näringsfattiga vattendrag (3260) och västlig taiga (9010).

Sällevadsån östra

Naturreservatet Sällevadsåns dalgång bildades genom ett gemensamt beslut av länsstyrelserna i Kalmar och Jönköpings län. Området är beläget i Vetlanda och Hulfsfreds kommuner vid länsgränsen och omfattar totalt 448 ha varav 184 ha i Kalmar län. Sällevadsån rinner fram i en nord-sydlig sprickdal mellan sjöarna Flen och Vensjön. Åns huvudkaraktär är ett grunt strömmande vattendrag med få lugnvattensträckor i vilket botten består av sten och grus med lite växtlighet. Faunan domineras av arter som är beroende av de unika strömvattenbiotoperna i kombination med den naturliga strandzonen. Bland annat finns här ett av norra Europas individrikaste bestånd av flodpärlmussla samt livskraftiga och täta bestånd med elritsa och stationär öring. Ån är näringsfattig och känslig för försurning och därför pågår kalkning sedan 1987 i området. I den omgivande skogsmarken i anslutning till Sällevadsån finns naturskogsartad barrskog som har nyckelbiotopsstatus. Naturvärdena består bland annat av en riklig förekomst av grova träd och död ved i olika nedbrytningsstadier och ett stort antal arter av framförallt mossor och lavar som speglar både träd- och skogskontinuitet. Området som helhet har historiskt präglats av ständigt återkommande bränder vilket syns tydligast i hållmarkstallskogen. Där står grova solexponerade tallar med tydliga spår av skogsbrand i veden. Sällevadsån är ett biflöde till Emån. En ganska lång sträcka av ån utgör gränsmarkör mellan Kalmar och Jönköpings län. Omgivningarna kring Sällevadsån domineras av skogsmark och tillika före detta utmark. Ån kan också beskrivas som en ”utmark” till huvudfåran Emån, och verkar i första hand ha nyttjats för kraftutvinning och för flottning. Den bevarade kvarnmiljön i Flenshult utgör ett exempel. Längre nedströms finns det kvarnlämningar vid bland annat Boda kvarn och söder om Karlsbrokärret (Fornminnesregistret). I fiskevårdsplanen anges att flottledsrensningar utförts utefter nära 50 % av vattendraget. Den smala och ringlande Sällevadsån, med sina flottledslämningar (se nedan), utgör ett pedagogiskt exempel på så kallad bäckflottning. Längs med åns kanter har man lagt upp sten från själva åfåran. Stockar ligger kvar på några platser. Vid ”Kapellet” finns en fördämningsvall som tjänstgjort som hålldamm i samband med flottningsarbeten i Sällevadsån. Den allmänna flottled som var i bruk i Emåns huvudfåra perioden 1912-1963 hade för övrigt en av sina största iläggsplatser vid just Järnforsen, där Sällevadsån mynnar. Ägonamn såsom Tjustängsfällan, Sörbokärret och Britaskärr visar på förekomsten av tidigare slättermarker längs med ån. Spår efter odling finns längst i söder, i form av ett så kallat röjningsröseområde. Inom Natura 2000-området finns också tjärdalar och kolbottnar, som vittnar om tillvaratagandet av skogens resurser.

Naturreservat

Drags udde, Sällevadsåns dalgång (en för Jönköpings län, en för Kalmar län)

Dessa områden omfattar samma utbredning som ovan beskrivna Natura-2000-områden enligt habitatdirektivet.

Särskilt värdefulla vatten Riksantikvarieämbetet**Emåns dalgång, Silverån med flera**

Denna klassning omfattar en stor mängd riksintressen som berör kulturmiljövården vid vatten. Här har Emåns dalgång pekats ut som särskilt värdefullt i sin helhet för kulturmiljövården (avser Kalmar läns del av Emån).

Särskilt värdefulla vatten Naturvårdsverket

Emån och Sällevadsån nedström Flen

Sällevadsån är ett näringsfattigt strömmande vattendrag som är relativt opåverkat av mänskliga aktiviteter. Här finns ett av norra Europas största flodpärlmusslebestånd. Rödlisterade arter: Rhithrogena germanica, flodpärlmussla, utter samt ovanliga arten Philopotamus montanus. Emån har särskilt högt naturvärde. Inom systemet finns nyckelbiotoper och arter som mal, lax, asp, nissöga, flodpärlmussla, tjockskalig målarmussla, flat dammussla, spetsfläckad trollslända, meandrande vattendrag med mera.

Särskilt värdefulla vatten Fiskeriverket**Övre Sällevadsån**

Hotad art enligt rödlista; flodpärlmussla (klass III). Skyddsvärda stammar; strömstationär öringstam i Sydsverige, ursprunglig öringstam.

Nationellt värdefulla vatten Fiskeriverket**Övre Sällevadsån (del av vattendrag)**

Hotad art enligt rödlista: flodpärlmussla.

Kommunala kulturhistoriska utredningar/kulturminnesvårdsprogram

Sällevadsån berör Eksjö och Vetlanda kommuner. Inom Eksjö kommun har följande miljöer lyfts fram som intressant för kommunen och som ligger inom 100 meter från Sällevadsån, nummer inom parantes avser lokal numrering av objekt och miljöer inom kommunen:

Kråkshult socken:

Fornlämning Heda (nr 48)

Utgörs av ett stort bronsåldersröse i ett kommunikativt läge av landskapet. Ligger norr om känd kvarn vid Strömmabäcken. Tre stensättningar ligger i direkt anslutning till röset. Röset är RAÄ Kråkshult 7:1.

Kråkshults kyrkby (nr 53)

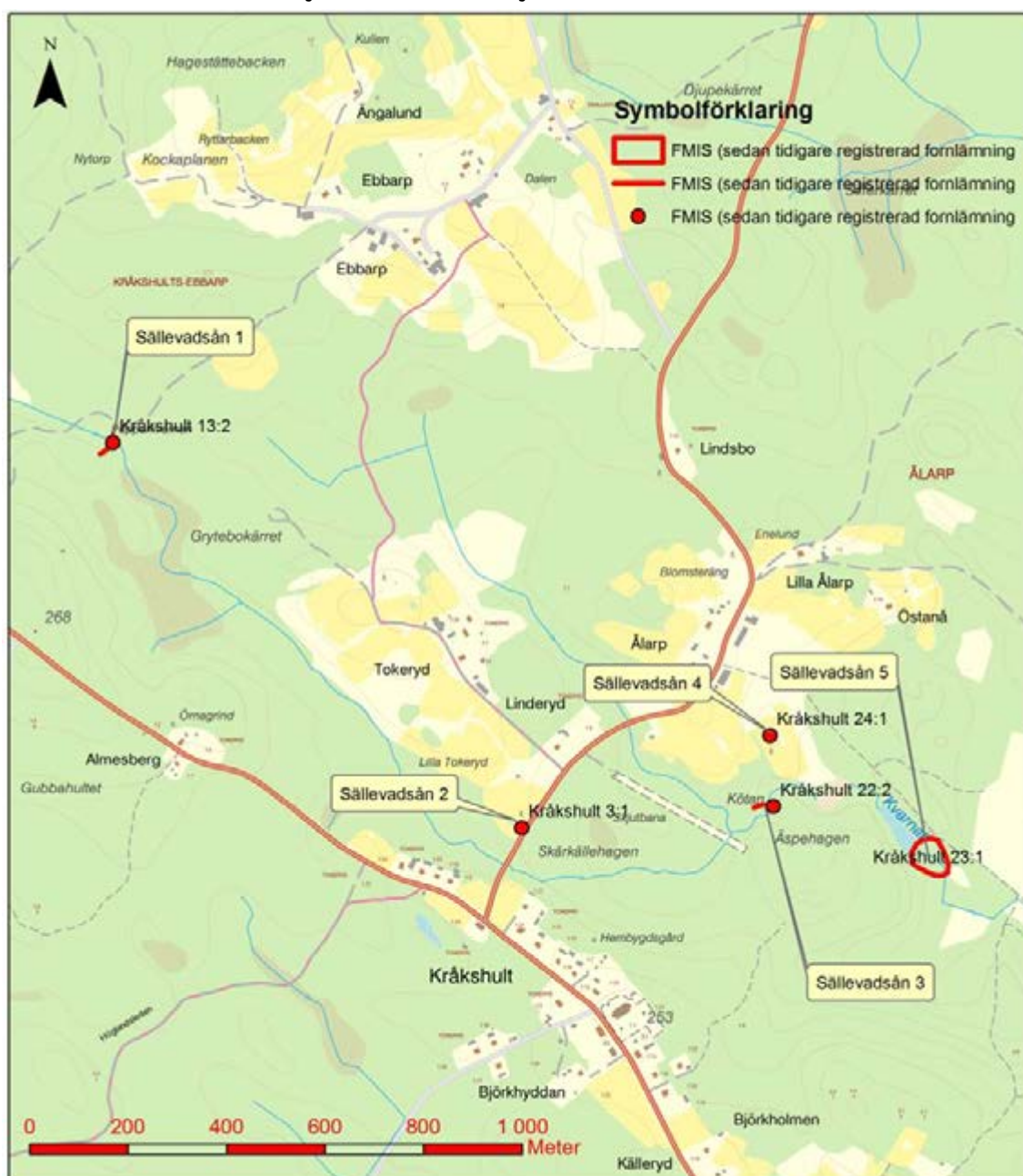
Sällevadsån tangerar kyrkbyns område i den nordvästra delen. Kråkshult kyrka är uppförd 1801-1802 och är en typisk representant för de nya stora sockenkyrkorna i sengustaviansk stil som uppfördes på landsbygden vid denna tid. Intill kyrkan finns ett sockenmagasin i två våningar i falurödmålat timmer. Här finns även bostadshus för hantverkare, arbetare och tjänstemän, samt ett antal uthus och ett missionshus. I miljön ingår även landsväg kantad av en lindallé.

Inom Vetlanda kommun, Karlstorp socken:

Karlstorps kyrkby (nr 17)

Sällevadsån sträckning i Karlstorp ligger i utkanten av Karlstorps kyrkbys östra kant. Kyrkbyn ligger i ett utsökt höjdläge med vid utsikt och öppen odlingsmark. Själva kyrkan är uppförd av sten år 1760. Intill ligger en klockstapel av timmer, med tak i fiskfjällsteknik (spåntak). I kyrkbyn finns ett före detta kommunalhus där de äldsta delarna utgjort sockenmagasin. Här finns även en kyrkskola, en prästgård, bostadshus i timmer från 1700- och 1800-talen, magasinsbyggnader, ladugårdar, halmlador, svinhus, vedbod, villor, enkelstugor med mera.

Sällevadsåns objekt och miljöer

Figur 366. Översikt av Sällevadsån 1-5, Kvarnlämningar, milsten, grav och stickhyvelruin. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:10 000.

Sällevadsån 1 (RAÄ Kråkshult 13:1-2)

Pepparkvarnen. Kvarn. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en dammvall, cirka 60 meter lång (SSV–NNÖ och SV–NÖ), 2–2,5 meter bred och 0,4–0,6 meter hög. Cirka 20 meter nordöst om sydvästra änden är en tre meter bred öppning för bäckfåran (VNV–ÖSÖ). Cirka 25 meter östsydöst om öppningen i dammvallen är en kvarnlämning, vid ett mindre fall, som enligt uppgift skall vara platsen för kvarn.

Dammvall

Sweref99: N 6379537 E 524651

Sällevadsån 2 (RAÄ Kråkshult 3:1)

Vägmärke i form av milstolpe. Klassad som **fast fornlämning**. Består av gjutjärn, 0,65 meter hög, 0,2–0,15 meter bred (SSV–NNÖ) och 0,03 meter tjock. Avrundat topparti. Uppmålad i svart. På den sydöstra breddsidan, under Carl XIV Johans krönte namnchiffer, är följande inskrift: 14 MIL 1835. Milstolpen är omgiven av lövsly. Postament är rektangulärt, 1,7×1,5 meter (SV–NÖ) och 0,45–0,6 meter hög av i kallmur lagda stenar, 0,2–0,5 meter stora. Något nedfallet i sydvästra delen.

Sweref99: N 6378760 E 525492

Sällevadsån 3 (RAÄ Kråkshult 22:1-2)

Träindustri i form av stickhyvel. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en dammvall, cirka 45 meter lång (Ö–V och VSV–ÖNÖ), 1–2 meter bred och 0,3–0,8 meter hög. Väster om den östra valländen (15 meter) är en öppning i vällen, cirka tre meter bred. I anslutning till den naturliga bäckfåran öster om öppningen på dammvallen är en industrilämning, rester av en grund, sannolikt till den stickhyvel som varit belägen här. Enligt uppgift från Eskil Karlsson, Fågelhult.

Stickhyvelgrund

Sweref99: N 6378803 E 526003

Sällevadsån 4 (RAÄ Kråkshult 24:1)

Grav i form av röse. Klassad som **fast fornlämning**. Rösebotten rundad, cirka tio meter i diameter. Rest främst i form av en i norra delen belägen stenfylld vall 13 meter lång, 2–2,5 meter bred och 0,3–0,4 meter hög bestående av 0,2–0,5 meter stora kraftigt övermossade delvis övertorvade stenar. I östsydöst och västsydväst är stenarna borttagna till bottenplanet. I övrigt syns en 0,15–0,25 meter hög stenfylld övertorvad/övermossad förhöjning, beväxt med en björk, två tallar, tre rönnar, diverse björk- och ensly. Enligt uppgift borttogs röset 1936 vid byggandet av ladugård då sten behövdes. I centrala delarna av den ovan redovisade lämningen påträffades en ”kista” av uppställda mindre stenhällar. I detta fynd av ett hjässben.

Sweref99: N 6378948 E 525996

Sällevadsån 5 (RAÄ Kråkshult 23:1)

Kvarnomsråde. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Kvarnlämningar. Inom ett område, 90×20×70 meter (NV–SÖ) i form av två dammvallar samt två kvarngrunder i anslutning till bäckfåra (NV–SÖ) riktning sydöst. Dammvallar, belägna i nordvästra delen med cirka 15 meter avstånd mellan vallarna. Den längst i nordväst liggande, är cirka 40 meter lång (NNÖ–SSV) 1–1,5 meter bred och 0,3–0,6 meter hög. Dammöppning 25 meter nordnordöst om sydsydöstra änden. Den andra med funktionen att fördela vattnet mellan naturlig och konstruerad bäckfåra, cirka 36 meter lång (NÖ–SV och NNÖ–SSV), 2–4 meter bred och 0,2–1,2 meter hög. Öppning för naturlig bäckfåra 12 meter nordöst om sydvästra änden. Den konstruerade är belägen 26 meter nordöst om sydvästra änden. Kvarngrunder, den ena belägen i anslutning till och nordöst om konstruerad bäckfåra, 5×5 meter stor (NÖ–SV) med fundament, 2,5 meter sydväst därom (på andra sidan bäckfåran, 5×2,5 meter stor (NÖ–SV). Den andra kvarnrunden belägen i sydöstra delen, 5×2,5 meter (ÖNÖ–VSV) på den nordöstra sidan av bäckfåran.

Sweref99: N 6378700 E 526322

Sällevadsån 6 (RAÄ Kråkshult 72:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämningar. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Torplämning i form av grund efter boningshus (NV-SÖ) med spisoröse centralt vid nordöstra långsidan. Uppskyltat av hembygdsföreningen. I området spridda röjningsrösen.

Sweref99: N 6378079 E 527247

Sällevadsån 7 (RAÄ Kråkshult 162:1)

Bro. Klassad som **fast fornlämning**. Stenbro, cirka 15 meter lång (NNÖ-SSV), 5 meter bred och intill 1,5 meter hög av i kallmur lagda stenar, intill 2,5 meter långa, till större delen huggna. För bäckfåran är en närmast rektangulär öppning, cirka 1 meter hög och cirka 2 meter bred. På båda sidor om vägbanan har varit räcke. Rest i form av stenar, 0,5 meter höga, fyra på den östsydöstra sidan och tre på den västnordvästra. I anslutning till bron är i nordnordöst och sydsydväst kvarvarande vägbankar.

Sweref99: N 6378082 E 527322

Sällevadsån 8 (RAÄ Kråkshult 7:1)

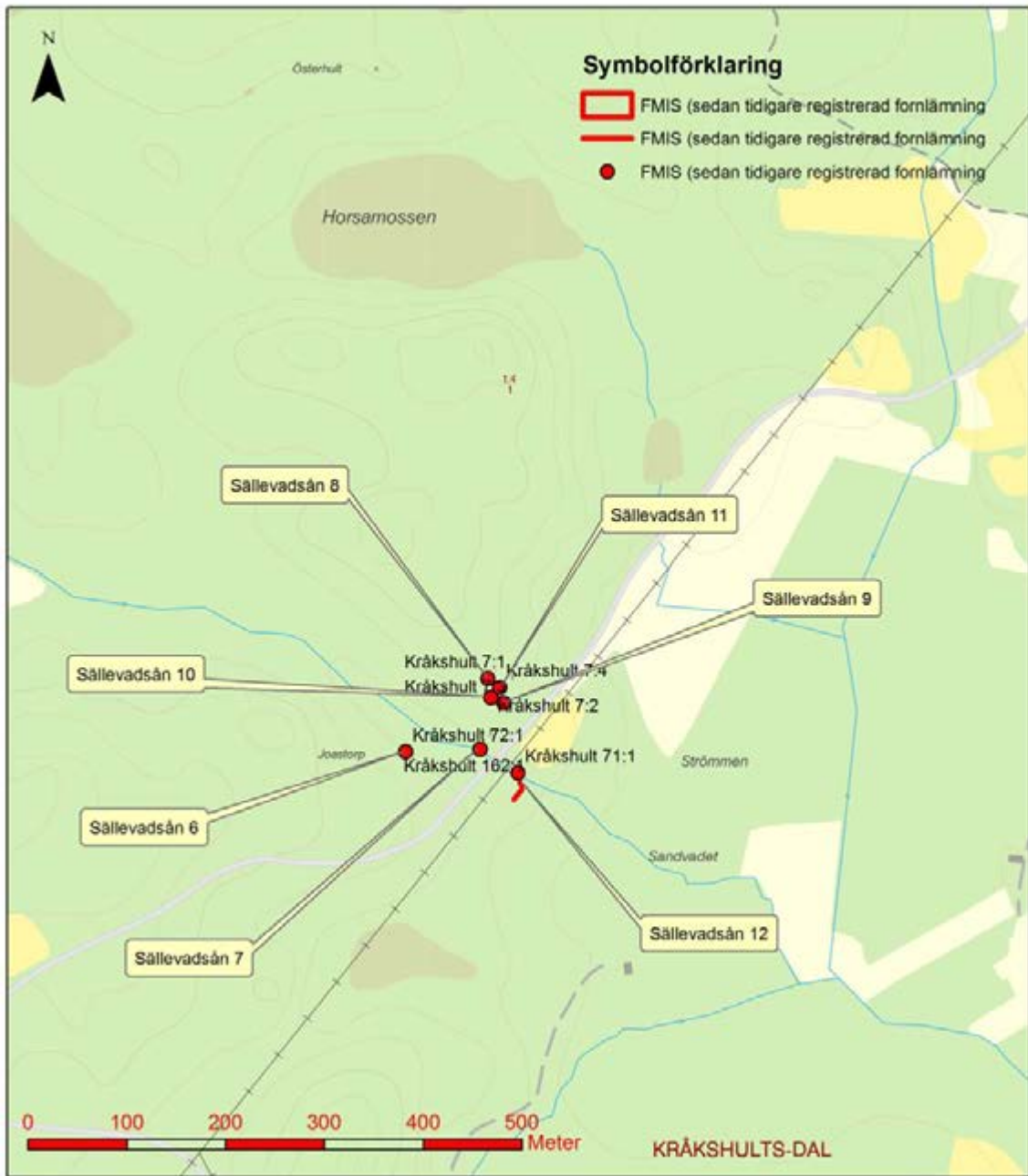
Grav i form av röse. Klassad som **fast fornlämning**. Röse, cirka 15 meter i diameter och intill 1,6 meter hög av stenar, 0,15–0,6 meter stora, kraftigt övermossade. I mitten är en grop, närmast oval, 4,7×3 meter (NV-SÖ) och intill 1,5 meter djup. Ojämn yta, kant omplockad. Delvis odistinkt kant pga utslängd sten. I västra delen ligger på röset diverse skrot. Lätt risbemängt. Gropen är bevuxen med en gran, en tall samt enstaka granar och tallar i anslutning till kant.

Sweref99: N 6378154 E 527330

Sällevadsån 9 (RAÄ Kråkshult 7:2)

Grav i form av stensättning. Klassad som **fast fornlämning**. Stensättning, rund, 7 meter i diameter och 0,4 meter hög. Fyllning av 0,2–0,3 meter stora stenar, delvis kraftigt övermossade. I mitten är en grop, oval, 4×3 meter (NV-SÖ) och 0,4 meter djup. Något odistinkt kant. Bevuxet med ett tiotal tallar och granar.

Sweref99: N 6378135 E 527333

Figur 367. Översikt av Sällevadsån 6-12. Torplämningar, bro, gravar och ett kvarnområde. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Sällevadsån 10 (RAÄ Kråkshult 7:3)

Grav i form av stensättning. Klassad som **fast fornlämning**. Stensättning, rund, 5 meter i diameter och 0,3 meter hög. Fyllning av 0,2–0,3 meter stora stenar, delvis kraftigt övermossade. Ojämn, omplockad yta, delvis odistinkt kant. Bevuxen med en tall.

Sweref99: N 6378129 E 527346

Sällevadsån 11 (RAÄ Kråkshult 7:4)

Grav i form av stensättning. Klassad som **fast fornlämning**. Stensättning, rund, 4 meter i diameter och 0,3 meter hög. Fyllning av 0,2–0,3 meter stora stenar, kraftigt övermossade. Ojämn yta och kant. Bevuxen med två tallar samt fyra granar.

Sweref99: N 6378145 E 527342

Sällevadsån 12 (RAÄ Kråkshult 71:1)

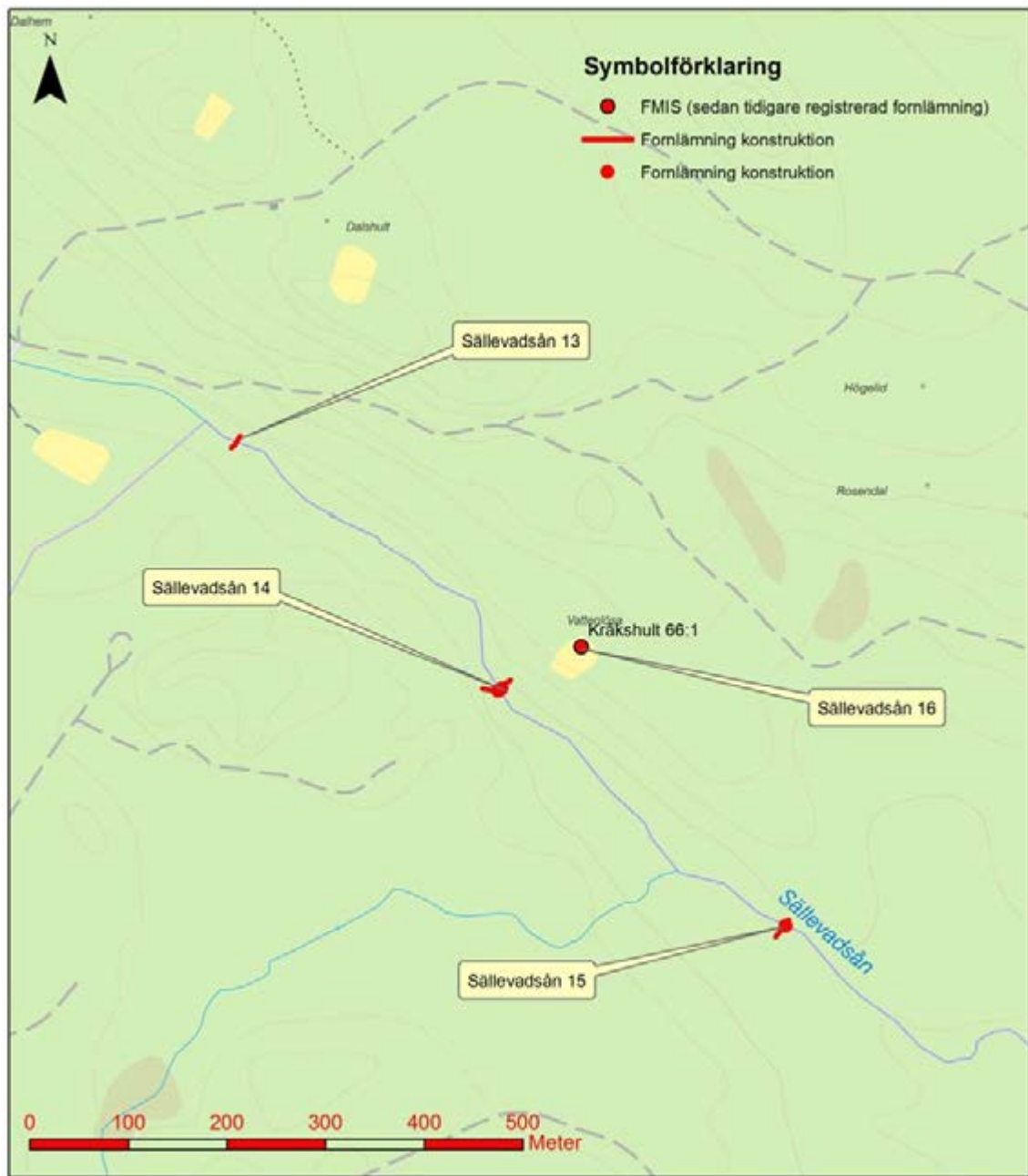
Kvarnomsråde. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Kvarnlämningar. I form av dammvall, kvarngrund (rest av) samt grund till boningshus (odistinkt). Dammvallen, markerad, cirka 30 meter lång (NÖ–SV och NNV–SSÖ), 1,5–3 meter bred och 0,3–1 meter hög. I mittpartiet är två öppningar, 2 meter breda med cirka 4 meter mellanrum. Cirka 8 meter östsydöst om nordöstra öppningen är kvarngrund (rest av) i form av två fundament, belägna på båda sidor av bäckfåra (VNV–ÖSÖ), rektangulära, 3×2 meter och 1,1 meter höga (ÖSÖ–VNV) av kallmur lagd sten (ej markerad). Nordnordväst om, och intill nordnordvästra änden av dammvall är grund efter boningshus, (VNV–ÖSÖ) i form av synligt; sydsydöstra långsidan samt västnordvästra kortsidan. Centralt beläget ett troligt spisröse. Strax västnordväst om grunden är en raserad jordkällare.

Dammvall

Sweref99: N 6378044 E 527360

Sällevadsån 13

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Platsen för två före detta kvarnar enligt historisk karta från storskifte år 1808. Vattendraget är kraftigt rätat och grunderna är borta. Endast fästena till dammvallen är kvar idag på ömse sidor av ån. Den norra delen är fem till sex meter lång och av flack karaktär, omkring en meter hög och 1,2 meter bred. Den södra delen är av liknande karaktär som den norra och omkring fem meter lång. Dammvallen är jord och stenfylld. På den södra sidan av dagens åfåra går en torrfåra, troligen där ån gått förbi dammvallen när kvarnarna var i drift. Fåran är omkring 25 meter lång. Vid och på den dammvallen norr om vattendraget växer enstaka gran, björk och tall.

Figur 368. Översikt av Sällevadsån 13-16. Kvarnruiner och torplämning. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Fig 369. Sällevadsån 13 enligt historisk karta (akt E64-8:3, storskifte år 1808), som utgjordes av två kvarnar vid en dammvall. Idag kvarstår endast rester av dammvallen. Kvarnplatsen är troligen byggd under 1700-talet. Strax nedströms och höger om den markerade kvarnplatsen ligger ytterligare en kvarn (Sällevadsån 14, se nedan). På en generalstabskarta från år 1875 finns endast en av dessa platser markerad, det är oklart vilken av de två anläggningarna som tagits ur drift vid denna tidpunkt.

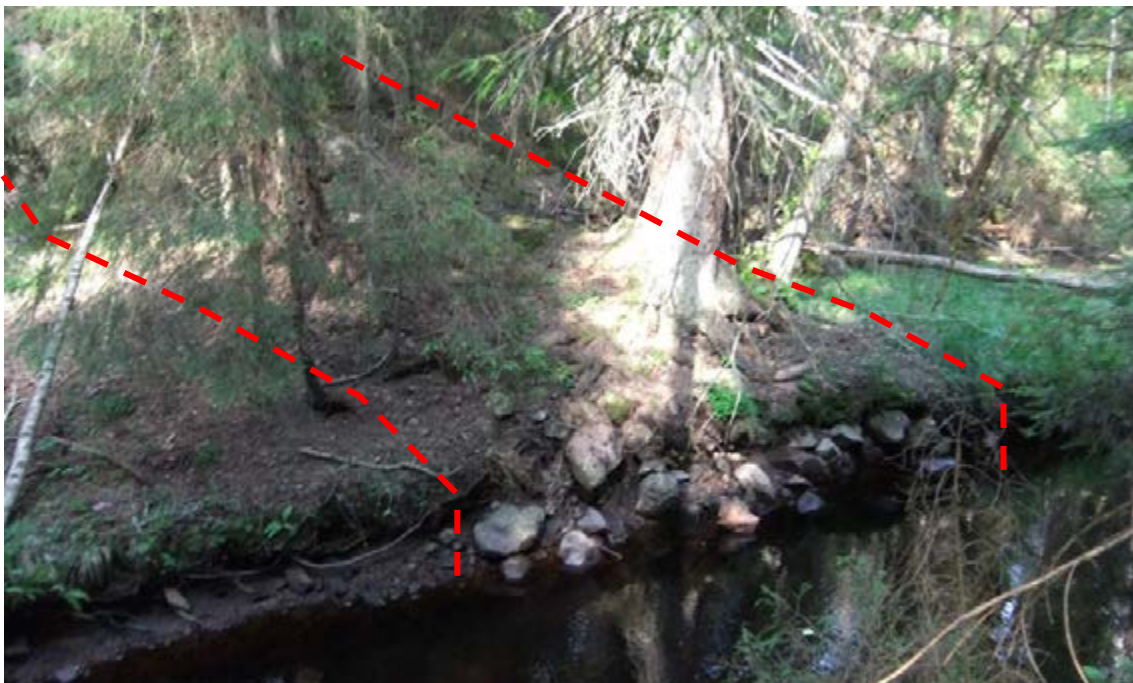

Fig 370. Sällevadsån 13. Av kvarnplatsen finns endast dammvallen kvar idag. Äldre vattenåtgärder som rätningar har sannolikt lett till att kvarngrunderna försvunnit. Dammvallens tvärsektion syns som tydligast i den eroderade kanten vid Sällevadsån. Markering i bilden visar dess utbredning. Fotot är taget från väst.

Fig 371. Sällevadsån 13. Rester av dammvallen på den södra sidan av Sällevadsån. Fotot är taget från norr.

Dammvall

Sweref99: N 6377386 E 528572

Sällevadsån 14

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Synlig på historisk karta (se figur x) strax öster om Sällevadsån 13. Kvarnplatsen identifieras även på en storskifteskarta från år 1771 över Ugglekärrs by (akt 06-kar-4, storskifte år 1771). Enligt kartan delades ”Qvarnfall i Dahlåen, ihop med Norregården, nu öde”. Kvarnplatsen som omnämns är troligen återanvänd under flera tidsperioder, då den även verkar vara i bruk enligt kartor från 1800-talet. Kvarnplatsen består av en dammvall samt två stengrunder till en kvarn.

Dammvallen (N–S och V–Ö) är fem till sex meter bred, 0,6–2,5 meter hög och cirka 25 meter lång. Vid en öppning i dammvallen, två till tre meter bred, finns en fåra som idag är torrlagd. Dammvallen är kallmurad och består av 0,2–1,2 meter stora tillmakade stenar och naturstenar. Dammvallen är raserad på två ställen, troligen har tidigare utskov med luckor raserats i samband med äldre vattenåtgärder. Dammvallen är bevuxen med al, gran, tall och björk och är delvis övermossad. Nordväst om kvarnplatsen finns en äldre igenvuxen dammspegel. En kvarngrund finns i direkt anslutning till dammvallens sydöstra sida och norr om den vattenförande fåran som tillika är en äldre stensatt kvarnränna/-fåra. Kvarngrunden är kallmurad och är omkring 3,5 meter i sida. Mitt emot kvarngrunden finns mitt i torrfåran ytterligare en stengrund till den forna kvarnbyggnaden. Denna stenfot är kallmurad, omkring tio meter lång, 1,5–2 meter bred och 1,5 meter hög. Stenfoten är uppbyggd av 0,2–1,2 meter stora stenar. I sin förlängning bildar stenfoten även kvarnfåra. Kvarnfåran ligger sydöst om kvarnen och är förstärkt i kanterna med 0,2–0,8 stora kallmurade stenar. Kvarnfåran är två till tre meter bred och omkring 20–25 meter lång.

Kvarngrund

Sweref99: N 6377136 E 528842

Fig 372. Sällevadsån 14. Kvarngrunden intill dammvallen. Fotot är taget från sydöst.

Fig 373. Sällevadsån 14. Del av dammvallen. Dammvallen har två öppningar; ett till kvarnen och ett breddutskov längre söderut som idag består av en torrlagd fåra. Fotot är taget från sydöst.

Sällevadsån 15

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Består av en kallmurad dammvall. Dammvallen är 25 meter lång, 1–1,5 meter hög, 2–2,5 meter bred och uppbyggd av 0,3–1,3 meter stora stenar. En 2–2,5 meter bred öppning/utskov finns 5 meter söder om den norra änden av dammvallen. Av själva kvarnen finns inte mycket kvar. En röjd yta finns på norra sidan av åfåran, här finns även ett antal stenblock som troligen ingått i kvarngrunden. På den södra sidan finns enstaka stenar som troligen utgjort förankring för kvarnbyggnaden. Enstaka stenar från grunden finns även nedrasade i åfåran, troligen i samband med äldre vattenåtgärder. Kvarnplatsen är bevuxen med al och gran. En äldre färdväg finns på den norra sidan fram till kvarnplatsen. Kvarnen kan identifieras på en storskifteskarta från år 1794 och tillhörde troligen byn Målarp och/eller delades med den angränsande byn Dahl, på vilken sida själva kvarngrunden ligger.

Dammvall

Sweref99: N 6376893 E 529126

Fig 374. Sällevadsån 15, enligt karta från år 1794, tillhörande Målarps och/eller Dahls by (akt E62-32:1, storskifte år 1794).

Fig 375. Sällevadsån 15. Sektion av dammvallens norra del mot Sällevadsån. Fotot är taget från sydväst.

Fig 376. Sällevadsån 15. Dammvallens norra del, uppbyggd med kallmurad natursten. Fotot är taget från sydöst.

Fig 377. Sällevadsån 15. Platsen för själva kvarnen består idag endast av några få stenar, vilket gör lämningen svårtolkad. Platsen är dessutom påverkad av äldre vattenåtgärder. Till vänster i bild är en ungefärlig avgränsning av kvarngrunden. Ytterligare stenar som kan tillhöra grunden finns på den södra sidan. Fotot är taget från västnordväst.

Sällevadsån 16 (RAÄ Kråkshult 66:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämningar från torpet Vattenlösa. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Består av en grund efter boningshus (NNÖ–SSV) med spisröse. Torpstället kallas även Modal. Detaljer i torpstället struktur syns på äldre karta från år 1921, där inhägnad yta och gärdesgårdar ingår. Idag är lämningen markerad med en punkt, men borde rimligen markeras av en yttäckande markering då den även inkluderar murar och odlingsrösen.

Fig 378. Sällevadsån 16, en torplämning enligt en laga skifteskarta från år 1921 (akt 06-krå-90, laga skifte år 1921). Direkt sydväst om torpet syns även den gamla kvarndammen och åfårans delning vid Sällevadsån 14.

Sweref99: N 6377179 E 528923

Sällevadsån 17

Kvarn. Klassas som **fast fornlämning**. Består av en dammvall och enstaka rester av en kvarngrund. Dammvallen på den västra sidan av Sällevadsån (VNV-ÖSÖ och VSV-ÖNÖ) är delvis kallmurad och är på några ställen raserad på den plats där det centrala utskovet en gång varit. Dammvallen är på den västra sidan tre till fyra meter bred, omkring 50 meter lång, 1–1,3 meter hög och bryts av där Sällevadsån är rensad och rätad (vallar). Stenstorlekar i dammvallen varierer mellan 0,2 och 1 meter.

Mycket sly och mindre träd växer på och invid dammvallen vilket gör den svår att upptäcka. Dammvallen på den östra sidan (SV-NÖ) av Sällevadsån är av samma karaktär som på den västra sidan, dock cirka 30 meter lång. Dammvallen ligger idag på en hustomt och markägaren har tidigare tolkat den som en vanlig gårdesgård då kvarnplatsen inte varit allmänt känd. Mindre uthus som ett vedskjul skär av dammvallen i dess östra ände och det är oklart exakt var den slutar.

Av kvarnen finns inte mycket kvar, ett antal block är synliga på den västra sidan av Sällevadsån, dock är det svårt att veta om dessa är upplagda från rensnings- och rätningsarbete eller är delar av en kvarngrund. Området med stenblock kunde inte avgränsas under inventeringen men bör motsvara den plats för kvarn som enligt äldre kartor ska ligga i direkt anslutning till vallen på åns västra sida. Kvarnen är utmarkerad på flera äldre kartor, till exempel en delningskarta från år 1789 (akt 06-kar-10, delning år

1789), och en storskifteskarta från år 1781 (akt 06-kar-7, storskifte år 1781). Området norr om dammvallen, det vill säga dammen, benämndes tidigare "Qvarnön" då ån delades upp i två fåror, vilka omslöt en ö i dammen. För att lättare åskådliggöra detta se figur 381. På kartan från år 1781 syns kvarnbyggnadens lokalisering och även den äldre bron strax söder om kvarnen. På Generalstabskartan från 1876 (akt J243-28-1, generatstabskartan Vetlanda år 1876) är kvarnen fortfarande markerad vilket innebär att den var i drift under en längre period.

Dammvall

Sweref99: N 6374643 E 530807

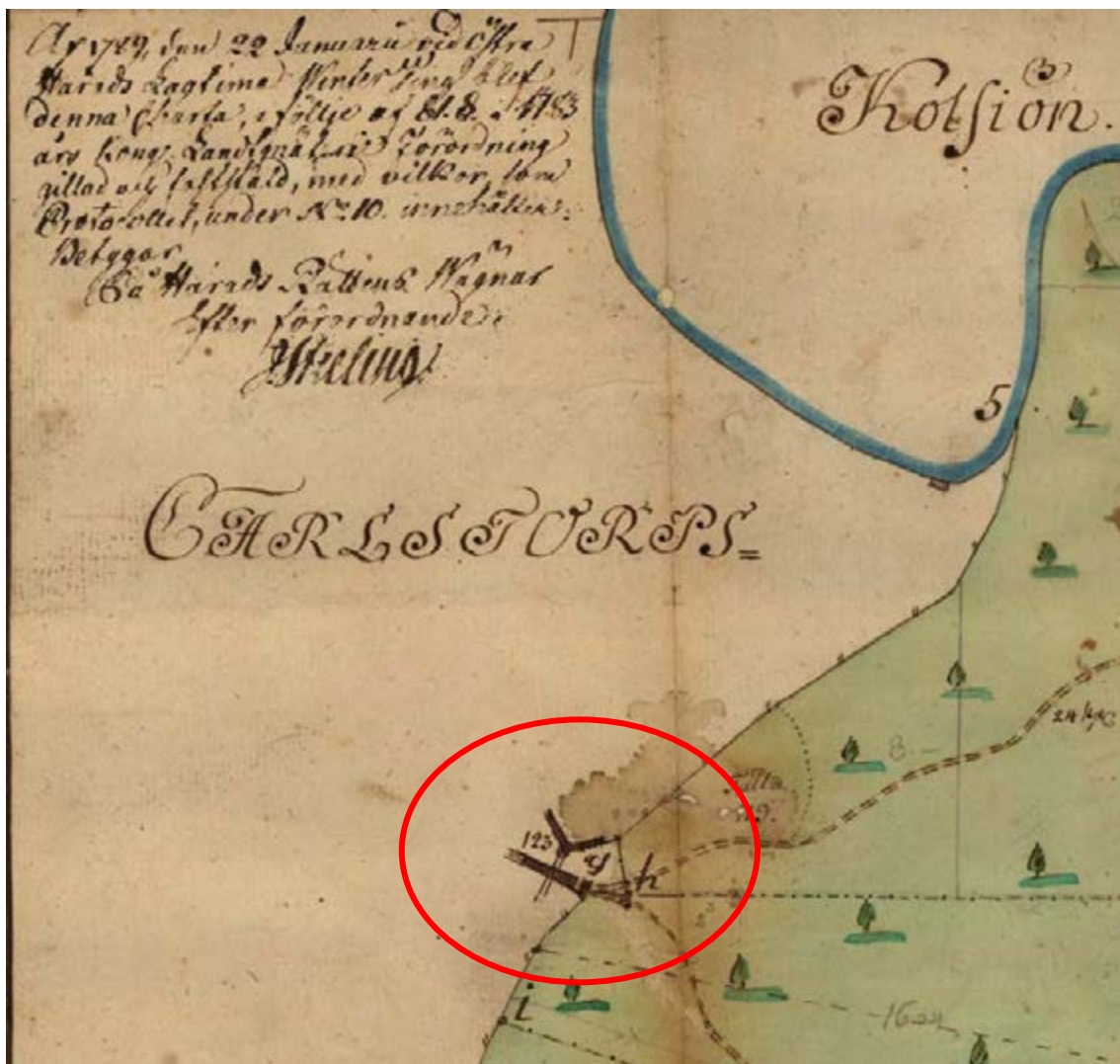
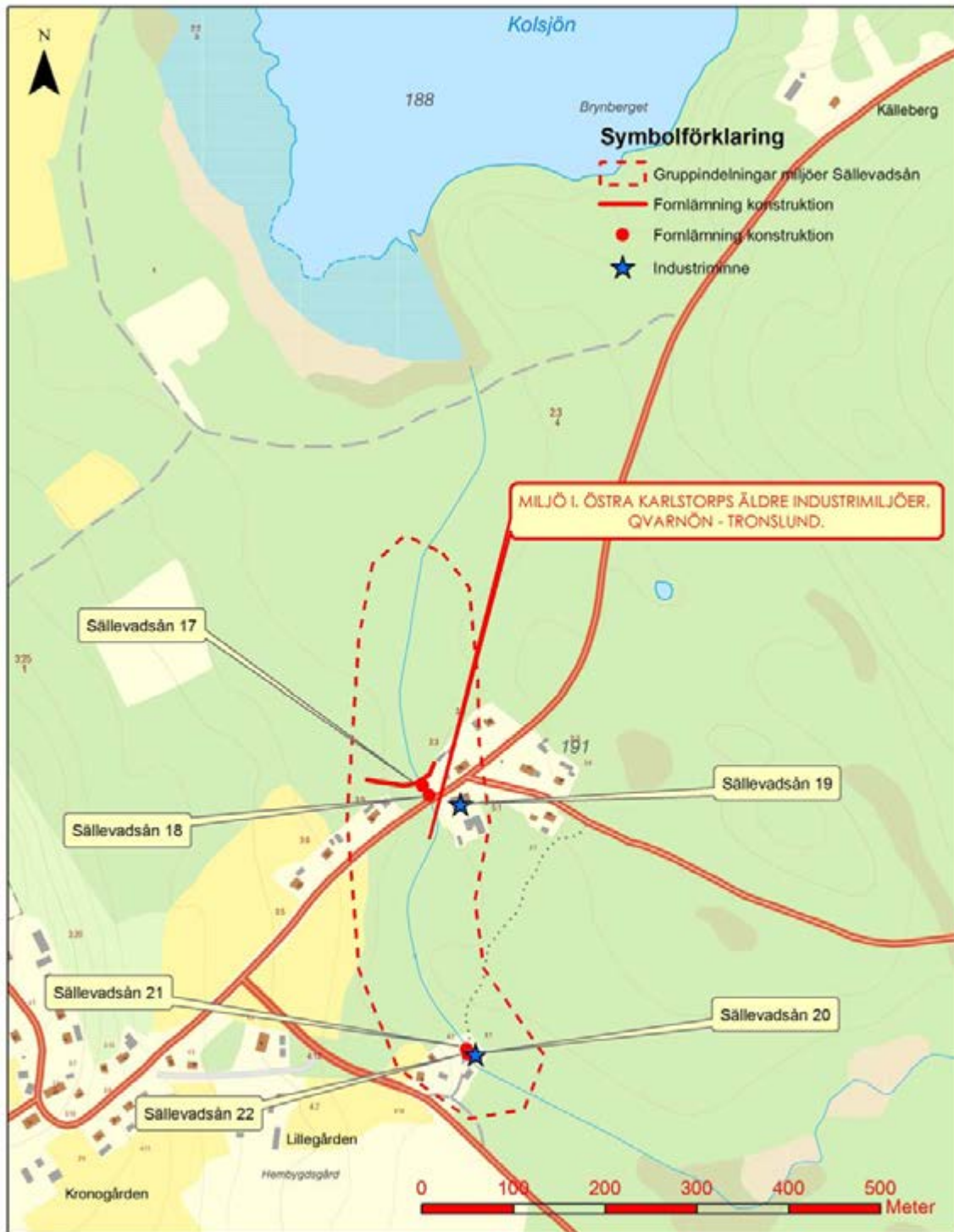

Fig 379. Sällevadsån 17, enligt en delningskarta från år 1789 (akt 06-kar-10, delning år 1789). Numreringen 123 avser Prästegårds kvarn.

Figur 380. Översikt av Sällevadsån 17-22. Kvarnruiner, brofästen, industriminne och uppgift om fast fiske. Utgör Miljö I C. Östra Karlstorps äldre industrimiljöer, Qvarnön – Tronslund. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Fig 381. Sällevadsån 17, enligt storskifteskarta från år 1781 (akt 06-kar-7, storskifte år 1781). Här syns den så kallade "Qvarnön" samt kvarnbyggnadens lokalisering, troligen en hjulkvarn. Söder om kvarnen finns en bro vars fundament än idag finns kvar på den östra sidan om Sällevadsån, direkt norr om dagens moderna bro.

Fig 382. Sällevadsån 17, arbetsfoto av inmätningen med DGPS. Här kvarnplatsens västra sektion av dammvallen från 1700-talet, kraftigt övervuxen och idag en anonym lämning trots närheten till samhället Karlstorp. Fotot är taget från öst av Emma Christensen.

Fig 383. Sällevadsån 17, dammvallens kallmurade östra sektion, idag mer i funktion som en förbättrad gärdesgård intill en hustomt. Fotot är taget från söder av Emma Christensen.

Sällevadsån 18

Rest av bro i form av kallmurat fundament. Klassas som **fast fornlämning**.

Fundamentet är 4×1 meter stort, cirka en meter högt och består av kallmurade stenar, varav några tillmakade. Stenarna är 0,3–1 meter långa, 0,3–0,5 meter höga och 0,5–0,6 meter breda. Bronfundamentet ligger i direkt anslutning norr om modern bro på vattendragets östra sida och tolkas vara rester av den bro som har ursprung i 1700-talet och som syns på historiska kartor intill kvarnplatsen (Sällevadsån 17). Inget fundament återfanns på den västra sidan.

Sweref99: N 6374630 E 530822

Fig 384. Sällevadsån 18, delar av den äldre bron intill dagens betongbro, använd som stöd för en ledning. Fotot är taget från sydväst av Emma Christensen.

Sällevadsån 19 (Industriminne Karlstorp 5:1)

Urprungligen ett mejeri, klassad som **industriminne** inom Jönköpings län och är klassad som kategori 2 i bevarandevärde. Karlstorp mejeri utgörs av två byggnader; själva mejeriet, en byggnad med regelverk och vit puts och betong, byggdes år 1927. Den andra byggnaden är ett ostlager med regelverk och locklistpanel i falu rött, byggd år 1936. Verksamheten upphörde år 1959. Sedan år 1995 produceras källvatten i lokalerna från närliggande djup brunn.

Sweref99: N 6374620 E 530856

Fig 385. Sällevadsån 19, före detta Karlstorp mejeri, idag industriminne. Fotot är taget från norr.

Sällevadsån 20

Snickeriverkstaden Tronslund. Föreslås som nytt **industriminne klass 1** inom Jönköpings län, med beteckningen Karlstorp 8:1. Tidigare fanns en kvarn på platsen, som redan under slutet av 1700-talet beskrevs som ett gammalt kvarnställe. Industriminnet består av en snickeriverkstad, Tronslund, som kom att ersätta det gamla kvarnstället, troligen under andra halvan av 1800-talet. Byggnaden ligger i den östra utkanten av Karlstorp strax öster om gården Lillegården, där Karlstorps hembygdsgård ligger, på fastigheten Karlstorp 8:1. Vid snickeriverkstaden finns även äldre brofästen (Sällevadsån 21) som idag återanvänts för en enklare träbro. Enligt ett inlösendokument från år 1932 (akt 06-kar-124, inlösen 1932), ska även en mindre turbin ha inrättats år 1924 för att driva belysningen i byggnaden. Här fanns (fortfarande kvar) bland annat svarvstol och hyvelmaskin med mera. I inlösendokumentet anges tvistigheter kring nyttjandet av vattnet, avseende fisket av ål och fördämning av vattnet som enligt äldre beslut var förbjudet. Platsen har i och med dokumenten, erhållit en ganska intressant personhistoria knuten till platsen. Vid snickeriverkstaden fanns tidigare även en ålkista (Sällevadsån 22). Industrimiljön som helhet kan även sägas innehålla lämningar som kan klassas som fornlämningar. I området finns grävda, stensatta/kallmurade kanaler både uppströms och nedströms verkstaden. Här har funnits en mindre damm som reglerats med luckor samt det äldre fasta ålfisket och nämnda bro. Vid dammen ska även en ränna eller "gjuta" ha funnits. Verkstaden har även en omgivande bebyggelse vilket sätter den i ett tidsmässigt och rumsligt sammanhang. Flera av anläggningarna har troligen ett ursprung i 1700-talet då kvarnen var i drift och har senare återanvänts.

Idag finns maskinerna kvar i snickeriet. Hjulhuset och drivaxeln till maskineriet är dock borttaget. Rester av dessa maskindelar finns upplagda utomhus på en närliggande gårdsplan. Enligt värdesättningen av industriminnen inom Jönköpings län, kategoriseras snickeriet som en klass 1. Motiveringen att den är kulturhistoriskt intressant, har en personhistoria belagd i detaljerade dokument, exteriör och interiör inklusive maskiner, finns i stor grad bevarad, platsen har en lång användningsperiod åtminstone sedan 1700-talet vilket även bekräftas i flera äldre kartakter.

Fig 386. Det äldre bruket av Sällevadsån 20 enligt äldre kartor att jämföra emellan. Till vänster en karta med det gamla kvarnstället markerat (akt 06-kar-7, storskifte år 1781). Till höger en kvarn-/såg- eller snickeriplats enligt karta från år 1855 (akt 06-kar-43, laga skifte år 1855). Notera förändringen av åns sträckning.

Enligt en delningskarta från år 1789 (akt 06-kar-10, delning år 1789), är även ålkistan utmarkerad. Enligt planskissen nedan är fiskeplatsen intill Tronslund fortfarande i bruk 150 år senare.

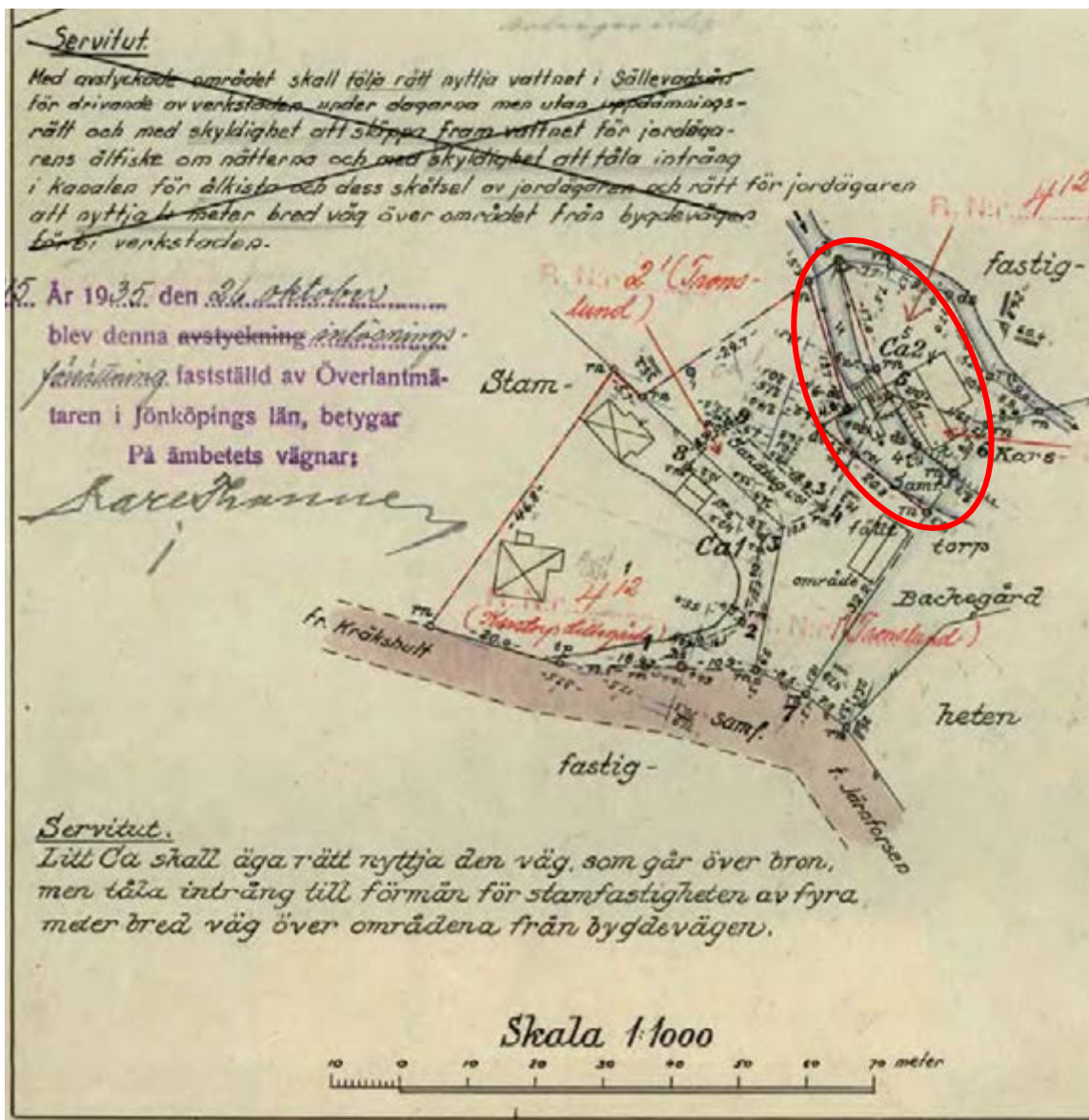

Fig 387. Sällevadsån 20, snickeriverkstaden markerad i enmer detaljerad skiss med byggnad, bro/damm och ålkista inringade (akt 06-kar-124, inlösen 1932).

Byggnadsantikvarisk beskrivning av snickeriverkstaden:

Resvirkeskonstruktion med gavelrösten av liggtimmer. Stomme inklädd med rödslammad locklistpanel, upp till fönsterbröstningarna saknas locklister. Byggnaden är delvis uppförd på grunden av en äldre kvarnbyggnad, delvis vilar den på enstaka grundstenar. Släta foder och snickeridetaljer i vit kulör. Den grönmålade dörren på norrgaveln är försedd med enkelfasad liggande panel, till höger om dörren finns en lucka med samma formspråk. På denna gavel är fönstren förspikade och där röstet tar vid finns en droppbräda. Motsatt gavel saknar panelinklädnad, och är omålad. I övrigt är fönstren av typen tvåluftade, där de enkla bågarna är försedda med två spröjsar vardera, foderöverstyckena täcks av vattbrädor.

Mot öst finns en tillbyggnad som avvattnas av ett pulpettak. Snickeriet har i övrigt sadeltak, försett med enkelfalsad plåt i skivformat av äldre karaktär. Tvärfalsarna löper i en och samma linje vilket tyder på att plåttaket kan vara från tiden innan 1920-talet då skarvarna började förskjutas på grund av dubbelfalsning. Nocken är delvis försedd mednockplåt och kröns av en skorsten i form av ett uppstickande rör. Strax under takutsprånget på den sydvästra gaveln finns två porlinsisolatorer (text och referens byggnadsantikvarie Erik Blomqvist, Länsstyrelsen Jönköpings län).

Fig 388. Sällevadsån 20. Snickeriverkstaden Tronslund som den ser ut idag, förklarad som industriminne klass 1. Fotot är taget från väst av Emma Christensen.

Fig 389. Sällevadsån 20. Ena gaveln på snickeriverkstaden visar detaljer i uppbyggnad och fasad. I förgrunden en samtida ekonomisk byggnad som tillhör miljön. Foto från sydväst av Emma Christensen.

Fig 390. Sällevadsån 20. Delar av det remdrivna maskineriet är idag upplagt utanför snickeriverkstaden. Fotot är taget från nordväst av Emma Christensen.

Sweref99: N 6374347 E 530872

Sällevadsån 21

Bro. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**, då bron fortfarande används. Det kulturhistoriska värdet avser först och främst de tre äldre stenfundamenten som sannolikt har härkomst i 1700-talet. Brofundamenten har troligen renoverats sedan dess. Brostället syns på de äldre kartor som presenterats ovan för Sällevadsån 20.

Mittenfundamentet är 0,8 meter brett, 1,4 meter högt och 3,5 meter långt och består av 0,3–0,8 meter stora kallmurade stenar. Sidofundamenten ligger omkring två meter från mittenfundamentet och är 3,5 meter breda, 1,4 meter höga och består av 0,3–0,8 meter stora och 0,2–0,3 meter tjocka kallmurade stenar. Idag ligger I-balkar på fundamenten som stöd för träöverbyggnaden. Bron ska ses som en del i helheten av den forna kvarn- och snickeriverkstads miljön.

Sweref99: N 6374352 E 530863

Fig 391. Sällevadsån 21, som utgörs av en bro, vars fundament av kallmurad natursten har äldre hävd trots vissa ombearbetningar sedan 1700-talet. Fotot är taget från söder av Emma Christensen.

Sällevadsån 22

Fångstanläggning övrig. **Uppgift om** fast fiske i form av en ålkista. Vid Sällevadsån 20 och 21 har sedan länge funnits en ålkista. Ålkistan senast kända lokalisering framgår av figur 392 nedan. Fisket är även omnämnt på karta från år 1789 (akt 06-kar-10, delning år 1789).

Fig 392. Sällevadsån 22, ålkistan vid snickeriverkstaden. Utdrag ur inlösenkarta(akt 06-kar-124, inlösen 1932).

Twister om fördämning och villkor för fisket vid snickeriverkstad framgår även av inlösenkartan från år 1932 (se figur 387 ovan). Inga rester finns kvar av ålkistan.

Fig 393. Sällevadsån 22, ålkistan som ungefärlig återgivning med streckad röd linje. Fotot är taget från sydväst av Emma Christensen.

Sweref99: N 6374347 E 530865

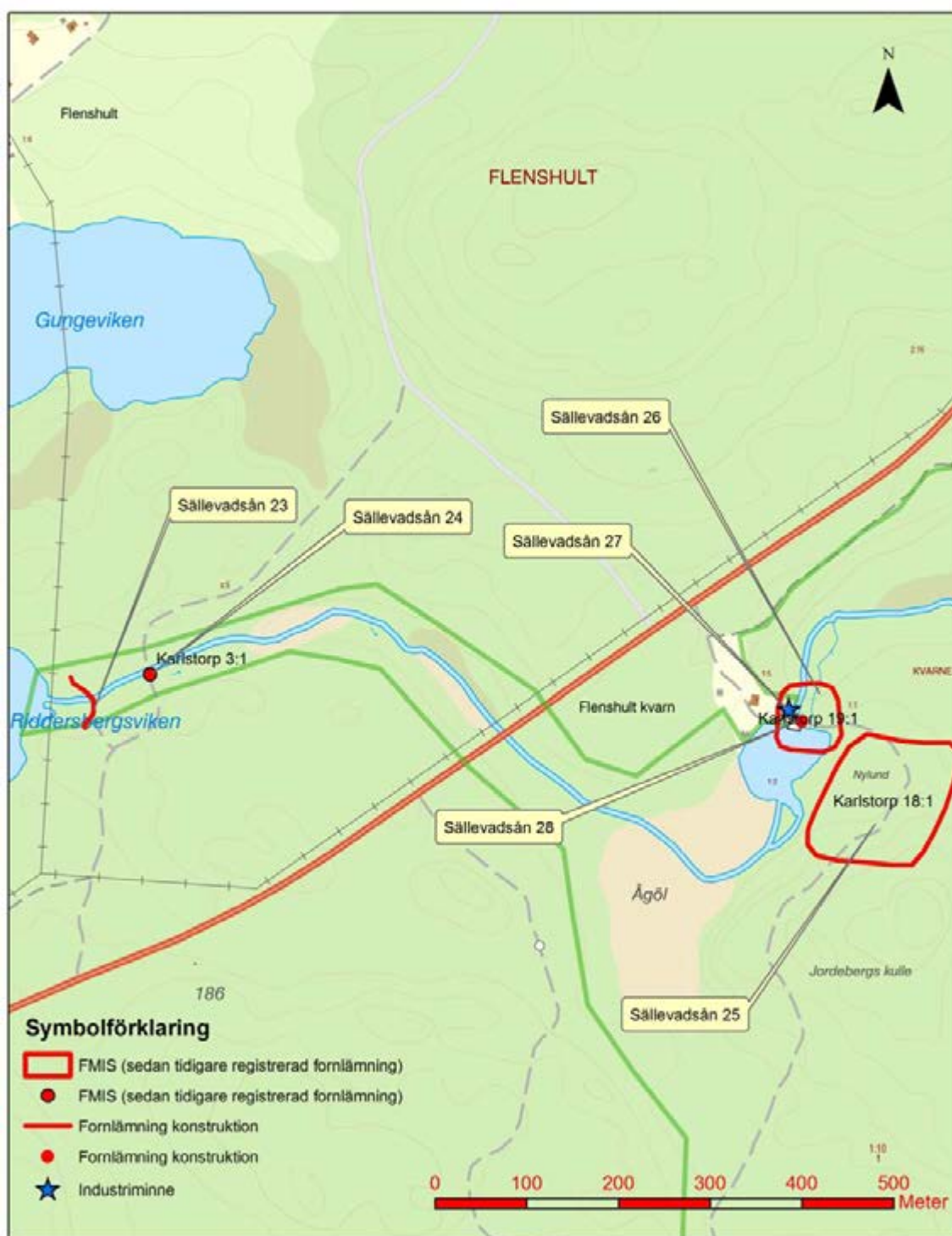
Sällevadsån 23

Dammvall, regleringsdamm för nedströms liggande Flenshults kvarn. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. I anslutning till den flödesmättningsdamm i betong som idag finns vid Riddersbergsviken i Flen, finns även en äldre flack dammvall. Troligen är denna från 1800-tal och hade en reglerande funktion för Flenshults kvarn, såg och turbin. Dammvallen är idag relativt anonym och har lågt pedagogiskt värde.

Den äldre regleringsdammen ligger direkt öster om den moderna betongförstärkta dammen och består av en flack stenvall. Äldre fundament finns även på ömse sidor av vattnet vid den moderna regleringsluckan. Vallen är två till tre meter bred 2-3 meter och 0,3–0,6 meter hög och totalt 70 meter lång. Stenstorleken i vallen varierar mellan 0,3 och 0,6 meter.

Fig 394. Sällevadsån 23, äldre fördämning vid Riddersbergsviken. Vallen är av flack och övervuxen karaktär, sten och jordfylld, och kan vara den dammvall som en gång reglerade flödet för Flenshults kvarn och såganläggning. Fotot är taget från sydöst.

Figur 395. Översikt av Sällevadsån 23-28, vilket är som en mindre sammanhållen miljö kopplad till Flenshult kvarn. Här finns dammar, en stenvalsbro, ruiner efter såg och äldre kvarn, samt en stående kvarn som är industriminne, uppgift om fast fiske, samt torplämningar. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Tolkningen som äldre reglering för den nedströms liggande kvarnen bekräftas i ett äldre dokument, en avstyckningskarta från år 1930 (akt 06-kar-91, avstyckning år 1930). Dokumentet avser bland annat servitut och köpebrev och beskriver kvarnens tillhöriga anläggningar. Dokumentet grundar sig på 1840 års laga skifte, vilket kan ge en fingervisning om dammvallens ålder. "...tillerkända vägrätt, hemmanets andel i vatten och grund i Sällevadsån och uppdämningsrätten i kvarndammen, i sjön Flen och Sällevadsån, som hör till kvarnanläggningen".

Sweref99: N 6372053 E 536188

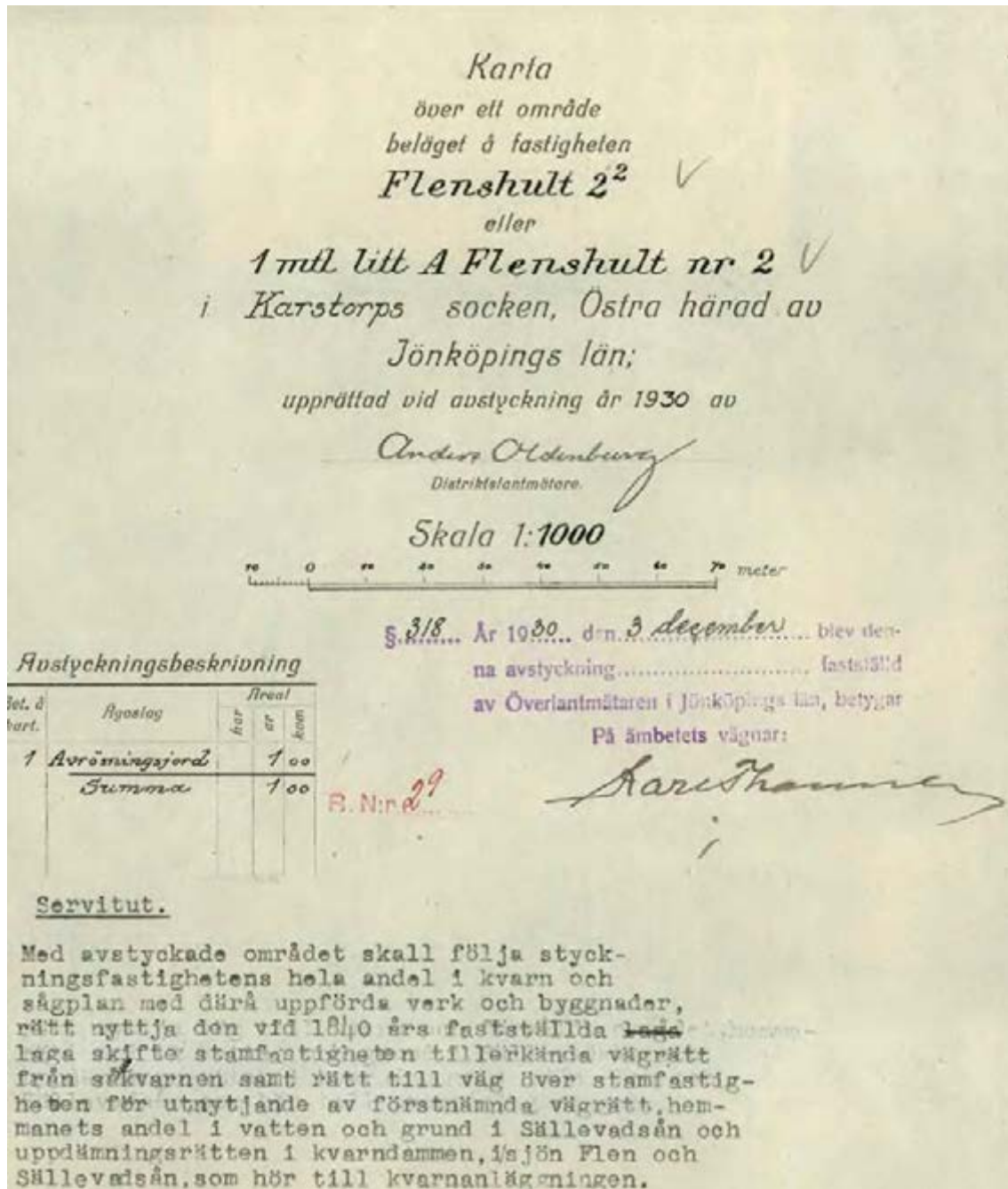

Fig 396. Dammvallen omnämnd i dokument från år 1930 (akt 06-kar-91, avstyckning år 1930), vilket sätter den i funktionellt samband med Flenshults såg och kvarn.

Fig 397. Sträckan nedströms Sällevadsån, sett från dagens moderna dammkonstruktion. Vattendraget är i allmänhet kraftigt rätat och rensat från sjön Flen och nedströms med mindre kanaler. Fotot är taget från sydväst.

Sällevadsån 24 (RAÄ Karlstorp 3:1)

Bro. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Bron är inte i allmän trafik men brukas troligen i mindre omfattning av lokalbefolkningen och kan därmed inte klassas som fornlämning enligt kulturmiljölagens definition. Bron är en äldre stenvalvsbro, åtta meter lång, fyra meter bred och 1,8 meter hög och består av ett valv av natursten. Valvbredden är 2,5 meter och valvhöjden 1,2 meter. Räckesstolparna är av granit, två stycken på vardera sidan, 0,7 meter höga. Avbärare av järnbalk. Vägbanan över bron utgörs av grus.

Sweref99: N 6372081 E 536249

Fig 398. Sällevadsån 24, en äldre stenvälsbro eller trumma i ett valv. Brons uppbyggnad av natursten talar för en trolig ålder eller ursprunglig tillkomst under 1600- till 1800-tal. Detta kan dock inte bekräftas i äldre kartor. Fotot är taget från väst.

Sällevadsån 25 (RAÄ Karlstorp 18:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torplämningar av torpet Nylund. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Sentida torpställe, bestående av en husgrund med spismursrest av gråsten. 17 meter, 80 gon (nygrader) om husgrunden är i backsluttning närmast kvadratisk kallmurad källargrop. I omgivningarna finns kallmurade röjningsrösen, stenvälsar och äppleträd.

Sweref99: N 6371943 E 537049

Sällevadsån 26 (RAÄ Karlstorp 19:1)

Kvarn av typen hjulkvarn. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Flenshult kvarn och såg. Kommentar Kultur Aqua: Fornlämningen och industriminnet består av både ruiner och stående byggnad av både kvarn och såglämningar (även stickhyvel). Tillsammans bör de omklassas till småindustriområde.

Lämningar efter sentida kvarn, såg och stickhyvel, bestående av en dammvall, 90 meter lång (Ö-V), fyra meter bred och intill tre meter hög. I vallen är tre stämbordsöppningar, förstärkta med betong, 2,5 och 1 meter breda. Västra stämbordsöppningen har en träränna som leder till ett fallfärdigt turbinhus med kvarvarande turbin. Öster om turbinhuset är kvarstående kvarnbyggnad i dåligt skick. Vid mittre stämbordsöppningen är en ålkista. Nedströms östra stämbordsöppningen är stensatt vattenränna och öster om rännan är grundstenar och virkesrester efter vattendriven såg och stickhyvel. Kvarnen har ursprungligen drivits av ett vattenhjul, som senare ersattes av en turbin.

Sweref99: N 6372033 E 536967

Fig 399. Sällevadsån 26, Flenshult kvarn och såg, som det såg ut enligt laga skifte år 1838 (akt E62-10:2, laga skifte år 1838).

Fig 400. Sällevadsån 26 och 27, kvarnbyggnaden enligt foto från industriminnesinventeringen. Fotot är taget från sydväst av Jesper Kallhed.

Sällevadsån 27 (Industriminne Flenshult 1:2)

Industriminne, klass 2. Flenshult kvarn. Består av en kvarnbyggnad med tillhörande anläggningar, varav flera även är klassade som fornlämningar (Sällevadsån 26). Nuvarande kvarnbyggnad tillkom år 1850, men på platsen har tidigare funnits äldre kvarnar. Här fanns tidigare även en såg och en stickhyvel. Kvarnen drevs tidigare av ett vattenhjul men ersattes senare av en turbin. Den tidigare maskinutrustningen ska dock finnas kvar. Här fanns även en ålkista när platsen fornminnesinventerades år 1980. Platsen har inte besiktigats under Kultur Aquainventeringen, och nuvarande skick på kvarnen och ålkistans status kan därför inte uppdateras.

Sweref99: N 6372044 E 536944

Sällevadsån 28

Klassas som **uppgift om** fast fiske (fångstanläggning övrig) i form av en ålkista vid Flenshult kvarn. Ålkistan registreras separat från kvarn och såglämningarna. Detta för att tydliggöra fisket i fornminnesregistret som ett led i Jönköpings läns prioriterade kunskapsuppbyggnad av historiska fisken, enligt projektet Kulturmiljö och vattenförvaltning, Södra Östersjöns vattendistrikt. I dagsläget är det osäkert om ålkistan finns kvar, då det är 34 år sedan platsen inventerades och den inte är ombesiktigad. Tillkommer nya uppgifter om ålkistan kan dess status komma att ändras. Lägesuppgifter om ålkistan finns från beskrivningen enligt Sällevadsån 26.

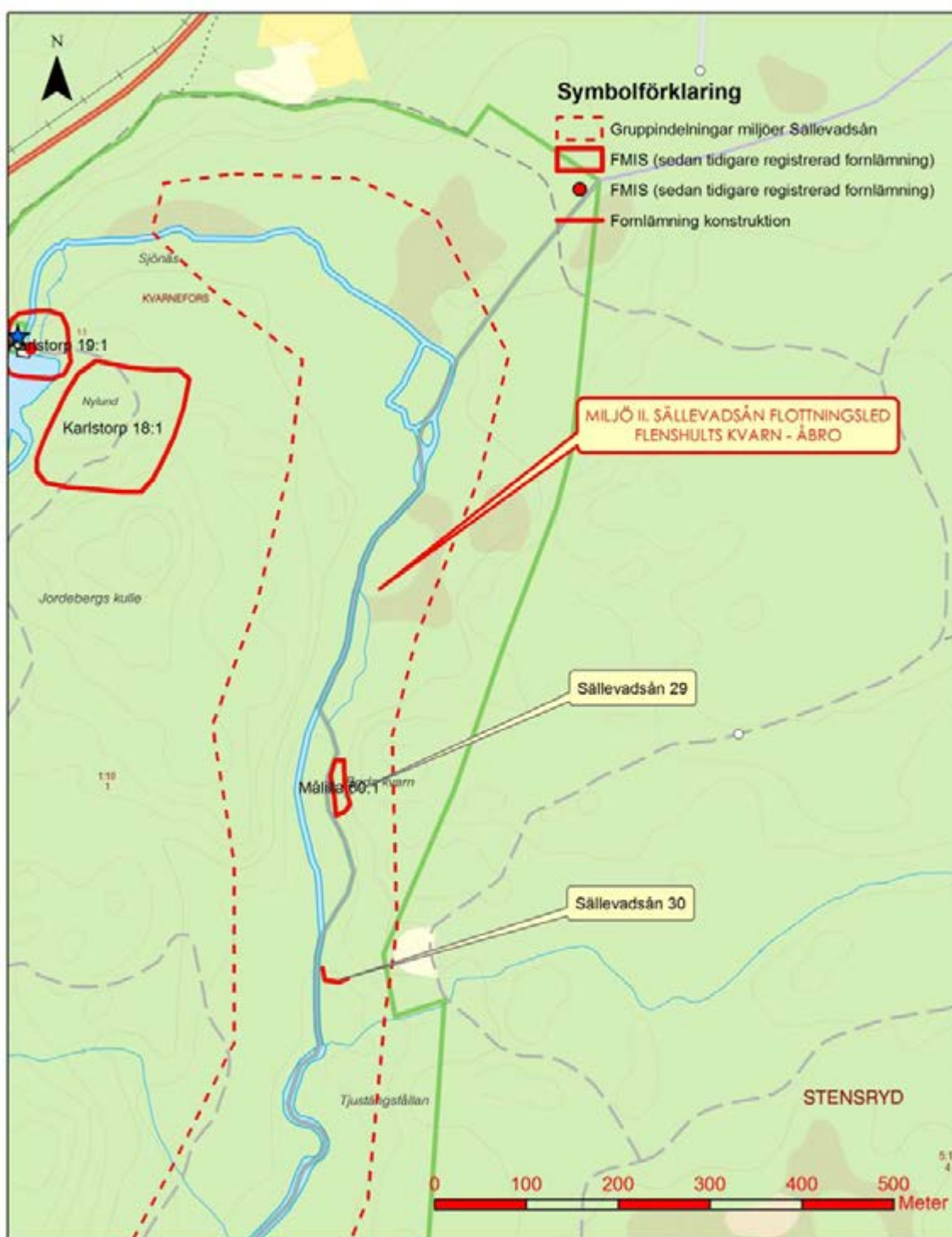
Sweref99: N 6372030 E 536960

Sällevadsån 29 (RAÄ Målilla 60:1)

Kvarn. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Resterna av Boda kvarn. Enligt fornminnesregistret lämningar efter sågkvarn bestående av ett dammfäste av huvudsakligen sten, cirka 30 meter lång, 2,5 meter bred och en meter hög. Ett stenfundament för industribyggnaden. Dammfästet har haft två öppningar, varav den östra är raserad. Området är beväxt med granar. Delar av två kvarnstenar finns vid östra delen av dammfästet.

Av äldre kartor framgår inte att anläggningen utgjort såg, utan endast mjölkvarn. Dock kan funktionen under senare tider ha ändrats men avsätter inga spår i de historiska kartorna. Enligt karta från år 1779 beskrivs platsen som ”En mjölkvarn i Sällevadsån, som nyttjas till husbehof af alla åboerna i Rusthållet” (akt G65-2:1, storskifte år 1779). Boda kvarn var med andra ord en frälsekvarn från början.

Sweref99: N 6371551 E 537296

Figur 401. Översikt av Sällevadsån 29-30, kvarnlämningar och dammvall. Dessa ingår i den utpekade miljön Miljö II A Sällevadsån flottningsled Flenshults kvarn – Åbro. Miljön är markerad med streckad linje vilket avser den del av ån som anses vara rensad för flottning. Inom miljön finns sträckor som är mer pedagogiska än andra, dessa är registrerade som flottningsanläggningar med egen identitet. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Fig 402. Sällevadsån 29, Boda kvarn enligt karta från år 1840 (akt 06-kar-35,16, laga skifte år 1840). Själva kvarnen inringad. På platsen finns även flera dammvallsförgreningar och flera utskov. En kanal löper på den västra sidan av huvudfåran (numrerad 444 på kartan). Sannolikt har många av förgreningarna och kanalerna i området med flottningsverksamheten i Sällevadsån att göra. Dessa partier är rensade och har stensatta kanter. Rester av trä-/timmerförstärkning finns på några ställen i vattendraget.

Fig 403. Sällevadsån 29. Boda kvarn. Kvarngrunden är idag över- och igenväxt. Fotot är taget från söder.

Fig 404. Sällevadsån 29. Boda kvarn dammvalls västra utskov, där vattnet leds in i egen fåra, möjligen för flottning förbi kvarnplatsen. Fotot är taget från öst.

Sällevadsån 30

Dammvall. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Dammvallens funktion är oklar, då den inte är utmarkerad på några historiska kartor som till exempel kvarnplats. Inga stengrunder efter kvarn kunde påträffas intill dammen. Dammen ligger strax norr om den så kallade Tjustängsfällan. Då flottning har förekommit i Sällevadsån är det sannolikt att dammen använts i flottningsverksamheten och/eller haft ett reglerande syfte för nedströms liggande anläggningar som sågar, kvarnar och andra flottningsdammar.

Dammvallen är två meter bred, omkring 40 meter lång, upp till 1,6 meter hög och är kallmurad i fyra till fem skift sten. Kallmuren består av 0,2–1 meter stora och 0,2–0,5 meter tjocka stenar. Utskovet som är i mitten av dammen, är raserat och omkring två till tre meter brett. I botten vid utskovet finns plank/timmer som kan vara rester av luckanordning eller träränna som har med flottningsverksamheten att göra. Dammvallen på den östra sidan av ån ansluter till en bergsbrant i 90 grader mot vattnet. Dammvallen på den västra sidan löper omkring tre till fyra meter västerut från utskovet sett och sedan norrut i cirka 20 meter.

Sweref99: N 6371340 E 537287

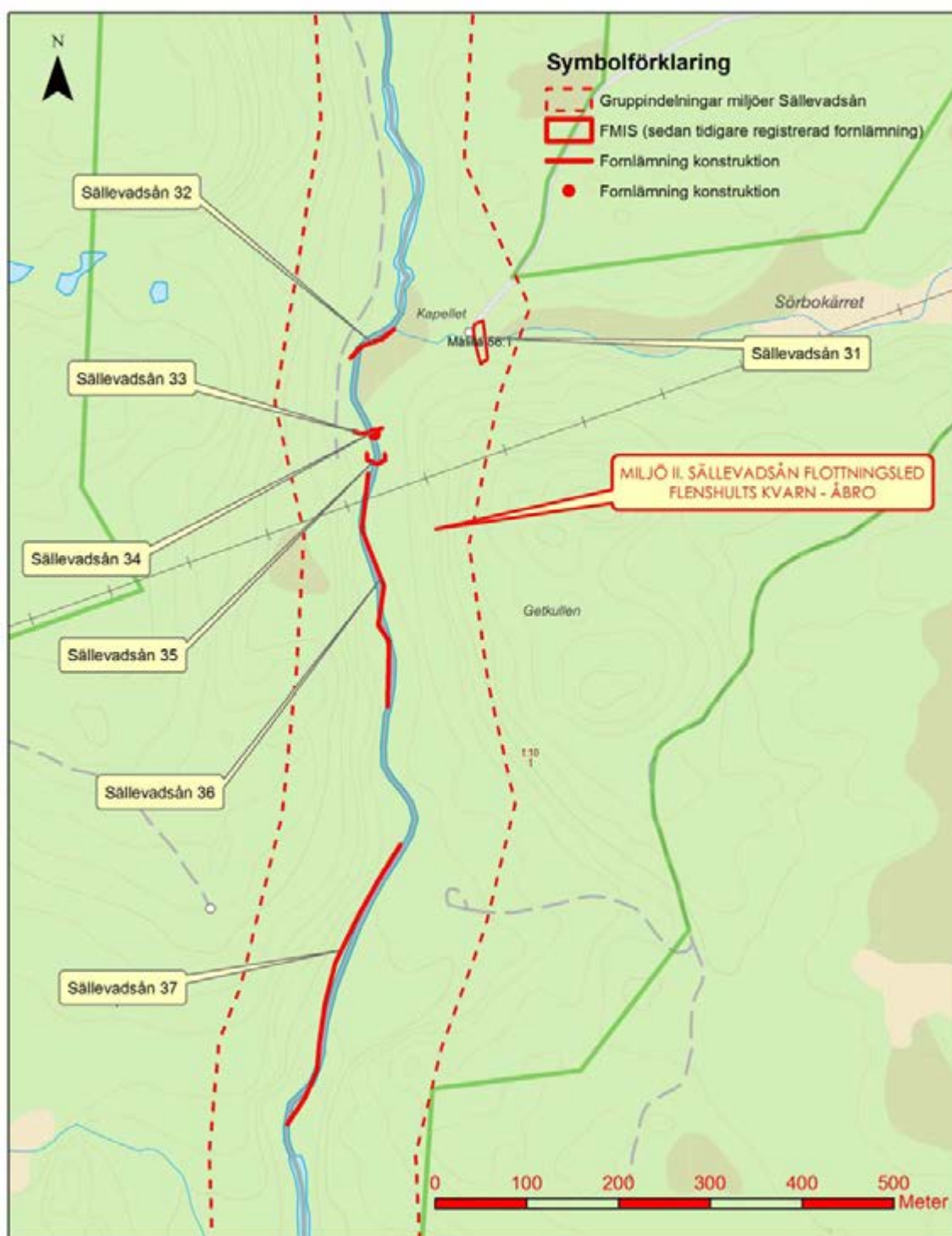
Fig 405. Sällevadsån 30. Dammvall norr om Tjustängsfällan, vars syfte troligen kan kopplas till flottningsverksamheten i ån. Den kan även haft reglerande funktion för nedströms liggande anläggningar. Fotot är taget från norr.

Fig 406. Sällevadsån 30 med perspektiv från söder mot utskovet.

Fig 407. Sällevadsån 30, det raserade utskovet med diverse plank- och timmerrester från luck- eller rännkonstruktion. Fotot är taget från söder.

Figur 408. Översikt av Sällevadsån 31-37. Objekten är del av flottningsleden och består av dammvallar, en ålkista och flottningsanläggningar med extra pedagogiskt värde. Dessa ingår i den utpekade miljön Miljö II A Sällevadsån flottningsled Flenshults kvarn – Åbro. Miljön är markerad med streckad linje vilket avser den del av ån som anses vara rensad för flottning. Inom miljön finns sträckor som är mer pedagogiska än andra, dessa är registrerade som flottningsanläggningar med egen identitet. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:5 000.

Sällevadsån 31 (RAÄ Målilla 56:1)

Dammvall. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Ligger i närheten av Sällevadsån i ett biflöde (Kvarnbäcken?) i Kalmar län, men har en kontextuell samhörighet med flottningen i Sällevadsån. Det lilla biflödet mynnar ut vid det så kallade Kapellet. Kapellet kan spåras som namnform på 1700- och 1800-talskartor, till exempel en storskifteskarta för Boda i Kalmar län. Här benämns en bestämd bit mark på Sällevadsåns östra sida/strand som Capellet, senare även Capels ängar. Möjligen avses ägarnamn på en bit mark som beskrivs som starr i kartakten. Här avses våtmark eller kärr med halvgräs som troligen fungerat som foder.

Lämningar efter hålldamm bestående av en fördämningsvall (N–S) 20 meter lång, 3,5 meter bred och 2,5 meter hög på högsta stället. Vallen uppmurad av upp till 1×1 meter stora granitblock. Vattnet släpptes igenom vid behov i samband med flottningsarbete i den närliggande ån (Sällevadsån).

Sweref99: N 6369855 E 537196

Sällevadsån 32

Flottningsanläggning. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utmed Sällevadsån finns flertalet sträckor med högt pedagogiskt värde. Denna rensade sträcka avser tydliga flottningslämningar utmed ett 50 till 60 meter långt parti direkt söder om det så kallade Kapellet.

Den rensade sträckan ligger på den västra sidan av Sällevadsåns huvudfåra. På den östra sidan är vattendraget orensat och mycket blockrikt. Den rensade västra sidan av ån består av en 50 till 60 meter lång och tre till fyra meter bred **kanal** eller **kanalisering** med **stenskodda kanter** och med plan och rensad åbotten (golv). Det kan inte uteslutas att den kanaliserade sträckan även haft **riskistor** eller **enkla träkistor**. Dock har mycket av timret och riset försvunnit, men på några ställen finns timmer och plank kvar längs sidorna. Dessa sitter inte alltid på ursprungligt läge utan ”skräpar” längs kanterna. Kvar finns 0,2–1,5 meter stora stenar och stenblock på högkant, vilka anvisar en kanal i den västra kanten av å-fåran. Vattendjupet i kanalen var vid inventeringstillfället (senhöst) 0,1–0,5 meter. Möjligen har Emåförbundet gjort vissa biotopförbättrande åtgärder för öring och flodpärlmussla längs sträckan, till exempel vad som synes vara utläggning av enstaka stenblock, samt eventuellt trösklade lekplatser/gropar.

Sträckans norra ände

Sweref99: N 6369868 E 537101

Sträckans södra ände

Sweref99: N 6369837 E 537054

Fig 409. Sällevadsån 32, Flottledrensad sträcka strax nedan det så kallade Kapellet. Fotot är taget från nordöst.

Fig 410. Sällevadsån 32, den flottledsrensade sträckan som delvis är återställd genom att block lagts ut till förmån för fisken. Idag finns stensatta kanter och kanaliseringar i den västra kanten av Sällevadsån. Timmer från eventuella enkla träkistor finns kvar, men framför allt stenpackningar visar var de en gång legat. Fotot är taget från nordöst. Vid inventeringstillfället var flödet relativt högt och kanalens kanter är inte lika tydliga på bild.

Sällevadsån 33

Damm/flottningsanläggning. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Dammen har sannolikt med flottningen i ån att göra i reglerande syfte, kanske som hålldamm. Dammen kan inte bekräftas som tillhörande någon kvarnlämning enligt äldre kartor, däremot finns ytterligare en dammvall av mer ålderdomlig karaktär endast 30 meter söderut som finns med på laga skifteskartor. En ålkista finns kvar på dammens östra sida och har förmodligen tillkommit efter dammens tillkomst och verkar ha varit i bruk fram till sen tid.

Dammvallen har fyra utskov. Ett som går rakt igenom ålkistan och som har en reglerande lucka kvar. Tre till fyra meter västerut finns ett annat utskov där åns huvudfåra passerar. Detta utskov är cirka två meter brett och har sannolikt använts för att flotta timmer igenom. Ytterligare ett utskov finns fem meter om detta och är 1–1,5 meter brett. Ett mindre utskov finns även den västra änden av dammvallen. Fördämningen ansluter till dalgångens sluttande sidor. Dammvallen är generellt jord och stenfylld och är cirka 30 meter lång, 3–5 meter bred och upp till 1,5 meter hög med 0,2–1 meter stora stenar. Björk, gran och tall växer längs dammvallen. En mindre dammspegel finns uppströms dammvallen. Både i och nedan dammen finns löst timmer, kanske från ett borttaget skibord eller ränna i timmer som varit placerad i det centrala utskovet (se bild nedan).

Sweref99: N 6369756 E 537076

Fig 411. Sällevadsån 33, Damm med ålkista söder om Kapellet. Dammens centrala utskov, till höger i bild, är troligen använd för flottning. Syftet med dammen är sannolikt kopplad till flottningen och ska ses som en flottningsslämning. Vid dammen finns lösa timmerstockar, möjligen har det funnits ett skibord eller ränna av trästockar i åns riktning för att förhindra brötar och för att underlätta timrets färd. Fotot är taget från norr.

Sällevadsån 34

Fångstanläggning övrig, i form av fast fiske genom ålkista. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Ålkistan ligger i vad som tolkas som en dammvall avsedd för flottningsverksamhet och har ett eget utskov som reglerats med trälucka.

Ålkistan är en meter bred, 0,5 meter djup och tre till fyra tvärsålar/järnbarrar som förstärkningar (se foto nedan). Rännan till ålkistan är uppbyggd av plank i sex skift. Även botten är byggd av plank, totalt tio brädor. Själva kistan är knappt omkring 2×1,5 meter stor och 1,2 meter hög. Kistan är uppbyggd av plank och små trälister för att släppa igenom vattnet. Idag är det troligen inget underhåll av kistan, men den verkar ha använts fram i sen tid, vilket ändå ger den ett högt fiskepedagogiskt värde.

Sweref99: N 6369754 E 537080

Fig 412. Sällevadsån 34, ålkistans bur sedd nedan dammen. Fotot är taget från öst.

Fig 413. Sällevadsån 34. Ålkistan sedd snett ovanifrån för att visa uppbyggnadsprincipen. Fotot är taget från nordnordöst.

Sällevadsån 35

Damm. Klassas som **fast fornlämning**. Syftet med denna damm, som ligger endast 30 meter söder om dammen med ålkistan, är något oklar. Dammen finns markerad på laga skifteskartor, men ingen kvarnsymbol finns markerad intill den. Detta kan innebära två saker; antingen är dammen såpass gammal att en tidigare kvarn redan varit borttagen när kartan ritades. I så fall borde en kvarn vara markerad på äldre kartor, till exempel storskifteskartan. Men så är inte fallet. Alternativet är att den har utgjort hålldamm. Det senare alternativet låter mer troligt med tanke på att både såg- och kvarnlämningar finns en kilometer nedströms. Det går inte heller att utesluta att dammen är en mycket tidig flottningsanläggning.

Sweref99: N 6369721 E 537084

Fig 414. Sällevadsån 35 enligt äldre karta (akt E62-10:2, laga skifte år 1838). Dammen är markerad där ån gör en svag böjning åt söder, vilket motsvarar den exakta position där resterna av dammen påträffades.

Dammvallen på den västra sidan av ån går i nord-sydlig riktning och viker sedan av in mot ån i en nittiogradig vinkel österut mot ett raserat utskov. Det forna utskovet verkar vara utslaget och breddat sedan länge och är idag omkring fem till sex meter brett. Dammvallen är generellt omkring en till två meter hög och fem till sex meter bred och består av en jord- och stenfyllning, med stenstorlekar på 0,2–1 meter. På den östra sidan är dammen mer utrasad i vattnet, endast en mindre sektion kvarstår som ansluter till en bergkant i öster. Även på den östra sidan är dammvallen vinklad som på den västra sidan. Dammvallen är bevuxen med gran och björk. Tillhugget timmer finns i vattnet intill dammen, möjligen rester av timmerförstärkta delar av flottningsanläggningar i syfte att underlätta flottningen.

Fig 415. Sällevadsån 35, en äldre dammvall med något osäker funktion, möjligen rester av en äldre flottningsdamm/hålldamm. Idag är stora delar av det centrala dammpartiet utraserat och endast landfästena återstår. Den östra delen av dammen är markerad med streckad linje. Fotot är taget nedan dammen från sydväst.

Sällevadsån 36

Flottningsanläggning. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utmed Sällevadsån finns flertalet referenssträckor med högt pedagogiskt värde. Denna rensade sträcka avser tydliga flottningslämningar utmed ett 260 meter långt parti direkt söder om den äldre dammen ovan, Sällevadsån 35.

Sträckan består framförallt av en noggrant **kanaliserad** rensad åfåra med ett ”golv” eller plan botten. Bredden varierar mellan två till fyra meter. Längs åns kanter finns på högkant ställda stenar., många partier är dessutom **stenskodda**. Stenarna längs kanterna är generellt en halvmeter till en meter stora. Det går inte att utesluta att det längs med sträckan kan finnas partier med **riskistor** eller **enkla träkistor**, där merparten av timret eller riset försvunnit, förmultnat eller övertäckts med jord. Här och var längs sträckan har material återställts från de stenskodda kanterna i samband med Emåförbundets biotopåterställande åtgärder. Block har för hand placerats i kanalerna för att skapa stånd eller viloplats för öring.

Fig 416. Sällevadsån 36. Sträcka med kanaliseringar och stenskodda kanter från flottningsverksamhet. På flera ställen är stenmaterial återställt i åfåran, till förmån för öringen som kan få stånd- och viloplåter i sin vandring uppströms, vilket även gynnar flodpärmusslans spridning i ån. Fotot är taget från söder.

Sträckans norra ände
Sweref99: N 6369713 E 537072

Sträckans södra ände
Sweref99: N 6369459 E 537095

Sällevadsån 37

Flottningsanläggning. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utmed Sällevadsån finns flertalet referenssträckor med högt pedagogiskt värde. Denna rensade sträcka avser tydliga flottningslämningar utmed ett 330 meter långt parti strax uppströms det så kallade Sällevad (torp- och såglämningar).

Består av **kanalisering** och **stenskodda kanter**. Möjligen har **enklare trä- och riskistor** funnits längs sträckan, dock kvarstår inte timmer och riskonstruktioner av sådana anläggningar, endast sten. Stenar på högkant finns längs sidorna på åfåran som generellt är tre till fyra meter bred och stenmaterialet i kanterna är i 0,5–1 meter stora. Längs sträckan finns flera kvillar där Sällevadsån förgrenas. Den västra sidan av ån är rensad för flottning här, men övriga delar av kvillområdena är inte rensade. 50 meter norr om dessa finns en rakare kanaliserad sträcka som benämns Forsen av Emåförbundet, som karterat och utfört biotopvårdande åtgärder i ån. Denna sträcka är mycket pedagogisk och tydlig i sin karaktär, ån har här plan botten, en två till tre meter bred kanalisering och har tydliga stensatta kanter med 0,5–1,5 meter stora stenblock. Vattendraget är här relativt grunt och vid inventeringstillfället inte mer än 0,2–0,4 meter djupt. Längs Forsen finns åtgärder utförda av Emåförbundet i form av stånd- och viloplatser och gropar för öringen.

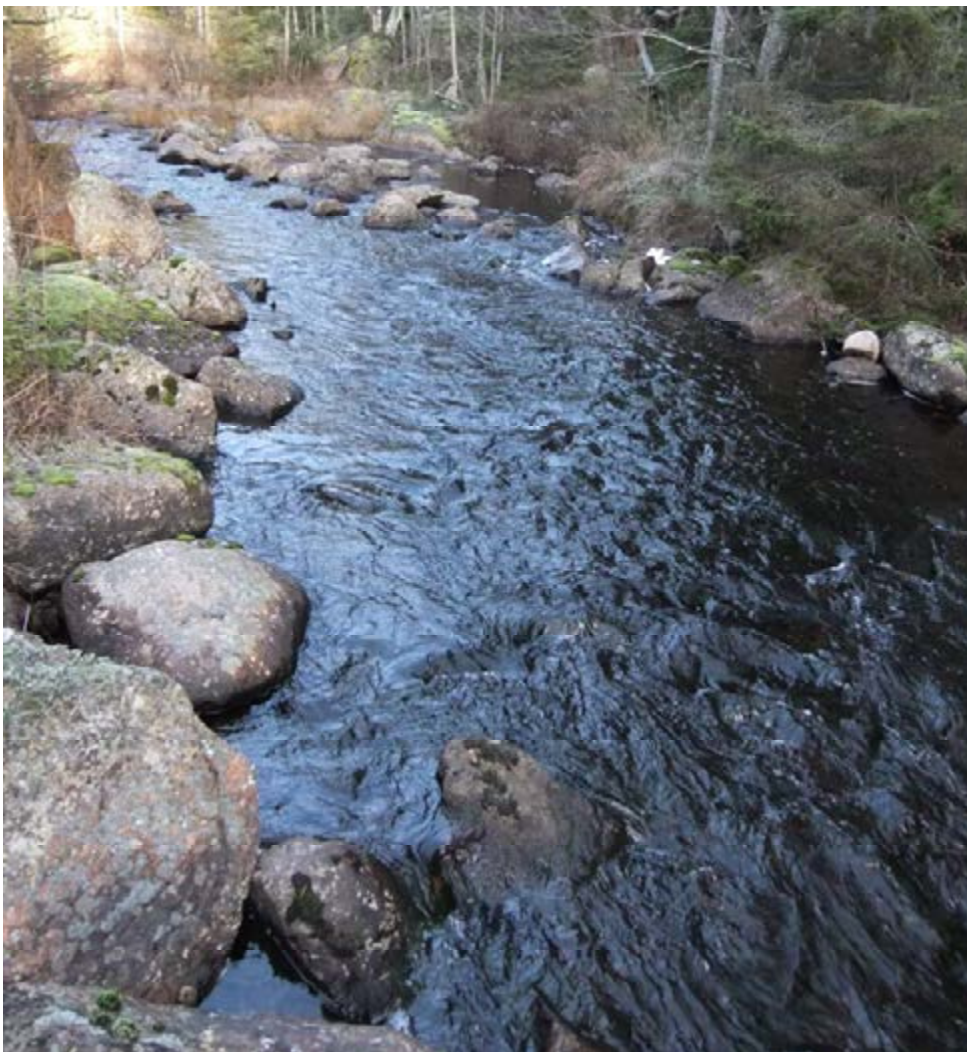

Fig 417. Sällevadsån 37. Rensad sträcka med tydliga kanter i kanaliseringen. Fotot är taget från sydsydväst.

Fig 418. Sällevadsån 37, den södra delen av den så kallade Forsen med tydlig stensatt kanal. Till höger i bild syns en avsnörpt meandring av Sällevadsån tidigare naturliga lopp. Detta är en mycket vanlig företeelse i kanaliserade vattendrag där kanalen skär av kurvorna. Fotot är taget från söder.

Fig 419. Sällevadsån 37. Delen av ån som gett upphov till benämningen som Forsen, ett mycket strömt och forsande parti i en mycket smal kanal. Fotot är taget från sydsydväst.

Sträckans norra ände
Sweref99: N 6369306 E 537108

Sträckans södra ände
Sweref99: N 6368998 E 536986

Sällevadsån 38 (RAÄ Karlstorp 28:1)

Lägenhetsbebyggelse i form av torp. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**. Är resterna av torpet Sällevad, där torpets namn ärvt av en närliggande broplats som är namn-givande för vattendraget. Namnformen antyder bro-/vadplats, och på en storskifteskarta för Boda finns platsen utmarkerad med brosymbol strax norr om torpstället.

Bebyggelselämningar sentida torpställe, bestående av en husgrund med spismursrest av gråsten, en kvarstående mindre lada av rundtimmer. Enstaka stenmurar samt fruktträd.

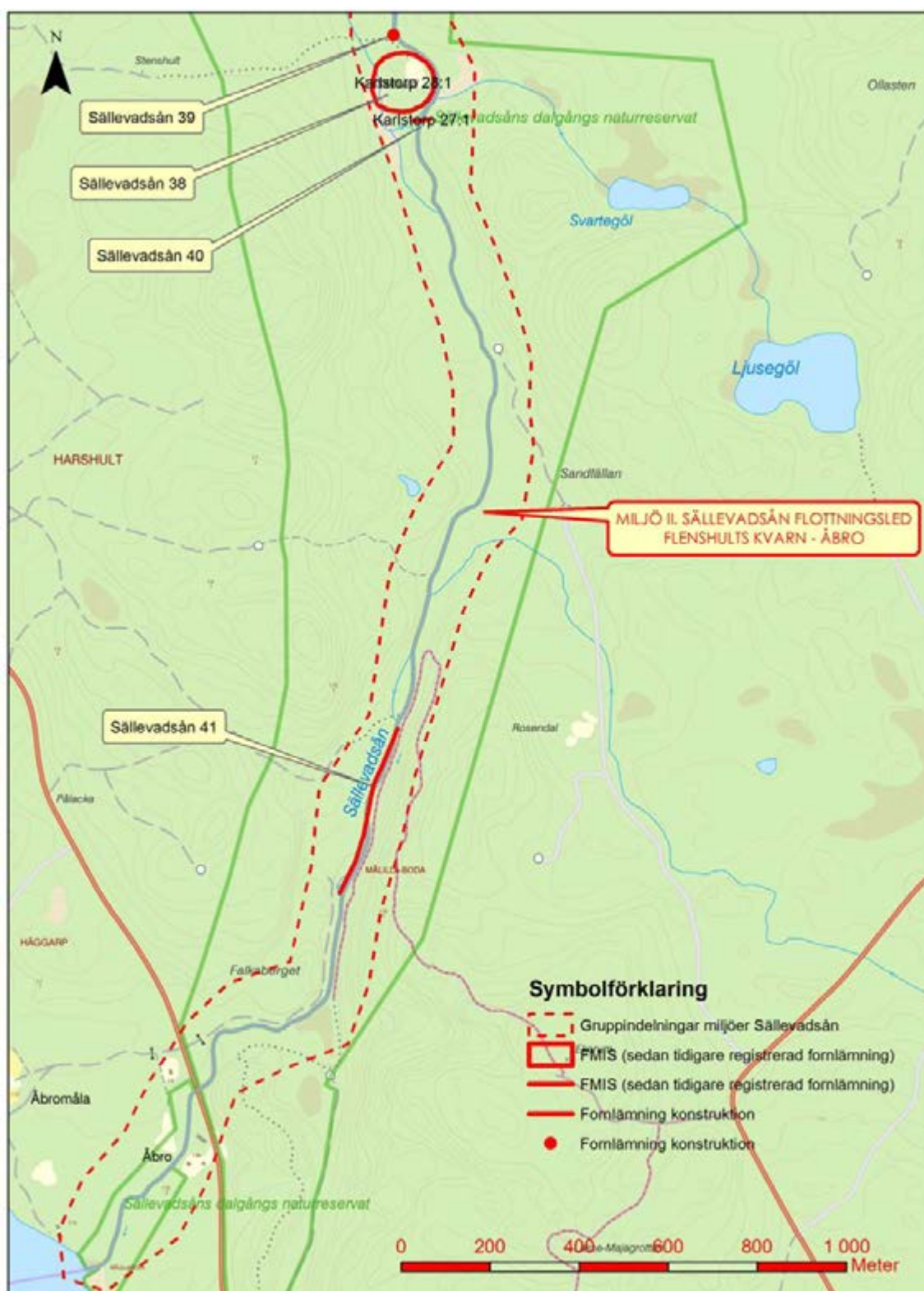
Sweref99: N 6368723 E 537021

Fig 420. Sällevadsån 38, rester av en lada av rundtimmer intill torpruinen Sällevad. Fotot är taget från söder.

Sällevadsån 39

Bro. Inga rester kvarstår. Klassas som **uppgift om** då platsen Sällevad är namngivande för hela vattendraget och är därmed kulturhistoriskt intressant. Bron syns på en storskifteskarta från 1779 (akt G65-2:1, storskifte år 1779). Broövergången låg direkt norr om torpstället Sällevad.

Figur 421. Översikt av Sällevadsån 38-41, Objekten är del av flottsled och består av torplämningar, en såg, en uppgift om bro och en flottsledanläggning. Dessa ingår i den utpekade miljön Miljö II A Sällevadsån flottsled Flenshults kvarn – Åbro. Miljön är markerad med streckad linje vilket avser den del av ån som anses vara rensad för flottsled. Inom miljön finns sträckor som är mer pedagogiska än andra, dessa är registrerade som flottsledanläggningar med egen identitet. Topografiska webbkartan Lantmäteriet. Skala 1:10 000.

Fig 422. Sällevadsån 39. Vid markeringen 12 syns bron vid Sällevad som är ett gammalt vad-/broställe. I kartakten beskrivs vägen över som "der Ånsebo qvarnwäg löper öfwer ån" (akt G65-2:1, storskifte år 1779). Ånsebo ligger inom Kalmar län. Sällevad är namngivande för hela ån.

Sweref99: N 6368830 E 537001

Sällevadsån 40 (RAÄ Karlstorp 27:1)

Träindustri i form av såg. Lämningar efter Häggarps såg. Lämningen är dock felregistrerad som obestämbar industri. Enligt hembygdsföreningen i området som har skyltat platsen, ska det även ha funnits en kvarn här. Detta är dock inget som kan bekräftas på historiska kartor. Klassad som **övrig kulturhistorisk lämning**.

Lämningar efter vattendriven industri, bestående av 1 dammvall cirka 25 meter lång (NV-SÖ) 2,5 meter bred och intill 2,5 meter hög. Dammvallen ansluter i bägge ändar till bergsryggar. I vallen är två stämbordsöppningar, två till tre meter breda. Nedströms vallen är flertalet stenkonstruktioner, fästen för vattenhjul.

Platsen är känd från 1700-talskartor, vilket utgör underlag för att den ska omklassas till **fornlämning** i den antikvariska bedömningen i fornminnesregistret.

Sweref99: N 6368639 E 537065

Fig 423. Sällevadsån 40. Sågplatsen som den såg ut enligt en laga skiftekartan. Även torpet Sällevad med tillhörande inägor syns direkt vänster om sågen (akt 06-kar-53, laga skifte år 1889).

Fig 424. Sällevadsån 40, Häggarps såg. Idag finns dammvall, såggrund och diverse timmer från byggnaden vid och i åfåran. I det nedre vänstra hörnet skymtar delar av såggrundens. Fotot är taget från sydväst.

Sällevadsån 41

Flottningsanläggning. Klassas som **övrig kulturhistorisk lämning**. Utmed Sällevadsån finns flertalet referenssträckor med högt pedagogiskt värde. Denna rensade sträcka avser tydliga flottningslämningar utmed ett 400 meter långt parti 1,5 kilometer nedströms Häggarps såglämningar. Lämningen ligger utmed en vandringsled i naturreservatet Sällevadsåns dalgång.

Vattnet är på flera ställen uppdelat i två fåror som omgärdar kvillområden. Den östra av dessa är mer strömt än den västra fåran. Vissa sträckor är mer rensade än andra. Tydliga rensningar finns generellt på den västra sidan. Bioptopåterställande åtgärder i ån har medfört att sträckan med flottledsrensning inte är lika tydlig överallt. Flottningslämningarna består överlag av **kanalisering** och **stenskodda** kanter, där kanalen är två till tre meter bred och 0,1–0,4 meter djup (vid inventeringstillfället). Botten är plan, och de stenskodda kanalkanterna består av 0,2–2 meter stora stenar. Längre sträckans mer södra parti finns några mycket pedagogiska referensexempel av flottledsrensningen. Här är kanalen 2–2,5 meter bred, flankerad av kantställda stenblock som är 0,5–1 meter stora. Den tydliga sträckan avslutas vid en träbro, där Emåförbundet och Länsstyrelsen i samregi satt upp informationsskylt. Ån är även rensad nedströms utmed ett mer lugnflytande parti, dock finns inga tydliga kanaliseringar här.

Sträckans norra ände
Sweref99: N 6367268 E 537008

Sträckans södra ände
Sweref99: N 6366879 E 536879

Fig 425. Sällevadsån 41. En av flottsledens mer tydliga kanaliseringar i Sällevadsån inom Jönköpings län, gränsen mot Kalmar län. Fotot är taget från nordnordöst.

Fig 426. Sällevadsån 41, den mer södra delen av referenssträckan, innan ån blir mer lugnflytande i Åbrotrakten och ned mot Vensjön. Fotot är taget från sydsydväst.

Fig 427. Inventeringsarbetet av Sällevadsån inom Jönköpings län avslutades vid Åbro. Ån fortsätter in i Kalmar län där viss övergripande kartering av flottningslämningar utförts. Flottledslämningarna inom Kalmar läns del är än mer tydliga och innehåller flera typer av flottningselement. Uppströms den så kallade Kvarnstugan vid Sällevadsån i Kalmar län, finns flera pedagogiska sträckor, bland annat med kvarvarande timmerförstärkningar längs kanalerna (se Dederling 2005:53ff).

Utvärdering enligt system Kultur Aqua – objekt och miljöer

Objekt och miljöer värderas enligt nedan. Nedan finns även en kort tabellöversikt med både tidigare kända lämningar och nyinventerade lämningar. Observera att några av de ovan beskrivna miljöerna kan innehålla flera enskilda objekt. Varje enskilt objekt kommer med som en förekomst i den nedanstående tabellen. De kända miljöerna och de nyinventerade objekten har fått samma identitet som vattendraget, det vill säga beteckningen Sällevadsån 1, 2, 3 och så vidare. Den löpnummerade interna beteckningen följer generellt vattnets flöde nedströms.

Figur 428. Lämningsskategorier, tidigare registrerade och nyinventerade objekt Sällevadsån

Kategori	Antal tidigare kända	Antal nyinventerade	Totalt
Bro eller brofästen	2	2	4
Kvarn	7	5	12
Såg (även stickhyvel och snickeri)	3	1	4
Fast fiske (även uppgift om)	1	2	3
Lägenhetsbebyggelse (torp)	4	-	4
Dammvall	9	9	18
Husgrund	1	-	1
Vägmärke	1	-	1
Röse	2	-	2
Stensättning	3	-	3
Naturföremål/-bildning med tradition	1	-	1
Flottningslämningar	-	4	4
Industriminne (stående byggnader)	2	1	3
Totalt	36	24	60

Stora delar av Sällevadsån är lugnflytande och sträcker sig genom våtmarker och sjöar. Antalet lämningar av äldre vattenverksamheter är därför förhållandevis få. Sett till själva vattendraget historia och antalet enskilda lämningar, har kunskapsnivån ökat med 67 %. Några av objekten ingår i samma miljö som andra objekt. Antalet nya ”platser” ökar då troligen med knappt 50%.

Figur 429. Sällevadsån 1 Pepparkvarnen RAÄ Kråkshult 13:1-2

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Enligt åldersrekvisitet 1850, bör omklassas till fornlämning
Summa	14	

Figur 430. Sällevadsån 3 Stickhyvelruin RAÄ Kråkshult 22:1-2

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Bör ev. omklassas till fornlämning
Summa	16	

Figur 431. Sällevadsån 5 Kvarnområde öster Äspehagen RAÄ Kråkshult 23:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Bör ev. omklassas till fornlämning
Summa	18	

Figur 432. Sällevadsån 7 Stenbro öster Joastorp RAÄ Kråkshult 162:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Utgör fornlämning
Summa	21	

Figur 433. Sällevadsån 12 Kvarn område öster Joastorp RAÄ Kråkshult 71:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Bör ev. omklassas till fornlämning
Summa	16	

Figur 434. Sällevadsån 13 Kvarnlämning öster Klevelyckan

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Utgör fornlämning
Summa	11	

Figur 435. Sällevadsån 14 Kvarn sydväst Vattenlösa

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Utgör fornlämning
Summa	15	

Figur 436. Sällevadsån 15 Kvarn sydöst Vattenlösa

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Utgör fornlämning
Summa	18	

Figur 437. Sällevadsån 17 Kvarn söder Kolsjön

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Utgör fornlämning
Summa	22	

Figur 438. Sällevadsån 18 Brofundament kvarnplats söder Kolsjön

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Utgör fornlämning
Summa	17	

Figur 439. Sällevadsån 19 Mejeriet öster Karlstorp Industriminne Karlstorp 5:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	-	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Industriminne klass 2
Summa	17	

Figur 440. Sällevadsån 20 Snickeriverkstaden Tronslund Industriminne Karlstorp 8:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Industriminne klass 1
Summa	28	

Figur 441. Sällevadsån 21 Äldre brofästen Tronslund

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	2	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Gammal broplats i bruk
Summa	19	

Figur 442. Sällevadsån 23 Äldre regleringsdamm Riddersbergsviken – Flenshults kvarn

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	1	
Sällsynthet	-	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		
Summa	9	

Figur 443. Sällevadsån 24 Stenvalvsbro öster Riddersbergsviken RAÄ Karlstorp 3:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Bör med tiden klassas som fornlämning när bron tas ur trafik
Summa	23	

Figur 444. Sällevadsån 26 Flenshult kvarn och såg RAÄ Karlstorp 19:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		
Summa	26	

Figur 445. Sällevadsån 27 Flenshult kvarn Industriminne Flenshult 1:2

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Industriminne klass 2
Summa	26	

Figur 446. Sällevadsån 29 Boda kvarnruiner RAÄ Målilla 60:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	-	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Bör ev. omklassas till fornlämning
Summa	19	

Figur 447. Sällevadsån 30 Dammvall norr Tjustängsfållan

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Tillhör möjligen flottningsverksamhet
Summa	17	

Figur 448. Sällevadsån 31 Dammvall flottning RAÄ Målilla 56:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Tillhör flottningsverksamhet i Sällevadsån
Summa	18	

Figur 449. Sällevadsån 32 Flottningsanläggning söder Kapellet

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Unik för bäcksflottning inom länet, få bevarade sträckor, bör ev pekas ut enskilt som fornlämning av Länsstyrelsen
Summa	19	

Figur 450. Sällevadsån 33 Damm/flottningsanläggning söder Kapellet

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Ingår i system med flottningsanläggningar, troligen hålldamm
Summa	18	

Figur 451. Sällevadsån 34 Fångstanläggning ålkista vid damm för flottning söder Kapellet

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		En av relativt få bevarade anläggningar inom länet, dock av yngre karaktär
Summa	21	

Figur 452. Sällevadsån 35 Damm reglering söder ålkista

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	4	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	1	
Pedagogiskt värde/miljö	1	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	1	
Speciella förhållanden		Äldre än 1850, därmed fornlämning
Summa	13	

Figur 453. Sällevadsån 36 Flottningsanläggning nedströms dammar vid ålkista

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Unik för bäcksflottning inom länet, få bevarade sträckor, bör ev pekas ut enskilt som fornlämning av Länsstyrelsen
Summa	23	

Figur 454. Sällevadsån 37 Flottningsanläggning Forsen uppströms Sällevad

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Unik för bäcksflottning inom länet, få bevarade sträckor, bör ev pekas ut enskilt som fornlämning av Länsstyrelsen
Summa	23	

Figur 455. Sällevadsån 40 Häggarps såg vid Sällevad RAÄ Karlstorp 27:1

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	8	
Kvalitet	2	
Sällsynthet	3	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	2	
Tillgänglighet	1	
Upplevelsevärde	3	
Speciella förhållanden		Känd från 1700-talskartor, bör omklassas till fornlämning
Summa	22	

Figur 456. Sällevadsån 41 Flottningsanläggning vid vandringsled uppströms Åbro

Värderingstyp	Värdering	Kommentar
Dokumentvärde	2	
Kvalitet	4	
Sällsynthet	5	
Representativitet	3	
Pedagogiskt värde/miljö	4	
Tillgänglighet	3	Ligger vid vandringsled, begränsad tillgänglighet för rörelsehindrade
Upplevelsevärde	4	
Speciella förhållanden		Unik för bäcksflottning inom länet, få bevarade sträckor, bör ev pekas ut enskilt som fornlämning av Länsstyrelsen
Summa	25	

GRUPP 1 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL MILJÖ

MILJÖ I C. ÖSTRA KARLSTORPS ÄLDRE INDUSTRIMILJÖER, QVARNÖN - TRONSLUND

Består av **Sällevadsån 17, 18, 19, 20, 21** och indirekt även **Sällevadsån 22**. Miljön inkluderar kvarnlämningar, brofästen och två industriminnen i form av ett mejeri och en väl-bevarad snickerifabrik. Till platsen Tronslund knyts även en uppgift om fast fiske (ålkista). Snickerifabriken och dess omgivande bebyggelse är samtida och har höga preparatsvärden. Industriminnet har därför värderats som klass 1. De olika verksamheterna längs det aktuella avsnittet av ån representerar samtidigt olika tidsperioder. Vid Tronslund fanns en kvarn innan snickerifabriken, vilken var samtida och troligen äldre än kvarnplatsen strax söder om Kolsjön. Dokument som visar ålfisket och fördämningsrättstvister, lyfter platsens historiskt dokumenterade preparatsvärde. Några av miljöerna är relativt lättillgängliga från bilväg och stigar. Dock ska hänsyn tas till allemansrätten och intrång på tomter undvikas. Den stora kvarndammvallen strax söder om Kolsjön är en kvarleva av den tidigare mer monumentala kvarndammen där den så kallade Qvarnön var belägen. Röjning av sly längs vallen skulle kunna göra den mer tillgänglig och åskådliggjord för traktens invånare och besökare.

MILJÖ II A. SÄLLEVADSÅN FLOTTNINGSLED FLENSHULTS KVARN – ÅBRO

Miljön har pekats ut på grund av att den har en sammanhållen sträcka, där tyngdpunkten i kulturmiljöns värde ligger i flottningsanläggningar av varierande art. Till miljön hör även kvarn- och sågplatser och ett fast fiske. Längs sträckan som avser ån strax nedströms Flenshults kvarn och ned till Åbro, ingår objekten **Sällevadsån 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40** och **41**, samt indirekt även **Sällevadsån 39**. Få ställen av bäcksflottning finns kvar enligt nuvarande kunskapsläge om länets vardagliga flottning i mindre vattendrag. Merparten av den aktuella sträckan är rensad och kanaliserad på ett eller annat sätt och utgör ett bra pedagogiskt typexempel av den forna flottningsepoken. Sällevadsån utgör därför en viktig kunskapskälla till den mer småskaliga flottningen. Längs sträckan finns referenspartier som innehåller mer tydliga lämningar av flottningsanläggningar i form av olika typer av kanaliseringar, stensatta kanter och hålldammar. Ett av dessa referenspartier är mer tillgänglig än övriga på grund av vandringsleden som ligger längs ån inom naturreservatets södra del. Vid det gamla vad- och brostället Sällevad finns även torplämningar och såglämningar som sannolikt använts under flottningsepoken. Häggarpes såg var en anhalt dit timret anlände. Förmodligen flottades timmer vidare förbi sågen då sträckan nedströms också är rensad och kanaliserad. Timret bör ha plockats upp vid sågen (Järeda RAÄ 197:2) vid Kvarnstugan i den nordvästra delen av Järeda/Järnforsen, efter att ha färdats över del av Vensjön och längs Sällevadsåns fortsättning in i Kalmar län. Idag finns informationskyltar norr om Åbro som berör naturvärdena. Potential finns att belysa kulturmiljön längs vatendraget med infoskylt på samma platser.

GRUPP 2 KULTURHISTORISKT VÄRDEFULL LÄMNING**OBJEKT I A. STICKHYVELSRUINEN VID KÖTAN**

Består av **Sällevadsån 3**. Den forna och en av två stickhyvelverksamheter längs Sällevadsån inom Jönköpings län ligger vid den så kallade Kötan, ett platsnamn förmodligen med lokal betydelse av träindustrin. En större dammvall och grunden till stickhyveln, utgör typiska ruiner med pedagogiskt värde av äldre vattenverksamheter.

OBJEKT II A. KVARNOMRÅDE VID ÄSPEHAGEN

Består av **Sällevadsån 5**. Här finns två stycken ruinplatser i system, rester av två kvarnar i form av större dammvallar och grunder. Platsen kan lätt förstås då åns vatten rinner förbi igenom de gamla kvarnfårorna. Platsen är relativt lättillgänglig till fots från Ålarps gård och är ett av många exempel på äldre verksamheter som kommer att omklassas till fornlämningar längs Sällevadsån.

OBJEKT III A. STENBRON VID JOASTORP

Består av **Sällevadsån 7**. Den lilla stenvalvsbron eller trumman slaget i ett rektangulärt valv är en av få bevarade stenbroar längs Sällevadsån och utgör en ålderdomlig typ av bro som oftast förekommer i mindre åar och bäckar. Bron är enkel men beständig och hyser därför ett relativt högt värde enligt Kultur Aquametoden och utgör fornlämning.

OBJEKT IV A. KVARNOMRÅDE VID JOASTORP

Består av **Sällevadsån 12**. Objektet består av en liten sammanhållen pedagogisk kvarnmiljö med dammvall, kvarngrund och en husgrund, som förmodligen är resterna av en mjölnarbostad. Vid mjölnarbostaden finns även ruinen av en raserad jordkällare. Platsen bör enligt förändringen i Kulturmiljölagen, klassas som fornlämning.

OBJEKT V A. KVARNEN SYDÖST OM TORPET VATTENLÖSA

Består av **Sällevadsån 15**. Utgör resterna av en äldre kvarnplats. Kvar finns en större kallmurad dammvall och enstaka stenar av kvarngrunden. Platsen ligger relativt anonymt till, dock leder en äldre färdväg fram till kvarnplatsen. Det pedagogiska värdet är måttligt, men den stora damvallen sticker ut som kulturhistorisk företeelse i en rätad sektion av Sällevadsån.

OBJEKT VI A. STENVALVSBRON ÖSTER OM RIDDERSBERG SVIKEN

Den andra av två stenbroar längs Sällevadsån. Består av **Sällevadsån 24**. Även denna bro är av ålderdomlig karaktär i gedigen valvteknik av natursten. Bron är relativt lättillgänglig via en äldre lokal väg och utgör ett bra pedagogiskt exempel på äldre byggnadsteknik.

OBJEKT VII C. FLENSHULTS KVARN- OCH SÅGMILJÖ

Flenshults gamla såg och kvarnplats innehåller äldre verksamheter av olika slag och tidsåldrar. Objektet eller den mindre miljön, består av **Sällevadsån 26** och **27**, samt indirekt av **Sällevadsån 25** och **28** som är torplämning och uppgift om fast fiske. Kvarnplatsen är i sin äldsta form känd från åtminstone slutet av 1700-talet, och platsen har en viss grad av kontinuitet fram till idag. Delar av dammvallen och rännan moderniserades/reparerades

nyligen i betong, men i området finns även ruiner eller fornlämningar av den före detta sågen, stickhyveln och turbinhus med turbin. Tidigare fanns här även en ålkista, det är dock oklart om något av denna finns kvar då platsen inte har besiktigats i fält i samband med Kultura Aquainventeringen år 2011. Den stående kvarnbyggnaden byggdes år 1850 och utgör industriminne enligt Jönköpings läns industriminnesinventering. Platsens historia gör den till en bra representant för Sällevadsån i sin helhet. Tillgängligheten är begränsad till objektet då den ligger i anslutning till privat mark/tomt.

GRUPP 3 LÄMNING MED MÅTLIGT KULTURHISTORISK VÄRDE

OBJEKT VIII A. PEPPARKVARNEN NORDVÄST TOKERYD

Består av **Sällevadsån 1**, känd lokalt som Pepparkvarnen. Objektet utgör en typisk ruin av äldre vattenverksamhet. Dammvallen utgör platsens mest påtagliga konstruktion. Pepparkvarnen är begränsad i tillgänglighet även om en skogsväg går förbi objektet.

OBJEKT IX A. KVARNOMRÅDE ÖSTER KLEVELYCKAN

Består av **Sällevadsån 13**, som är platsen för två kvarnar där endast otydliga delar av dammfästena kvarstår. Sällevadsån är kraftigt rensat och rätat på platsen och kvarngrunderna har försvunnit, vilket sänker upplevelsen och det pedagogiska värdet för objektet som dessutom ligger otillgängligt. Dammvallen har dock på grund av ålder och övergivenskriteriet, skydd enligt Kulturmiljölagen.

OBJEKT X A. KVARNRUINEN SYDVÄST OM TORPET VATTENLÖSA

Består av **Sällevadsån 14**, som trots låga kulturhistoriska värden enligt Kultur Aquametoden, utgör en relativt pedagogisk plats av den forna kvarnen som ägdes av Ugglekärrs by och Norregården. På platsen finns en stor dammvall, grunder till kvarnen samt en stensatt kanal/kvarnränna. Objektets otillgänglighet drar ned den totala värderingen vilket annars kan förstås i sammanhang och funktion på ett bra sätt.

OBJEKT XI A. ÄLDRE REGLERINGS DAMM VID RIDDERSBERGSVIKEN

Består av **Sällevadsån 23**, vilket sannolikt är Flenshults kvarn före detta damm i funktion som håll- eller regleringsdamm för kvarnverksamheten nedströms. Dammvallen är flack, övervuxen och relativt anonym i sin karaktär. Äldre kallmurade fästen intill dagens moderna dammanordning, är det enda som anvisar platsens äldre hävd. Objektet är trots sin funktionella koppling till kvarnen, lågt värderad ur kulturmiljösynpunkt.

Typvattendrag – motivering

Sällevadsån innehåller varierande typer av miljöer och objekt som gör klassningen uppdelad beroende på var längs sträckan man befinner sig. Dels kan ån klassas som **typvattendrag III**, avseende sträckan som innehåller flottningsanläggningar Flenshults kvarn – Åbro. Här finns ett system av lämningar som hänger ihop både rumsligt och tidsmässigt och med ett syfte. Dels uppvisar vattendraget på andra sträckor karaktären som **typvattendrag II**, avseende vattendrag med både enskilda lämningar och enstaka miljöer. Några av objekten och miljöerna har en tidsmässig samhörighet men inte funktion, och en funktionell samhörighet men har inte varit använda under samma tidsperioder. Till exempel är miljön

vid Karlstorp, Qvarnön – Tronslund, en sådan företeelse. Exempel finns även på både funktionell samtidighet och brukandeperiod, främst gäller detta åns sträckning i Kråkshultstrakten. Fokus på verksamheterna i ån kan sammanfattas som **flottning, kvarn- och sågverksamhet**. Den mer anonyma vardagsflottningen i vattendraget ses som en särprägel och unik verksamhet och hyser stort kulturhistoriskt värde över den forna typen av industri som annars är dåligt känd inom Jönköpings län. Det är därför av stor vikt att de pedagogiska referenssträckorna med kanaliseringar och dammar bibehålls och får status och skyddsvärde likvärdigt en fornlämning som antikvarisk bedömning. Flottningslämningar bedöms idag inte som fornlämningar enligt Riksantikvarieämbetets praxis såvida de inte är äldre än år 1850. Länsstyrelsen kan dock peka ut undantag inom länet för lämningar som kan anses vara unika, bevarandevärda och yngre än år 1850. Flottningslämningarna kan med tiden komma att klassas som fornlämningar med skydd enligt Kulturmiljölagen. Detta kan bli aktuellt när kunskapsläget om länets vardagliga flottningsverksamheter i bäckar och mindre åar blir bättre.

REKOMMENDATION

Restriktivitet gäller inom hela vattendraget vid de objekt och miljöer som har något högre kulturhistoriskt värde enligt Kultur Aquametoden. Till exempel ses den ovan nämnda flottleden som prioriterad del av Sällevadsåns kulturmiljöer. Andra platser med höga kulturhistoriska värden är till exempel miljön vid östra Karlstorp samt några lämningar i Kråkshultstrakten och Flenshults kvarn- och såglämningar.

Vad gäller flottlederna omfattas följande objekt:

- **Sällevadsån 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40 och 41.** Flera av dessa är fornlämningar med skydd enligt Kulturmiljölagen. Om ytterligare åtgärder i flottlederna ska utföras bör stenmaterial inte plockas från själva flottledsanordningarna, utan från den blockrika marken en bit ifrån vattendraget. Flottleder och rester av flottningskonstruktioner är en prioriterad del av Jönköpings läns kunskapsuppbyggnad av kulturhistoriskt värdefulla miljöer och ska alltid föregås av samråd om de berörs av åtgärder.

För Östra Karlstorps äldre industrimiljöer, Qvarnön – Tronslund, är följande objekt som kan tänkas påverkas av åtgärder prioriterade i bevarandevärde:

- **Sällevadsån 17, 18, 20 och 21.**

För de mer enskilda objekten som bedöms värdefulla eller måttligt kulturhistoriskt värdefulla bör hänsyn tas vid själva lämningen och men antikvarisk medverkan kan i samtliga fall vara rekommenderad om bitopvårdande åtgärder blir aktuella inom vattendraget. I vissa fall kan en basdokumentation för fornminnesregistret vara tillräckligt vid lämningar med lägre kulturhistoriska värden. Detta måste dock utföras av fackkunnig person.

Generellt gäller samråd med Länsstyrelsens kulturmiljöenhet om vad som är lämpliga åtgärder. Vid vattendraget finns flera enskilda fornlämningar med skydd enligt Kulturmiljölagen. Här behövs därför tidigt samråd och tillståndsprövning för att utföra en

åtgärd på ett rättssäkert sätt. I och med åldersrekvisitet som är satt till år 1850 i den reviderade Kulturmiljölagen, blir behovet av tidiga samråd än mer viktiga.

Konklusion

Under år 2011 inventerades tre vattendrag inom Emåns avrinningsområde; **Bruzaån**, **Gnyltån** och **Sällevadsån**. I dessa vattendrag har eller skall biotopåterställande och biotopvårdande åtgärder utföras. Till Bruzaån finns även ett antal inventerade biflöden med många kulturmiljöer vid vatten. De aktuella vattendragen har något varierad karaktär. En del ligger vid etablerade brukssamhällen, medan andra uppvisar de små vattendragens vardagshistoria. Oavsett de inventerade objektens status finns många intressanta historier att berätta; från komplexa brukssamhällen till ensamliggande kvarnar med personhistoriska dokument som levandegör de annars anonyma lämningarna.

Som vid tidigare utförda inventeringar inom projekt Kultur Aqua, resulterar även år 2011 års inventering i mycket ny kunskap som annars inte hade blivit registrerad, kulturvärdesbedömd eller synliggjord och skyddad enligt Kulturmiljölagen. I och med förändringen i Kulturmiljölagen, där åldersrekvisitet från och med 1 januari år 2014 är satt till år 1850, har den antikvariska bedömningen ändrats. Ett större antal fornlämningar vid vatten som tidigare inte varit lagskyddade får nu ett ökat skydd, vilket kommer att göra åtgärdsarbetena mer rättssäkert ur kulturmiljösynpunkt. Samtidigt kommer handläggningen av vattenverksamheter och åtgärdsarbeten, vid till exempel kvarnmiljöer med hävd innan år 1850, att bli längre och mångtaliga. Detta under förutsättning att ärendeprocessen går korrekt till, annars riskeras överträdelse mot Kulturmiljölagen och antalet polisanmälningar riskerar öka dramatiskt. Detta är något som Länsstyrelsen måste vara garant för i det förebyggande jobbet med vattenverksamhetsärenden som oftast hanteras enligt Miljöbalken. Tiden kommer sedermera vara förbi, där synen på äldre dammars varande eller icke varande, inte längre kan vara utrivning. För detta krävs tillstånd.

I och med ändringen i Kulturmiljölagen stämmer i många fall inte den antikvariska bedömningen i fornminnesregistret. Merparten av det som tidigare klassats som övriga kulturhistoriska lämningar måste revideras till **fornlämningar** vad gäller vattennära lämningar. Rekommendationen är därför att berörda parter som handlägger och projekterar biotopåtgärder av något slag, alltid betraktar en kvarnplats som en fornlämning och kontaktar kulturmiljöhandläggaren på respektive länsstyrelse. Därefter kan ett beslut tas av länsstyrelsen om ingrepp tillåts i fast fornlämning enligt 2 kapitlet § 11-13 kulturmiljölagen. Ett av syftena med projekt Kultur Aqua är just att peka ut sådana lämningar eller miljöer i de vattendrag som inte är närmare inventerade och som faktiskt visar sig vara fornlämningar. Även fortsättningsvis måste målet vara att inventeringsunderlagen av vattennära kulturmiljöer kommer in under en tidig fas av, helst innan, projekteringsarbetet för biologisk återställning och att en anpassning av åtgärdstyper beräknas därefter.

Som alltid är utgångspunkten att lyfta fram inte bara enskilda objekt, utan framförallt en helhetsbild och en berättelse bakom varje kulturmiljö. Det som är av intresse i en sådan bild är till exempel byggnadshistoriska, samhällshistoriska, socialhistoriska, personhistoriska och teknikhistoriska kunskapsvärden. Det är även viktigt att kunskapsbanken som rapporterna utgör i Kultur Aquaserien **Minnen vid vatten**, kommer den berörda ortsbefolkningen tillgodo så att kulturarvet blir levandegjort och tillgängligt på ett annat sätt

än tidigare. En önskvärd effekt är att kommunerna använder rapportunderlagen aktivt i sina planeringsarbeten samt har nytta av dem i sitt eget arbete med kommunala kulturmiljöprogram.

Klassificeringen av de inventerade vattendragen har skett genom benämning av typvattendrag enligt de förslag som getts av den för syftet framtagna rapporten **KulturAqua – System för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag** (Länsstyrelsen meddelande 2009:46). Värderingssystemet är tänkt att kunna utvecklas och omvärderas efter behov och ska inte ses som en statisk modell utan som en vägledning för att kunna klassa och vikta intressen. Så har även skett till viss grad efter ett värderingsseminarium som hölls i Eksjö sensommaren år 2012. En viss revidering kring begreppsterminologi har skett (se Metodavsnittet denna rapport) och vissa förtydliganden har gjorts kring kriterier och om värderingar avser bebyggda miljöer eller ruiner. De kulturhistoriskt värdefulla miljöerna och de enskilda lämningarna som påträffas i Bruzaån, Gnyltån och Sällevadsån har ibland visat sig vara av blandad art, att det kan vara behäftat med svårigheter att bedöma ett helt vattendrag med endast en klassificering. Därför har i denna rapport angivits en blandning i typvattendragsklassificeringen baserat på hur delsträckor av vattendraget ser ut.

Referenser

Litteratur

Agertz, J. 2008. Om ortnamn i Jönköpings län. Småländska kulturbilder 2008. Jönköpings läns museum. Värnamo 2008.

Bruzaholms bruk. 1985. Bruzaholm bruk 1660 – 1985. 325 år. Bruzaholms bruk.

Dedering, C. 2005. Projekt typvattendrag – Delstudie 2005. Emåns avrinningsområde inom Kalmar län. Länsstyrelsen Kalmar län. Länsstyrelsens meddelandeserie: 2010:12.

Emåförbundet. 2011. Åtgärdsförslag för restaurering av Gnyltån i Jönköpings län.

Gierup, J., med flera. 1999. Översiktsstudie av Jönköpings län. Geologiska förutsättningar. Sveriges Geologiska Undersökning (SGU). SKB Rapport R-99-35.1999.

Jacobsson, V. 1971. Bruzaholms bruks historia. Bruzaholms bruk.

Kulturhistoriska utredningar för Jönköpings läns 13 kommuner.

Kulturmiljövårdens riksintressen, Jönköpings län. Länsstyrelsen i Jönköpings län. Meddelande 4/96. 1996.

Länsstyrelsen i Jönköpings län. 2011. Minnen vid vattnet – Inventeringar av kulturmiljöer längs vattendrag inom projekt Kultur Aqua – Årån och Solgenåarna. Meddelande nr 2011:26.

Länsstyrelsen i Jönköpings län. 2009. KulturAqua - system för kulturvärdesbedömning av sjöar och vattendrag. Meddelande nr 2009:46.

Länsstyrelsen i Jönköpings län. 2006. Bevarandeplan för Natura 2000-område – Gnyltån. Beteckning 511-11133-06, 0600-40-0513.

Länsstyrelsen i Jönköpings län. 1998. Kulturhistoriska industrimiljöer i Jönköpings län. Meddelande nr 1998:36.

Länsstyrelsen i Jönköpings län. Projekt Högländsvatten. Faktafolder för Brusaån nedre.

Pettersson, B. 1999. Marian(n)elund vid sekelskiftet 1900. Mariannelunds och Hässleby Hembygdsförening.

Pettersson, B. 2000. Mariannelund – från stationssamhälle till köping. Mariannelunds och Hässleby Hembygdsförening.

Pettersson, B. 2002. Kvarnar och broar invid och över vattenflöden i Hessleby och Mariannelund. Mariannelunds och Hässlebys Hembygdsförening. Smålandstidningen, artikel av Tobias Holmbäck år 2002, Klackenholts såg.

Unnerbäck, A. & Nordin, E. 1995. Kulturhistoriskt värde? I: Kulturmiljö, 1-2/1995.

Vägverket Region Sydöst. Regional bevarandeplan för kulturhistoriskt värdefulla broar. Publikation 2009:29. 2009.

I övrigt har diverse underlag på Länsstyrelsen använts, avseende biotopkarteringar för varje vattendrag, samt bedömningar och reservatsbeskrivningar med mera.

Arkiv och webbplatser

FMIS, Informationssystem om fornminnen:

<http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html>. Riksantikvarieämbetet.

Historiska kartor, Lantmäteriet digitala söktjänst:

<http://historiskakartor.lantmateriet.se/arken/s/search.html>

Institutet för språk och folkminnen. Ortsnamnsregistret (SOFI):

<http://www.sofi.se/index>

Lagen om kulturminnen, Svensk författningssamling (SFS 1988:950):

<http://www.riksdagen.se/webbnav/index.aspx?nid=3911&bet=1988:950>

Riksantikvarieämbetets lämningstypslista (Informationssystemet för fornminnen - lista med lämningstyper och antikvarisk praxis, version 3.4):

http://www.raa.se/cms/showdocument/documents/extern_webbplats/fornsok/lamn3_4.pdf

Kartmaterial

Akter hämtade ur Lantmäteriets digitala tjänst:

Länets generalstabskartor från 1875.

Akt E50-42:1, ägoinsättningskarta år 1721

Akt E50-42:2, inrösningskarta år 1812

Akt 06-ing-75, mätning Bruzaholms bruk år 1872

Akt E57-14:1, geometrisk karta 1717

Akt E57-31:2, storskifteskarta år 1795

Akt 06-ing-1009, avsöndringskarta år 1867

Akt E55-30:3, avmätningsskarta år 1788

Akt E55-30:4, avmätningsskarta, år 1788

Akt 06-häy-92, mantalssättningskarta år 1897

Akt 06-häy-569, avsöndringskarta år 1871

Akt 06-häy-571, avsöndringskarta år 1888

Akt 06-häy-575, avsöndringskarta år 1904

Akt J133-6f7h45, ekonomiska kartan år 1944

Akt 06-häy-609, avsöndringskarta år 1919

Akt E50-11, karta år 1745

Akt E57-21:1, storskifteskarta år 1788

Akt E57-51:1, storskifteskarta år 1817

Akt E57-5:3, storskifteskarta år 1813

Akt E57-13:e1:171 178-9, åkeravmätning år 1644

Akt E57-13:1, storskifte år 1802

Akt E57-3:1, storskifte år 1806

Akt E57-9:1, avmätning år 1724

Akt 06-ing-70, laga skifte år 1869

Akt 06-ing-94, mätning år 1905

Akt 06-ing-1009, avsöndring år 1867

Akt E57-31:2, storskifte år 1795

Akt E57-52:2, laga skifte år 1858

Akt 06-ing-65, laga skifte år 1860

Akt E57-52:1, storskifte år 1809

Akt 06-ing-65, laga skifte år 1860

Akt 06-ing-12, gränsåtgård år 1760

Akt E55-26:1, storskifte år 1812

Akt E55-18:1, storskifte år 1777

Akt E55-22e1109 112 123 125-7, åkeravmätning år 1644

Akt 06-häy-94, övrig karta år 1899

Akt 06-häy-63, karta år 1820

Akt 06-häy-125, rågångsätgård år 1926

Akt 06-häy-92, mantalssättningskarta år 1896

Akt E55-30:3, karta år 1788

Akt 06-häy-569, avsöndringskarta år 1871

Akt 06-häy-571, avsöndringskarta år 1888

Akt J133-6F7h45, ekonomisk karta år 1944

Akt 06-häy-574, avsöndringskarta år 1904

Akt E55-22:2, ägoinsättningskarta år 1699

Akt 06-häy-55, storskifteskarta år 1805

Akt E100-44:1, avmätning år 1772

Akt 06-kar-11, storskifte år 1785

Akt E62-23:1, storskifte år 1786

Akt 06-ökn-32, laga skifte år 1839

Akt 06-ökn-13, storskifte år 1796

Akt 06-ökn-10, storskifte år 1795

Akt E138-17:1, laga skifte år 1842

Akt 06-ökn-13.5, storskifte år 1795

Akt 138-28:2, storskifte år 1795

Akt E64-8:3, storskifte år 1808

Akt 06-kar-4, storskifte år 1771

Akt E62-32:1, storskifte år 1794

Akt 06-krå-90, laga skifte år 1921

Akt 06-kar-10, delning år 1789

Akt 06-kar-7, storskifte år 1781

Akt J243-28-1, generatstabskartan Vetlanda år 1876

Akt 06-kar-124, inlösen 1932

Akt 06-kar-43, laga skifte år 1855

Akt 06-kar-91, avstyckning år 1930

Akt E62-10:2, laga skifte år 1838

Akt G65-2:1, storskifte år 1779

Akt 06-kar-35,16, laga skifte år 1840

Akt 06-kar-53, laga skifte år 1889

Otryckta källor

Informationsskyltar uppsatta av lokal hembygdsförening/Bruzaholms bruk, Viggo Jacobsson.

Övrigt

Databaser/GIS-skikt för biotopkarteringar, industriminnen och andra klassningar med natur- och kulturvärden.

Jan Ekwall, uppgiftslämnare om stickhyvel och kvarn vid Knivshult (Gnyltån)

I övrigt muntliga uppgifter från lokalbefolkning och hembygdsföreningar vid berörda vattendrag.